

LINGDOK 7.
NYELVÉSZ-DOKTORANDUSZOK DOLGOZATAI

Szerkesztette Sinkovics Balázs

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szeged
2008

Sorozatszerkesztő
Kenesei István

Letölthető az SzTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának honlapjáról:
<http://www.arts.u-szeged.hu/nydi/>

ISSN 1587-3226

TARTALOM

Egedi Barbara: A kopt jelzős szerkezetek	9
Gugán Katalin: Egy finnugrisztikai csodabogárról. Nyomozás a szurguti osztják jelöletlen múlt után	27
Héja Enikő–Gábor Kata: A vonzatok és a szabad határozók elkülönítéséről ...	43
Huber Dániel: A likvida + /x/ csoportok az óangolban és a pótlónyúlás	59
Imrényi András: Mi a közös a fókuszált elemtípusokban?	73
Ivány Rozália Eszter–Felhősi Gabriella: A ceruza hegymenetben – Mennyire befolyásolhatók a téri referenciakeretek?	91
Kántor Gergely: <i>Edge</i> -effektus és komparatív extrapozíció	109
Nagy Gizella Mária: A balra kihelyezés optimalitáselméleti megközelítése ...	137
Peredy Márta: Mikor kötelezők a szabad határozók?	157
Simon Eszter: Nyelvészeti problémák a tulajdonnév-felismerés területén ...	181
Simon Zsolt: A hieroglif luvi *109.*285 jelsor olvasata és a *448 jel hangértéke	197
Szabó Tamás Péter: Szabályok értelmezése és bemutatása normatív nyelvhasználatot leíró kiadványokban	211
Szilárd Balázs: Egzisztenciális múlt és A-kvantifikáció a magyarban	231
Ürögdi Barbara: A faktivitás és a mondat információs szerkezeti viszonyai ...	261
Vincze Veronika: A puszta főnév + ige komplexumok státusáról	279

A SZERZŐK ADATAI

EGEDI BARBARA (egedib@yahoo.com)

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Egyiptológia doktori program

HÉJA ENIKŐ (eheja@nytud.hu)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

GÁBOR KATA (gkata@nytud.hu)

Université de Franche-Comté, Ecole Doctorale LETS

GUGÁN KATALIN (gugan.kati@gmail.com)

SzTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Finnugor nyelvészet doktori program

HUBER DÁNIEL (huberd@freemail.hu)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Angol nyelvészeti doktori program

IMRÉNYI ANDRÁS (imrenyi.andras@gmail.com)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar nyelvészeti doktori program
és Angol nyelvészeti doktori program

IVÁDY ROZÁLIA ESZTER (ivady@cogsci.bme.hu)

BME GTK Pszichológia Doktori Iskola, Pszicholingvisztika doktori program

FELHŐSI GABRIELLA (felhogab@freemail.hu)

ELTE TTK Biológia Doktori Iskola, Etológia doktori program

KÁNTOR GERGELY (kantorg222@yahoo.com)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Angol nyelvészeti doktori program

NAGY GIZELLA MÁRIA (grizi@freemail.hu)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Angol nyelvészet doktori program

PEREDY MÁRTA (mperedy@nytud.hu)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

SIMON ESZTER (esimon@cogsci.bme.hu)

BMGE GTK Pszichológia Doktori Iskola, Pszicholingvisztika szakirány

SIMON ZSOLT (zsltsimon@gmail.com)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

SZABÓ TAMÁS PÉTER (szip@nytud.hu)

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar nyelvészet doktori program

SZILÁRD BALÁZS (szilardb@hung.u-szeged.hu)

SzTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

ÜRÖGDI BARBARA (barbara.urogdi@gmail.com)

Stony Brook University, Department of Linguistics, PhD Program

VINCZE VERONIKA (vinczev@sol.cc.u-szeged.hu)

SzTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Elméleti nyelvészet doktori program

ELŐSZÓ

A nyelvész doktoranduszok konferenciasorozatának tizedik, jubileumi eseményéhez jutottunk el 2006 őszén. Ez az évenként megrendezett összejövetel azzal a céllal jött létre, hogy legyen egy olyan alkalom, amely a nyelvtudomány minden részterületén működő fiatal kutatókat, pontosabban a kutatói tanulmányaikat még be nem fejezett doktori diákokat hívja fel eredményeik bemutatására. Célunk kettős szándékot valósított meg: egyrészt a szakma már „papírral rendelkező” művelőinek, nekünk oktatóknak, kutatóknak bemutatja, hol mivel foglalkoznak (és milyen eredményességgel), másrészt maguknak a kutatói pályájuk kezdetén tartó doktoranduszoknak is lehetővé teszi, hogy egymás témáit, módszereit, gondolkodását megismerve, valamint a kérdéseket, kritikákat megválaszolva maguk is tanuljanak és tájékozódjanak a nyelvészet korántsem sivatár területén. Arról nem is beszélve, hogy egymást is megismerhetik és ez a kapcsolatépítés éppolyan fontos lehet egy kutató későbbi pályáján, mint a kutatás végeredményei, a publikációk.

Tíz év alatt nemcsak a kezdeti négy hazai nyelvészdoktorképző intézményből lett nyolc (és akkor nem számoljuk hozzá a már rendszeresen résztvevő határon túli hallgatókat), de a létszámok és kutatott témák is zavarbaejtő változatosságot mutatnak. Nem lehet hát csodálkozni, hogy konferenciasorozatunknak létrejött egy „kistestvére”, az Országos Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferenciák sorozata, amelyet 2007 februárjában „bocsátottak vízre”, és ugyanúgy évenként azonos időpontban tartják, ahogy a mi konferenciánkat november végére, december elejére rögzítettük, lényegében a Magyar Tudomány Ünnepeinek hónapjához kötve azt.

Bár a szervezési szempontból (vagyis az eszközök, a sokszorosító-, vetítő- és számítógépek közelsége miatt) sokkal vonzóbb bölcsészkar konferencia-terem, főleg az épületen belüli elhelyezése következtében sajnos nem váltotta be reményeinket, a SZTE BTK Tudományos Bizottsága és a kar dékánja, Almási Tibor által nyújtott támogatásért hálásak vagyunk. A Nyelvész Doktoranduszok 10. Országos Konferenciája tehát visszatért hagyományos helyszínére, a Szegedi Akadémiai Bizottságnak a Dóm mögötti klasszicista épületébe, amely lehetőségért ez úton mondunk köszönetet Telegi Gyula akadémikusnak, a SZAB elnökének.

A Németh T. Enikő által különböző intézményekből felkért nyolc doktori szintű oktató a beadott 49 absztraktból 31 előadást tartott meghívhatónak, és ez megfelel az eddigi gyakorlat nagyjából 2/3-os arányának. Természetesen a bírálók egyike sem kapta meg a saját intézményéből jelentkezők anyagát. Az elhangzott előadásokat a konferencián jelenlévő oktatók abból a szempontból minősítették, hogy mennyire tartalmazott érdekes újdonságot az ott bemutatott téma, az alkalmazott módszerek és az eredmények mennyire lehetnek írott formában is érdekesek. Hangsúlyoznunk kell, hogy nem magának az előadásnak, a verbális teljesítménynek a színvonala számított, hanem a téma ígéretes volta, vagy – ellenkező esetben – közhelyessége, tudományos szempontból való érdektelensége. Ezt az eljárást lehet persze kritizálni, de amikor a sorozat egyik előző kötete összeállításakor (és éppen e kritika hatására) az összes előadót felkértük, hogy nyújtson be írásos változatot, végül – a sokkal több lektor sokkal több munkájával – ugyanaz a szokásos szűrési arány alakult ki, ráadásul azok a szerzők „estek ki”, akiknek az előadását a jelen lévő oktatók is kevésbé érdekesnek minősítették.

A 10. konferencia 31 előadásából 19-nek a szerzője, illetve szerzői kaptak meghívást a cikkírásra; a kötetben azonban már csak 14 tanulmány szerepel, ez a beadott absztraktokhoz viszonyítva 28%-os elfogadási arány és az előadottakhoz viszonyítva is 45%-os – és nyugodtan mondható szigorú szűrésnek. Igaz, nem mindenkit a lektorok tanácsoltak el: voltak, akik nem vállalták az átírást, vagy nem tudtak volna határidőre elkészülni vele, és ezért mondtak le a megjelenésről.

A lektorálás a „kettős névtelenség” elve szerint zajlott, mint az ma már minden magára adó kiadványban szokásos: sem a lektor nem tudja, kinek a művét olvassa, sem a szerző, hogy kitől kapta a bírálatot. Persze a lektor legkésebb a megjelenéskor tisztában lesz a szerző személyével, és van olyan lektor is, aki kifejezetten kéri, hogy a szerző tudja meg, ki adta a tanácsokat. Az alapelvek azonban változatlanul betartjuk – kivéve azt a mostani esetet, hogy az utóbb megjelent néhány LingDok kötet lektorainak alább felsoroljuk a nevét. Ez is nemzetközi szokás: a folyóiratok is néhány évenként rendszeresen „ömlesztve” közlik az elmúlt számok lektorainak a nevét, hogy az olvasók tudják, nem akármilyen színvonalú szakemberek szánták idejüket és tudásuk legjavát arra, hogy mások munkáit jobbá tegyék.

Az előző négy kötetben közreműködő összesen 47 lektor, akik hozzájárultak nevük közléséhez, a következők: Alberti Gábor, Bakró Nagy Marianne, Bárdos Jenő, Bartos Huba, Borbély Anna, Cser András, Csirik János,

Csúcs Sándor, É. Kiss Katalin, Forgács Tamás, Frantz-Szabó Gabriella, Gécseg Zsuzsa, Gyuris Beáta, Haader Lea, Honti László, Juhász Dezső, Kakuk Zsuzsa, Kálmán László, Kara György, Karsai György, Kiefer Ferenc, Knipf Erzsébet, Komlósi László, Komlósy András, Kontra Miklós, Laczkó Tibor, Ladányi Mária, Lipták Anikó, Maleczki Márta, Mayer Gyula, Nádasdy Ádám, Németh T. Enikő, Pelyvás Péter, Piñón Christopher, Polgárdi Krisztina, Prószekey Gábor, Sándor Klára, Siptár Péter, Surányi Balázs, Szentgyörgyi Szilárd, Tóth Ildikó, Törkenczy Miklós, Váradi Tamás, Zoltán András, Zólyomi Gábor, Zsigri Gyula, valamint a 2006-ban elhunyt Herman József.

A konferencia- és kiadványsorozatnak az a feltett szándéka, hogy minden hazai doktori iskolából érkezzenek jelentkezők, ezért eddig is és a továbbiakban is ragaszkodunk ahhoz, hogy az előadások és a cikkek magyar nyelven legyenek megtartva, illetve közzéve. Tudjuk persze, hogy vannak más nyelvű doktorandusz-konferenciák, hazaiak és nemzetközi egyaránt, és azt is, hogy a nyelvészeti kutatásnak nemzetközi kontextusban kell zajlania, de a mi sorozatunkban a magyar nyelvnek mint közvetítő közegnek a megtartása nem csupán a kölcsönös érthetőséget és a jobb vitalehetőséget szolgálja, hanem azt a még a reformkorban kitűzött célt is, hogy a tudományos ismeretek magyar nyelven is elérhetőek legyenek, hogy tegyünk meg mindent azért, hogy tudományunk szakszókincse magyarul is hozzáférhető legyen.

Végül, de nem utolsósorban, a most már rendszeres kötet szerkesztőnek, a sajtó alá rendezés gondos munkáját is elvégző Sinkovics Balázs kollégámnak tartozom köszönettel.

Szeged, 2008. április

Kenesei István
az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
vezetője

A KOPT JELZŐS SZERKEZETEK*

EGEDI BARBARA

1. Bevezetés

A kopt nyelv az afroázsiai nyelvcsaládon belül külön ágat képező egyiptomi nyelv időben utolsó nyelvfázisa,¹ melyet a görög ábécé egy módosított változatával jegyeztek le. Élő nyelvként nagyjából a 3. és 11. század között használták, az arab fokozatosan kiszorította, napjainkban a kopt egyházi liturgia nyelve. A tanulmányban található adatok és elemzés a saidi dialektusra vonatkoznak.² A holt nyelvek vizsgálatakor felmerülő jól ismert problémákat (anyanyelvi beszélő hiánya és ebből fakadóan a tesztelhetőség, a pontos jelentések és nyelvhasználat feltérképezésének korlátai) itt további nehézségek egészítik ki: a példagyűjtést különösen hátráltatja az elektronikus korpuszok hiánya, és a kizárólag egyirányú szótárak.

A tanulmány első felében a kopt adatokat mutatom be: a főnév tulajdonságait, a determináns rendszert, a főnévi szerkezetek határozottság szerinti eloszlását és ezek tesztelhetőségét. A birtokos szerkezetek rövid áttekintése után a birtokos nélküli főnévi csoportok felépítése lesz vizsgálatom tárgya, különválasztva a determináns frázissá bővítésnek, a kvantorok beillesztésének és végül a jelzős szerkezetek felépítésének kérdéskörét, továbbá részletelesen tárgyalva a melléknévi csoport elkülönítésének problémáját, a jelzős szerkezetek szórendi variációit illetve a szerkezet tagjait összekötő morféma meghatározása kapcsán felmerülő nehézségeket.

---

* Ez a tanulmány a TS 49873 sz. OTKA projektum támogatásával készült. Köszönettel tartozom a tanulmány névtelen lektorának és Kenesei Istvánnak tartalmi és szerkesztői megjegyzéseikért.

¹ Az egyiptomi nyelv szakaszairól áttekintően: Loprieno 1995: 5–8.

² Az átírás Lambdin (1983: x) rendszerét követi, nem tükröz fonológiai értelmezést, csupán a kopt grafémák latin betűs átírását nyújtja. Az *ou* és *ei* betűkombinációk mássalhangzós vagy magánhangzós ejtése ([v/u], illetve [j/i]) a szótagban elfoglalt helyüktől függ. A felső indexbe írt kis 'e' (°) betűvel az egyes kopt mássalhangzók felett megjelenő vonást helyettesítem, amely az adott mássalhangzó szillabikus ejtését vagy egy előtte ejtendő rövid schwa-t jelölte.

2. A kopt főnév – határozottság és birtokos

2.1. A kopt főnév neme és száma

A kopt főnéven a nyelvtani nem (hímnem és nőnem) csak egy biológiai nem szerint párba állítható zárt lexikai osztályon mutatkozik meg morfológiailag: pl. *son* 'fivér', *sōne* 'nővér'; *ʿrro* 'király' és *ʿrrō* 'királyné' (Layton 2000: 86 §107; Reintges 2004: 52–53). A többes szám is csak a kopt főnevek egy – bár jelentősebb nagyságú – zárt csoportján mutatható ki alakilag, egyfajta rendhagyóságként.³ A nyelvtani nem és szám normálisan nem jelenik meg morfológiailag a főnéven, a két nyelvtani nemet, illetve az egyes és többes számot az egyeztetést mutató determináns rendszer vagy a keresztutalások (vissza- és előreutaló személyes névmások) fedik fel.

2.2. A kopt főnév névelőrendszere

A következőkben néhány példával szemléltetem a kopt főnév és a névelőrendszer kombinálási lehetőségeit: pusztá főnév, melynek nincs rendhagyó nem- vagy számjelölése (1); főnév határozott névelővel (2), mutató névelővel (3), birtokos névelővel (4), illetve határozatlan névelővel (5). Jól látható, hogy a főnév nyelvtani nemre és számra vonatkozó információit a névelőrendszer egyértelműen kódolja, így megkülönböztethetünk egyes számú és többes számú, illetve az egyes számon belül hímnemű és nőnemű alakokat (kivételet csak a határozatlan névelő képez).⁴

---

³ Megközelítőleg 100 tételt érint (Layton 2000: 87. §108). A rendhagyó többes szám három módon jelenik meg: többes szám jelölő szuffixummal *-ooue*; szóbelsei magánhangzó változással vagy szótagszerkezet-változással (ún. tört többes szám, pl. *eiōt* vs. *eiote*); e kettő keverékével (Reintges 2004: 53–54)

⁴ A dolgozat névtelen lektora kopt példáim esetében – legyenek azok akármilyen triviálisak – hiányolta a forráshivatkozásokat. Kritikájával elvi szinten teljesen egyetértek, de a tanulmány követhetősége érdekében, és mivel valóban triviális szerkezetekről van szó, szándékosan kis szókészlettel, ismétlődő példákkal dolgoztam – kerülve a fordítási problémákat okozó lexémákat. Nem kívántam továbbá ezt az alapvetően nyelvészeti munkát filológiai apparátussal megterhelni. A probléma áthidalása érdekében eredeti példáimat megtartottam, miközben a tanulmányt még részletesebb szakirodalmi hivatkozásokkal bővítettem, olyan helyek megadására koncentrálván, ahol a tárgyalt jelenség számos példával van bemutatva, így a filológus olvasó könnyen ellenőrizheti azok előfordulásait, míg az elméleti nyelvészt – anyanyelvi beszélők hiányában – e példák mennyisége győzheti meg a szerkezet meglétéről.

A determináns rendszerről részletesen, példákkal: Layton 2000: 43–48 §50, §52, §54, §56; Reintges 2004: 54–65 §2.2, 131–134 §4.1.1.1, 139–142 §4.1.2.1.

(1)	rōme 'ember'	sōše 'mező'	
(2)	p-rōme def:sg.m.-ember 'az ember'	t-sōše def:sg.f.-mező 'a mező'	^c n-rōme/sōše def:pl.-ember/mező 'az emberek/mezők'
(3)	pei-rōme dem:sg.m.-ember 'ez az ember'	tei-sōše, dem:sg.f.-mező 'ez a mező'	nei-rōme/sōše dem:pl.-ember/mező 'ezek az emberek/mezők'
(4)	pef-rōme poss:sg.m.-ember 'az ő embere'	tēf-sōše poss:sg.f.-mező 'az ő mezeje'	nef-rōme/sōše poss:pl.-ember/mező 'az ő emberei/mezői'
(5)	ou-rōme/sōše indef:sg.-ember/mező 'egy ember'	hen-rōme/sōše indef:pl.-ember/mező 'emberek/mezők'	

2.3. Eloszlás határozottság szerint⁵

Pusztai főnévvel találkozhatunk negatív kontextusban (6), fajtát jelölő használatnál összehasonlításban és felsorolásban (7), illetve predikatív funkcióban a lokatív-azonosító prepozíció komplementumaként (8) (Reintges 2004: 66–67; példák tőle).⁶

(6)	m ^c n son ^c m-peí-ma neg. testvér bAn-dem:sg.m.-hely 'Nincs testvér itt'
(7)	hōs rōme ^c n-biōtikos ahogy ember evilági 'evilági emberként'
(8)	a-f-aa-n ^c n-ğoeis eğn čom nim perf.-ő-tesz-mi prep-úr On-hatalom minden 'Úrnak tett minket minden hatalom felett'

A határozott és határozatlan főnévi csoportok jellegzetes (kiegészítő) eloszlást mutatnak bizonyos szintaktikai környezetekben. Ezt a tényt később

⁵ A téma általános összefoglalását lásd *inter alia* Satzinger 1992: 74–75.

⁶ Lásd még: Till 1961: 63–64 §§104–108 („*Artikellosigkeit*”); Layton 2000: 40 §47.

eredményesen, egyfajta tesztként használhatjuk egyes kifejezések bizonytalan határozottsági jegyének megállapításánál.

a) Határozott főnév jelenik meg az ún. „kéttagú konjugáció” (adverbiális mondat, I. jelen és I. jövő idő) alanyi pozíciójában. Amennyiben az alany határozatlan, egzisztenciális partikula vezeti be:⁷

(9) p-rōme   rime
def.sg.m-ember   sír
'az ember sír'

(10a) *ou-rōme   rime   (10b) oun   ou-rōme   rime
indef.sg-ember   sír   ex.prt.   indef.sg.m-ember   sír
'egy ember sír'   'egy ember sír'

b) Ha egy vonatkozó mondat antecedense határozott (11a) a vonatkozó mondatot az *et-/ent-* vonatkozó konverter vezeti be, míg határozatlan antecedens mellett az ún. cirkumstanciális konverter használatos (11b):⁸

(11a) p-rōme   et-rime   (11b) ou-rōme   e-f-rime
def.sg.m-ember   conv:rel.pres-sír   indef.sg-ember   conv:circ-proN:3sg.m.-sír
'az ember aki sír'   'egy ember aki sír'

c) A kopt főnevek kétféle birtokos szerkezetben kapcsolódhatnak össze, az összetevők sorrendje állandó: birtok + birtokos viszonyt jelölő morféma + birtokos. A különbség az összekötő elemek eltéréséből fakad, továbbá a két szerkezet jellegzetes eloszlást mutat. A hagyományos leíró nyelvtanok megfogalmazásában (Till 1961: §113; Lambdin 1983: §2.3. §4.2. §15.1. §22.1; Vergote 1983: §190.1.) a kopt birtokos szerkezetet egy ^e*n-/m-* köti össze (saját elnevezésemben *A minta*), kivéve, ha a birtok határozatlan névelővel, mutató névelővel áll, esetleg valamely további kifejezés választja el a birtokostól (13); ezen esetekben ugyanis az ^e*nte-* prepozíció jelenik meg az ^e*n-* helyett. (*B minta*)⁹

⁷ További példák: Till 1961: 120 §249; Layton 2000: 234 §306, 248 §322; Reintges 2004: 258–262 §7.3.2.

⁸ A konverterek további alakváltozatokkal rendelkeznek, de a két típus fenti eloszlása világos: Layton 2000: 327–328 §404; Reintges 2004: 424–425 §11.1.5.1.

⁹ Példák: Till 1961: 66–67 §111–113; Layton 2000: 111–113 §147–148; Reintges 2004: 92–96 §3.1.4.

A MINTA

- (12)   p-šēre   ^em-p-noute
           def:sg.m-fiú   POSS-def:sg.m-isten
           'az isten fia'

B MINTA

- (13)   ou-šēre /   pei-šēre   /   p-šēre   ^en-ouōt   ^ente-p-noute
           indef:sg-fiú   dem:sg.m-fiú   def:sg.m-fiú   egyetlen   POSS-def:sg.m-isten
           'az isten egy fia / az istennek ez a fia / az isten egyetlen fia'

Bár az összekötő morféma státuszára vonatkozólag nincs egyetértés, annyi nyugodt szívvel megállapítható, hogy a B mintában szereplő ^ente- elem prepozíció, míg az A mintában szereplő ^en- nem.¹⁰ Ez utóbbi ráadásul formai azonosságot mutat a jelzős szerkezetekben, a jelzőt a főnévhez kapcsoló elemmel (vö. (13) ^en-ouōt és lejjebb), így több nyelvtan együtt kezeli és egy viszonylag neutrális elnevezéssel illeti ezeket a morféákat.¹¹

A kétféle szerkezet eloszlásának magyarázatára szemantikai és szintaktikai megközelítésű kísérletek is születtek.¹² Saját, mondattan alapú megközelítésemben az *A minta* olyan szerkezeti konfiguráció, amely kötelező határozottságot vált ki és szigorú szomszédosságot eredményez, ebből adódik, hogy csak egyszerű határozott DP lehet a birtok. A jelenség hasonlít a sémi (és kelta) nyelvekre bevezetett status constructus jeliségre,¹³ azzal a

¹⁰ A kérdés összefoglalását l. Egedi 2005: 142–144.

¹¹ Layton (2000, §203): *mark of relationship*, Shisha-Halevy, (1986: 20): *nota relationis*.

¹² Ezek összefoglalását szakirodalmi hivatkozással lásd Egedi (2005: 144) és Egedi (megjelenés előtt); Azóta szerencsém volt megismerni Reintges magyarázatát is: eszerint ha a birtok és a birtokos főnévi kifejezés egyezik határozottságban, akkor használatos az *A minta*, ha determináltságuk eltér, akkor a *B minta*. (Reintges 2004: 92–94) Elemzése azonban részben oda nem illő jelenségeket (szöösszetételeket) tárgyal, illetve alapvető, jól ismert adatokat figyelmen kívül hagy.

¹³ Összehasonlító vizsgálat (ír, héber, máltai): Duffield 1996. A sémi status constructus-szal létrehozott birtokviszonyt birtok–birtokos szórend, és ezek szigorú szomszédossága jellemzi, továbbá a birtoknak nem lehet határozott névelője, sőt semmilyen determinánsa, mégis határozottan értendő.

különbséggel, hogy a koptban ugyan a birtokon megjelenő határozott névelő és a birtokos kifejezés nem inkompatibilisek, de ezekben a konstrukciókban nem is jelenhet meg más, mint az egyszerű határozott birtok, tehát az összefüggés esetünkben is fennáll. A status constructus elemzésére Ritter (1988) – a VSO szórendek korábbi deriválásának analógiájára – N emelést javasolt (N-to-D), így számot adva constructus birtokos és a prenominalis determinánsok komplementer eloszlásáról. Bár a technikai részletekben eltérő módon és motivációval, de Egedi (2005) is hasonló javaslattal szolgál. Ennek értelmében az N-fej a koptban is elhagyja az NP tartományt, de csak a Num fejig emelkedik.

3. A kopt (birtokos nélküli) főnévi csoport szerkezeti felépítése

3.1. Kopt DP hipotézis

A főnévi csoportok determinánsi frázissá (DP) bővítése nem előzmények nélküli a kopt leíró hagyományban. Az főnév mellett megjelenő elemek lehetséges kombinációinak felsorolásán túl (Till 1961: §§44–122; Lambdin 1983: *passim*; Vergote 1950: 1983) fellelhető egyfajta „DP-hipotézis” a koptológián belül is, eszerint a névelő a nominális szintagma nukleáris elemének tekinthető, míg az őt követő főnév e nukleusz bővítésének.¹⁴

A (2)-(5) alatti példák ennek legegyszerűbb eseteit illusztrálják és az 2.3. szekcióban azt is láthattuk, hogy a főnévi csoport határozottsága, határozatlansága, vagy pusztá előfordulása milyen szintaktikai környezetekben figyelhető meg. Határozottnak minősül a mutató elemmel és névmási birtokossal bővített főnév is, mivel a 2.3. a) és b) alatt bemutatott környezetekben jól tesztelhető, hogy a határozott névelővel ellátott főnévi csoporttal mutatnak azonos disztribúciót.

Determinánsszerűen viselkedik, mégis egyedi jellegzetességgel bír a *nim* univerzális kvantor (jelentése ’minden, mindegyik’): nem megelőzi, hanem mindig követi a főnevet, azonban a fenti névelőtípusokból egy sem fordulhat elő vele. A kvantort tartalmazó főnévi szerkezet határozott és határozatlan interpretációt is kaphat (vö. (14) b) teszt).¹⁵

---

¹⁴ Satzinger 1992: 75. Lásd még Shisha-Halevy, 1986; Layton, 1990 és 2000, §43.

¹⁵ A *nim*-es kifejezésnek ugyanez a kettőssége figyelhető meg az a) tesztben bemutatott pozícióban is, azaz a kéttagú konjugáció alanyi helyzetében. Layton 2000: 50–51 §60. Lásd még Reintges 2004: 153 §4.3.1.

- (14) hōb nim et-hoou / hōb nim e-f-hoou
 dolog minden conv:rel.pres-rossz / dolog minden conv:circ-proN:3sg.m.-rossz
 'minden gonosz dolog'

Az egyszerű determinánssal ellátott főnévi szerkezet derivációja a következőképpen modellezhető. A pusztá főnév (lásd (1) és (6)-(8)) alulspecifikált a számosságra,¹⁶ míg a nyelvtani nem a főnév inherens tulajdonságának tűnik, hiszen ő örökíti a mellékneveknek és egyéb módosítóknak, determinánsoknak is. Az argumentum szerepű főnévi csoportok azonban valójában DP-k, a határozottság a DP tartományban van kódolva és a fenti determinánsok valószínűleg a D fejben találhatók.

Az NP és DP között további funkcionális réteg(ek) feltételezhető(k),¹⁷ egy a számosságért felelős frázis (NumP) feltevése a koptban is indokolt. Kiterjesztett NP esetében a kopt főnévi fej nyílt mozgatás eredményeképpen a Num fejben ejtődik ki (levezetést l. Egedi 2005: 146–147). A *nim* kvantor helye is valószínűleg a Num vagy a D fej lesz, határozott olvasat esetében feltétlenül ez utóbbi, hiszen a főnév ehhez fog balról hozzácsatolódni, és további determináns nem jelenhet meg az így létrejött konstrukcióban.

3.2. Kvantorok a főnév előtt

A kopt számnevek egyfajta determináns kvantorként viselkednek a főnévi szerkezetben, határozatlan névelő nem is jelenhet meg mellettük. A számnév egyeztetést mutat a főnévi fej nyelvtani nemével, a főnév viszont egyes számban marad. A számnév egy kötő elemmel (^e*n*-) kapcsolódik össze a főnévvel (15). A számnéves kifejezés kaphat határozott determinánst, amely a főnévi fejjel lévén egyeztetve szintén egyes számban marad (16).

- (15) šom^ent   ^en-hoou   m^en   šomte   ^en-oušē¹⁸
 három(m)   nap   és   három(f)   éjszaka
 'három nap és három éjszaka'

¹⁶ A keresztutalások lehetnek egyes és többes számúak is. Layton 2000: 41 §48.

¹⁷ A téma összefoglalását szakirodalmi tájékoztatással lásd Bernstein 2003: 554–557.

¹⁸ Matt 12:40, Layton 2000: 56 §65(a) után. Lásd még uő. §66; Till 1961: 82 §§162–163; Reintges 2004: 69–70 §2.3.3.

- (16) h^en-tei-šmoune   ^en-rompe
 bAn-dem:sg.f.-nyolc(f) év
 'ebben a nyolc évben'

Az 'egy' számnév használata meglehetősen ritka (17), helyette a határozatlan névelővel találkozunk.

- (17) oua   ^en-hicib¹⁹
 egy(m) bárány
 'egy bárány'

A számnéves kifejezések nem összekeverendők a partitív szerkezetekkel, melyek az ^en-/^emmo- prepozícióval jönnek létre (Lambdin 1983: §16.1; Az ^en-/^emmo- egyazon prepozíció allomorfjai):

(18)	oua	^e n-	^e n-rōme	(19)	šom ^e nt	^e mmo-ou
	egy	bÓl-	def:pl.-ember		három(m)	bÓl-ProN:3pl.
			'egy az emberek közül'			'három közülük'

Bizonyos szempontból a 'kettő' kivételesen viselkedik: bár a főnév itt is egyes számban marad és a számnév nemben egyeztetést mutat, a két kifejezés összekapcsolódási módja különbözik. A 'kettő' jelentésű számnév mindig közvetlenül követi a főnevet (20), de határozott determinánst ez a konstrukció is kaphat (21).²⁰

(20)	son	snau	(21)	p-rōme	snau
	fivér	kettő		def:sg.m.-ember	kettő
		'két fivér'			'a két férfi'

Egyéb kvantorokkal is megfigyelhetünk hasonló szerkezeteket.²¹ (23)-ban a bírokos szerkezet B mintája látható, amely egyben mutatja, hogy a birtok nem határozott (c teszt).²²

¹⁹ Num 15:5, Layton 2000: 60 §70 után

²⁰ Till 1961: 82–83 §164; Layton 2000: 60 §70(b)

²¹ Till 1961: 69 §118; Layton 2000: 61 §72; Reintges 2004: 154–155 §4.3.2.

²² Alábbi példák Eud. 36:11 és KHML I 72:1 Reintges 2004: 412 és 154 után, illetve ShAmél I 190:6 Layton 2000: 56. után. Feloldásokat lásd náluk.

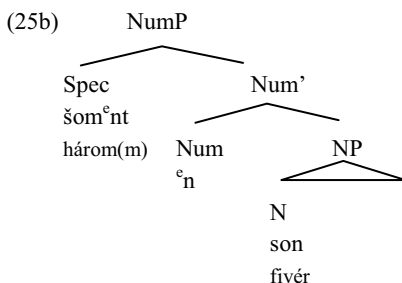
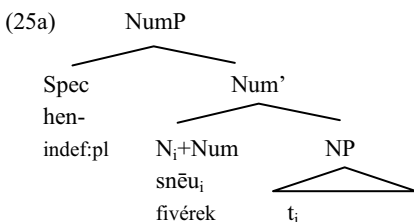

(22)   hah   ^on-noute
       sok   isten
       'sok isten'

(23)   hah   ^on-remao   ^onte-t-polis
       sok   gazdagember   POSS-def:sg.f.-város
       'a város sok gazdag embere'

(24)   ouër ^on-rompe
       'hány év'

Egy lehetséges elemzés szerint a számnevek és a 'sok' típusú kvantorok ugyanott, a Num tartományban kerülnek be a szerkezetbe, és mivel kizárják egymást a határozatlan névelővel, azzal is egy helyen osztoznak (SpecNumP). E kvantorok mellett a főnévi fej az NP tartományban marad, nem rendelkezik [többes] jeggyel, így nem is tudja azt „átörökíteni” a felsőbb kategóriákra.²³

A *snau* ('kettő') a Num fejben kerül beillesztésre, és bár a főnév egyes számban marad, a számnévhez csatolódik.²⁴ A főnév [nem] jegye viszont minden összetevőre ráterjed (*concord*), amely e jegyterjedést engedélyezi.

²³ Ha van is valamilyen többesítő jegy a szerkezetben, melyet a főnévi csoport egészére való többes kereszthivatkozások sejtetnek, az a Num belügye marad, és a kvantorral érzéki a szerkezetbe.

²⁴ A 'kettő' számnév affixumszerű viselkedése rendhagyó a kopt szinkrón rendszerében, de ez és a korábbi nyelvfázisokból is ismert hasonló viselkedése talán arra vezethető vissza, hogy az egyiptomiban eredetileg az egyes és többes mellett kettes szám is létezett. Vö. Gardiner 1957: §§72–73.

3.3. Melléknévi módosítók

A kopt jelzős szerkezetben a melléknév nem közvetlenül kapcsolódik a főnévi fejhez, hanem egy ^en- kötőelem jelenik meg a szerkezet tagjai között. Így némileg emléktet a tárgyalt kvantoros kifejezésekre, másrésztől alapvetően különbözik azoktól. Az ^en-nel bevezetett módosítónak nem lehet determinánsa (vö. Reintges 2004: 90; Shisha-Halevy 1988: 6–8), sőt, pontosan ez a zéró determináltság járul hozzá az adnominális bővítést attributív olvasatához (Shisha-Halevy 1986: §4.1).²⁵ A jelzős szerkezet képlete a következő lenne: (Det) N ^en-N, melyből jól látszik, hogy a melléknevek osztályának lehatárolása nem magától értetődik a koptban.²⁶

(26) rōme ^e n-biōtikos ember evilági 'evilági ember'	(27) ou-rōme ^e n-sophos indef.sg-ember bölcs 'bölcs ember'
(28) hen-šaḡe ^e n-b ^e rre indef.pl.-szó új 'új szavak'	(29) t-parthenos ^e n-sabē def.sg.f.-szűz okos 'az okos szűz'

Azért fontos hangsúlyozni a második elem nulla determináltságát, mert míg a melléknevek meglehetősen „használnak” a főnevekre, addig a jelzős szerkezetek – az összekötő morféma alaki azonossága miatt – a birtokos szerkezetre emléktetnek. (30) és (31) példák egyazon szövegből:²⁷ az előbbi egyszerű birtokos (*A mintā*), míg az utóbbi jelzős szerkezet.

(30) p-hōb ^e n-nek-čig def.sg.m.-dolog POSS-poss.art.-kéz 'a kezeid munkája'	(31) hen-hōb ^e n-čig indef.pl.-dolog kéz 'kézimunkák'

A kopt melléknevek osztályának elkülönítésénél komoly nehézségekbe ütközünk. Azok a szintaktikai környezetek, melyekben tipikusan csak

²⁵ A jelzős szerkezet leírásához példákkal lásd még Till 1961: 67–68 §114; Lambdin 1983: §15.1, 16.5, 23.2; Vergote 1983: §189; Layton 2000: 79–81 §§96–97 és §99; Reintges 2004: 90 §3.1.3.

²⁶ Alábbi példák Hil 13:5, Teach. Ant. 4, Hil 1:18–19 és Eud 54:15 Reintges 2004: 91. után.

²⁷ *Apa Onnophriosz élete*, Till 1961²: 282 után.

melléznevek használatosak (Baker 2003: 191) gyakorlatilag hiányoznak a koptból (pl. fokozás) vagy a két kategória – a főnév és a vélt melléknév – neutralizálódik bennük (rezultatív predikátum). Baker szerint a melléknév, mint lexikális kategória legfőbb ismérve, hogy direkt módon, mindenféle közvetítő elem nélkül kapcsolódik a fejhez, a koptban pedig aligha találunk bármilyen összetevőt, mely közvetítő elem nélkül kapcsolódna egy másikhoz. A kopt melléknév nem jelölt morfológiailag és predikatív használatában nem különbözik a nominális mondattól. A funkcionális meghatározás pedig, miszerint a melléznevek elsősorban tulajdonságokat jelölnek és ezért módosítóként jelennek meg a főnévi csoportban túl általános egy lexikai osztály lehatárolásához.²⁸

A kopt melléznevek nominális karakterére már többen is rámutattak,²⁹ mindazonáltal a hagyományos nyelvtanok általában létező kategóriaként tartják számon a kopt melléznevet, ahogy az attributív szerkezeteket létrehozó szintaktikai eljárást is – esetleg megemlítve a melléknév és a főnév közötti nagyfokú morfológiai hasonlóságot.

Érdekesebb probléma, hogy a jelzős szerkezeten belül sincs valós szintaktikai eszközünk a melléznevek megkülönböztetésére. Reintges (2004: 90) szavaival: a tulajdonság-jelölő kifejezéseket (pl. *nagy*, *okos*) nem lehet szintaktikailag megkülönböztetni a referáló kifejezésektől (*ember*, *mező*) mindkettő használható a melléknévi konstrukció fejeként és módosítójaként egyaránt. Valóban, (32)-ben a két tag szabadon felcserélhető, míg az összekapcsoló morféma helye állandó: vagyis nem az egyik (a módosító) elemhez simul, hanem a konstrukcióban részt vevő két elem közül a másodikhoz – függetlenül annak (vélt) módosító vagy módosított státuszától.

(32)	ou-rōme	^e n-sophos	var.	ou-sophos	^e n-rōme ³⁰
	indef.sg.-ember	bölcs		indef.sg.-bölcs	ember
	'egy bölcs ember'				

²⁸ Bhat 1994: 2. fej. A melléknév és főnév lexikális osztályának kvázi egybeolvadása, illetve a módosító és módosított megkülönböztethetlensége nem ritka jelenség. Vö. Bhat 1994: 170–171 (szanszkrit és arab példák)

²⁹ Shisha-Halevy 1986 idevágó (4.) fejezetének címe: *The adnominal modifier: A definable 'adjective' category in Coptic?*

³⁰ Példák: Till 1961: 68 §117; Layton 2000: 83–84 §102; Reintges 2004: 90–91 §3.1.3.1.

Egyetlen eszközünk mégis van egy hozzávetőleges melléknévi osztály lehatárolásához: a DP-n belüli egyeztetési viszonyokat ugyanis a lexikális főnév dönti el, legyen a jelzős szerkezet bármely pozíciójában. A kopt névszók egy alcsoportja pedig – amelyet éppenséggel mellézneveknek is hívhatunk – nem rendelkezik inherens nyelvtani nemmel, csak a lexikális főnévvel való egyeztetés eredményeképpen vesz fel ilyen jegyet. (Layton 2000: §§113–117 elnevezése e csoportra: *genderless common nouns*). Amennyiben a melléknév rendelkezik két különböző alakkal (pl. *sabe/sabē*) mégis csak a szerkezet másik tagjától, tehát tulajdonképpeni fejtől függ, hogy melyik kerül beillesztésre.³¹ Önálló (vagy hiányos) előfordulásukban mindkét nemmel asszociálhatók és mindkét nemű determinánssal megjelenhetnek (36).

(33) ou-rōme	^e n-sabe	(34) ou-shime	^e n-sabē	(35) hōb nim	^e n-agathon
indef.sg.-ember okos(m)		indef.sg.-nő okos(f)		dolog minden	jó
'egy okos ember'		'egy okos asszony'		'minden jó dolog'	
- (36) p-ponēros 'a gonosz'   vs.   t-ponēros 'a gonosz'

Néhány kivételtől eltekintve (*šēm*: *p-šēre šēm* 'a kisfiú', mely talán inkább összetételként elemzendő) minden adnominális bővítés ^en- morfémával van közvetítve, legyen az kopt vagy görög jövevényszó. Prepozíciós kifejezés (PP) sem módosíthatja a főnevet, mivel egy NP/DP PP szekvencia már mondatnak minősül a koptban, ahol az ún. adverbialis mondat vagy I. jelen felépítéséhez nincs szükség kopulára.³² Egy DP-n belüli PP módosító megjelenítésére két megoldás lehetséges: vonatkozó konverter segítségével egy vonatkozó mellékmondat létrehozása (37), avagy magát a PP-t is a jelzős szerkezeteket bevezető ^en- előzi meg (38). Az ^en- tehát egyfajta relációt teremt a főnévi fej és módosítója között.

³¹ A görögből kölcsönzött melléznevek többnyire alanyesetű, egyes szám, hímnemű alakjukban jelennek meg a koptban. Ha a görög semleges alak is használatos, az élettelen főnevekkel jár együtt (Layton 2000: §117c). Egyeztetés tehát itt is történik, csak egy másik felosztás (nyelvtani nem helyett élő-élettelen) mentén. Lásd (35).

³² Az egyetlen PP, amely szabadon előfordul a főnévi csoporton belül, az ^ente-^enta- valójában kizárólag a birtokos bevezetésére szolgál (*B mintā*).

se komoly jelentésváltozással és valós (nem pusztán pragmatikai) oppozícióval járhat (pl. fényes démon vs. démoni fény). A jelzős szerkezetekben előforduló melléznevek legnagyobb csoportja azonban mindkét szórendi konfigurációban előfordulhat.

A szórendvariánsok közti jelentéskülönbség megragadásában elég nagy tanácstalanság mutatkozik a modernebb leírásokban is. Layton (2000: §116) szerint a két attributív konstrukció (közvetített és fordított, *the mediated attributive and the inverted attributive*) nagyjából szinonim, de jelentésük némileg mégis különbözik. Ez a különbség azonban esetenként más: hol lexikális jellegű, hol emocionális érintettséget (a „fordított” sorrendnél) vagy annak hiányát tükrözi. Shisha-Halevy (1986: §4.2.2.2) meglátása szerint is a fordított sorrend tűnik jelöltebbnek, egyfajta érzelmi töltetet vagy kontrasztív megkülönböztetést kódol. Megfigyelhető például, hogy helytelenítő, pejoratív jelzőkkel gyakrabban fordul elő a fordított minta, de számos esetre fentiek sem adnak magyarázatot.³⁶

A melléznevek szintaktikai beillesztésére alapvetően két megközelítés ismert: lehetnek az NP-hez csatolva, hasonlóan a mondatban megjelenő adverbiumokhoz vagy üllhetnek egymásra épülő, külön funkcionális projekciók specifikációiban.³⁷ A csatolós modellben több probléma is felmerül. A főnévi fej láthatóan felmozoghat akár a D tartományig, hogy az univerzális kvantorhoz csatlakozzon (40a), de ezt megteheti a „melléknév” szerepű elem is (40b). A csatolt frázis belsejéből történő ilyen jellegű kimozgatás azonban ebben a szintaktikai modellben nem lehetséges.

(40a)	rōme	nim	^e m-ponēros	(40b)	ponēros	nim	^e n-rōme
	ember	minden	gonosz		gonosz	minden	ember
	'minden gonosz ember'				'minden gonosz ember'		

Ráadásul feltettük (a birtokos szerkezethez kapcsolódó megfontolásokból), hogy az N fej mindig felemelkedik Num fejbe, a fordított sorrendben látszólag mégis helyben marad. A módosító kifejezés párhuzamos NumP

³⁶ Az emocionális töltet mellett szól, hogy a fordított sorrend gyakran jelenik meg a határozott névelő ún. emfatikus formájával (*pi-/ti-/ni-*).

³⁷ Cinque (1994) értelmében. Ez a megközelítés számot ad a különböző nyelvekben megfigyelt univerzális hierarchiáról. A lehetséges szórendek az N fej részleges (vagy teljes) felemelkedésének eredményei. A melléznevek generálásának problémájáról összefoglalóan szakirodalommal: Longobardi 2003: 577–580.

tartományba való emelkedése pedig motiválatlan. Elképzelhető persze, hogy az N-fejmozgatás valójában opcionális, és a birtokos szerkezetben valamiképpen a kötelező határozottságával áll összefüggésben. Ennek pontos feltételei és lehetőségei kidolgozásra szorulnak.

A hierarchikusan felépülő funkcionális rétegek feltételezése szintén nem ad számot a korábban feltett kötelező N fejmozgatás problémájáról, és egy további alapvető ellentmondásba is ütközik: ha külön funkcionális projekció tartozik minden módosítóhoz, akkor feltehetjük, hogy az összekötő ^en-ek ezek fejében ülnek – hiszen pontosan ezek jelenléte jelzi a beillesztett elem módosító voltát (gondoljunk a PP módosítók esetére (38)). Ha ezt elfogadjuk, többszörös jelzők esetén a felemelkedő N fej – a fejcsatolás általánosan elfogadott mechanizmusa következtében – a kis ^en- fejeket is „magával cipeli”, így nem kívánatos ^en- morféma torlódást okoz. A csatolási modell esetében viszont az ^en- olyan frázis-klitikumként kezelhető, amely a frázis végén van, azaz követi a vele asszociált szintaktikai elemet, de proklitikus, így az utolsó (fonológiai) szó e l é klitizálódik. Ha N helyben marad, akkor arra simul, ha N elmozdul, akkor a melléknévre. (Vö. Klavans 1985: 97–104. A klitikum jellegű elemek szintaktikai és fonológiai viselkedése nem feltétlenül esik egybe.)

4. Összegzés

Fentiekben kísérletet tettem a kopt főnévi szerkezet determináns frázissá (DP-vé) bővítésének bemutatására, illetve néhány szintaktikai jelenség magyarázatára. A kopt jelzős szerkezeteket sikeresen elkülönítettük a kvantoros kifejezésektől, de a szórendi variációk és az összekötő morféma viselkedése számos kérdést hagytak nyitva. Elképzelhető, hogy közelebb jutnánk a megoldáshoz, ha ezeket a jelzős szerkezetek egyfajta predikációs viszonyként jellemeznénk, ez a megközelítés azonban modellünk alapvető átszervezését igényelné és meghaladja jelen tanulmány kereteit – előlegezheti azonban egy elkövetkező vizsgálat tárgyát és irányvonalait.

HIVATKOZÁSOK

- Baker, Mark C. 2003: *Lexical Categories. Verbs, Nouns, and Adjectives* (Cambridge Studies in Linguistics 102.), Cambridge, Cambridge University Press.
- Bernstein, J. B. 2003: The DP-Hypothesis: Identifying Clausal Properties in the Nominal Domain, in Baltin, M. – Collins, Ch. eds.: *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Oxford, Blackwell. 536–561.
- Bhat, D. N. S. 1994: *The adjectival category: criteria for differentiation and identification*, Amsterdam, John Benjamins.
- Cinque, G. 1994: Evidence for Partial N-movement in the Romance DP, in Cinque, G. et al. eds.: *Paths towards Universal Grammar: Studies in Honor of Richard S. Kayne*, Georgetown University Press, Washington, D. C. 85–110.
- Duffield, N. 1996: On structural Invariance and Lexical Diversity in VSO Languages: Arguments from Irish Noun Phrases, in Borsley, R. D. – I. Roberts eds.: *The Syntax of the Celtic Languages: A Comparative Perspective*, Cambridge, CUP, 314–340.
- Egedi B. 2005. Genitive constructions in Coptic, in É. Kiss, K. ed.: *Universal Grammar in the Reconstruction of Ancient Languages* (Studies in Generative Grammar 83.), Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 2005, 137–159.
- Egedi B. (megjelenés előtt): A határozottság és a birtokltság összefüggései a koptban, in Birtalan Ágnes (szerk.): *Orientalista Nap 2005*.
- Gardiner, A. H. 1957³: *Egyptian Grammar Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, Oxford, Griffith Institute.
- Klavans, J. L. 1985: The Independence of Syntax and Phonology in Cliticization, *Language* 61, 95–120.
- Lambdin, Th. O. 1983: *Introduction to Sahidic Coptic*, Macon, Mercer University Press.
- Layton, B. 1990: The Coptic Determinator Syntagm and its Constituents, *Journal of Coptic Studies* 1, 79–97.
- Layton, B. 2000: *A Coptic Grammar with Chrestomathy and Glossary. Sahidic Dialect*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Longobardi, G. 2003: The Structure of DPs: Some Principles, Parameters and Problems, in Baltin, M. – Collins, Ch. eds.: *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Oxford, Blackwell, 562–603.

- Loprieno, A. 1995: *Ancient Egyptian. A linguistic Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Reintges, Chris 2004: *Coptic Egyptian (Sahidic Dialect) A learner's grammar* (Afrikawissenschaftliche Lehrbücher 15.), Köln, Rüdiger Köppe Verlag.
- Ritter, E. 1988: A head-movement approach to construct-state noun phrases, *Linguistics* 26, 909–929.
- Satzinger, H. 1992: On Definiteness of Coptic Noun, in Rassart-Debergh, M. – J. Ries eds.: *Actes du IVe Congrès Copte. Louvain-la-Neuve, 5-10 Septembre 1988*. Vol I. Université Catholique de Louvain, Institut Orientaliste, Louvain-la-Neuve, 74–78.
- Shisha-Halevy, A. 1986: *Coptic Grammatical Categories. Structural Studies in the Syntax of Shenoutean Sahidic* (Analecta Orientalia 53.), Rome, Pontificium Institutum Biblicum.
- Shisha-Halevy, A. 1988: *Coptic Grammatical Chrestomathy*, (OLA 30.), Leuven.
- Till, W. C. 1961²: *Koptische Grammatik (Säidischer Dialekt)*, Leipzig, VEB Enzyklopädie Verlag.
- Vergote, J. 1950: “La phrase nominale en copte”, in *Coptic Studies in Honor of Walter Ewing Crum* (The Bulletin of the Byzantine Institute 2.), Boston, The Byzantine Institut, 229–242.
- Vergote, J. 1983: *Grammaire Copte. IIa. Morphologie syntagmatique. Syntaxe. Partie synchronique*, Louvain, Peeters.

EGY FINNUGRISZTIKAI CSODABOGÁRRÓL¹

NYOMOZÁS A SZURGUTI OSZTJÁK JELÖLETLEN MÚLT UTÁN

GUGÁN KATALIN

J. H. Greenberg a következőképp jellemezte a múlt és a jelen kategóriáját a morfológiai jelöltség szempontjából: „Valamivel kevésbé egyértelműen, de úgy tűnik, a múlt idő jelölt kategória a jelenhez viszonyítva” (Greenberg 1966: 48).² Bybee és társai monográfiájukban, melyben az időmód-aspektusrendszert vizsgálták 76 nyelvben, határozottabban fogalmaznak: „A befejezett aspektus néha jelöletlen, a múlt idő soha” (Bybee–Perkins–Pagliuca 1994: 95).³ Írásomban egy olyan jelenség kialakulásának körülményeit kívánom bemutatni, amely tehát mindenképpen kivételesnek tekinthető: egy osztják nyelvjárás igeidőrendszerét, melyben a jelen idő jelölt és a múlt idő jelöletlen.

Azt, hogy a dolgozat kizárólag a szurguti osztják nyelvjárásról szól,⁴ s nem egy nyelvjáráscsopotról vagy az osztják nyelvről általában, az magyarázza, hogy az egyes osztják nyelvjárások között megfigyelhető jelentős eltérések az igeidőrendszer területén is megmutatkoznak, és nemcsak a három nyelvjárás csoport (északi, déli, keleti) között, hanem az egyes nyelvjárás csoportokon belül is. A „jelen – múlt” oppozíciót ugyanis – némiképp egyszerűsítve – az egyes nyelvjárások a következő három lehetőség egyikével jelentítik meg: a) jelölt jelen : jelölt múlt, b) jelölt jelen : jelöletlen múlt, c) jelölt jelen : jelölt és jelöletlen múlt idők. A PU*-s jeles múlt időnek jónéhány nyelvjárásban megvan a leszármazottja: ismerik (illetve csak ezt ismerik) az északi nyelvjárások, megtalálható a keletiek közül a vahi-vaszjugániban, és nyomai más keleti nyelvjárásokban is fellelhetők (a részleteket l. alább). A jelöletlen múlt a déli és a keleti nyelvjárások sajátja,

---

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Csepregi Mártának, a cikk lektorának, Honti Lászlónak, valamint a kötet szerkesztőjének, Kenesei Istvánnak észrevételeiért, hasznos tanácsaikért. A tanulmány az OTKA (68061) támogatásával készült.

² „Somewhat less clearly, preterites seem to form a marked category in relation to the present.”

³ „Perfective is sometimes zero-marked, but past is not.”

⁴ Ugyanakkor a szurguti nyelvjárás sem egységes, azon belül is több változatot beszélnek (egyebek mellett az agánit, a tromagánit, a pimit és a jugánit).

pontosabban a vahi és a vaszjugáni a jelöletlen múlton kívül több jelöltet is tartalmaz, a mai szurguti, a déli és a nyizjami (déli-északi átmeneti) nyelvjárásban pedig csak jelöletlen múlt idő használatos. A jelen idő valamennyi nyelvjárásban jelölt (Honti 1986: 51).

Írásomban nem magának a jelöletlen múlt időnek a megjelenését fogom bemutatni, már csak azért sem, mert ennek a jelenségnek tisztázva van a háttere. A korábbi, aspektusjelöléssel magyarázó feltételezések után Honti vetette fel annak lehetőségét, hogy a szinkrón szempontból jelöletlen múlt idő valójában a PFU *j múltidőjel leszármazottja (Honti 1985). Ezt az elképzelést később alátámasztotta az is, hogy megjelentek olyan nyelvjárási szövegek, melyek egyes szám harmadik személyben *-ij* (*-i*, *-ə*) múltidőjelet tartalmaznak (Rédei 1990, 1991, 1992–1993). Ezzel a jelöletlen múlt idő eredetének problémája megoldódott, de annak a története, hogyan vált egyeduralkodóvá a szurguti nyelvjárásban, még nincs teljesen felderítve. Az itt ismertetendő vizsgálat alapját egy olyan szöveggyűjtés képezi, mely kereken 100 évvel azután jelent meg, hogy gyűjtője, Heikki Paasonen osztják nyelvterületen járt. Ezek az 1901-ben gyűjtött szövegek, melyek 2001-ben jelentek meg (Vértés Edit gondozásában), több meglepetéssel is szolgáltak; egyik közülük az, hogy nagy számban tartalmaznak *-s* jeles múlt idős alakokat. Karjalainennek a 19/20. század fordulóján készített nyelvtani feljegyzései, melyeket szintén Vértés Edit adott ki 1964-ben, tartalmazzák az *-s* jeles múltat is, Paasonen saját nyelvtani feljegyzéseiben azonban ez a morféma nem szerepelt (Csepregi 2003: 367). Honti tromagáni adatközlője szerint egyes beszélők még használják az *-s* jeles múltat, ő maga azonban az ilyen alakokat hibásnak minősítette; pimi adatközlője saját nyelvjárásában nem ismerte a jelölt múltat, de úgy vélte, az agániak egyaránt használnak jelöletlen és jelölt múlt időt (Honti 1977: 282). A jelölt múlt időről Csepregi a mai szurguti nyelvjárásról szóló nyelvtani összefoglalóban a következőket írja: „A többi osztják nyelvjárásból ismert *-s* múltidőjel csak szórványosan, bizonyos kifejezésekben fordul elő, leginkább az Ag. tájszólásban. [...] Az *s*-időjelet a szurguti nyelvérzék általában archaikusnak tartja, folklóre szövegekbe illőnek érzi” (Csepregi 1998: 29). A jelen dolgozat célja tehát az, hogy megvizsgálja, mi lehetett száz évvel ezelőtt a két múltidőjel közötti funkcionális különbség, és mi motiválhatta a jelöletlen múlt idő későbbi térnyerését. A két feltett kérdésre természetesen csak nagyon óvatos válaszok adhatók, a Paasonen gyűjtötte meséken kívül ugyanis egyelőre nincs más forrás, melynek alapján a probléma vizsgálható lenne.

A vizsgálandó kétféle múlt időnek van egyfajta hagyományos elnevezése: a $\emptyset$ -t szokás perfectumnak, míg az $-s$ jelest imperfectumnak nevezni – így szerepelnek Karjalainen táblázataiban is (Karjalainen 1964: 268). Honti így írja le a két morféma közötti különbséget:

„Azokban a nyelvjárásokban, amelyek mindkét ősosztják kori múlt időt megőrizték, a perfectum olyan múltbéli cselekvést, történést ír le, amelynek eredménye nem a jelenhez vagy az elbeszélésben szereplő időponthoz kapcsolódik (különösen az elbeszélésekben gyakori) [...] Az imperfectum az olyan cselekvés, történes kifejezési eszköze, amely a múltban zajlott le, de nemrég következett be.

A Sur. nyelvjárások közül a Trj. megőrizte mind a $\emptyset$, mind az s jeles múlt időt, míg a Tra. J P csak a $\emptyset$ jelest ismeri.” (Honti 1986: 51).⁵

Mint az azonban ebben az idézetből is látható, a hagyományos elnevezés megtévesztő, hiszen a különbség a két morféma között nem aspektuális természetű⁶ (ezt később a szövegek alapján bizonyítani fogom). Paasonen szövegeit vizsgálva Csepregi a következőket állapította meg: „A szövegek tanúsága szerint az $-s$ - jeles és a (szinkrón értelemben) jeltelen múlt idő használatában a 20. század elején már nem volt funkcionális különbség, ezért is kopott ki az egyik mára a használatból” (Csepregi 2003: 367). A továbbiakban amellett érvelek, hogy a Paasonen-féle szövegek egy olyan átmeneti állapotot tükröznek, melyben a két morféma funkciója változóban van, de megfigyelhetők a használatukban bizonyos szabályszerűségek, melyeknek alapján az eredeti funkciójuk kikövetkeztethető, s egyben a változás is megfigyelhető más nyelvekben megfigyelt hasonló változásoknak, illetve a hasonló változások alapján leszűrt szemantikai változási szabályszerűségek a vizsgált esetben is érvényesülnek. Pontosítva mindezt, a továbbiakban azt kívánom bizonyítani, hogy a $\emptyset$ jeles múlt idő a szurguti osztják egy korábbi

---

⁵ A Trj. rövidítés Karjalainen századfordulós gyűjtését jelöli, míg a Tra. rövidítést először Honti László használta saját gyűjtésére; mint Csepregi Márta írja, „[a] Trj. és a Tra. idióma valószínűleg egyazon nyelvjárás más-más időben beszélt változata” (1998: 11).

⁶ Az aspektus független a beszédidőtől, a mondat által kifejezett esemény önmagában vett időbeli lefolyására vonatkozik, azaz: „aspects are different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation” (Comrie 1976: 3).

nyelvállapotában a befejezett jelent jelölő morféma volt, míg az *-s* az általános múlt idő jeleként funkcionált. Mivel három, egymással sok tekintetben rokon kategória különbségein lesz a tárgyalás hangsúlya, célszerű mind a definíciókat, mind a közöttük általánosan megfigyelt különbségeket bemutatni. Az alábbi definíciók Bernard Comrie monográfiáiból (Comrie 1976, 2004²) származnak:

- múlt idő (past tense): „az időtengelyen a jelen időpontja előtt helyezi el az eseményt; az egyes múlt idejű mondatok időbeli elhelyezésére vontakozó bármilyen további következtetés más tényezőkön alapul, nem pedig az igeidő-választáson”⁷ (2004²: 41);
- befejezett aspektus (perfective aspect): „a befejezettség a szituáció egységes egészként való ábrázolását jelenti, nem különböztetve meg az egyes szakaszokat, melyek az adott szituációt felépítik”⁸ (1976: 16);
- befejezett jelen (present perfect): „azt fejezi ki, hogy egy múlt idejű szituáció hatással van a jelenre [...] a befejezett jelen [...] csak egyike azoknak az igeidőknek, melyek ezzel az aspektuális kategóriával előfordulhatnak”⁹ (1976: 52–53).

Az utóbbi két kategória közötti különbségeket (Dahl 1985: 138–139 alapján) a következőkben lehet összefoglalni. Fontos eltérés, hogy a befejezett aspektus nagyon gyakori narratív szövegekben, míg a befejezett jelen ilyen környezetben alig fordul elő. A befejezett jelen esetében több nyelvben megfigyelhető, hogy konkrét időpontot jelölő múltbeli időhatározókkal nem kombinálható, míg ilyen megszorítás a befejezett aspektus esetében nincs (de hangsúlyozandó, hogy ez nem minden nyelvre érvényes: az angol közismert példája a megszorítás érvényességének, de például a bolgárban előfordulhat befejezett jelen idejű igealak konkrét időpontot jelölő múlt idejű időhatározóval). Ennek a két jelenségnek közös a magyarázata: a múlt idejű időhatározó-

---

⁷ „The meaning of the past tense is thus location in time prior to the present moment, and any further deductions about temporal location that are made on the basis of individual sentences in the past tense are the result of factors other than simply the choice of tense.”

⁸ „perfectivity indicates the view of a situation as a single whole, without distinction of the various separate phases that make up that situation”

⁹ „the perfect indicates the continuing present relevance of a past situation. [...] the present perfect [...] is only one of the possible tenses of the perfect aspect”

val megadott referenciaidő kizárja a befejezett jelenre jellemző, a jelent is magában foglaló referenciaidőt. Narratív szövegekben ugyanezt a referenciaidőt legtöbbször a megelőző esemény határozza meg: „egy mondat akkor narratív kontextusú, ha referenciaidejét (a reichenbachi értelemben) az az időpont határozza meg, amelyben az adott mondatot a kontextusban közvetlenül megelőző esemény lezajlott”¹⁰ (Dahl 1985: 112).

A befejezett aspektus esetében is kizárt bizonyos időhatározók használata: ez az aspektus csak a befejezettségre utaló, ún. határpontos időmódosítókkal (Kiefer 1992: 829) fordulhat elő együtt. További különbség, hogy a befejezett jelen kombinálódhat folyamatossággal (pl. angol present perfect continuous; a magyar terminus ebből a szempontból nem túl szerencsés), míg a befejezett aspektus természetesen nem. Megfigyelték emellett, hogy a befejezett jelent a nyelvek az esetek többségében analitikus, körülírással szerkezettel fejezik ki, míg a befejezett aspektust általában kötött morfémaival, szintetikus szerkezetben, de ez alól természetesen vannak kivételek.

Visszatérve az osztják nyelv szurguti nyelvjárására, a továbbiakban először azt kíséreltem meg példákkal alátámasztani, hogy a $\emptyset$ jeles múlt egy korábbi nyelvállapotban a befejezett jelen kategóriáját jelölte, míg az *-s* jeles múlt általános múlt idő volt. Az alábbi két szövegrészlet két párbeszédben szerepel, mindkettőben $\emptyset$ múlt idős alakok szerepelnek.

- (1) „*Ḷāpət kät pūwḶnə wḶṭə kēnār kō, mḶwḶ kənttšāz Ḷə.wən?*” „*wāḶḶḶ kənttšāz Ḷə.wḶm.*” „*wāḶḶḶ wḶḶḶḶn?*” „*əntə, wāḶḶḶ əntə wḶḶḶḶm.*” 68.¹¹

Hét-ház-as-faluban lakó szegény ember, mit keresni jöttél-(PERF)? Állatot keresni (= vadászni) jöttem -(PERF). Állatot öltél-(PERF)? Nem, állatot nem öltem-(PERF).

¹⁰ „a sentence occurs in a narrative context if the temporal point of reference (in Reichenbach's sense) is determined by the point in time at which the last event related in the preceding context took place.”

¹¹ Az idézetek forrása: Paasonen-Vértes 2001, az egyes idézetek mellett feltüntetett lap számmal. Tekintettel arra, hogy a morféma jelentésének vizsgálata miatt nagyobb terjedelmű szövegrészleteket kell idézni, ezúttal nem a szokásos, morfémaenkénti fordítást közlöm az osztják szövegek mellett, hanem egy szabadabb fordítást, amelyekben csak a múlt idő jelét emelem ki; így egyrészt rövidebbek a fordítások, másrészt könnyebben tanulmányozható a kiemelt morféma funkciója. Azokban az esetekben azonban, amikor az eredeti mondat szerkezet nagymértékben eltér a fordítástól, megadom a morfémaenkénti fordítást is.

- (2) „rèt-iùw qíðytən?” „qíðytəm.” „rèt-iùw ãwtən?” „ãwtəm.” „rètè tərərəm?” „əntà, əntà tərərəm. tšəməɫ wãrrəm, tət kəḱ.” 18.

Csónak-fát találtál-(PERF)? Találtam-(PERF). Csónak-fát (ki)vágtad-(PERF)? (Ki)vágtam-(PERF). Csónakod kész-(PRES)? Nem, nincsen készen-(PRES). Kicsit dolgoztam-(PERF), ott maradt-(PERF).

Mindkét szövegrészletben aznap történt eseményekről van szó, melyeknek a jelen (ti. a párbeszéd ideje) szempontjából is van hatása (idejött és még itt van, vadászott, de nem sikeresen = nincs ennivalója, talált fát = van is fája, ez ki van vágva stb). A befejezett jelenhez tartozó időszakasz természetesen lehet hosszabb is egy napnál, a lényeg, hogy az esemény olyan időintervallumon belül játszódik le, amely a beszéd idejekor még tart, illetve hatása a beszédidőben még érvényesül:

- (3) „məŋ.k.iki wãiyətnə nətši ɫiwì” 98.

[m.i.-nom állat.pl.loc. talán eszik.pass.perf.sg3]

Talán már megették-(PERF) az állatok az erdei szellem-öreget.

- (4) „kəjāānə ɫitāz nəŋətì pirtàt?” „tqrrəmnə pirtàt, məynə pirtàt.” 28.

[ki.loc eszik.inf neked parancsol.pass.perf.pl3]

Ki parancsolta-(PERF) meg neked, hogy őket megedd? Az ég parancsolta-(PERF), a föld parancsolta-(PERF).

Az első szövegrészlet kontextusa: a két madár megölte az erdei szellemöreget, utána pedig elhagyták házukat, mert ott volt a tetem, de egy idő után vissza akartak költözni. Az igeidő tehát az adott mondatban azt jelöli, hogy az esemény a múlt idő egy meghatározatlan pontjában történt, de a hatása érvényes a jelenben is: már nincs ott a tetem, mert megették az állatok. A második esetben a szereplőnek azt parancsolták az istenek, hogy egye meg az embereket, ne okozzon gondot a túlnépesedés. A parancs szintén valamikor a meghatározhatatlan múltban esett meg, de a hatása a jelenben is érvényesül, a szereplő az elbeszélés idejében is ezt a feladatot látja el. Az eddig bemutatott példákban tehát a beszédidőt megelőzően lezajló, de a jelenre (ill. a párbeszéd idejére) valamilyen módon hatással lévő szemléletet ad vissza a zérómorféma.

A következő szövegrészekben -s jeles alakok szerepelnek:

- (5) *mənnəs, mənnəs, əi tãžnə wɔnt ɔntnə kət ɔiəytəs. kətə iəwtəs. iəkəkəə tənəs. kətnə əi pərs imi.* 20.

Ment-(PRET), ment-(PRET), egy helyen az erdő belsejében házat talált-(PRET). A házhoz érkezett-(PRET). Belépett-(PRET). A házban egy idős nő-(PRES).

- (6) *iəkəkəənəm kī mənnəs pərrə kətnə. ku ərīt wāiəy wəlləs, tɔm wəli, tɔm wɔkə, tɔm ɔəŋkə, tɔm pūpi, kātšəŋ wāiəy ku ərīt wəlləs. pəškənnət ɔiəytəŋ rānəpəs. ɔiəkəs, ɔiəkəs kət mərrə awlə təllə, ɔiəkəs.* 70.

Haza ím ment-(PRET) a következő napon. Annyi állatot ölt-(PRET), hol rént, hol rókát, hol mókust, hol medvét, minden állat(ból) olyan sokat ölt-(PRET). Puskával löni kezdett-(PRET). Lőtt, lőtt, egész nap tele van-(PRES) a szánja, lőtt-(PRET).

Mindkét idézet a mesék elbeszélő részében szerepel, az egyes tagmondatok egymást követő múlt idejű eseményeket tartalmaznak, melyeknek a beszédidőre nézve nincs következményük.

Nem véletlen, hogy a jelöletlen, befejezett jelenként azonosítandó alakok párbeszédes szövegrészekből származnak, az -s jeles alakok pedig elbeszélő részekből, hiszen, mint azt korábban említettem, a narrativitás és a befejezett jelen általában nem kompatibilis kategóriák; kicsit sarkosan fogalmazva: „Amikor a befejezett jelen elbeszélő szövegek igeidejeként is használható, [...] megszűnik befejezett jelenként funkcionálni”¹² (Lindstedt 2000: 370). A következő táblázatban szereplő számadatok csak tájékoztató jellegűek, mindössze annyit kívánok velük illusztrálni, hogy a két időjel hol fordul elő gyakrabban a vizsgált szövegekben:

	elbeszélő részek	párbeszédes részek
jelöletlen múlt	112 (25,6%)	78 (53,8%)
-s jeles múlt	325 (74,4%)	67 (46,2%)
összesen	437 (100,0%)	145 (100,0%)

¹² „When a perfect can be used as a narrative tense [...], it has ceased to be a perfect”

Egy dolog teljesen nyilvánvaló a fenti adatokból: a vizsgált nyelvjárás esetében revízióra szorul az a korábban idézett megállapítás, mely a két időjel közötti funkciómegoszlásról szól, hiszen a szövegek narratív részében jóval ritkábban fordul elő a jelöletlen múlt idő, mint a jelölt. Az itt vázolt elképzelésnek, amely szerint a jelölt múlt az általános múlt idő, és a jelöletlen múlt befejezett jelen értékű, ugyanakkor arról kell számot adnia, hogy egyáltalán miért fordulhat elő narratív részekben is a $\emptyset$ jeles múlt (l. a fenti Lindstedt-idézetet). Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az viszont elvileg nem jelenthet problémát, hogy a párbeszédes részekben is előfordul az általános múlt idő, hiszen annak használata nincs korlátozva (más kérdés, hogy esetenként mégis fejtörést okoznak a párbeszédekben előkerülő múlt idejű alakok, mert esetleg a kontextus alapján jelöletlen múlt idő lenne „várható”). A továbbiakban tehát azokat az eseteket elemzem részletesebben, amelyekben jelöletlen múlt idejű igék szerepelnek az elbeszélő részekben. Előrebocsátom, hogy csak az áttekinthetőség kedvéért választottam szét a jelöletlen múlt idő használatát feltételezhetően motiváló tényezőket, hiszen ezek sok esetben együtt fordulnak elő.

1. Befejezett jelen és elbeszélő jelen

Az elbeszélő szövegek jellemzői között Dahl nemcsak azt említi, hogy bizonyos idő-aspektus kategóriák használata korlátozott az esetükben (Dahl 1985: 112–127), hanem azt is, hogy jellemző lehet rájuk speciális időhasználat: vannak nyelvek, melyeknek külön narratív morfémajuk van, és általánosabban megfigyelhető a világ nyelveiben a praesens historicum, az elbeszélő jelen használata. Ez a vizsgált mesékre is igen jellemző. A váltás az általános múlt és az elbeszélő jelen között sokszor nem magyarázható, de van egy tipikus esete: a párbeszédek előtt igen gyakran vált a mesélő jelenre (hiszen a párbeszédek mindig a jelenben zajlanak). A jelen idejű alakot pedig sok esetben befejezett jelen előzi meg, az alábbi igesorok tipikus példának tekinthetők:

- (7) *tòl iak̤k̤nəm mənəs. ɔp̤l̤à iak̤k̤ iowt. ɔp̤l̤à iàstəl:* 94.

Onnan hazament-(PRET). Testvérehez hazaérkezett-(PERF). Testvérenek mondja-(PRES).

- (8) *əj̤ ìmì k̤ā̀tì kəm̤ l̤iwt, iàstəl:* 28.

Egy asszony a házból kijött-(PERF), mondja-(PRES)

A párbeszédék előtti váltás szinte rendszeresnek tekinthető, de az elbeszélő szövegek belsejében is váltakozhat az elbeszélő múlt az elbeszélő jelenrel, s ebben a környezetben már megjelenthet a befejezett jelen is:

- (9) *aḷ lātṇā ṁmī lēṇ-lṇṇ: iḷi sūrālṇṇ. ṁmī ātṇnām ālṇṇ. aḷ kṇṇṇ <mṇw(wṇ)> mṇw kātṇṇ ālṇṇ. ṁmī ṇs sūrālṇṇ. 56.*

Egyszer csak az asszony nézi-(PRES): az apó meghalt-(PERF). Az asszony egyedül fekszik-(PRES). Egy nap vagy két nap feküdt-(PRET). Az asszony is meghalt-(PRET).

- (10) *aḷ lātṇā pītṣiṇṇ-lī kōlṇṇṇ: mṇṇkṇṇ iḷi iṇṇtāyṇ rāṇṇṇṇ. 94.*

Egyszer csak a madárka hallja-(PRES): az erdei szellem-öreg jönni kezdett-(PERF).

Így tehát módosítható az a megállapítás, hogy a befejezett jelen egyáltalán nem fordulhat elő narratív kontextusban. Mint azt korábban idéztem, elbeszélő szövegekben az egymásra következő események referenciaidejét az azokat megelőző esemény ideje határozza meg; ha múlt idejű események szerepelnek egymás után, a befejezett jelen nem jelenhet meg jelen idejű referenciaideje miatt. Ugyanakkor feltételezhető, hogy az elbeszélő jelen idejű környezet nem zárja ki a befejezett jelen használatát.

2. Igesspecifikusság

Végignézve, hogy milyen igék jelennek meg a szövegek elbeszélő részeiben is jelöletlen múlt időben, feltűnt, hogy egy viszonylag kis igecsoporra meglehetősen jellemző ez a fajta előfordulás (ezek az igék megjelennek -s jeles múlt időben is, viszont más igék jóval ritkábban állnak jelöletlen múltban a mesék elbeszélő részeiben). A kérdéses igék a következők: *kīt-t'a* 'marad', *jōwṇṇ-ta* 'jön, megérkezik', *ōjṇṇṇ-ta* 'talál', *jṇ-ta* 'válík valamivé', *rāṇip-ta* 'kezd', illetve az időváltozást jelentő igék (pl. *pṇṇṇṇṇ-ta* 'besötétedik):

- (11) *tṇṇkṇ kṇṇṇṇṇ iṇṇ. kāt kṇṇṇṇṇ kṇṇṇṇṇ iḷi, kōlṇṇ kṇṇṇṇṇ kṇṇṇṇṇ. iḷi sūrālṇṇ. pṇṇṇṇṇ ātṇnām kṇṇṇ. 50.*

Nagyon beteg lett-(PERF). Két napot betegeskedett-(PRET) az apó, három napot betegeskedett-(PRET). Az apó meghalt-(PRET). A fiú egyedül maradt-(PERF).

- (12) *kəntāṣ rāṇapəs. kən[ətə]ṣ, kən[ətə]ṣ. əi lātina sārriṭ o[ətə]ṣ.* 52.
 Ásni kezdett-(PRET). Ásott-(PERF), ásott-(PERF), egyszer csak aranyat talált-(PERF).
- (13) *kūt lītāṣ təw məntsəyən. ku p[ətə]k[ətə]p[ətə] lītāṣ rāṇapən.* 96.
 Azt enni odamentek-(PRET). Azt a zsírosfazekat enni kezdték-(PERF).
- (14) *iqwən tərəm pəttəṣ[ətə].* 96.
 Éjszaka az ég besötétedett-(PERF).

Mivel a jelen dolgozat nem tekinthető egyetlen nyelvi korszak kimerítő vizsgálatának, nem vállalkozhatok arra, hogy meghatározzam azt az igeosztót, amelynek jellemzője lehet a jelöletlen múlt idővel való előfordulás (akár morfológiai, akár szemantikai jellemzők alapján). Mindenesetre a fent felsorolt igeik jelentésében egy mozzanat talán közösnek tekinthető: a változás, amelynek tartós eredménye van.¹³ Az érintkezés a befejezett jelen kategóriájával tehát itt is tettenérhető, annak ugyanis egyik jellegzetes altípusa a rezultatív használat, melynek esetében a múlt idejű esemény olymódon érintkezik a jellel, hogy hatása a jelenben is fennáll (l. Comrie 1976: 56). Arra azonban nem találtam magyarázatot, miért éppen néhány, az időjárásra vonatkozó személytelen ige jelenhet meg -s jeles múlttal a mai szurguti osztják agáni nyelvjárásában (l. Csepregi 1998: 29).

3. Ismétlések

A meseszövegekre igen jellemző, hogy a folyamat tartósságát ismétléssel jelölik (l. a korábban idézett szövegrészeket is). Mind a jelöletlen múlt idejű, mind pedig az -s múlt idős alakok előfordulnak ismétlésekben:

- (15) *iki rət wərt[ətə]. wərrəs, wərrəs, lāṣəm p[ətə]l[ətə] iəs.* 18.
 Az apó csónakot csinál-(PRES). Csinálta-(PRET), csinálta-(PRET), a fejsze élettlené vált-(PRET).
- (16) *rət wərt[ətə], wərt[ətə], itt[ətə] tərəm pəttəṣ[ətə].* 18.
 A csónakot csinálgatta-(PERF), csinálgatta-(PERF), este az ég besötétedett-(PRET).

¹³ Az ELTE-n tanító színjai osztják lektor, Szofja Onyina az egyik nyelvórán külön kiért arra, hogy a következő két mondatnak: *kāuəŋə iuc* 'beteg lett' és *kāuəŋ yə* 'beteg volt' mások az implikációi – az előbbi esetében az állapot a beszéd idejében is fennáll, az utóbbi esetében pedig már nem.

Ez egyben az egyik érv arra, hogy – a vizsgált szövegekben legalábbis – aligha lehetett aspektuális a szembenállás a két alak között. A fent idézett mindkét esetben (és az ismétlések többi előfordulásában is) az ismétlés mindössze azt jelzi, hogy az esemény hosszabb ideig fennáll, míg ha az egyik morfémát a befejezett aspektus jeleként értelmeznénk, akkor az igék ismétlése legfeljebb az esemény szakaszos ismétlését jelentené (vö. Kiefer 1992: 826), nem pedig a folyamatosságot. A befejezett jelen kategóriája ugyanakkor kompatibilis a folyamatossággal.

Mint azt korábban jeleztem, az egyes tényezők sokszor összekapcsolódnak, az ismételt igék esetében például megfigyelhető bizonyos mértékű igespecifikusság az időjelek választásában: egyes igepárok általában *-s* jeles múlttal fordulnak elő, míg mások a jelöletlen múlt idővel. A zárt korpusz miatt itt sem lehet kimerítő felsorolást adni, de az mindenesetre szembeötlő volt, hogy ismétléses szerkezetekben az *-la* képzős igék¹⁴ (ezek közül leggyakrabban a *janki_{la}-ta* 'megy, jár' fordul elő a szövegekben) általában jelöletlen múltban jelennek meg.

4. Az időhatározók kérdésköre

Ez talán a legnehezebben megoldható probléma a dolgozat esetében: mint korábban említettem, a befejezett jelen általában nem kombinálódik konkrét múlt idejű időpontot jelölő időhatározóval. Ugyanakkor a vizsgált mesékben több példa található ilyen együttes előfordulásra, például arra, hogy az *əj(mət) la_{tnə}* 'egyszer (csak)'-nak fordítható időhatározó befejezett jelennel társul:

(17) *mənnəs, mənnəs, əj mət la_{tnə} pəri_{lnə} mətə sūj sūj_{məj}ə_ɣ 22.*

Ment-(PRET), ment-(PRET), egy idő múlva valami zaj hallatszott-(PERF).

¹⁴ Az *-la* képző funkciója nem állapítható meg minden esetben teljesen egyértelműen. Ganschow (1965) az ősosztjakra mozzanatos és gyakorító funkciójú **-l* képzőt is rekonstruál. Míg azonban a mozzanatos funkciójú **-l* képző származékaiból kevés maradt meg (ezeket azonban leginkább éppen a keleti nyelvjárások őrizték meg, i.h. 25), az **-l* gyakorító képző leszármazottait tartalmazó igék minden nyelvjárásban megtalálhatók. Az *-la* képzős alakváltozat pedig – mely történeti szempontból két primér gyakorító képző kapcsolata – Ganschow szerint rendkívül produktív gyakorító képző (1965: 59).

- (18) *īmīn īkīn wāḷḷāḡān. kēm antə ɪaŋkḱḱḱlā-kḱān kātən wāḷḷāḡān. əɪ mət ɫātən*
īmīnə ɔwpi ɪlā pūntšī. 44.

Az apó és az anyó élnek-(PRES). Ki nem járnak-(PRES), a házban élnek-(PRES). Egyszer csak az anyó kinyitotta-(PERF) az ajtót.

- (19) *īmīn īkīn paɣ tajsəḡān. ǎnəmtə-ɫtī paɣən. əɪ mət ɫātən antɫ kūi(à) ɪəɣ. 44.*

Az anyónak és az apónak volt-(PRET) egy fia. Felnevelik-(PRES) a fiúkat. Egyszer csak felnőtt férfivá lett-(PERF).

[anyó.du apó.du fiú birtokol.pret.du3]

Fentebb utaltam azonban arra, hogy az a megszorítás, mely tiltja a konkrét múlt idejű időpontot jelölő időhatározó használatát befejezett jelen idejű igealak mellett, nyelvspecifikus, illetve a befejezett jelen által lefedett különféle jelentéstípusoktól is függhet érvényessége – erre a dolgot végén még kitérek. Ugyanakkor az, hogy a két morféma között tisztán aspektuális lenne a szembenállás, az időhatározó-használat alapján is cáfolható. Az alábbi szövegrészletben a zéró morfémas igealak a *mārə* 'idő, idején' folyamatosságot kifejező időhatározóval szerepel, amellyel, ha a befejezett aspektus jelölője lenne, nem lehetne kompatibilis:

- (20) *torram pəttəɣəɣ. kəɫɫ mārə kəṛəɣtəɣ. ɪttɫ kənnə wəksī. 52.*

Az ég besötétedett-(PERF). Egész nap ázott-(PERF). Este a cār hívta-(PRET).
 [Este cār.loc hív.pass.pret.sg3]

S ugyanakkor az -s jeles múlt is rendszeresen előfordul az 'egyszer csak' jelentésű időhatározóval, amely szintén nehezen lenne magyarázható, ha az -s jeles múlt a folyamatos aspektust jelölné:

- (21) *əɪ ɫātən pūpi nawi tərməs. 56.*

Egyszer csak a medve húsa elfogyott-(PRET).

A fentiekben kísérletet tettem arra, hogy bemutassam, milyen tényezőkkel magyarázható a befejezett jelen szereplése elbeszélő szövegrészekben. Ugyanakkor míg bizonyos esetekben a fenti tényezők közül több is motiválhatja a morféma megjelenését, jónéhány olyan előfordulás is van, amelyben nem találtam magyarázatot az általános múlt időről befejezett jelenre történő váltásra, mint például az alábbi szövegrészlet esetében:

- (22) *ātīl̥ īmī kōl̥əm pērā kēk̥ət. pērəs īmī sūrāl̥əs. pəγ āt̥l̥nəm kēk̥əs īmīl̥nāt.
iəγγəl̥ āḡk̥l̥ sūrāl̥ə-kk̥ən.* 30.

Az egyedülálló anyó[val együtt] hárman maradtak-(PERF). Az öreganyó meghalt-(PRET). A fiú egyedül maradt-(PRET) a feleségével. Anyja-apja meghalt-(PERF).

Ebben a szövegrészletben ugyanazok az igék ('marad', 'meghal') szerepelnek, először az egyik jelöletlen múltban és a másik -s jelesben, majd fordítva. Elképzelhető, hogy egyes esetekben a két igealak közötti választásnak pusztán stilisztikai szerepe volt már a szövegek lejegyzésének időpontjában is – ezt a jelenséget hívja Csepregi Márta grammatikai antiparallelizmusnak: „Az osztják folklór egyik érdekes jellemzője a grammatikai parallelizmus ellentéte, egyfajta nyelvtani szinonímia, amikor ugyanaz grammatikai funkció megismétlődik egy-két mondat eltéréssel, de más morfológiai megformálással. [...] a beszélt nyelvből kiveszett morfológiai alakok ezekben az antiparallelisztikus szerkezetekben jelennek meg a folklór-szövegekben, a beszélt nyelvben használatos alakok variációjaként” (Csepregi 2004: 39).

Összegezve a fentieket az állapítható meg, hogy ugyan nem teljesen éles a kép, amely a két morféma előfordulásainak vizsgálatkor kirajzolódik, de az ezen keresztül is sejthető, hogy mi lehetett a morfémák közötti eredeti funkcionális különbség: a $\emptyset$ morféma feltehetőleg a befejezett jelen, az -s pedig az általános múlt jelölője volt. Ez a szembenállás a szövegek lejegyzésének idején valószínűleg már változóban volt, a mai nyelvben pedig teljesen megszűnt, hiszen a mai szurgutiban a jelöletlen múlt idő tölti be az általános múlt idő szerepét.

A befejezett jelen kategóriáját Lindstedt (2000) úgy jellemzi, hogy az ezt kifejező morfémák gyakoriak (azaz sok nyelvben előfordulnak), de nem stabilak (azaz jellemző rájuk a változékonyság). A változás menete (nem a kategória keletkezése, csak jelentésének fokozatos általánosulása) az alábbi módon vázolható (Lindstedt 2000, Dahl 1985, valamint Bybee–Perkins–Pagliuca 1994 alapján).

A befejezett jelen rezultatív altípusában a jelennel való érintkezés abban az implikációban nyilvánul meg, hogy a múltban lezajlott esemény eredménye a jelenben is fennáll. Ennél már elvontabb, általánosabb az egzisztenciális használattal társuló jelentés: a szituáció egy olyan interval-

lumban történt meg valamikor, mely intervallum a jelenben is tart, itt ez jelenti a jelen idejű érvényességet. A konkrét múlt idejű időpontot kifejező időhatározókkal való összeférhetőség részben attól is függ, hogy a befejezett jelen melyik altípusáról van szó: „Feltételezésem szerint az, hogy egy adott nyelvben a befejezett jelen milyen mértékben kompatibilis konkrét időpontot kifejező időhatározóktól, azt tükrözi, hogy a befejezett jelen jelentésében dominánssá vált-e az egzisztenciális olvasat,¹⁵ azaz mennyire vált a kategória egyfajta igeidővé”¹⁶ (Lindstedt 2000: 370). A jelentésbővülés következő lépcsőfoka a beszédidővel való kapcsolat teljes megszűnése, az általános múlt idővé válás. A befejezett jelen ilyen jelentésáltalánosulása sok nyelvből van adatolva, hasonló folyamat jelenleg is zajlik a német nyelvben, és É. Kiss (2005) feltételezése szerint ugyanez történt meg a középmagyarban (a *-t/-tt* befejezett jelenidő-jel az általános múlt idő jelölőjévé vált). Ebbe a változástípusba illeszthető be véleményem szerint a fenti osztják példa is. Megemlíthető még, hogy több példa van arra is, hogy a befejezett jelen → általános múlt változás összefüggésben van azzal a folyamattal, melynek során igeikötő-típusú elemek jelennek meg a nyelvben, és szerepet vállalnak az aspektusjelölésben – ez egyben kijelöli a további kutatás egyik lehetséges célpontját, a szinkrón nyelvallapotbeli igeikötőhasználat vizsgálatát (mennyiben befolyásolja a mondataspektust), illetve annak összevetését az itt vizsgált szövegekben megfigyelhető igeikötőhasználattal. A szurguti osztják zéró morféma funkcionális változása tehát, amennyiben a fenti érvelés helytálló, illeszkedik a következő megfigyeléshez: „Azt a következtetést lehet levonni, hogy a fennálló hatás [jelentésmozganata] nem csak egy funkció, hanem csomópont is: különféle kiindulópontú grammatikalizációs ösvények futnak össze benne, s további ösvények vezetnek belőle az egzisztenciális (határozatlan múlt), befejezett múlt, általános múlt, valamint a nem-szemtanúsági múlt felé. [...]

---

¹⁵ Az egzisztenciális típusú és a fennálló hatást kiemelő olvasatot az angol csak ritkán különbözteti meg, pl. a *Mary has been to Paris*. 'Mary volt már Párizsban' és a *Mary has gone to Paris*. 'Mary Párizsba ment' (és még ott van) mondatpár esetében (Comrie 1976: 58–59; Lindstedt 2000: 369). Ugyanakkor Lindstedt (i.h. 370–371) megemlíti, hogy az amerikai és a brit angol között különbség van abban a tekintetben, mennyire van meg a befejezett jelennek a fennálló hatást kifejező használata, az amerikai angolban ugyanis sokszor csak akkor használják a befejezett jelent, amikor az egzisztenciális olvasatú – ez is egy példája az idézetben említett jelentésváltozásnak.

¹⁶ „I assume that the degree of incompatibility of specific time adverbials with the perfect in a particular language shows to what extent it has become a dominantly experiential form and, therefore, a kind of tense.”

Minden egyes konkrét gram¹⁷ csupán átutazóban van ennél a csomópontnál, még magán viselve a rezultativitás nyomait is, vagy már új aspektuális, időbeli, illetve nem-szemtanúsági jelentések felé haladva¹⁸ (Lindstedt 2000: 379).

HIVATKOZÁSOK

- Bybee, Joan L. – Perkins, Revere – Pagliuca, William 1994: *The evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*, Chicago, University of Chicago Press.
- Bybee, Joan L. – Dahl, Östen 1989: The creation of tense and aspect systems in the languages of the world, *Studies in Language* **13**, 51–103.
- Comrie, Bernard 1976: *Aspect*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Comrie, Bernard 2004²: *Tense*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Csepregi Márta 1998: *Szurguti osztják chrestomathia. Studia uralo-altaica, Supplementum* **6**, Szeged, JATE Finnugor Tanszék.
- Csepregi Márta 2003: Szurguti osztják szövegek a múlt század elejéről, *Nyelvtudományi Közlemények* **100**, 364–373.
- Csepregi Márta 2004: Másodlagos egyezések a magyar és az osztják nyelvben, in Mészáros Edit – Szeverényi Sándor – Wagner-Nagy Beáta szerk.: *Mikola-konferencia*, Szeged, SZTE Finnugor Tanszék, 35–40.
- Dahl, Östen 1985: *Tense and aspect systems*, Oxford, Blackwell.
- É. Kiss Katalin 2005: Az ómagyar igeidőrendszer morfoszintaxisáról, *Magyar Nyelv* **102**, 420–435.

---

¹⁷ A gram szakkifejezést William Pagliuca alkotta, és a grammatikai morféma (*grammatical morphemes*) kifejezést kívánták vele rövidíteni, mely kategóriába minden olyan nyelvi elem (legyen az toldalék, töváltakozás, reduplikáció, partikula vagy segédigés szerkezet) beletartozik, amelynek nyelvtani funkciója van. (Részletesebben l. pl. Bybee – Dahl 1989: 51; Bybee et al. 1994: 2).

¹⁸ „One can reach the conclusion that current relevance is not only a function, but a junction: grammaticalization paths from different sources, such as resultative and completive, converge here, and further paths lead from here to experiential (indefinite past), perfective past, general past, and also to indirective [...] Every concrete gram is only a passer-by at this junction, still having its tail in the resultative, or pushing its head towards new aspectual, temporal, or evidential meaning.”

- Ganschow, Gerhard 1965: *Die Verbalbildung im Ostjakischen. Ural-Altäische Bibliothek XIII*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Greenberg, Joseph H. 1966: *Language Universals with special reference to feature hierarchies*, The Hague–Paris, Mouton.
- Honti László 1977: Beobachtungen über die Laut- und Formenlehre gegenwärtige Surguter Mundarten des Ostjakischen, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* **1977**, 271–286.
- Honti László 1985: Széljegyzetek instabil tövű igéink történetéhez, *Nyelvtudományi Közlemények* **87**, 49–87.
- Honti László 1986: *Chrestomathia Ostiaca*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Karjalainen, K.F. – Vértes, E. 1964: *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* **128**, Helsinki: SUS.
- Kiefer Ferenc 1992: Az aspektus és a mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 797–886.
- Lindstedt, Jouko 2000: The perfect – aspectual, temporal and evidential, in Dahl, Östen ed.: *Tense and Aspect in the languages of Europe*, Berlin, Mouton de Gruyter, 365–383.
- Paasonen, H. – Vértes, E. 2001: *H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* **240**, Helsinki, SUS.
- Rédei Károly 1990: Adalék a finnugor *j (i) múltidőjel megfelelőihez, *Magyar Nyelv* **86**, 75–77.
- Rédei Károly 1991: Kiegészítő megjegyzések a finnugor *j (i) múltidő-jel osztják folytatójához, *Magyar Nyelv* **87**, 447–449.
- Rédei Károly 1992–1993: Még egyszer a finnugor *j (i) múltidő-jel osztják folytatójáról (Észrevételek egy bírálatnak szánt íráshoz), *Nyelvtudományi Közlemények* **93**, 95–100.

A VONZATOK ÉS A SZABAD HATÁROZÓK ELKÜLÖNÍTÉSÉRŐL*

HÉJA ENIKŐ – GÁBOR KATA

Absztrakt

Jelen írásban célunk a lexikalista nyelvelméletek vonzatokra és szabad határozókra vonatkozó közös előfeltevéseinek vizsgálata. Ennek kapcsán azt állítjuk, hogy bár egy konkrét nyelvtan mindig a lexikon elemeiből építkezik, a szabad határozók és a vonzatok elkülönítése során célszerűbb a szabad határozókból kiindulni.

Ennek egyik oka, hogy ha a vonzatokra mint igei argumentumok realizációira tekintünk, akkor – mivel az igei argumentumság közvetlenül nem tesztelhető – szükség lenne pusztán formai vonzatkritériumokra is. A két különböző típusú követelmény azonban egy bizonyos típusú összetevő esetén eltérő predikcióhoz vezet az összetevő grammatikai funkciójára vonatkozóan. Ez pedig azt valószínűsíti, hogy a lexikalista nyelvelméletek által a vonzatokkal szemben támasztott összes követelmény nem tartható egyszerre. Ezek után az adjunktumok egy újfajta felfogását vázoljuk.

Bevezetés

A lexikalista nyelvelméletek közös előfeltevése, hogy a szintaktikai szabályok a lexikonban tárolt egységeken működnek. A lexikon tehát idioszinkratikus tételeket tartalmaz, melyek nem szintaktikai szabályok alkalmazásával jönnek létre, ezért egyedileg kell őket tárolni. Ennek megfelelően az egyes tételekben fel kell sorolni a tételre vonatkozó összes egyedi, nem megjósolható tulajdonságot. Az igeik lexikai tételében például szerepelnie kell annak az információnak, hogy az igei jelentés milyen argumentumokat tartalmaz, és – ha nem megjósolható – annak is, hogy az egyes argumentumok milyen formában kerülnek a mondatba. Ilyen értelemben tehát az, hogy egy régens milyen vonzatokkal jelenik meg, a régensnek megfelelő predikátum lexikális tulajdonságának tekinthető. Ez a szemlélet meghatároz-

---

* Köszönet illeti a cikk lektorát, valamint Kenesei Istvánt, a kötet szerkesztőjét értékes tartalmi megjegyzéseikért.

za a lexikalista elméletek grammatikai funkciókhoz való viszonyát: abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a vonzatok a szemantikai argumentumok realizációi, az elméletek a nyelvelírás során elsődlegesnek tekintik a vonzatokat az adjunktumokhoz képest.

A szabad határozók mostoha sorsával több helyen is szembesülhetünk. A vonzatok és szabad határozók elkülönítését célzó definíciós kísérletek a vonzatok meghatározására törekednek (és nem az adjunktumokéra). Ugyanerre a jelenségre utal az is, hogy az argumentumrealizációval foglalkozó irodalom meglehetősen kiterjedt, míg azt, hogy az egyes adjunktumtípusok milyen feltételek mellett jelenhetnek meg egy mondatban – az időhatározók aspektuális egyezésén kívül – nemigen vizsgálják.

Ha azonban a vonzatok és szabad határozók elkülönítésével gyakorlati feladatként szembesülünk, vagyis például egy lexikai adatbázist akarunk felépíteni, már nem támaszkodhatunk arra, hogy a vonzatok – legalább osztenzív módon – definiálva vannak. Bár a legtöbb esetben van intuíciónk arról, hogy egy predikátum milyen szemantikai argumentumokat kormányoz, ám ez közvetlenül nem tesztelhető. Éppen ezért olyan kritériumokra van szükség, amelyekre hivatkozva nem intuitív módon is eldönthetjük egy adott összetevőről, hogy az a mondatban szereplő régens vonzata-e. Az ilyen kritériumok használata során éppen ellenkezőleg járunk el, mintha a lexikont tételeznénk adotttnak, hiszen mivel éppen a lexikon megkonstruálása a cél, nem támaszkodhatunk a benne szereplő tételekre. Ebben az esetben tehát nem azt mondjuk, hogy a szemantikai argumentumok realizálódnak a mondatban vonzatokként, hanem a szintaktikai vonzatoknak megfelelő argumentumokat kell szerepeltetnünk a lexikonban a szóban forgó predikátum mellett.

A fenti megközelítéssel kapcsolatban problémaként merül fel, hogy a magyarra eddig még nem sikerült általános érvénnyel használható vonzat-tesztet vagy vonzatteszteket kidolgozni. Ennek okát mi részben abban látjuk, hogy az elv, amely szerint a vonzatok az ige szemantikai argumentumainak a realizációi, valamint a pusztán szintaktikai alapon alkalmazott definíciós eljárások bizonyos esetekben különböző eredményre vezetnek.

A lexikalista megközelítésekkel szemben azt javasoljuk, hogy a vonzat-adjunktum elkülönítés során ne a vonzatok meghatározását tekintsük elsődleges feladatnak, hanem a szabad határozóké.

Az alábbiakban meg fogjuk mutatni, hogy az adjunktumoknak tulajdonított jellemzők közül (az adjunktumok produktívak, az események külső koordinátáira referálnak, és nem változtathatják meg annak az

összetevőnek¹ a disztribúcióját, amelyben előfordulnak) egyik sem alkalmas arra, hogy definiáljuk vele a szabad határozókat. Belátjuk, hogy pusztán szintaktikai alapon a magyarban nem tehető különbség a két osztály között. Olyan kritériumot ajánlunk tehát – a szemantikai kompozicionalitást – amely a szintaxist és a szemantikát egy szinten kezelő nyelvelméletet feltételez.

Szintaktikai vonzatesztek

A szintaktikai vonzatesztek ismertetéséhez szükség van egy fontos jelölési konvenció bevezetésére. Eszerint, jelen írásban az esetragos főnévi frázisokra az XP kategóriacímkével fogunk hivatkozni, ahol szükséges. Ennek egyik oka, hogy nem kívánunk a vizsgált frázisok között kategoriális szempontból különbséget tenni, másrészt nem szeretnénk állást foglalni abban a kérdésben, hogy a releváns igei bővítmények mely kategóriá(k)ba tartoznak. Ezért a DP, NP és PP kategóriacímkék helyett egységesen az XP kategóriacímkét fogjuk használni. Az XP jelölés tehát esetragos NP-kre referál, függetlenül attól, hogy a főnévi csoporthoz milyen esetrag tartozik.

A fentiek alapján a konfigurációs nyelvelméletekben a vonzat-adjunktum különbséget – ha pusztán formai különbségnek tekintjük – újrairószabályok formájában így foglalhatjuk össze:

(1a) Vonzat: $V' \rightarrow V + XP$

(1b) Vonzat: $VP \rightarrow V + XP$

(2a) Adjunktum: $V' \rightarrow V' + XP$

(2b) Adjunktum: $VP \rightarrow VP + XP$

Az újrairószabályok jól mutatják, hogy a konfigurációs elméletekben a vonzatokkal szemben a szabad határozók rekurzív szabállyal csatlakoznak a már meglévő szerkezethez, függetlenül attól, hogy a szerkezetet V' vagy VP címkével jelöljük.²

A vonzatok és az adjunktumok tehát különböző szerkezeti pozíciókat foglalnak el. Erre épülnek (Radford, 1988) tesztjei is. Ezek röviden össze-foglalva az alábbiak:

---

¹ Itt az *összetevő* szándékolt értelme „VP vagy V''' ”.

² A szabályok felírásánál figyelembe vettük mind a hierarchikus, mind a nem hierarchikus VP-t tételező elméleteket.

- (a) Passzíválás: A vonzatszerepű prepozíciós frázisból kiemelt NP passzíválható, míg az adjunktum szerepű PP főnévi csoportja nem:

- (1) [This job] needs to be worked at by an expert.
- (2) *[This office] is worked at by a lot of people.

- (b) Felszíni sorrend: A vonzatok közelebb vannak az ígéhez, mint az adjunktumok, mert a szintaktikai fában előbb csatlakoznak hozzá, és a fa élei nem keresztezhetik egymást.

- (c) Pronominalizáció: A *do so* szerkezet V' kategóriájú összetevőt helyettesíthet. A *do so*-val helyettesített V' opcionálisan magában foglalhatja az adjunktumokat (3), de ki is tehetők mellé (4), míg a komplementum kötelezően benne foglaltatik a V'-ban (5), nem hagyható el (6).

- (3) John will [buy the book on Tuesday] and Paul will *do so* as well.
- (4) John will [buy the book] on Tuesday and Paul will *do so* on Thursday.
- (5) John will [put the book on the table] and Paul will *do so* as well.
- (6) *John will [put the book] on the table and Paul will *do so* on the chair.

- (d) Ellipszis: A pronominalizációs teszthez hasonlóan itt is a V' kategóriára építünk. Az elmélet szerint bármilyen összetevő elliptálható, így a V' is. Ilyen összetevőt alkot egyfelől az igei fej összes vonzataival és adjunktumaival (7), a fej vonzataival, de adjunktumok nélkül (8), ellenben a fej egyik vonzatával, de a másik nélkül nem alkot elliptálható összetevőt (9):

- (7) – Who might be going to the cinema on Tuesday?
– John might be ____ .
- (8) – Who might be going to the cinema when?
– John might be ____ on Tuesday.
- (9) – Who will put the book where?
– *John will ____ on the table.

Az (a) és (c) tesztek azért nem alkalmazhatók, mert a magyarban nincs hasonló passzíválási, illetve pronominalizálási lehetőség. A (b) teszt nem

teljesül a magyar mondatok egy részében, pl.: *A szomszéd lenyírta délben a fűvet.* Ebben a mondatban a szabad határozó az ige és vonzata közé ékelődik, tehát az ige nem közvetlenül szomszédos a vonzataival.

Ha feltételezzük, hogy a magyar *tesz* ige az angolhoz hasonlóan három vonzattal (alany, tárgy, lokatívsz) rendelkezik, megmutathatjuk, hogy a (d) teszt sem használható a magyarra:

(10) Ki hová tette a könyvet?

János ____ az asztalra, Péter ____ a székre.

A második mondatpár, melyben a *tesz* ige két vonzata szerepel, és a harmadik az igével együtt elliptálódik, megmutatja, hogy a vonzatok nem csak közösen hagyhatók el. Azaz egyik teszt sem alkalmazható a magyar nyelvre.

Amint É. Kiss (2002) leírja, a konfigurációs jelenségek a magyarban diskurzus-funkciókhoz, nem pedig szintaktikai funkciókhoz (vonzatsághoz) vannak kötve. A VP-ben az argumentumok sorrendje az ige mögött (néhány speciális, nem grammatikai funkciót érintő megszorítástól eltekintve) általában önkényes. Az összetevők sorrendjét megváltoztató műveletek (mint amilyen a topikalizáció, fókuszálás, tagadás stb.) sem érzékenyek az XP-k vonzat/szabad határozó státuszára. Tehát sem a felszíni sorrend, sem ezekre a műveletekre épülő szintaktikai tesztek nem alkalmasak a két kategória elhatárolására. Ez az oka annak, hogy Radford tesztjei nem alkalmazhatók, illetve nem is találunk nekik megfelelő, magyar-specifikus tesztet. Mindazonáltal É. Kiss is eltérő szerkezeti pozíciót tulajdonít a vonzatoknak (melyek közvetlenül a V csomópont testvérei) és az adjunktumoknak (melyek rekurzív szabállyal csatlakoznak a VP csomóponthoz).

Ez a különbségtétel számunkra azért fontos, mert ebből következik, hogy míg a vonzatok megváltoztathatják az őket kormányzó ige lehetséges szintaktikai környezetét (hiszen az újráró szabály bal oldalán szereplő kategóriacímke vonásszáma megváltozik), az adjunktumok nem változtathatnak az ige disztribúcióján (a szabály rekurzivitása implikálja, hogy abban a szintaktikai környezetben, amelyben a VP megjelenhet, a VP + XP egység is előfordulhat).

Az eseménytípus fogalma

Komlósy (1992)-ben használt 'különböző típusú tényállás' fogalmát alapul véve akkor nevezünk két igét 'különböző típusú események' leírásainak, ha ezek különböző szabad határozókkal módosíthatók. Fontos észrevenni, hogy ezen a szinten az eseménytípus pusztán szintaktikai fogalom, amennyiben nem hivatkozik sem az ige, sem az ige környezetében megjelenő főnévi csoportok jelentésére, hanem kizárólag az igék disztribúciójára (a szabad határozók vonatkozásában).³ A fenti definícióval összhangban akkor mondjuk, hogy egy főnévi csoport eseménytípus-változást idéz elő egy ige mellett, ha megváltoztatja azt a szintaktikai környezetet, amelyben az ige előfordulhat. Ez azt jelenti, hogy a főnévi csoportot is tartalmazó szerkezet más adjunkumokkal módosítható, mint a nélküle álló ige(i csoport). Ilyen értelemben tehát az eseménytípus nem pusztán az igeiken értelmezett fogalom, hanem minden ige + bővítmény szerkezet besorolható valamilyen eseménytípusba. Levin – Rappaport Hovav (2005) az eseménytípus-váltást a rezultatív konstrukcióval szemléltetik:

- (11) The blacksmith hammered the metal.
A kovács kalapálta a vasat.
- (12) The blacksmith hammered the metal flat.
A kovács laposra kalapálta a vasat.

A hammered the metal más típusú eseményt ír le, mint a *hammered the metal flat*, hiszen a két kifejezés eltérő időhatározókkal módosítható:

- (13) *The blacksmith hammered the metal in two hours.
*A kovács két óra alatt kalapálta a vasat.
- (14) The blacksmith hammered the metal flat in two hours.
A kovács két óra alatt laposra kalapálta a vasat.

Felmerül a kérdés, hogy milyen grammatikai funkciót tulajdoníthatunk az eseménytípus-váltást előidéző főnévi csoportoknak. Mint látni fogjuk, a kérdésre adott válasz azon múlik, hogy a vonzatoknak tulajdonított szintaktikai és szemantikai tulajdonságok közül melyiket tekintjük elsőd-

---

³ Hiszen ekkor az eseménytípust az a tisztán formai tulajdonságegyüttes karakterizálja, hogy bizonyos szabad határozók megjelenhetnek az adott eseménytípusba tartozó igék mellett, mások pedig nem.

legesnek. Ez véleményünk szerint arra utal, hogy a vonzatok és adjunktumok szerkezeti-disztribúciós és szemantikai definíciói nem állnak összhangban egymással.

Az eseménytípus szintaktikai fogalmára épül Komlósy II. vonzatpróbája az idézett fejezetben. A teszt alapján egy régens fakultatív vonzatainak tarthatjuk azokat az összetevőket, amelyek megváltoztatják a szerkezet módosítási lehetőségeit:

II. vonzatpróba:

„Ha egy konstituens (C_1) lehetővé teszi egy másik konstituens (C_2) megjelenését a mondatban, és a C_1 -et is és C_2 -t is tartalmazó mondatból C_1 -et már nem hagyhatjuk el, akkor C_1 vonzat.”

Például:

- (15) Anna hízott (egy hónapig)
- (16) Anna öt kilót(C_1) hízott (egy hónap alatt)(C_2)
- (17) Anna hízott (egy hónap alatt)(C_2)

A II. vonzatpróba alapján tehát C_1 a *hízott* ige vonzatának minősül.

Hasonló eredményre jut Levin & Rappaport Hovav (2005) is, azzal a fontos különbséggel, hogy ők szemantikai alapon érvelnek az eseménytípus-váltást előidéző főnévi csoport vonzat státusza mellett. Szerintük a rezultatív konstrukcióban szereplő *flat* nem lehet adjunktum, hiszen „extra jelentéskomponenst” ad az ige jelentéséhez. Ez azt jelenti, hogy az eseménytípus-váltással az ige jelentése is megváltozik. A szabad határozók azonban nem képesek az ige jelentését megváltoztatni, hiszen csak az ige jelentésében foglalt esemény koordinátáit specifikálják. Ezzel szemben a szemantikai argumentumok az igei jelentés részei, tehát az általuk hordozott jelentéskomponens mindenképpen az ige jelentéséhez adódik hozzá. Ez a plusz jelentéskomponens okozza az idézett példában az eseménytípus-váltást.

Fontos észrevenni, hogy Komlósy vonzatpróbája Levin–Rappaport Hovav érvének szintaktikai megfelelője. Komlósynak kimondott célja, hogy a vonzatokat pusztán az igék szintaktikai környezetére hivatkozva, disztribúciós tesztek alapján definiálja, így nála az eseménytípus is szintaktikai fogalom. A fenti vonzateszt azonban éppen azért működhet, mert tudjuk, hogy egyes opcionális bővítmények (Komlósy és Levin–

Rappaport Hovav felfogásában vonzatok) kitétele megváltoztatja az ige jelentését.⁴ Az eredményül kapott ige + bővítmény egység jelentése azért lesz más típusú adjunktumokkal módosítható, mert az új egység jelentése más adjunktumok jelentésével kompatibilis. Ez azt jelenti, hogy a szabad határozó jelentésén és az ige (vagy igéből és bővítményeiből álló összetevő) jelentésén múlik, hogy egy adjunktum szerepű főnévi csoport megjelenhet-e az adott mondatban. Így nem nehéz belátni, hogy bár az eseménytípus fogalmát disztribúciós-szintaktikai alapon vezettük be, szemantikailag is értelmezhetjük.

Butt (2006) éppen ellentétes következtetésre jut az eseménytípus-váltást előidéző XP-k szintaktikai funkcióját illetően. Bár ő német példákat használ álláspontja szemléltetésére, az egyszerűség kedvéért ezt magyarul helyettesítjük: az érv struktúrája szempontjából ez közömbös. Butt ugyanazt a jelenséget vizsgálja, mint amit Komlósy a II. vonzatpróba kapcsán tárgyal: az ige mellett opcionálisan megjelenő, nem argumentum szerepű mennyiségjelölőket, melyek a németben és a magyarban is tárgyesetben jelennek meg:

- (18) Dolgoztam.
- (19) *Egy óra alatt dolgoztam.
- (20) Dolgoztam egy keveset.
- (21) Egy óra alatt dolgoztam egy keveset.

Butt szerint a *keveset* nem argumentuma a *dolgozni*-nak, így nem kaphat tematikus szerepet. Mivel nem kaphat tematikus szerepet, nem lehet vonzat, csak szabad határozó. Ez a szemantikailag megalapozott kijelentés azonban ellentmond nemcsak Levin–Rappaport Hovav és Komlósy álláspontjának, hanem az adjunktumok szerkezeti definíciójának is. Az adjunktumokra vonatkozó újraíró szabály rekurzivitása biztosítja, hogy egy kifejezés disztribúciója nem változhat meg egy adjunktummal való módosítás hatására, márpedig Butt példájában éppen ez történik.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az eseménytípus-váltást előidéző XP-k szintaktikai funkciója nem egyértelmű. Ez a bizonytalanság nézetünk szerint abból ered, hogy a vonzatokkal szemben megfogalmazott

---

⁴ A az eseménytípus-váltással együtt bekövetkező jelentésváltozás Komlósy elméletéből is levezethető, hiszen a vonzatokat ő is a régens szemantikai argumentumainak tekinti.

alábbi két követelmény – legalábbis bizonyos esetekben – nem összeegyeztethető:

- (i) Ha valami eseménytípus-váltást okoz, az vonzat (ennek szintaktikai és szemantikai korrelátumaival együtt).
- (ii) A vonzatok az ige szemantikai argumentumainak realizációi.

A mögöttes szintek

Az alábbiakban tekintsük át, hogy a lexikalista nyelvelméletek milyen közös előfeltevésekkel rendelkeznek a vonzatokról és a szabad határozókról. Az előfeltételek tárgyalása során három szintet különböztettünk meg. Az első ezek közül az *ontológiai szint*: az idetartozó előfeltevések a tárgyalt fogalmak és a világban található dolgok viszonyára vonatkoznak:

- (I) Az igék események deskripciói.
- (II) Az igei argumentumok az események releváns résztvevőit reprezentálják.
- (III) Az adjunktumok az események külső koordinátáira referálnak.

A következő szinthez a *szemantikai* előfeltevések tartoznak:

- (IV) Minden igehez⁵ tartozik egy argumentum-struktúra.
- (V) Ezek az argumentumok további argumentumokkal kombinálódhatnak, és ezáltal az esemény típusa megváltozik⁶
- (VI) Az egyes argumentumok szemantikai szerepei határozzák meg az argumentum morfoszintaktikai kifejeződését.

Morfoszintaktikai előfeltevések

- (VII) Az argumentumok vonzatokként realizálódnak
- (VIII) Az adjunktumokat produktív szabályok kapcsolják az ige + vonzat szerkezetéhez.

Összefoglalva az eddigieket: ha az adjunktumok valóban rekurzív újraíró szabályok által csatlakoznának az igehez, vagy az ige+vonzat

---

⁵ Az időjárás igék kivételével.

⁶ Ezt láttuk Levinnél és Rappaport Hovavnál.

egységhez, akkor ebből az következne, hogy a szabad határozók nem változtathatják meg az ige disztribúcióját. Ennek az állításnak a szemantikai vetülete az a tény, hogy a szabad határozókra, mivel nem változtathatják meg a predikátumnak a jelentését, úgy szokás tekinteni, mint külső koordinátákra, amelyek fizikai térben, időben, kauzálisan, stb. elhelyezik az eseményeket. Ezzel szemben, ha egy vonzat kapcsolódik az igehez, a kategóriacímke vonásszáma megváltozik, így a létrejövő egység (az érv független attól, hogy ez VP vagy V') disztribúciója is megváltozhat. Ennek a következménye az, hogy az eseménytípus-váltást előidéző főnévi csoportokra vonzatokként szoktak – például Levin–Rappaport Hovav (2005) és Komlósy (1992) – tekinteni. Ezzel szemben Butt (2006) szerint az eseménytípus-váltást előidéző főnévi csoportok – legalábbis bizonyos esetekben – nem referálnak az ige által leírt esemény releváns szereplőinek egyikére sem, így nem lehetnek az igeénekek a szemantikai argumentumai, és így nem realizálódhatnak vonzatokként sem.

A cikk következő részében azt kívánjuk megmutatni, hogy a magyarban vannak olyan eseménytípus-váltást előidéző összetevők, amelyeket erősen intuícióellenes lenne a megfelelő ige szemantikai argumentumának tekinteni.

Eseménytípus-váltás a magyarban

Az alábbiakban azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy elképzelhető-e, hogy egy eseménytípus-váltást előidéző összetevő szabad határozó legyen a magyarban. Ez a kérdés azért fontos, mert ha találnánk egy olyan konstrukciót, ahol biztosan adjunktum-szerepű összetevő idézi elő az eseménytípus-váltást, akkor alátámasztanánk, hogy sem az ontológiai dichotómia – miszerint a vonzatok az esemény szereplőire, míg a szabad határozók a külső koordinátákra referálnak – sem a szerkezeti pozíció különbözősége nem megalapozott, hiszen el kell vetnünk azt az előfeltevést, hogy a szabad határozók rekurzív szabállyal csatlakoznak az ige + vonzat egységhez.

A magyarban az ablatívuszi esetraggal álló főnévi csoportok bizonyos igeék mellett rendelkeznek a Közvetlen Kiváltó Ok szemantikai szereppel:⁷

(22) A hordó szétrobbant   a gázok-tól.

---

⁷ Lásd pl. Komlósy (1992: 362). Pusztán terminológiai különbség, hogy ott ezek a frázisok a Természeti Erő tematikus címkével rendelkeznek.

(23) János tántorgott a bor-tól.

Annak, hogy az ablatívuszi NP az említett szemantikai szereppel rendelkezzen, szükséges feltétele, hogy a mondatban szereplő ige alanya ne ágens legyen. Mindazonáltal, azt találtuk, hogy az ágenses igétet is módosíthatja egy Közvetlen Kiváltó Ok szerepű főnév, ha van olyan konstituens, amelyik a cselekvés egy nem szándékos aspektusát emeli ki:

(24) *Anna fizetett a gyógyszer-től.

(25) Anna lassan fizetett a gyógyszer-től.

Mivel a fenti példamondatban a *lassan* jelenléte teszi lehetővé a *gyógyszertől* kitételét, Komlósy II. vonzatpróbája alapján a *fizet* ige vonzatának kéne tekintenünk a *lassan* adverbiumot.

Mivel ebben az esetben nyilvánvalóan adjunktum-szerepű összetevő változtatta meg az esemény típusát, mind az ontológiai dichotómiára, mind a szerkezeti pozícióra vonatkozó állításunkat alátámasztottnak tekintjük.⁸

Az adjunktumok definíciója

Mint láttuk, az eseménnytípust váltó főnévi csoportok grammatikai funkciója bizonyos esetekben nem egyértelmű. Ha azt a kritériumot tekintjük elsődlegesnek, hogy az ilyen főnévi csoportok megváltoztatják az ige környezetében előforduló szabad határozók körét, és a fenti (i) kritérium alapján vonzatokként kategorizáljuk őket, akkor nem tudunk számot adni arról, hogy (25)-ben az adjunktum szerepű *lassan* okoz eseménnytípus-váltást.

Ha a (ii)-es kritériumból indulunk ki, és azokat az összetevőket tekintjük vonzatnak, amelyek az ige szemantikai argumentumainak realizációiként álltak elő, akkor szükségünk lenne olyan kritériumokra, amelyek alapján a konkrét esetekben eldönthetnénk, hogy valami egy ige argu-

---

⁸ Egy lehetséges ellenvetés az itt megfogalmazott érveléssel kapcsolatban, hogy igenyomatékos hangsúllyal (24) is elfogadható. Ez azért okoz nehézséget, mert ebben az esetben a II. vonzatpróba alapján a *gyógyszertől* kifejezés nem minősül vonzatnak. Azonban ekkor számot kell tudnunk adni az igenyomatékos és igenyomaték nélküli *fizetett* eltérő módosítási lehetőségeiről. Ha elfogadjuk azt az előfeltevést, hogy a különböző eseménnytípusokat leíró igék külön lexikai tételként szerepelnek a lexikonban, akkor számolnunk kell azzal a kellemetlen következménnyel, hogy az igenyomatékos és igenyomaték nélküli *fizetett* két külön lexikai bejegyzésnek kell felvennünk. További feladat a fentihez hasonló típusú mondatok részletes vizsgálata.

mentuma-e vagy sem. Egy ige szemantikai argumentumának lenni azonban nem tűnik közvetlenül hozzáférhető, azaz tesztelhető tulajdonságnak.

Ha a vonzatok helyett a szabad határozókat kívánjuk definiálni, akkor – mint az előző részből kiderült – nem támaszkodhatunk arra a kritériumra, hogy a szabad határozók az események külső koordinátáira referálnak, és az sem állja meg a helyét, hogy az adjunktumok nem változtatják meg az ige + egyéb bővítmény(ek) módosítási lehetőségeit.

Egy további kritérium, amely alapján a lexikalista nyelvelméletek a szabad határozókat elkülönítik a vonzatoktól, hogy a szabad határozók produktív szabályalkalmazással adódnak a már meglévő szintaktikai szerkezethez. Nem igaz azonban az, hogy az adjunktumok totálisan produktívak lennének, azaz még a legáltalánosabb jelentésű adjunktumok sem jelenhetnek meg akármilyen régens mellett. Azt, hogy melyik adjunktum milyen régens mellett jelenhet meg, szemantikai tényezők korlátozzák. Ezt a jelenséget szemléltetik az időhatározók használati körének aspektuális megkorlátozásai. A *befejezettség*, illetve *folyamatosság* szemantikai kategóriákra hivatkozva magyarázható az alábbi, Komlósy (1992)-ben szereplő mondat agrammatikus volta is:

(26) *A kórus tíz perc alatt énekelt.

Az, hogy egy adott szemantikai szerepű időhatározó megjelenhet-e egy kifejezés mellett, azon múlik, hogy a két összetevő jelentése kompatibilis-e egymással, vagyis hogy az ige + bővítmény egység lexikai jelentése valamint az adjunktum lexikai jelentése *kompozicionálisan* összeadódhat-e. Az adjunktum és a mondat többi része közti kompatibilitás garantálja azt, hogy az adjunktum megjelenhet a mondatban, vagyis hogy megjelenhet egy olyan szemantikai szerep, amit az adjunktum hordoz. A fentiek alapján egy adjunktum produktivitásának mértékét az határozza meg, hogy mekkora igecsoport esetében adódik az esetrag jelentése kompozicionálisan az ige + bővítmény egység jelentéséhez.

A fentiek alapján tehát akkor mondjuk egy összetevőre, hogy az szabad határozó, ha az összetevő esetragjának jelentése, a főnév jelentése és a predikátum jelentése kompozicionálisan adódnak össze, azaz, ha minden összetevő a saját lexikai jelentésével járul hozzá a szerkezet jelentéséhez.

Például a mozzanatos, állapotváltozást kifejező igék csoportja (*felriad, felnevet, összerezzen*) mellett *-ra* esetraggal megjelenő névszók szabad

határozók, hiszen az ilyen igék mellett a *-ra* esetrag ugyanazt a szemantikai viszonyt jelöli (a cselekvés közvetlen előzményét). Hasonlóképpen, a befejezett cselekvést jelentő igék melletti *-ig* ragos időhatározók is szabad határozók. A két csoport között nincsen minőségbeli, csak mennyiségbeli különbség, azaz a második csoport produktívabb, hiszen egy több elemet tartalmazó predikátumosztály mellett hordozza ugyanazt a jelentést.

Ennek megfelelően vonzatoknak azokat az XP-eket tekintjük, ahol az XP-hez tartozó esetrag nem rendelkezik jelentéssel. Ekkor tehát az esetrag pusztán szintaktikai funkciójelölő (vagyis, a definícióik alapján az itt bevezetett vonzatófogalom rokon az LFG/GB terminológiában használt címkézett vonzattal).

Az alapvető elképzelés felvázolása után a következő fejezetben arra keressük a választ, hogy mit értünk az esetrag jelentése és az ige jelentése alatt.

Szemantikai szerepek

Levin és Rappaport Hovav (2005) szerint az igei jelentés két fő komponensre bontható, eseménysémára és magjelentésre. Az eseményséma a jelentés általános része, amely egy igeosztályt határoz meg. Az eseményséma metapredikátumokkal adható meg.⁹ A metapredikátumot így úgy is felfoghatjuk, mint egy igeahalmazt konstituáló közös jelentéskomponenst. Nézetünk szerint a metapredikátumok engedélyezik az adjunktumok megjelenését a mondatban, akkor, ha a főnévi csoporton megjelenő esetrag jelentése (vagyis az NP szemantikai szerepe) kompatibilis a metapredikátum jelentésével. Az ige jelentésének idioszinkratikus része a magjelentés (*core meaning*). Az adjunktumok szemantikai szerepe kimerítően megadható a jelentésmagra való hivatkozás nélkül. (Például Közvetlen Kiváltó OK, Mód, a hely és időhatározók különböző altípusai a szóban forgó XP-k mondatban betöltött szerepének kimerítő leírásai). Ezzel szemben a vonzatok szemantikai szerepe nem azonosítható az igei jelentésmagtól függetlenül.¹⁰ (Például a *bízik vki-ben* kifejezésben szereplő inessivusi főnévi csoport szemantikai szerepe kimerítően így adható meg: 'akiben bízva van'.)

---

⁹ Jelen írásban nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy szükséges-e az eseménysémát konstituáló metapredikátumokon valamilyen hierarchiát értelmezni.

¹⁰ A vonzatok szemantikai szerepének hasonló felfogására példa Koenig *Szemantikai Specifikusság Kritériuma* vagy a Dowty-féle *Individuális Thematisz Szerepek*.

Az igeosztályokat tehát szemantikailag metapredikátumok alapján definiáljuk. Kérdés, hogy hogyan biztosíthatjuk azt, hogy az igei jelentés leírásában használt metapredikátumok nyelvészetiileg relevánsak legyenek. A metapredikátumok motíváltságát Levin (1993) alapján úgy kívánjuk biztosítani, hogy igeosztályok morfoszintaktikai alternációihoz horgonyozzuk le őket. Vagyis, ha találunk olyan műveletet, ami megváltoztatja egy szemantikailag definiált igeosztály minden elemének szintaktikai környezetét, akkor az adott metapredikátumot igazoltnak tekintjük.¹¹

Levinnel szemben azonban – aki szerint az igei metapredikátumok az argumentum realizációért és így a vonzatokért felelősek – mi a metapredikátumokat a kompatibilitáson keresztül elsősorban arra használjuk, hogy igazoljuk, hogy egy főnévi esetrag az adott predikátumosztály mellett valóban rendelkezik szemantikai szereppel, vagyis a szóban forgó főnévi csoport adjunktum.

Az alábbiakban ezt az elképzelést egy példával illusztráljuk.

„Mari megdöbbsent/megijedt/elszomorodott/feldobódott a hír-től.”

„János megdöbbsentette/megijesztette/elszomorította/feldobta Marit a hír-rel.”

A fenti alternációban résztvevő igéket az <Állapotváltozás> és a <Nem-akaratlagos> metapredikátumokkal jellemezzük. A példákban szereplő *hírtől* kifejezés adjunktum szerepű, mert az ablatívuszi főnévi csoportok az említett alternációban résztvevő predikátumok mellett Közvetlen Kiváltó Ok szerepűek, és ennek a szerepnek a megjelenését a mondatban a <Nem-akaratlagos> metapredikátummal való kompatibilitás teszi lehetővé.

Összefoglalás

Jelen írásban célunk a lexikalista nyelvelméletek vonzatokra és szabad határozókra vonatkozó közös előfeltevéseinek vizsgálata volt. Ennek kapcsán arra jutottunk, hogy bár egy konkrét nyelvtan mindig a lexikon elemeiből építkezik, a szabad határozók és a vonzatok elkülönítése során célszerűbb a szabad határozókból kiindulni.

Ennek az egyik oka az, hogy ha a vonzatokra mint igei argumentumok realizációira tekintünk, akkor – mivel az igei argumentumság közvetlenül nem tesztelhető – szükség lenne pusztán formai vonzatkritériumokra is. A két

---

¹¹ Erről részletesebben lásd: Gábor – Héja (2006).

különböző típusú követelmény azonban egy bizonyos típusú összetevő esetén eltérő predikciókhoz vezet az összetevő grammatikai funkciójára vonatkozóan. Ez pedig azt valószínűsíti, hogy lexikalista nyelvelméletek által a vonzatokkal szemben támasztott összes követelmény nem tartható egyszerre.

Az adjunktumokra vonatkozóan azt találtuk, hogy az egyetlen elkülönítésre alkalmas tulajdonság az adjunktumok kompozicionalitása.

HIVATKOZÁSOK

- Butt, Miriam 2006: *Theories of Case*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Dowty, David 1991: Thematic proto-roles and argument-selection, *Language* 67, 547–619.
- É.Kiss, Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Gábor Kata – Héja Enikő 2006: Predikátumok és szabad határozók, in Kálmán László szerk.: KB 120 – *A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére*, Tinta kiadó, Budapest, 135–152.
- Koenig, Jean-Pierre – Gail Mauner – Breton Bienvenue: Arguments for Adjuncts, *Cognition* 89, 67–103.
- Komlósy András 1992: Régensek és vonzatok, in Kiefer, Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó 299–529.
- Levin, Beth 1993: *English Verb Classes and Alternations. A Preliminary Investigation*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Levin, Beth – Malka Rappaport Hovav 2005: *Argument Realization*, Cambridge University Press.

A LIKVIDA+/X/ CSOPORTOK AZ ÓANGOLBAN ÉS A PÓTLÓNYÚLÁS

HUBER DÁNIEL

0. Bevezetés

Dolgozatomban az óangol {r,l}+/x/ csoportokban a /x/ törlését követő pótlónyúlást vitatom: sem közvetlen nyelvi, sem elméleti fonológiai érvek nem támasztják alá, hogy ebben a környezetben pótlónyúlás történt. Ellenkezőleg, éppen arra mutatok be lentebb érveket, hogy itt nem történt pótlónyúlás az óangolban, ráadásul a nyelvekben általában sem történhet nyúlás ebben a hangtani helyzetben.

Morfológiai kapcsolatban álló szópárokban a „tankönyvi” hagyományos alakok pótlónyúlást jelölnek (ezt a makron jelöli (1b)-ben) minden olyan alakban, ahol a /x/ zöngétlen veláris réshang (írásban <h>) törlődik. Ilyen párok láthatók (1)-ben:

(1a)

mearh 'ló' (nom/acc. sg.) < *mearx
wealh 'idegen' (nom/acc. sg.) < *wealx

(1b)

mēaras (nom/acc. pl.) < *mearxas
wēa/as (nom/acc. pl.) < *wealxas

Az alábbiakban tehát arra mutatok rá, hogy egyrészt az (1b)-hez hasonló alakokban nem történt pótlónyúlás, mert nincs rá egyértelmű bizonyíték: sem helynévi, sem metrikai, sem helyesírási bizonyíték; másrészt nem is történhetett, mert fonológiaiilag nem magyarázható a nyúlás ebben a helyzetben. Ugyanis nem értelmezhető, hogy egy C₁C₂-csoport (itt {r,l}+/x/) C₂-jének (/x/) törlése miért okozza a C₁ ({r,l}) *előtti* magánhangzó nyúlását. Ilyen megfontolások alapján az (1)-beli morfológiai alternáció nem mutat nyúlt magánhangzót a /x/ nélküli alakokban, mindössze a /x/ törlődik. Tehát:

(2a)

mearh 'ló' (nom/acc sg)
wealh 'idegen' (nom/acc sg)

(2b)

mearas (nom/acc pl)
wealas (nom/acc pl)

Mindezek az alakok természetesen megegyeznek a szövegekben előforduló dokumentálható írott alakokkal.

Az óangol nyelvtanok többsége – köztük azok talán legmértékesebbje, Campbell (1959) nyelvtana – azonban nem ezt tartja, hanem pótlónyúlást feltételez, mint (1)-ben. Campbell (1959: 225) ezt írja: „A *-h* végű főnevek elvesztették ezt [ti. a *h*-t] zöngés hangok között; ha ezek a hangok mindketten magánhangzók voltak, hangzóösszevonás következett, ha az egyik mássalhangzó volt, a tőszótag pótlónyúlást szenvedett.” Továbbá, más óangol nyelvtanok, kézikönyvek és szöveggyűjtemények is általában elfogadják a pótlónyúlás tényét, és ennek megfelelően jelölnek is itt ilyen nyúlást (pl. Mitchell és Robinson 2001, *Bright's OE Grammar and Reader*, *Sweet's Angol-Saxon Primer*).

Quirk és Wrenn (1957) viszont arra mutatnak rá, hogy a probléma nincs igazán körbejárva, és kijelentik, hogy nem történt pótlónyúlás ebben az esetben. Quirk és Wrenn (1957:137) így foglalják össze álláspontjukat: „A magánhangzók között álló *h* elvesztésekor minden esetben összevonódott az első magánhangzó vagy kettőshangzó a második magánhangzóval (...). Ugyanakkor, ha likvida és magánhangzó között tűnt el a *h*, az előző szótagban levő magánhangzó vagy kettőshangzó *hossza változatlan maradt* [kiemelés tőlem]”. Sőt, hozzátézik (*ibid.*): „A nyelvtanírók általában azt a következtetést vonták le *különbözőbb vita nélkül* [kiemelés tőlem], hogy ugyanolyan pótlónyúlás történt [mindkét esetben].”

Jelen dolgozat igyekszik az „elmaradt vitát” pótolni, és érvekkel alátámasztani, hogy miért nem lehetséges pótlónyúlás ebben a hangtani helyzetben. Arra is igyekszik választ adni, hogy egyáltalán miért feltételezték a nyelvtanírók ebben az alternációban ilyen nyúlást. Mindehhez először meg kell vizsgálni, hogy mi volt a /x/-vesztés az óangolban, mi volt a fonológiai környezete, és milyen morfológiai alternációkhoz vezetett. Ezt követően a pótlónyúlást vizsgálom meg, és megmutatom, hogy az miért nem lehetséges ebben a környezetben. Ezen túlmenően, látszólag az óangolhoz hasonló, más nyelvekből származó adatokkal kapcsolatban is azt állapítom meg, hogy azokban sem pótlónyúlás történt, hanem egy jóval későbbi, és a feltételezett pótlónyúlástól teljesen független folyamat zajlott le. A dolgozat azonban nem kívánja teljeskörűen bemutatni, hogy különféle elméletek hogyan modellezik a pótlónyúlást (már csak azért sem, mert az óangolban nem pótlónyúlásról van szó) – pusztán arra szorítkozik, hogy az óangol példáján levezetve megmutassa, hogy mi és miért nem lehet pótlónyúlás elméletben sem.

1. A /x/-vesztés az óangolban és morfológiai következményei

1.1. A /x/-vesztés fonológiája és adatoltsága

Az óangolban lezajlott egy folyamat, amelynek során a /x/ törlődik magánhangzók között, mint (3a)-ban, illetve likvida után magánhangzó előtt, mint (3b)-ben:

- (3a) *eoxes (gen sg) > *eos* (*ēos*)   vö. *eo***h** (nom/acc sg) 'ló'
       *seoxan > *seon* (*sēon*) 'látni'   vö. *sie***h***p* (3sg jelen), *sa***h** (múlt, 1/3sg)
- (3b) *wealxes (gen sg) > *weales* (*wēales*)   vö. *wea***h** (nom/acc sg) 'idegen'
       *meaxum (dat pl) > *mearum* (*mēarum*)   vö. *mea***h** (nom/acc sg) 'ló, mén'

Azt látni tehát, hogy szonoráns hangok között – ami a magánhangzókat és a likvidákat is magába foglalja – törlődik az etimologikus /x/ fonéma. Egy *eoxes alakból előbb **eo**es* lett, majd *eos*. Hasonlóan: *meaxum > *mearum*. Minden más helyzetben, mint például szó végén és mássalhangzó előtt, megmaradt a /x/: *sa***h**, *sie***h***p*. A magánhangzó hosszúságát (különösen annak esetleges váltakozását) az óangol helyesírás egyáltalán nem jelölte, így a nyúlást jelölő „szerkesztői” alakokat csak zárójelben adtam meg (3)-ban. (Hogy miért csak a /x/ réshang viselkedik így az óangolban, belátható, ha a velárisokat képzési hely nélkülinek vesszük – de ez a megfontolás itt mellékes szerepet játszik, nem tárgyalom részletesen.)

Fontos rámutatni, hogy a /x/-vesztés már az óangol írott történetében zajlott le: a legrégebbi óangol glosszák, mint a 8. századi Épinal Glossary és a 8. vagy 9. századi Corpus Glossary (mindkettő a merciai dialektusban), még jelölik az intervokális, illetve interszonoráns /x/ hangot. Campbell (1959: 186) azt is hozzászéli, hogy a folyamat általános a nyugati germán nyelvekben. Íme néhány példa Campbelltól (*ibid.*), mai alakokkal összevetve:

- (4) korai glosszák   klasszikus óangol (nyugati szász)   mai germán alakok

Corpus Glossary

<i>bitu</i> i <i>hn</i>	<i>betwēonan</i> 'között'	vö. <i>between</i>
<i>ra</i> h <i>a</i>	<i>rā</i> 'öz'	vö. <i>roe</i> , német <i>Reh</i>
<i>tah</i> a <i>e</i>	<i>tā</i> 'lábujj'	vö. <i>toe</i> , német <i>Zehe</i>

Épinal Glossary

<i>furhum</i>	<i>fūrum</i> dat.pl. 'barázda'	vö. <i>furrow</i> , holland <i>voer(e)</i>
<i>ryhae</i>	<i>rēo</i> 'takaró'	
<i>thohae</i>	<i>þō</i> 'agyag'	vö. német <i>Ton</i>
<i>uulohum</i>	<i>*wlōm</i> dat.pl. 'rojt'	

Összehasonlító szempontból adódik néhány érdekes észrevétel. Mint nyugati germán nyelv, a holland, az angolhoz hasonlóan, elvesztette a /x/-t ebben a környezetben, és a mai alakokban már nincs nyoma: holland *ree* [re:] – angol *roe*, *teen* [te:n] (-n a többes számból) – *toe*, *voer* [fu:r] – *furrow*. A németben is lezajlott a folyamat, de az írás tanúsága szerint később. Ott ugyanis ma is van nyoma az írásképből: az úgynevezett *Dehnungs-h*, ami az előző magánhangzó hosszúságát jelöli ma, mint például a fenti *Reh* és *Zehe* szavakban. Később ez a *Dehnungs-h* olyan szavakba is benyomult a magánhangzó hosszúságát jelölni, ahol történetileg semmi keresnivalója: a *sehen* [ze:ən] 'látni' igében volt /x/ (vö. óangol (3a)-ban), de a *gehen* [ge:ən] 'menni' igében például nem.

1.2. A /x/-vesztés morfológiai következményei

A /x/-vesztés az alábbi alternációkat okozta például a főnévi paradigmákban. (5)-ben a *scōh* (hímnemű) 'cipő', *eo* (hn) 'ló', *mearh* (hn) 'ló, mén', *wealh* (hn) 'idegen' „tankönyvi” paradigmái láthatók Campbell (1959: 225–226) alapján:

	(5)	(a)	(b)	(c)	(d)
Sg	N/A	scōh	eo	mearh	wealh
	G	scōs	ēos	mēares	wēales
	D	scō	ēo	mēare	wēale
Pl	N/A	scōs	ēos	mēaras	wēalas
	G	scōna !	ēona !	mēara	wēala
	D	scōm	ēom	mēarum	wēalum

Mit mutatnak ezek a paradigmák? Leginkább azt, hogy két jól elkülöníthető típus jött létre fonológiai szempontból a /x/-vesztés következtében. Egyfelől (5a,b), ahol ha a */x/ intervokális helyzetbe került bizonyos alakok-

ban, -VxV-, akkor hangzóösszevonás történt. Továbbá *-na* lett a gen. pl. végződése. Másfelől (5c,d), ahol ha a környezet -V{r,l}xV- lett, nincs hangzóösszevonás, és a paradigmának megfelelően a gen. pl. végződése *-a*.

(5a) nem mutat semmilyen nyúlást, hiszen már lexikálisan hosszú a *tő* magánhangzója. (5b) hosszú magánhangzókat mutat a /x/ kiesése után az egyes szám alany- és tárgyeset kivételével minden más alakban. Ez természetesen a magánhangzók összevonásával jött létre olyan alakokból, mint például nom. pl. **eoes* < **eoxes*. Ez nem nevezhető pótlónyúlásnak (ugyanakkor nem teljesen egyértelmű, hogy a végződés *-e-* hangjának eltűnése fonetikailag miképp is okoz nyúlást). Nagyon fontos megjegyezni azt is, hogy (5a,b) gen. pl. alakjában *-na* a végződés, ami egy másik, az úgynevezett „gyenge” ragozásból került ide. Ez is azt mutatja, hogy ezek a főnevek másképp viselkednek morfológiaiilag is, mint (5c,d).

Igazi pótlónyúlást tehát csak (5c,d)-ben feltételezünk. De mi támasztja alá ezt? Valószínűleg az játszott szerepet a nyelvtaníróknál, hogy ugyanolyan hosszú magánhangzós „kimeneti alakokat” akartak látni, mint (5a,b)-ben. Feltételezték, hogy ha az oka – a /x/-vesztés – ugyanaz volt, akkor a következménye is: (5c,d)-ben is hosszú lesz a magánhangzó minden /x/ nélküli alakban. Azonban (5) éppen azt mutatja, hogy a /x/-törlés fonológiai környezete egyáltalán nem mosható egybe a pótlónyúlás szempontjából a két csoportban, sőt morfológiai különbség is akad.

1.3. *A közvetlen bizonyítékok hiánya*

Nincs közvetlen nyelvi bizonyíték a nyúlásra. Az óangol esetében a következő érvek jöhetnek szóba:

- (6) (a) a helynevek,
- (b) a verstan,
- (c) és az óangol helyesírás.

Ezek egyike sem támasztja alá, hogy (5c,d) hosszú-rövid váltakozást mutatna. A helynevek gyakran rövid magánhangzókra mutatnak a függő alakokban, mint Campbell (1959:104) is megjegyzi: „helynévi bizonyítékok mindig *Wala* alakra mutatnak, mint a *Wealh* gen. pl. alakja, és *hale* alakra, mint a *healh* dat. sg. alakja.”

A verstani érvek nem egyértelműek e tekintetben, még Campbell (1959: 225) szerint sem: „Verstani bizonyítékok azt mutatják, hogy a rövid

minőséget gyakran behelyettesítették a rokon alakokból [pl a *meares* alakba, stb].” Campbell szerint tehát ezek a rövid magánhangzók analogikusak és a morfológiailag rokon alakokból erednek, nevezetesen a nominatívusból vagy az akkuzatívusból. Quirk és Wrenn (1957: 137) is azt állítják, hogy „az általában idézett egyetlen bizonyíték az óangol verstanon alapul, de ez nem egyértelmű [inconclusive]”. Egy másik helyen tulajdonképp Campbell (1959: 140) maga is elismeri, hogy „a metrikán kívül nincs bizonyíték, hogy történt nyúlás”. Ez viszont azt jelenti, hogy egyrészt nem behelyettesítették analogikusan a rövid alakokat, hanem eleve rövidek voltak. Másrészt pedig azt, hogy vannak olyan versbeli helyek, ahol hosszúnak kell feltételezni a magánhangzót a metrika okán, de éppen ezek mutatják az eltérést. Ennek pusztán verstan okai lehetnek, és valószínűleg más szavakat is érint; erről nem szól Campbell, én sem tárgyalom tovább – bár kétségtelenül érdemes lenne.

Végül, az óangol helyesírás ugyan nem jelöli a hosszúságot, de ez se nem érv, se nem cáfolat a pótlónyúlással kapcsolatban. Hogy a mai alakok (például *flea* 'bolha' < *flēah*, *thigh* 'comb' < *ðēoh*, *fee* 'díj' < *feoh* 'pénz', *seal* 'fóka' < *seolh*) többnyire hosszú magánhangzót mutatnak, az egy középagol, vagyis későbbi, általános, azaz egyéb szavakat is érintő, nyílt szótagi nyúlásra vezethető vissza. Következésképpen ez is érdektelen az óangol alternációk szempontjából.

Összességében megállapítható, hogy nem áll rendelkezésünkre egyértelmű bizonyíték a pótlónyúlás feltételezéséhez. A nyelvtanárokat az vezethette, hogy a /x/-vesztés a szavak egy részében valóban hosszú magánhangzókat eredményezett (hangzóösszevonás formájában; (5b) esetében), és ebből általánosítottak, hogy minden érintett szóban ugyanígy megnyúlt a magánhangzó.

2. Miért furcsa fonológiailag a pótlónyúlás ebben a helyzetben?

2.1. A pótlónyúlás általában – és néhány érdekes adat

Miután megállapítottuk, hogy nincs közvetlen bizonyíték a pótlónyúlásra, nem érdektelen megvizsgálni azt a kérdést, hogy egyáltalán lehetséges-e ebben a fonológiai környezetben pótlónyúlás? A válasz: nem.

Pótlónyúlás a rímben következik be, ahogy (7a) mutatja:

- (7) (a) *nixt* > *ni:t*
 (b) *melxa* > **me:la*

Ha egy képzeletbeli szó, /nixt/, elveszti a rímbebeli /x/ hangot, az azt megelőző magánhangzó, esetünkben /i/, megnyúlhat (bár ez nem szükségszerű). Formálisabban: egy $V_1C_1C_2(V_2)$ sztringből C_1 törlése V_1 nyúlását teheti lehetővé. A kérdés az, hogy végbemehet-e ugyanilyen nyúlás (7b)-ben, azaz egy $V_1C_1C_2V_2$ sztringből C_2 törlése okozhatja-e V_1 nyúlását? Ilyen hangsorban C_2 biztosan szótagkezdetben áll. Bickmore (1996: 137) elemzésében határozott és egyértelmű választ ad: szótagkezdet törlése nem vezet pótlónyúláshoz, csak rímbebeli lévő mássalhangzó törlése. Márpedig a /x/ (5c-d)-ben csak szótagkezdet lehet, mert a szótagolás a szonoritási viszonyokat figyelembe véve a következő:

- (8) $V\{r,l\} \cdot xV$ mear.xas
és nem $*V\{r,l\}x \cdot V$, $*mearx.as$.

Ezzel látszólag megoldottnak tűnhet a kérdés: a /x/ ezekben az óangol szóalakokban mindig szótagkezdet volt, annak törlése pedig nem okoz pótlónyúlást. Az irodalomban viszont akad néhány példa hasonló pótlónyúlásra más nyelvekből. Kenstowicz (1994: 436) idéz egy nyelvtörténeti változást az ógörög keleti ión dialektusából, ahol [w] törlődik [+labiális] magánhangzó előtt: **woikos* > *oikos* 'ház', **newos* > *neos* 'új' és **odwos* > *o:dos* 'küszöb'. Az utolsó adat érdekes most, hiszen a [w] törlésén túl pótlónyúlást is mutat éppen az óangolhoz hasonló környezetben:

- (9) **odwos* > *o:dos* 'küszöb'

Beekes (1995: 68) hasonló példákat idéz, szintén az ógörögből. A ión dialektusban az -Rw- (R= bármely rezonáns) csoport előtt pótlónyúlás következik be [w] elvesztése után ($\bar{a}$ hosszú, $\acute{o}$ hangsúlyos magánhangzót jelöl):

- (10) ión görög **kalwos* > *kālós* 'gyönyörű', míg attikai *kalós*

Sőt, általában is az ógörög dialektusokban /e i u/ megnyúlik -rj-, -nj- előtt (Beekes *ibid.*):

- (11) **phtheriō* > *phtheirō* 'elpusztít, tönkretesz' (ahol <ei>= /e:/:)

(Megjegyzendő, hogy eredetileg valószínűleg [ei] kettőshangzó jöhetett létre, erre mutat az íráskép, és ez később monoftongizálódott – de természetesen a kettőshangzó is hosszú fonológiailag.) Mindezek a példák látszólag jól párhuzamba állíthatók az óangol adatokkal, hiszen ott is egy C_1 mássalhangzót követő C_2 mássalhangzó törlése okozza a C_1 előtti magánhangzó nyúlását.

Az óangol és a fenti ógörög esetek azonban nem hasonlóak. Először is, nem azonosak a mássalhangzók közötti szonoritási viszonyok, ezért a szótaghatárok sem. Az ógörögben a szonoránsabb /w/ követi a kevésbé szonoránsabbat, a rezonánsokat, míg az óangolban a kevésbé szonoráns /x/ követi a szonoránsabb likvidát. Talán bővebb magyarázatra szorulna (de sem Kenstowicz, sem Beekes nem veti fel), hogy az *odwos-ban a szótagolás miért -d.w-, hiszen elméletileg a -dw- lehetne jó komplex szótagkezdet, tehát *o.dwos*, mint például az angol *dwarf* 'törpe', *dwale* 'nadrágulya', *dwel* 'lakik', *dwindle* 'sorvad' vagy *Dwight* <személynév> esetében (bár Wells (2000) szerint is intervokálisan *Ed.win*, *Ed.ward* a szótagolás). Mindenesetre az óangol *#rh-, *#lh- biztosan nem jó szótagkezdet. Ezen felül, egyéb foratókönyvek is elképzelhetők az ógörög [w] törlésének következményeire, a pótlónyúlás csak egy a számos lehetőség közül. Például mi zárja ki, hogy gemináta (-dd-) keletkezzen? Erre a lehetőségre Bickmore is rámutat az ógöröggel kapcsolatban (1996: 143). Itt rögtön le kell szögezni, hogy ilyenek nincs nyoma az óangolban, nincs *mearras, márpedig várhatnánk írásos nyomát, hiszen maga a /x/-vesztés is már az angol írott történetében zajlott le. Egy jó elemzésnek azt is meg kellene mutatnia, hogy miért éppen pótlónyúlás következett be az ógörögben és az óangolban. Végezetül az sem zárható ki, hogy az ógörög nyúlás egy későbbi, tulajdonképpen teljesen független változás, épp mint a középagol nyíltszótagi nyúlás esetében. Ez azt jelenti, és itt ezt is kívánom állítani, hogy a magánhangzó hosszúvá válása nem függ össze okozatilag a [w] elvesztésével az ógörögben, illetve a /x/ elvesztésével az óangolban.

A legfeltűnőbb különbség az ógörög és az óangol esetek között azonban mégis az, hogy a fenti ógörög példákban kizárólag siklóhang, /j w/, szerepel. Ebből adódik az a feltételezés, hogy esetleg az ógörögben ugyanolyan folyamat ment végbe, mint a latin *sapiam* '(hogy) tudjam' > gallego *saiba*, spanyol *saipa > *sepa* esetében. Azaz a siklóhang átvetődik az előtte álló mássalhangzón, és kettőshangzót, majd hosszú (majd a spanyolban rövid) magánhangzót alkot az előtte álló magánhangzóval. Az ógörög

*odwos alakban ez a következő folyamatot jelentené: *odwos > *owdos > *o:dos*. Ebből az következik, hogy az ógörög adatok nem pótlónyúlást mutatnak, mint feltételezni szokták, hanem egy metatézist, amit monofonizálódás követ.

Egy hasonló hangátvetéses magyarázat az óangol adatokra azt feltételezné, hogy [x/h] ugyanígy átvetődik, és kettőshangzót vagy hosszú magánhangzót alkot a magánhangzóval. Metatézis egyértelműen lehetséges [h]-val, például a magyar *terh-es* ~ *teher* alternációban (sőt, nyelvtörténetileg így alakult a mai *konyha*, *kályha* szó belső mássalhangzócsoportja is). Azonban, mint a példák is mutatják, a [x/h] nem tűnik el a metatézist követően, és nem alkot magánhangzót az előző magánhangzóval. Továbbá a metatézis fonológiai motivációja is más a siklóhangok és a [x/h] réshangok esetében. Képletesen szólva, a siklóhangok elvesztik mássalhangzósságukat (és szótagbeli pozíciójukat), hiszen szótagkezdetből egy magánhangzó, a szótagmag részévé válnak. A magyar példákban viszont a szótagkezdetben levő [h] (*te.her*) ragaszkodik ehhez a pozícióhoz, és továbbra is szótagkezdet a *ter.hes* alakban, igaz egy másik szótagé. Az említett átvételek, *konyha* és *kályha* (vö. német *Kachel*), esetében pedig éppen az volt a metatézis oka, hogy az átadó nyelvben magyar fonotaktikai szempontból nem jó helyen, szótagzárlatban állt a [h], így meg kellett fordítani a CC csoport sorrendjét ahhoz, hogy a [h] szótagkezdet lehessen. Mindezen különbségek figyelembe vételével több mint feltűnő, hogy az óangolból egyáltalán nem adatolhatók ilyen metatetikus alakok *h*-val, *meahras. Tehát az óangolban sem gemináció, sem metatézis nem történt: egyszerűen törlődött a /x/, majd a középgangol korban az érintett szavak többségében nyíltszótagi nyúlás következett be.

2.2. A pótlónyúlás fonológiai ábrázolása

Problémás a pótlónyúlás fonológiai ábrázolása is ebben a hangtani környezetben. Először vegyük a pótlónyúlás általános leírását Gussman (2002: 29) alapján:

$$(12) \quad \begin{array}{ccc} x & x & x \\ | & | & | \\ u & n & s \end{array} > \begin{array}{ccc} x & x & x \\ | & / & | \\ u & n & s \end{array} > \begin{array}{ccc} x & x & x \\ | & / & | \\ u: & & s \end{array}$$

Azt látni, hogy az [n] elszakad az időzítési tengelyen levő x-pozíciótól, és az [u] magánhangzó kötődik hozzá, létrehozva egy hosszú

[u:] -t. Fontos, hogy ebben az állapotban az [n] már nem ejtődik ki, de valami nyoma még lehet bizonyos beszélők számára (például bizonyos másik beszélők még ejtik, vagy egy nazalizált magánhangzót ejtenek, stb.). Majd a nyelvet elsajátítja egy olyan generáció, amelynek már nincs módja (így oka) feltételezni egy [n] hangot: ők az utolsó lépés (12)-ben. Az is kiderül ebből persze, hogy miért ebben a helyzetben következik be az [u] pótlónyúlása: az [u] és [n] *egymás melletti* x-pozíciókhoz kapcsolódik az időzítési tengelyen. Mindössze annyi történik, hogy az egyikük elszakad a tengelytől és a másik terjed rá erre a felszabaduló időzítési csomópontra is. (Egyáltalán nem érdektelen persze, hogy melyik hang tűnik el, de itt nem kívánok áttekintő elemzést adni erről a jelenségről.)

A dolgozat szempontjából az az érdekes, hogy a tárgyalt óangol és ógörög példákban a törölt mássalhangzó és a megnyúlt magánhangzó egyáltalán *nem egymás mellett* van, hiszen köztük van egy másik mássalhangzó. Bickmore (1996: 143) elemzi az **odwos > o:dos* esetet két elméletben: a mora elméletben és a CV elméletben (annak „laza” verziójában). Itt most nem az elméletek eltérései lényegesek, hanem az, hogy mindkét elméletben csak átszótagolással lehet magyarázni az ógörög (és óangol) példákat. Íme a kiindulási ábrázolás:

(13 a) mora elmélet:	$ \begin{array}{ccccc} \sigma & & \sigma & & \\ \backslash & & / \backslash & & \\ \mu \mu & & / \mu \mu & & \\ & & / & & \\ o & d & w & o & s \end{array} $	CV elmélet:	$ \begin{array}{ccccc} \sigma & & \sigma & & \\ \backslash & & / \backslash & & \\ V C & C & V C & & \\ & & & & \\ o & d & w & o & s \end{array} $
----------------------	--	-------------	--

Mindkét elmélet két szótagból indul ki (amelyek persze különben igen eltérő szerkezetűek). A /w/ először elszakad a σ illetve C csomóponttól. Ezután a /d/ mindkét magyarázat szerint „átszótagolódik”, vagyis a /w/ korábbi csomópontjához, a σ szótaghoz illetve C-hez, kötődik:

(13 b) átszótagolás után:	$ \begin{array}{ccccc} \sigma & & \sigma & & \\ \backslash & & / \backslash & & \\ \mu \mu & & / \mu \mu & & \\ & & / & & \\ o & d & o & s & \end{array} $	$ \begin{array}{ccccc} \sigma & & \sigma & & \\ \backslash & & / \backslash & & \\ V C & C & V C & & \\ & & & & \\ o & d & o & s & \end{array} $
---------------------------	---	---

És végül maga a pótlónyúlás azért következik be, mert egy μ mora és egy C csomópont hátramarad: az első szótag magánhangzója megnyúlik és elfoglalja /d/ korábbi helyét:

(13 c) pótlónyúlás után:

σ		σ		σ		σ	
\		/ \		\		/ \	
μ μ		/ μ μ		V C		C V C	
/		/		/			
o		d o s		o		d o s	

Magát a pótlónyúlás jelenségét tehát mindkét elmélet – helyesen – úgy magyarázza, hogy egy korábban „foglalt” pozíció ismét foglalt lett. A mora elméletben nem probléma, hogy az üresen maradt μ morához magán- vagy mássalhangzó kapcsolódik. A (laza) CV elmélet számára azonban van egy probléma: hogyan kapcsolódhat egy magánhangzó egy mássalhangzó pozícióhoz úgy, hogy az így VC-nek ábrázolt [o:] ne különbözzön egy „rendesen” VV-nek ábrázolt [o:]-tól? (A laza CV elméletben egy VC-nek és egy CV-nek ábrázolt ugyanolyan mögöttes melódiát tartalmazó szerkezetnek különböznie kell egymástól a felszínen.) Ezen a ponton tehát úgy tűnik, hogy a laza CV elmélet alulmarad az ilyen pótlónyúlást illetően. (Azonban érdekes módon mindkét elmélet figyelmen kívül hagy egy másik kiindulási helyzetet: miért nem lehet *o\$dwos* a szótagolás? Akkor persze nincs átszótagolás később, és más motivációt kell találni a nyúlásra.)

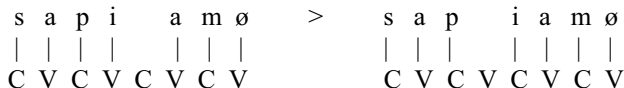
A szigorú CV elmélet – amelyben csak CV sorok vannak, nincs CC vagy VV torlódás, és vannak üres pozíciók – azonban nem ütközik problémába egy tipikusabb, „rímbeli” pótlónyúlás ábrázolásakor, mint Lowenstamm (1996: 34) mutatja:

(14) latin **casnus* > *cānus* ’szürke’

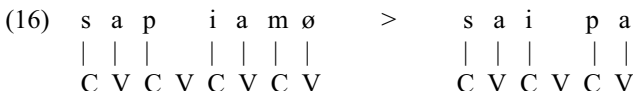
k	a	s		n	u	s	ø
C	V	C	V	C	V	C	V
	\	/					
k	a:			n	u	s	ø

A fentebb már idézett latin metatézisek nem okoznak átszótagolási problémákat. A jelenség közismert: /i/ - /j/ (illetve /u/ - /w/) váltakozás.

(15) félhangzóképzés lehetséges szigorú CV ábrázolása

Mint (15) mutatja, mindkét alakban ugyanaz a melódia kapcsolódik a CV-vázhoz, de míg a V csomópontához kapcsolódó melódia [i]-ként, addig a C csomópontához kapcsolt [i] melódia siklóhangként, azaz [j]-ként értelmezendő. Magát a pótlónyúlást (itt tulajdonképpen az /ai/ diftongus keletkezését) nem érinti az [i] – [j] váltakozás:

E szerint a metatézises elemzés szerint két C pozíció között cserélődik ki a konkrét mássalhangzó melódia. Az ógörög esetében az /odw-/ szekvencia /owd-/ lesz – ez nem található írásban rögzítve, viszont a latin adatok igen –, majd ebből monoftongus lesz: /o:d-/. Megállapítható tehát, hogy a siklóhangok metatézise egyszerűen és elegánsan ábrázolható fonológiailag a (szigorú) CV elméletben, csakúgy mint a tipikus eset (lásd (14)-ben). Az óangol [h/x] viszont nem esett át ilyen metatézisen. Ez is alátámasztja, hogy az óangol esetében nem történt pótlónyúlás.

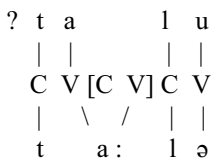
Az imént bevezetett metatézises elemzésnek megvan az az előnye is az ógörög szempontjából, hogy a (laza) CV elmélet elkerüli a fentebb kifogásolt helyzetet, vagyis hogy fonetikailag azonos hangot két különböző módon lehessen ábrázolni. Az új elemzés szerint a következő a folyamat helyes ábrázolása a laza CV elméletben:

Ily módon a CV elmélet, akár laza, akár szigorú változatát tekintjük, a fent vizsgált nyelvek és folyamatok szempontjából csak a (7a) szerinti „tipikus” pótlónyúlást valamint a metatézist, (15) és (17), tudja ábrázolni, a (7b) szerinti pótlónyúlást viszont nem – szemben a mora elmélettel, amely mind (7a) mind (7b) ábrázolását lehetővé teszi. Erre kellett itt rámutatni.

A nyílt szótagi nyúlások azonban továbbra is problematikusak. Mégpedig azért, mert mi alapján lehet [CV]-t feltenni például a következő óangol adatban?

(18) óa *talū* > ka *tāle* > *tale* 'mese'

Ennek a kérdésnek a megválaszolásától ebben a dolgozatban eltekin-
tek, hiszen az már nem az óangollal kapcsolatos. Mindössze azt kell megállá-
pítanunk, hogy az óangolban még nem voltak hosszúak a kérdéses
magánhangzók.

3. Összefoglalás

A dolgozat azt a korábbi vélekedést igyekezett cáfolni, hogy az óan-
golban pótlónyúlás történt az {r,l}+/x/ csoportok előtti magánhangzóban a /x/
elvéstése után. A szövegek írásképe, a metrika és a helynevek nem támaszt-
ják alá a nyúlás tényét. És fonológiai érvek is azt mutatják, hogy ez a környe-
zet nem okoz pótlónyúlást. Nincs adat arra, hogy a /x/ metatézisen esett volna
át, úgy mint ahogy latin > újlatin alakok, és ahogy az óangolhoz látszólag
hasonló ógörög alakok mutatják. Az ógörög és latin adatokkal kapcsolatban

azt lehet megállapítani, hogy ezekben a siklóhang metatézissel került egy előző magánhangzó mellé, amivel aztán kettőshangzót vagy hosszú magánhangzót alkotott. Fontos volt rámutatni arra, hogy ezek a folyamatok sem pótlónyúlást mutatnak – ráadásul fonológiaiag könnyen ábrázolható folyamatokról van szó. Így tehát az az elméleti általánosítás vonható le, hogy egy $V_1C_1C_2V_2$ sztringből C_2 törlése nem okozhatja közvetlenül V_1 nyúlását: ilyen pótlónyúlás nincs.

HIVATKOZÁSOK

- Beekes, Robert S. P. 1995: *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Bickmore, Lee S. 1996: Accounting for compensatory lengthening in the CV and moraic frameworks, in Durand ed.: *Frontiers of Phonology*, Longman.
- Campbell, Alistair 1959 (reprint 2003): *Old English Grammar*, Clarendon, Oxford.
- Gussman, Edmund 2002: *Phonology. Analysis and theory*, Cambridge, CUP.
- Kenstowicz, Michael 1994: *Phonology in Generative Grammar*, Blackwell, Cambridge, Massachusetts.
- Lowenstamm, Jean 1996: CV as the only syllable type, in Durand–Laks: *Current Trends in Phonology*, Oxford University Press, 24–46.
- Mitchell, Bruce és Fred C Robinson 2001⁶: *A Guide to Old English*, Blackwell, Oxford.
- Quirk, Randolph és C L Wrenn. 1957²: *An Old English Grammar*, London, Methuen and Co. Ltd.
- Wells, J. C. 2000: *Longman Pronunciation Dictionary*, Longman.

MI A KÖZÖS A FÓKUSZÁLT ELEM TÍPUSOKBAN?¹

IMRÉNYI ANDRÁS

1. A tanulmány célja, felépítése

Jelen tanulmány célja egy olyan kérdés feltétele és újszerű megválaszolása, amely a magyar mondattani kutatások fő áramlatában – a Szabolcsi (1980)-tól eredeztethető generatív értelmezési hagyományban – mindeddig nem kapott súlyának megfelelő figyelmet: mi a közös azokban az elemtípusokban, melyek a mondat „szerkezeti fókuszának” (értelmi és prozódiai súlypontjának) minősülnek?

A második részben az igazságfeltételes szemantika és a logikai szerkezet kategóriáival operáló standard fókuszértelmezést – s e korántsem egységes hagyományon belül is az É. Kiss (2006a)-ban kiteljesedő gondolatmenetet – ismertetem röviden, és rámutatok legfőbb hiányosságára: arra, hogy csak az azonosító fókuszra ad természetes magyarázatot, a kérdő és a kirekesztő-negatív fókuszra nem. Három kiegészítő stratégiára is felhívom a figyelmet, mely a standard értelmezési hagyomány e problémájából következik, és az önmagában véve elegáns megoldás értékéből elvesz: a problematikus adatok relativizálására, a szótári stipulációra és a kisegítő elvek bevezetésére.

A harmadik részben új elemzést javasolok, mely egészen más előfeltevésekre épül: nem az igazságfeltételes szemantika és a generatív összetevős szerkezeti modell „építőkocka-elvű”, kompozicionális és atomisztikus elemzés módját követi, hanem az elemek közti dinamikus viszonyokat igyekszik megragadni. A fókusz lényegét (s egyben az igekötő és az ige inverziójának prototipikus funkcióját) az új nézőpontból abban látom, hogy miképpen módosul az állítmány értelmezése, hogyan csökken különböző okokból érvényessége, illetve jelentősége. Ehhez egyszersmind egy új állítmányértelmezésre is szükség lesz, mely nem a mondat egész elemi részeként,

---

¹ Jelen írás az eredeti konferencia-előadás tartalmától és az első kéziratától jelentősen eltér, az azóta formálódó gondolatok és az eredeti szövegre kapott, fontos kérdésekben jogos kételyt megfogalmazó lektori véleménynek megfelelően, melyet ezúton is köszönök.

hanem magmondatként, sőt – a pragmatikai szempontot is beépítve – „protoállításként” kezeli a predikátumot.

Végül a negyedik rész összefoglalja a tanulmány legfontosabb állításait.

2. A standard fókuszértelmezés. Egyenetlenség és kiegészítő stratégiák

Régóta ismeretes, hogy a magyarban döntő jelentősége van az állítmány előtti hangsúlyos helyzetnek: az itt szereplő elemek mintegy a mondat értelmi és prozódiai súlypontjának, fókuszának minősülnek, amit nemcsak saját prominciájuknak köszönhetnek, hanem annak is, hogy az igemódosítót az ige mögé „kényszerítik”, és elveszik vagy legalábbis jelentősen csökkentik az utánuk következő elemek szóeleji hangsúlyát. A *fókusz* kifejezés a szakirodalomban legtöbbször egyszerűen az új – nem preszupponált – információra utal (vö. Halliday 1967), s bár ez a leírás illik a magyar mondat súlypontjára is, definíciónak túl tág, ezért a magyarra vonatkozó generatív elemzések a *szerkezeti fókusz* fogalmával fejezik ki, hogy a magyarban – mint diskurzus-konfigurációs nyelvben (vö. É. Kiss szerk. 1995) – kitüntetett frázisstruktúra-pozíciót foglal el az egyik ilyen új információt képviselő elem.

A következő mondatokban a szerkezeti fókusz egy-egy sajátos példáját látjuk: (1a) a kérdő, (1b) az azonosító, (1c) pedig a kirekesztő-negatív fókuszt illusztrálja.

- (1) a. KIT hívtál meg?
- b. PÉTERT hívtam meg.
- c. RITKÁN hívom meg Pétert.

Tudománytörténeti tény, hogy a hazai generatív szakirodalomban legtöbb figyelmet az (1b) típusú – tehát az azonosító – fókusz kapott, pedig jó érvet lehetne felhozni a kérdő fókusz elsődlegessége vagy legalább hasonló státusza mellett: (1b) kizárólag olyan kontextusban hangozhat el, amelyben (1a) – mint implicit vagy explicit kérdés – releváns. A képet tovább árnyalja, hogy Simonyinál még az (1c) típusra is jellemző – de a szövegrészben (1b)-re alkalmazott – negatív mozzanat áll az elemzés középpontjában: „A kirekesztő kifejezésekben egy-egy gondolt fogalmat vagy fogalomcsoportot megfelelünk és csak az egyik félre vonatkoztatjuk állításunkat, vagy pedig tagadó fordulattal azt fejezzük ki, hogy melyik fél esik kívül állításunk érvényén. Az utóbbi a rendes, közvetlen tagadás, de közvetve az előbbi is tagadás, mert magában foglalja a másik, elhallgatott félre vonatkozó tagadást” (1905: 470).

A generatív nyelvészek feltehetően azért helyezték éppen az azonosító típust elemzésük középpontjába, mert az alkalmazott elméleti keretben (mely az igazságfeltételes szemantika és a logikai szerkezet kategóriáival közelített a mondathoz) leginkább az azonosító fókuszról lehetett érdekes, elegáns és a szintaktikai elmélethez szorosan illeszkedő általánosításokat tenni. Mint rövidesen látni fogjuk, ennek az elméleti elkötelezettségnek súlyos ára volt a fókuszált elemtípusok viselkedésének e g y s é g e s magyarázata szempontjából.

A magyar szerkezeti fókusz mindmáig meghatározó formális értelmezésének alapjait Szabolcsi (1980) dolgozta ki, majd Kenesei (1986) és É. Kiss (pl. 1998, 2006a) fejlesztette tovább.² Szabolcsi kulcsfogalma a „kimerítő felsorolás”: a fókusz kimerítő listáját adja azon referenseknek, melyekre a mondatban kifejezett állítás igaz. Például a *PÉTER aludt a padlón* mondat jelentése 'minden x-re, x akkor és csak akkor aludt a padlón, ha x = Péter'. A fókusz 'kimerítő' jegyének bizonyítéka, hogy a *PÉTER ÉS PÁL aludt a padlón* mondatból nem következik az iménti mondat igazsága, sőt ellentmondásban állnak – pedig ugyanezeket a kifejezéseket más szintaktikai szerkezetbe helyezve a mellérendelést tartalmazó propozícióból a mellérendelés tagjaira vonatkoztatott önálló állítások igazságára következtethetünk (*Péter és Pál a padlón aludt* → *Péter a padlón aludt*). A fókuszos mondatok közötti ellentmondás kézenfekvő oka lehet, hogy a *PÉTER aludt a padlón* állítás – mivel az elemzés értelmében kimerítő felsorolást hajt végre – kizárja annak a lehetőségét, hogy Pál is a padlón aludt volna.

A standard fókuszértelmezés későbbi fejleményei hasonló intuícióna épülnek, inkább a technikai kivitelezésben térnek el az eredeti javaslattól.

Kenesei (1986) annyiban módosított Szabolcsi fókuszértelmezésén, hogy a fókusz funkcióját az „azonosítással való kizárásban” határozta meg, melyet formálisan egy ióta operátor kódolt. É. Kiss (1998) az „azonosítással

---

² Fontos kérdésekben eltérő értelmezést követ Kenesei (2006), de az – É. Kiss (1998) javaslatánál tágabban értelmezett – fókusz azonosító funkciójának ő is központi jelentőséget tulajdonít („Our central thesis is that focus has an identificatory function; and focus is understood here to comprise both information focus and identificational or contrastive focus” (137)). Jelen tanulmányban nincs mód az azonosító funkcióra épülő fókuszértelmezések részletes bemutatására; az pedig különösen reménytelen vállalkozás volna, hogy a fókusz ilyen alapokon történő, mégis egységes elemzésének pusztá lehetőségét is kétségbe vonjam. Célom ehelyett csupán a fókuszértelmezés egyik meghatározó ágának vázlatos bírálata lehet, illetve annak igazolása, hogy más előfeltevések mentén is érdemes megkísérlni a fókusz – sőt, az igemódosító-ige inverzió prototipikus funkciójának – koherens értelmezését.

való kizárás” helyett a „kimerítő azonosítás” fogalmával dolgozott: a fókusz-operátor szerepe, hogy kimerítően azonosítsa egy – a kontextus által definiált – halmaz azon részhalmazát, melyre a mondatban kifejezett állítás ténylegesen igaz, kizárva a kiegészítő részhalmazt (amelyre az állítás potenciálisan szintén igaz lehetne). Például a *Tegnap este MARINAK mutattam be Pétert* állítás Marit azonosítja mint azt a valakit, akire egyedül érvényes a releváns személyek közül, hogy a beszélő bemutatta neki Pétert. Lényeges újdonsága É. Kiss (1998) fókuszértelmezésének, hogy univerzális elvekre vezeti vissza az azonosító fókusz mozgatását: míg az úgynevezett információs – vagy prezentációs – fókusz (pl. *Tegnap este bemutattam Pétert MARINAK*) gyakran eredeti pozíciójában marad, a nyelvekben erős tendencia figyelhető meg az azonosító fókusz kiemelésére.

Végül tanulmányom szempontjából a standard fókuszértelmezés vonatáához tartozik É. Kiss (2006a) javaslata is, mely a fókusz kimerítő azonosító funkcióját a szerző szándékai szerint egy általánosabb, nagyobb magyarázati értékű elvből vezeti le. Higgins (1973) és Huber (2000) alapján É. Kiss azt feltételezi, hogy a magyar szerkezeti fókusz úgynevezett specifikáló predikátum, melynek feladata, hogy „referenciálisan azonosítsa (specifikálja) a mondat preszupponált része által meghatározott halmazt, felsorolva annak elemeit” (É. Kiss 2006b: 3). Ily módon – É. Kiss (2006a) szellemében – a „PÉTERTE ÉS PÁLT hívtam meg mondat jelentése [...] informálisan a következőképpen bontható ki:

[2] 'Akiket meghívtam, az Péter és Pál.'” (É. Kiss 2006b: 3)

Mint arra a bevezetésben és a fejezet elején utaltam, a standard fókuszértelmezés legfőbb problémája, hogy bár elegáns – és az anyanyelvi beszélő intuíciónak is megfelelően tükröző – megoldást kínál a fókusz azonosító válfajára, önmagában véve alkalmatlan a kérdő és a kirekesztő-negatív fókusz kezelésére. Az egyszerűség kedvéért megismétlem az (1) alatti példasort: (3a) a kérdő, (3b) az azonosító, (3c) a kirekesztő-negatív fókuszt illusztrálja.

- (3) a. KIT hívtál meg?
- b. PÉTERTE hívtam meg.
- c. RITKÁN hívom meg Pétert.

Jól érzékelhető, hogy sem Szabolcsi (1980), sem Kenesei (1986), sem É. Kiss (1998, 2006a) fókuszértelmezése önmagában nem képes kezelni a fókuszált elemeknek ezt a változatosságát. Sem (3a)-ban, sem (3c)-ben nincs szó például arról, hogy a fókusz kimerítő felsorolást fejezzen ki. Bár (3c) – a fogalom tág értelmezése mellett – értékelhető úgy, mint amelyben *ritkán* kimerítően azonosítja azt a gyakorisági fokot, amely mellett Pétert a beszélő meghívja, a (3a) alatti kérdő mondat „nem azonosítást végez, hanem azonosítást kér” (vö. É. Kiss 2003: 214), s ez a pragmatikai funkció (vö. beszédaktusok) és a logikai szerkezet (a kérdő operátor jelenléte vagy hiánya) szempontjából is jelentős különbség. Végül, a fókusz specifikáló predikátumként való értelmezése sem visz minket közelebb a kérdő és a negatív fókusz megértéséhez; például nem érdemes – vagy nem elégséges – (4a)-t és (5a)-t a következőképpen parafrázálnunk:

- (4) a. KIT hívtál meg?
b. Akit meghívtál, az ki?
- (5) a. RITKÁN hívom meg Pétert.
b. Hogy meghívom Pétert, az ritkán [történik meg].

A parafrázisok természetesen lehetségesek – mint ahogy a legtöbb természetes nyelvi mondat jelentését kifejezhetjük némileg hasonló szerkezettel –, ám a fókuszálás magyarázatát aligha kereshetjük bennük: semmilyen általános elvünk nincs például arra, hogy mely elemekkel legitim elvégezzünk – mindkét irányban – a parafrázis műveletét, és melyekkel nem. Például a *Gyakran meghívom Pétert* mondatnak is lehetséges fordítása a *Hogy meghívom Pétert, az gyakran [történik meg]* állítás, pedig a *gyakran* nem szerkezeti fókusza az eredeti állításnak. Így É. Kiss (2006a) megoldása – noha jelentős újdonságot hoz a korábbi elemzésekhez képest – továbbra sem tudja felszámolni a standard fókuszértelmezés vakfoltját, mivel a kérdő és a kirekesztő-negatív fókusz jelenségét önmagában – segédhipotézisek bevezetése nélkül – nem magyarázza meg. Ezt É. Kiss is elismeri elemzése végén (a szöveget saját fordításban közlöm):

- (6) „Mint ismeretes, az összetevők bizonyos típusai, például a monoton csökkenő kvantort – pl. *kevés* – tartalmazó csoportok, illetve a kérdő kifejezések kötelezően »fókuszálódnak«. Az itt

tárgyalt megközelítés szerint ezekről az összetevőkről azt kell feltételeznünk, hogy egy inherens [+F] »információs fókusz« jeggyel vannak ellátva. Ha egy mondatban történetesen egynél több [+F] összetevő szerepel, valamilyen kisegítő elv fogja eldönteni, melyikük mozog PredP specifikálójába. Például egy olyan mondatban, mely egy monoton csökkenő kvantort és egy kérdő frázist is tartalmaz, a kérdő kifejezés elsőbbséget fog élvezni a kvantorral szemben azon elv értelmében, mely megköveteli, hogy kérdő mondatban az ige és argumentumai egy kérdő operátor hatókörében legyenek” (É. Kiss 2006a: 183).

Tanulmányom gondolatmenete szempontjából nem É. Kiss megoldásának technikai részletei az érdekesek, hanem a felhasznált eszközök elméleti státusza, a tudományos magyarázat központi elemeihez való viszonya. Úgy tűnik, hogy az azonosító fókuszra adott elegáns értelmezéshez képest (a fókusz mint specifikáló predikátum) a kérdő és a kirekesztő fókusz kezelésében inkább csak kiegészítő stratégiákkal találkozunk, melyek azt szolgálják, hogy ne kelljen feladni az azonosító fókuszra kidolgozott javaslatot. Az egyik ilyen kiegészítő stratégia a *problematicus adatok relativizálása*. É. Kiss megfogalmazásában a kérdő kifejezések és a monoton csökkenő kvantort tartalmazó csoportok nem *fókuszálódnak*, hanem „*fókuszálódnak*” – az idézőjel egyik valószínűsíthető implikációja, hogy az igazi fókusz kizárólag az azonosító típus, míg a kérdő és a negatív elemek csak valami hasonló, de nehezebben értelmezhető (s ezért az alkalmazott nézőpontból kisebb jelentőségű) kategóriába tartoznak. A másik stratégia a *szótári stipuláció*: jobb megoldás híján egy inherens [+F] jeggyel gondoskodhatunk a megfelelő kifejezések fókuszálásáról. Ennek azonban csekély a magyarázati értéke, hiszen körbenforgó jellegű: leginkább onnan tudjuk, hogy egy elem inherens [+F] jeggyel rendelkezik, hogy hajlamos fókusz pozícióba mozogni a mondatban. Harmadszor, *kisegítő* *elvek* is bevezethetünk, s ezek után a különféle elvek összjátékából, konspirációjából következhet, hogy a kérdő kifejezések ugyanott foglalnak helyet, mint az azonosítók. A harmadik megoldás tűnik a legszerencsésebbnek, de kétségtelenül ez is sokat elvesz az azonosító fókuszra javasolt megoldás értékéből, hiszen a tudományos magyarázattól általában azt várjuk, hogy a hasonló jelenségeket hasonló eszközökkel, egységesen ragadja meg (s ha ettől eltér,

akkor – a szabályt erősítő kivételektől eltekintve – inkább a különbözőségben mutasson fel hasonlóságot, mintsem a hasonlóságban különbözőséget).

A tanulmány következő részében a fókusz három válfájának egységes értelmezésére tesztek kísérletet, de ehhez a generatív elemzés egy fontos előfeltevésének, a kompozicionális, atomisztikus szemléletnek a feladására is szükség lesz. Az új magyarázat így nemcsak az elemzés, hanem az elmélet szintjén is alternatív megközelítést igényel – a megoldás elméleti hátterét és implikációit azonban csak annyiban érintem, amennyire feltétlenül szükséges.

3. A fókusz egységes elemzése

3.1. *A kompozicionális és az interakciós modell különbsége*

A standard fókuszértelmezési hagyomány háttérében különféle feltevések húzódnak meg arról, hogy miként is képzelendő el a mondat mint szintaktikai és szemantikai szerkezet. Az egyik legalapvetőbb feltételezés a kompozicionalitás elve, azaz hogy a mondat jelentése a mondatalkotó elemek inherens jelentésének és összekapcsolódásuk módjának a függvénye (az „összekapcsolódás módja” kifejezés jellemzően egy formális szabályokkal előállított szerkezetre utal). E feltevés szigorú értelmezésének a következménye, hogy az atomisztikusan, építőkockaszerűen elgondolt elemi jelentések nem lépnek valódi interakcióba, azaz például nem alakítanak ki olyan kontextust egymás számára, amely módosítaná a benne szereplő elemek inherens funkcióját. Például az állítmány az igazságfeltételes szemantika szerint $\langle e, t \rangle$ típusú funktorként vesz részt a mondat jelentésében, s ez nem változik meg akkor sem, ha tagadó- vagy kérdőszó kerül a mondatba: a további elemek szemantikai értékét mindig úgy kell megadni (pl. igazságfunktorként vagy változót kötő operátorként), hogy megőrizhessük az állítmány elemi jelentésével kapcsolatos feltevéseinket.

A tanulmány témájára vonatkoztatva mindezt: a magyar mondat szerkezeti fókuszát az említett nézőpontból úgy kell megpróbálni értelmezni, hogy az ne módosítsa a többi mondatalkotó elem szemantikai jellemzését. Ennek megfelelően a fókuszba kerülő elem vagy valamilyen inherens jeggyel kell, hogy rendelkezzen, mely mintegy kijelöli a megfelelő pozíció elfoglalására, vagy magát a szerkezeti pozíciót kell (univerzális elvek vagy legalább tipológiai tendenciák alapján) összefüggésbe hoznunk valamilyen általános interpretációs szabállyal, mely az ide kerülő elemek értelmezéséről számot adhat. A kérdő és a negatív fókusszal kapcsolatban a standard elemzés inkább az előbbi, az azonosító fókusz vonatkozásában inkább az utóbbi megoldást

választja, de természetesen a pozíció és az elem inherens tulajdonsága közötti megfelelések is meghatározó szerepet játszanak a megoldásban (vö. É. Kiss idézett szövegrészletét, melyben a [+F] jegy szótári stipulációja és a kisegítő elvek együttesen gondos-kodnak a jólformált mondatok generálásáról).

Ami e felfogásból kimarad, az a mondatalkotó elemek jelentése közötti dinamikus viszonyok, egymás értelmezését befolyásoló interakciók vizsgálata – például annak a kérdésnek a feltétele, hogy a fókusz miként módosítja a predikátum értelmezését. Az adott állítmány-értelmezés mellett e „mulasztás” természetes: furcsa volna azt gondolni, hogy az állítmány csak bizonyos kontextusokban $\langle e, t \rangle$ típusú funktor, míg másokban valami ettől eltérő szemantikai értéket képvisel. Nem szükségszerű azonban az állítmányt funktornak tekinteni, hiszen a szigorúan kompozicionális és atomisztikus szemléletnek is lehet alternatívája. A következő alfejezetben megkísérlem bemutatni, hogy egészen más feltevésekkel is közelíthetünk a predikátumhoz, s ez közvetve egy új, egységes fókuszértelmezésre is lehetőséget nyújthat.

3.2. Az állítmány mint magmondat és proto-állítás

A kompozicionális, atomisztikus szemlélet szerint a predikátum a mondat egész része, mely további elemekkel kiegészülve mondatot alkot. Ez tükröződik a hagyományos leíró nyelvtani felfogásban, mely mondatrészként kezeli az állítmányt, s mint az előző fejezetben említettem, az igazságfeltételes szemantika koncepciójában is (a predikátum mint funktor).

Ha állítmány és mondat viszonyát következetesen rész–egész viszonynak tekintjük, akkor egyszersmind képesek lehetünk elválasztani egymástól azokat a grammatikai kategóriákat, amelyek az állítmányhoz, illetve a mondathoz kapcsolódnak: lehetséges például múlt idejű igei paradigmákról beszélni (a nyelvtani idő fogalma hagyományosan a predikátumhoz kötődhet annak ellenére, hogy fontos mondat szintű következményei vannak), míg például illokúciós ereje csak a mondatnak lehet, a predikátumnak nem (pedig egyes beszédaktusok éppúgy grammatikálizálódhatnak az állítmány morfológiájában, mint az igeidő, vö. a magyar módjeleket).

Lehetséges azonban a predikátum egy másfajta felfogása is, mely a generatív nyelvészeti hagyományban is lappangva megjelenik (többek között a thematikus szerepek elméletében és a kiterjesztett projekció [*extended projection*, Grimshaw 1991] fogalmában): e szervezettebb szemlélet szerint az állítmány nem „építőkocka”, melyet további építőkockákkal kombinálva

mondatot kapunk, hanem olyan *m a g m o n d a t* vagy „mondatcsíra”, melyből a teljes mondat „kinő”. Predikátum és mondat ez esetben már inkább úgy viszonyul egymáshoz, mint egész az egészhez: az állítmány sematikus magában hordozza mindazon információt vagy annak jelentős részét – például a kiosztandó tematikus szerepeket –, melyeket a teljes mondat kifejt. E felfogás tükröződik a generatív nyelvelméleti kereten kívül Langacker kognitív szemantikájában is, amely a vonzatok szerepét abban látja, hogy „elaborálják” az ige sematikus alstruktúráit (Langacker 1987: 304, 324–327); nyelvtörténeti dimenzióját pedig megtaláljuk Havas (2003) egy gondolatában, aki a névmást „a legősibb névszói szófajnak” nevezi, a ragozott igét pedig ennek megfelelően egy „ősi mondatnak”, melyben „az igei jelentés képviseli a predikativitást, a személyvégződés pedig a nominális szintagmát – elvont névmási fokon” (Havas 2003: 17).³

Ha következtetések vagyunk a predikátum magmondatként való kezelésében, akkor többé az illokúció fogalmát sem tekinthetjük olyasminak, ami triviálisan csak a mondatához kötődik, a predikátumhoz nem. Ehelyett érdekes lehet az állítmányban (a szó etimológiájához hűen, és a kijelentő mód jelöletlenségének univerzális tendenciájából kiindulva) egy *proto-állítást* látni,⁴ azaz a predikátum kijelentő magmondat értékét venni alapul, melyet természetesen a további mondatalkotó elemek (pl. kérdő-, illetve tagadószók) vagy szupraszegmentális eszközök (pl. az intonáció) adott esetben fölülírhatnak a teljes mondat mint keretséma tulajdonságainak meghatározásában.

---

³ Generatív nézőpontból a nyelvtörténeti elemzésnek csekély a jelentősége, hiszen nem játszik szerepet a – történeti és társadalmi kontextusától elvonatkoztatott – nyelvszajátítási folyamatban. Jelen tanulmány (itt részletesebben nem tárgyalható) háttérében egy ettől eltérő felfogás áll, amely többek között szinkronia és diakronia, kompetencia (I-language) és performancia (E-language), nyelvi képesség és általános kogníció, valamint a nyelv egyéni-biológiai és közösségi-társadalmi aspektusainak szigorú szembeállítását sem tartja célszerűnek. A kétféle megközelítés szembesítéséhez vö. pl. Ladányi (2005) összefoglalását.

⁴ Mint a szerkesztői megjegyzés rámutatott, „legalább Frege óta a proposíciót és az állítást külön szoktuk kezelni”. Bár logikai szemantikai szempontból az elválasztás bizonyára célszerű, jelen tanulmány nyíltan feladja a szigorúan kompozicionális, a funkciók elkülönítésében érdekelt szemléletet. A *proto-állítás* fogalma azt fejezi ki, hogy a predikátum default kontextusban egy funkcionálisan teljes értékű (csak éppen sematikus) pozitív kijelentő mondat (vö. *Meghívja*), a további mondatalkotó elemek szerepe pedig részint e mondat sematikus komponenseinek kifejtése (pl. *Meghívja Marit*), részint olyan műveletek elvégzése, melyek a predikátum default értelmezését is adott esetben fölülírlják (pl. *Nem hívja meg*).

Jelen tanulmányban nem részletezem azokat az érveket, melyek a javasolt predikátum-értelmezést nyelvelméleti, nyelvtörténeti vagy nyelvtipológiai alapon támogatják. Céлом csupán annak bemutatása volt, hogy egy ilyen értelmezés is lehetséges – sikerét pedig azok az elemzések igazolhatják, melyek belőle következnek; éppúgy, ahogyan az igazságfeltételes szemantikát és a kompozicionális, atomisztikus szemléletet is jórészt az minősíti, hogy a különféle nyelvi jelenségek megragadásában mennyire bizonyul produktívnak. A következő fejezetben megkísérlem igazolni, hogy az állítmány magmondatként és proto-állításként való értelmezése kulcsot adhat az igeekötő-ige inverzió⁵ prototipikus funkciójának megértéséhez és egyúttal a „szerkezeti fókusz” egységes jellemzéséhez is.

3.3. Az igeekötő, az inverzió és a fókusz szerepe

Az igeekötő⁶ szerepét a generatív elemzések elsősorban az aspektusjelölésben látják, mely legelvontabb formában a *meg*-perfektiváló szerepében érhető tetten (*ír – megír*). Az aspektuális funkció tágabb értelmezésébe mindazon – jellemzően irányjelentésű – igeekötők is beletartoznak, melyek az esemény belső térbeli vagy időbeli végpontját kódolják (*megy – kimegy*). A generatív elemzések (pl. É. Kiss 2002) gyakran olyannyira az aspektusjelölést tekintik elsődlegesnek, hogy az összetevős szerkezetbe is felvesznek egy AspP funkcionális projekciót, aspektuális csoportot, s ennek specifikálójában kap helyet az igeekötő.

Kétségtelennek látszik azonban (s ezt a generatív nyelvészek is elismerik), hogy az igeekötő szerepét ez a jellemzés nem meríti ki: az aspektus „grammatikainak” tekintett – ezért funkcionális projekcióhoz kötött – mozzanata mellett az igeekötőnek fontos „lexikális” meghatározottsága is van (bár az aspektusjelentés többnyire ezekben az esetekben is érvényesül). Utalha-

---

⁵ Bár a generatív összetevős szerkezeti elemzés az igeekötő hátravetését nem inverzióval, hanem különféle mozgató műveletekkel magyarázza, lehetséges egy olyan alternatíva is, mely a mondatot nem összetevős szerkezeti pozíciók hierarchiájának, hanem a mondatalkotó elemek alkotta asszociációs hálózaton értelmezett aktivációs minták együttesének tekinti (vö. Imrényi 2007). Ebben a keretben az igeekötő + ige aktivációs minta megfordulásaként értelmezhető az inverzió, összhangban a hagyományos elképzeléssel és a pszicholingvisztikai kísérletek eredményével is, melyek nem egy szerkezethez, hanem egymáshoz viszonyítják az elemek pozícióját, pl. amikor kimondják, hogy „a preverbális módosítók [igeekötők] könnyebbek” (Pléh 1998: 125).

⁶ Tanulmányomban az egyszerűbb kifejtés kedvéért kizárólag igeekötős igei predikátumokkal foglalkozom, de általánosításaim lényege kiterjeszthető lesz a további állítmánytípusokra is.

tunk itt többek között az idiomatikus, nem kompozicionális igekötő-használatra (*ríg – beríg*), valamint arra, hogy az igekötő az ige vonzatkeretét is hajlamos megváltoztatni (*ajándékoz vmit vkinek – megajándékoz vkit*). Gondolatmenetem szempontjából ennél is fontosabb (7b), mely megmutatja, hogy az igekötő egymagában is „felelős lehet” a teljes mondatért:

- (7) a. Meghívtad tegnap Marit?
b. Meg.

Vizsgáljuk meg kicsit közelebbről is ezt a példát! A (7b) mondat funkcionális alternatívája mind a teljes mondatnak (*Meghívtam tegnap Marit*), mely ez esetben pragmatikai okokból nem jöhet szóba, mind az igekötős igének mint állítmánynak (*Meghívtam*), mind az egyszerű mondat-szónak (*Igen*). Ezek a kifejtettség mértéke szerint egy láncolatba rendezhetők: teljes mondat > predikátum (igekötős ige) > igekötő > mondatszó. Meglátásom szerint az igekötő ilyen használata egy önálló funkciónak tekinthető – ahhoz hasonlóan, ahogyan az angol *have* perfektiváló segédigét sem az aspektusjelölő szerepe teszi képessé arra, hogy – az angolban kötelező alannyal együtt – önálló válaszmondatként szolgáljon (vö. (8b)), hiszen az aspektusjelentés nélküli *do* is elvégzi ugyanezt (9b)-ben:

- (8) a. Have you invited Mary? (‘Meghívtad Marit?’)
b. I have. (‘Igen.’)
- (9) a. Do you like Mary? (‘Szereted Marit?’)
b. I do. (‘Igen.’)

Előzetes hipotézisem e példák alapján az, hogy a magyar igekötőnek – a generatív elemzésekben mellőzött, de a javasolt új állítmány-értelmezéshez jól illeszkedő – sajátos funkciója a predikátum mint proto-állítás érvényességének fenntartásával függ össze. (Úgy is fogalmazhatunk, hogy a predikátum egy implicit „igen”-t tartalmaz – mely a mondatszóban válhat explicitté⁷ –, s e funkció társul az igekötővel.⁸) Innen

⁷ Az eldöntendő kérdésre adott válasz mellett az implicit *igen* explicitté válására további példa a kontrasztív topikos, ellentétező mondat: *Marit nem hívta meg János, Klárit viszont igen*.

⁸ Másképp fogalmazva: az *igen* maga is egy defektív paradigmájú igének minősülhet, mely annyiban különbözik a többi igétől, hogy egyetlenegy morfológiailag kidolgozható jelentéskomponense sincs (szám, személy, idő, mód, stb.), hanem teljes sematikuság jellemzi. A többi ige így nem annyira „tartalmazza” az *igen*-t, mint inkább az *igen* – mint igei alapséma – egy-egy specifikusabb változatának fogható fel, mely valamely konkrét esemény(típus) megragadására szolgál.

már csak egy lépés azt feltételezni, hogy e szerepet az igekötő nemcsak önálló válaszmondatként töltheti be, hanem különféle konstrukciókban az állítmányon belüli sorrendi helyzetével is kifejezi: ige előtti elhelyezkedése a protoállítás érvényességét és jelentőségét⁹ implikálja, míg a fordított aktívációs minta ezek csökkenésével járhat együtt.¹⁰

Nézzük, e hipotézist mennyiben igazolják a szerkezeti fókusz esetei! A bizonyításhoz olyan szintaktikai (kvázi-) „minimál párokat” igyekeztem keresni, melyekben hasonló kifejezéseket találunk, az igekötő és az ige sorrendje mégis eltér. Elsőként a kérdő fókuszra érdemes megvizsgálni, összevetve egy felkiáltó szerepű kérdőszót tartalmazó mondattal:

(10) a. Mennyien eljöttek!

b. MENNYIEN jöttek el?

A generatív elemzések – mint legutóbb Lipták (2006) – a kétféle mondat közötti szórendi különbséget azzal magyarázhatják, hogy míg (10b)-ben a kérdőszó különféle szintaktikai elvek, műveletek következményeként fókuszpozícióba kerül, addig a felkiáltó szerepű kérdőszó (10a) egy másik helyet foglal el a mondat bal perifériáján.¹¹ A jelen tanulmányban egy egy-

---

⁹ Az érvényesség és a jelentőség fogalmának pragmatikaelméleti megalapozásához Grice (1975 [1997]) nevezetes társalgási maximáira utalhatunk, különösen a következőkre: „Ne mondj olyat, amit hamisnak hiszel”, „Annyira légy informatív, amennyire az adott kommunikációs célok megkövetelik”, „Légy releváns”, stb. Grice szerint amikor kommunikálunk, akkor ilyen és hasonló implicit elvárásokkal élünk egymással szemben, melyek központi szerepet játszanak a nyelvhasználatban mint együttműködésben. Ha elfogadjuk ezen maximák létét, akkor természetesnek tarthatjuk, hogy a beszélők adott esetben jelezni kívánják egy kifejezés érvényességének, jelentőségének, relevanciájának csökkenését.

¹⁰ Természetesen ezzel nem állítom azt, hogy minden igekötő-hátravetésnek ez a funkciója, például a folyamatos szemléletű (*Mentem már fel a lépcsőn, amikor visszahívtak*) és a határozatlan előidejű igealakok (*Mentem már fel a lépcsőn – és így tudom, milyen rozoga*) esetében az igekötő aspektuális szerepéből érdemes kiindulni (a példák forrása Varga 1982: 165).

¹¹ A pontosság kedvéért megjegyzendő, hogy – mint Lipták (2006) rámutat – vannak olyan felkiáltó mondatok is, melyek (kötelezően vagy opcionálisan) inverziót mutatnak (pl. *DE DRÁGA KÖNYVET vettél meg!*). E jelenség azzal függhet össze, hogy a felkiáltó szerepű kérdő kifejezés értékelő szembeállítás, poláris kontrasztot fejez-e ki (pl. valamilyen mércéhez, elváráshoz képest, a 'nem, hanem' séma alapján), vagy csupán skaláris kontrasztot, megtoldva a beszédelőzményben feltételezetteket ('nemcsak, hanem ... is' jelleggel). Pl. a *HÁNY KÖNYVET vettél meg!* mondatban poláris, míg a *Hány könyvet megvettél!* mondatban skaláris kontraszttal találkozunk: előbbi erősebben érzékelteti, hogy a beszélő szerint kevesebb könyvet kellett volna megvennie az illetőnek, míg utóbbi pusztán a könyvek nagy számát profilálja ('nemcsak ezt vetted meg, hanem azt is, meg amazt is'). Minderről részletesebben lásd Imrényi (2007)-et.

szerűbb funkcionális magyarázatra nyílik lehetőség, melyhez összetevős szerkezetet és mozgatási szabályokat sem kell feltételeznünk.

Ha az állítmánynak az előző alfejezetben javasolt értelmezését vesz-
szük alapul, akkor mindkét mondatot az *Eljöttek* protoállításból bonthatjuk ki,
az igekötő és az ige sorrendjének különbségét pedig azzal hozhatjuk össze-
függésbe, hogy a beszélő mennyire tartja fenn a protoállítás érvényességét.
(10a)-ban megmarad a protoállítás érvényessége, hiszen a mondat a *Sokan
eljöttek* proposíció funkcióját idézi fel – attól csak abban különbözik, hogy a
tapasztalt tényállást a beszélő meglepetéssel nyugtázza. Más a helyzet (10b)
esetében, mely kérdő beszédaktust valósít meg, így a protoállítás érvényessé-
ge szükségképpen (és jelentősen) csökken. A protoállítás redukciójának egyik
természetes oka tehát a beszédaktus-váltás: mivel a mondat *n e m á l l í t
s e m m i t* (hanem kérdez), ezért a protoállítás is veszít érvényességéből.¹²

Az azonosító fókuszban a protoállítás redukciójának egy másik formá-
ját tapasztaljuk: a mondat ez esetben kijelentő beszédaktust fejez ki ugyan, de

---

¹² Természetes ellenvetésként jöhet szóba, hogy az eldöntendő kérdések a magyarban
többnyire egyenes szórendet mutatnak (*Meghívtad?* / *Meghívtad-e?*), holott a protoállítás e
mondatokban sem marad érvényes. E látszólagos probléma kezelésére két, egymást kiegészítő
megoldás is szóba jöhet. Az egyik, hogy az aktivációs sorrend csak az egyik lehetséges jelölője,
markere a protoállítás érvényessége csökkenésének, s a magyar eldöntendő kérdésekben
ugyanazt a szerepet elégségesen ellátja az emelkedő intonáció, illetve – a második kérdés-
típusban – a kérdő partikula. A másik lehetséges megoldás arra hivatkoznunk, hogy a kérdés
aktivációs mintája mintegy megelőlegezi a (többnyire preferált) pozitív választ, felkínálja az *Igen*
lehetőségét – ugyanez a valamilyen szereplőre vagy körülményre rákérdező kiegészítendő
kérdésekben természetesen nem lehetséges (**MENNYIEN eljöttek?*), hiszen ott a válaszlehetősé-
gek között nem szerepel az *Igen*.

A morfológiai vagy intonációs jelölés más esetekben is bonyolítja a képet: a felszólító
mondatok ugyan legtöbbször inverziót tartalmaznak (*Hívd meg!*), de a direktív beszédaktus
megnyilatkozásbeli formája közeledhet a kijelentéséhez (*Meghívd! Meghívod!*), ami sajátos
funkcionális többlettel jár (fenyegető hangnem, illetve a hallgatótól elvárt cselekvés megvalósult
tényként való konceptualizációja). Szintén csak árnyaltabban érvényesül az inverzió szerepe az
óhajtó mondatokban (*Bárcsak meghívná! Csak hívná meg!*), melyekben az egyenes szórend
reálisabbnak, a fordított irreálisabbnak láttatja a remélt szituáció bekövetkeztét.

többé nem a protoállítást állítja a beszélő, hanem valami egészen mást:¹³

- (11) a. János meghívta Marit.
- b. János MARIT hívta meg.

Míg (11a) egy meghívási eseményről szóló állítás, addig (11b)-ben ez az esemény már inkább a mondat előfeltevéseinek, a beszélő és a hallgató közös tudásának a része ('valakit meghívott János'), s a mondat valódi propozicionális tartalma nem ez, hanem hogy a szóbajöhető személyek közül éppen Mari a meghívás címzettje és nem más. Az elemi esemény helyett az azonosító állítás kerül a mondat középpontjába, melyhez általában poláris kontraszt, értékelő vagy kirekesztő szembeállító funkció is társul (erről részletesebben l. Imrényi 2007). Az elsődleges predikátum lefokozódik: paradoxonnal élve úgy is fogalmazhatunk, hogy azonos tagmondaton belüli alanyi mellékmondat alaptagjává válik (vö. a megfelelő angol szerkezetet: *It is Mary who John invited* 'Mari az, akit János meghívott'). Az elemzés É. Kiss (2006) megoldását idézi fel; a különbség inkább csak abban áll, hogy az általam javasolt megközelítés általánosabb érvényű, így könnyebben kiterjeszthető a további elemtípusok fókuszálásának magyarázatára is.

A harmadik módja a protoállítás redukciójának, hogy a beszélő korlátozza vagy tagadja a protoállítás érvényességét. Ez lehet a magyarázata – a *csak*-kal módosított azonosító fókusz itt most nem tárgyalt példái mellett – a kirekesztő-negatív fókusz válfájának, mint azt a következő mondatpár igazolja:

- (12) a. Néha meghívom Marit.
- b. RITKÁN hívom meg Marit.

A generatív elemzés a logikai szemantika kategóriáival közelíthet a szórendi problémához: megállapíthatja például, hogy a *néha* egzisztenciális

---

¹³ Az „egészen” kitétel azért szükséges, mert természetesen különféle fokozatai lehetnek annak, hogy mekkora értelmi hangsúly esik a protoállításra. Az univerzális kvantort tartalmazó "*Mindannyian meghívtuk Marit*" mondat is mást állít, mint a "*Meghívtuk Marit*" – vegyük azonban észre, hogy elképzelhető olyan kontextus, amelyben utóbbi egyenértékű előbbivel. A fókusz esetében más a helyzet: a *MARIT hívta meg* helyett semmilyen kontextusban nem szerepelhetne a *Meghívta*, mivel utóbbi nem fejezné ki a lehetőségek közötti választás mozzanatát.

olvasatot implikál ('van olyan eset, hogy meghívom Marit'), így hatóköri okokból máshol helyezkedik el, mint a más monoton csökkenő (pontosabban „nem monoton növekvő”, vö. Kálmán 2001: 64) kvantorokhoz hasonlóan fókuszpozíciót elfoglaló *ritkán*. A megoldás az adott elméleti kereten belül elegáns, de mint látni fogjuk, egy egyszerűbb – a nyelvet nem absztrakt formulák világában, hanem a nyelvhasználattal való szoros összefüggésben kezelő – funkcionális magyarázat ismét lehetséges.

Induljunk ki abból, hogy a két mondat „deskriptív tartalma” hasonló: a beszélő azt állítja (vagy implikálja, stb.), hogy a vele és Marival mint szereplőkkel lezajló meghívási esemény alacsony gyakorisági fokon valósul meg. Mi indokolhatja az eltérő szórendet? A két mondat közötti funkcionális különbség meglátásom szerint abban áll, hogy a beszélő mennyire tartja fenn a protoállítást (*Meghívom*) érvényességét és jelentőségét: azt hangsúlyozza-e, hogy p megtörténik (még ha csak n -szer is), vagy pedig korlátozni kívánja a propozíció érvényességét (csak n -szer történik meg p). Ismét igazolódik a hipotézis, bár ezúttal is kicsit másképpen: míg (10b)-ben beszédaktusváltás, (11b)-ben pedig egy új, azonosító predikátum megjelenése, addig (12b)-ben a beszélői elkötelezettség kisebb mértéke okozza a protoállítást redukcióját.

A rész tanulsága, hogy lehetséges a magyar szerkezeti fókusz egységes funkcionális jellemzése, amennyiben a mondatalkotó elemek jelentését nem önmagukban, atomisztikusan (pl. inherens jegyekkel), vagy egy összetevős szerkezeti pozícióra hivatkozva próbáljuk értelmezni, hanem egymáshoz képest, az elemek közötti interakciók alapján. Az állítmánynak a 3.3. fejezetben bemutatott újraértelmezéséből következett, hogy az inverzió prototipikus funkcióját a protoállítást redukációjában, érvényességének és jelentőségének csökkenésében fedezhettük fel, amiből természetesen adódott a különféle elemtípusok fókuszálásának koherens elemzése.

4. Összefoglalás

Tanulmányom célja az volt, hogy megmutassa: érdemes lehet más előfeltevésekkel is megkísérelni a magyar szerkezeti fókusz elemzését, mint amelyek az igazságfeltételes szemantika és a logikai szerkezet kategóriáira épülő, Szabolcsi (1980)-tól – a többirányú fejlődés egyik vonulatát kiragadva – az É. Kiss (2006a)-ig vezető értelmezési hagyomány háttérében állnak.

A 2. fejezetben röviden összefoglaltam e meghatározó fókuszértelmezési hagyomány főbb állításait, és bíráltam az elemzésnek azt a vonását, hogy csak az az azonosító fókuszra nyújt elegáns megoldást, a kérdő és a kirekesz-

tő-negatív fókusz kezelésére önmagában alkalmatlan. A 3. fejezetben a továbblépés kulcsa az volt, hogy ne elemeken és szerkezeteken, hanem az elemek közötti viszonyokon, interakciókon keresztül próbáljuk megérteni a fókusz funkcióját. Ha a predikátumot nem a mondat elemi részének, hanem magmondatnak és egyben protoállításnak tekintjük, akkor a fókuszról egységes jellemzést adhatunk: mindhárom fókuszált elemtípus olyan műveletet képvisel, amely a protoállítás redukcióját, érvényességének és jelentőségének csökkenését váltja ki, amit az inverzió jelez. Ennek három módja 1) a beszédaktusváltás (kérdő fókusz), 2) egy új, azonosító predikátum megjelenése (azonosító fókusz), illetve 3) a protoállítás érvényességének korlátozása vagy tagadása (kirekesztő-negatív fókusz). Kitértem ugyanakkor arra is, hogy az elemzés nem determinisztikus: a protoállítás redukcióját más eszközökkel is kifejezhetjük (pl. az eldöntendő kérdésekben intonációval vagy kérdő partikulával), az inverzió pedig olykor az igekötő aspektuális funkciójával, s nem vagy nem csupán a protoállítás redukciójával függhet össze (határozatlan előidejű, illetve folyamatos szemléletű igealakok).

Amennyiben az elemzés sikeresnek bizonyul, annak nemcsak a fókuszértelmezésére, hanem a nyelvtani modell egészére nézve is fontos következményei lehetnek – az ezzel kapcsolatos kérdések megválaszolása azonban már túlmutat a tanulmány korlátain.

HIVATKOZÁSOK

- Higgins, F. Roger 1973: *The Pseudo-Cleft construction in English*, Ph.D. disszertáció, Cambridge, Mass., MIT.
- Huber, Stefan 2000: *Es-Clefts und det-Clefts. Zur Syntax, Semantik und Informationsstruktur von Spaltsätzen im Deutschen und Schwedischen*, Stockholm, Almqvist and Wiksell International.
- É. Kiss Katalin szerk. 1995: *Discourse Configurational Languages*, Oxford, Oxford University Press.
- É. Kiss Katalin 1998: Identification Focus versus Information Focus, *Language* 74, 245–273.
- É. Kiss Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, CUP.

- É. Kiss Katalin 2003: Mondattan, in Kiefer Ferenc szerk.: *A magyar nyelv kézikönyve*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 205–241.
- É. Kiss Katalin 2006a: Focussing as predication, in Valéria Molnar – Susanne Winkler eds: *The Architecture of Focus*, Berlin, Mouton de Gruyter, 169–193.
- É. Kiss Katalin 2006b: *Érvek és ellenérvek a fókusz [+kimerítő] jegyével kapcsolatban*, kézirat,
<http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/ekiss/publ/ervekesellenervek.pdf>.
- Grice, Paul 1975 [1997]: A társalgás logikája, in Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás szerk.: *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*, Budapest, Osiris, 213–227.
- Grimshaw, Jane 1991: *Extended projection*, kézirat, Brandeis University.
- Halliday, Michael A. K. 1967: *Intonation and grammar in British English*, The Hague, Mouton.
- Havas Ferenc 2003: A tárgy tárgyában. Mondattipológiai fontolgatások, in Oszkó Beatrix – Sipos Mária szerk.: *Budapesti Uráli Műhely III. Uráli tárgyaló*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 7–44.
- Imrényi András 2007: A magyar szórend kísérleti modelljei, 2., Tartományok és viszonyok a magyar mondatban, *Magyar Nyelvőr* 131, 430–451.
- Kálmán László szerk. 2001: *Magyar leíró nyelvtan: Mondattan I*, Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei István 1986: On the logic of word order in Hungarian, in Abraham, M. – S. de Meij eds: *Topic, focus and configurationality*, Amsterdam, Benjamins.
- Kenesei István 2006: Focus as identification, in Valéria Molnar – Susanne Winkler eds: *The Architecture of Focus*, Berlin, Mouton de Gruyter, 137–168.
- Ladányi Mária 2005: A grammatikalizáció kutatása és a modern nyelvelméletek, in Oszkó Beatrix – Sipos Mária szerk.: *Budapesti Uráli Műhely IV. Uráli grammatizáló*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 7–32.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1, Theoretical Prerequisites*, Stanford, Stanford University Press.
- Lipták Anikó 2006: Word Order in Hungarian Exclamatives, *Acta Linguistica Hungarica* 53, 343–391.
- Pléh Csaba szerk. 1998: *A mondatmegértés a magyar nyelvben*, Budapest, Osiris.

- Simonyi Zsigmond 1905: *A magyar nyelv* [2., átdolgozott kiadás], Budapest, MTA.
- Szabolcsi Anna 1980: Az aktuális mondattagolás szemantikájához, *Nyelvtudományi Közlemények* 82, 59–82.
- Varga László 1982: Két szintaktikai pozícióról, *Magyar Nyelv* 78, 159–169.

A CERUZA HEGYMENETBEN

MENNYIRE BEFOLYÁSOLHATÓAK A TÉRI REFERENCIAKERETEK?

IVÁDY ROZÁLIA ESZTER – FELHŐSI GABRIELLA

A nyelv számtalan módon befolyásolja a megismerést: szerepet játszik általában az információfeldolgozásban, az emlékezeti folyamatokban, és többek között a téri gondolkodásban is. Kutatásunkban ez utóbbi egy speciális területének, a téri referenciakeretek használatának fejlődésbeli változását próbáltuk nyomon követni 3 és 6 éves kor közötti gyerekeknél. Vizsgáltuk a téri referencia és az általános gondolkodási képességek, a téri memória, a nyelvtani fejlettség valamint a tudatelmélet kapcsolatát; a tipikusan fejlődő gyerekek eredményeit továbbá egy speciális populáció, a téri problémák szempontjából különösen érdekes Williams szindrómások mintázatával is összevetettük.

Nyelv és gondolkodás – évszázadok tyúk-tojás problémája

Valóban igazságosabb lenne a világ, ha eltörölnénk az olyan szavakat, melyek egyértelműen az egyik nemre utalnak – mint például titkárnő vagy óvónő? Megváltozna-e a világunk, ha bizonyos dolgokra nem létezne szó, és emiatt nem is tudnánk rájuk gondolni? Évszázadok óta igyekszik megválaszolni a tudomány ezeket a kérdéseket, a vita azonban továbbra sincs lezárva, csupán a kérdések változtak meg némileg.

A világ különböző nyelvei rengeteg aspektusban térnek el egymástól, így a kognitív tudomány egyik központi kérdése, hogy ez a különbség mennyire hanyagolható el a gondolkodás vizsgálata szempontjából. Ha a nyelvi sokféleség valójában kognitív uniformításra épül, akkor nem kell foglalkozni vele. Elképzelhető azonban, hogy a nyelvi változatosság kognitív sokszínűséghez kötődik (esetleg létrehozza azt, vagy épp miatta jelenik meg), és ebben az esetben nem lehet lényegtelen eseti körülményként lesöpörni az asztalról. Az emberi elmék hasonlóságát Chomsky (pl. 1995) és Pinker (1999) hangsúlyozza, míg a nyelvi relativizmus elsősorban Sapir és Whorf (1956) nevéhez kapcsolható.

Boas (1911) egy korai műve egy egész lavinát indított el: azt állította egy antropológiai munkában, hogy az eszkimóknak négy szava van a hóra,

míg az angolban csak egy. Ez a szám az eszkimók hófajtáinak számáról később egyre duzzadt (Pullum 1991), s idővel az eredeti, egy észak-amerikai indián nyelvre tett megjegyzés általános elvvé forrt össze Sapir és Whorf elmélete nyomán, mely a nyelvi relativizmus hipotéziseként vált ismertté. Eszerint a nyelv befolyásolja azt, hogy hogyan osztjuk kategóriákra a világot, s mivel a világot ezeken a kategóriákon keresztül értelmezzük, az eltérő nyelvek szükségszerűen más világképhez vezetnek. Ahogyan előrevetítettük, a hipotézist eredeti formájában nem sikerült igazolni, sőt egyre veszített a népszerűségéből. A színek vizsgálata sorra megmutatta, hogy még azok a népek is, ahol a nyelvben csak két színárnyalat létezik, jobban emlékeznek a fokális színekre, és a fokális színeknek megfelelően kategorizálják a színskálát (Rosch 1973). Később ennek ellentmondó eredmények is születtek, melyek azt mutatták ki a berinmo törzsnél, hogy egy emlékezeti feladatban mégis számított az, hogy az adott nyelvnek mely színre volt lexikai eleme (Roberson et al. 2000).¹

A relativisták ellentáborába tartozik többek között Noam Chomsky, aki az emberi nyelvek közötti hasonlóságokat vagyis univerzálékat emeli ki. A relativista eszmék tisztán elméleti alapon is támadhatóak, hiszen az alapvető tézis szerint a nyelvtani különbségek szükségszerűen mögöttes ontológiai és metafizikai különbségeket is jelentenek, ám ez logikailag valójában nem szükségszerű (Greiffenhagen – Sharrock 2007).

Tér és nyelv – tér és gondolkodás

A téri nyelv rendkívül termékeny talajt adott a relativista teszteléseknek. Térei leírások minden kultúrában szükségesek, nem kötődnek alacsony perceptuális folyamatokhoz, és úgy tűnik, nagyon markáns különbség van a kultúrák között abban, hogy hogyan oldják meg ezt a feladatot. Talmy (1983) fogalmait használva a térei leírások egy jelenetben (szcéná) két részre bonthatóak: egy figurára és egy háttérre. A nyelvek szabadon változtathatják, hogyan fejezik ki a figura és a háttér közötti viszonyokat. A leírásnak legalább három változata létezik, melyben három különböző dologhoz viszonyíthatunk: a beszélőhöz, a háttérhez és a tágabban vett környezeteh. A különböző elméletek fogalmait az 1. táblázat foglalja össze.

---

¹ A színkategorizáción alapuló elméletnek van egy elég nyilvánvaló hátránya: a színosztályozás nagyon alacsony perceptuális folyamatokhoz kötődik (l. Lucy 1996).

elméletalkotó	beszélőcentrikus	háttércentrikus	környezetcentrikus
Levinson, Steven	relatív	intrinzikus	abszolút
Garnham, Alan	deiktikus	intrinzikus	
Jackendoff, Ray		intrinzikus	környezeti
Piaget, Jean	egocentrikus	allocentrikus	

1. táblázat

Különböző elméletalkotók elképzelése a téri vonatkoztatási rendszerek felosztásáról

A táblázatban gyakran látjuk ismétlődni ugyanazokat a fogalmakat, az egyes szerzők azonban nem mindig feltétlenül ugyanazt értik alatta.

Levinson (1996) az alapján osztályozza a téri leírásokat, hogy hány szempontot kell figyelembe vennünk a figura és a háttér leírásakor. Ha egyetlen változónk van a leírásban, akkor azt abszolút referenciakeretnek nevezi, ez jelenik meg (1)-ben. Mivel az égtájak nem változnak, ezért itt csak a figura és a háttér helyzetét kell figyelembe venni. Intrinzikus leírás esetében azonban már két információt is kódolnunk kell a mondatban: a figura és a háttér elhelyezkedését, valamint a háttér intrinzikus irányultságát (például, hogy hol az eleje, háta, teteje stb.), ennek egy példáját mutatja (2). A legösszetettebb a relatív leírás, melyben a fenti két szemponton túl a beszélő helyzetét is figyelembe kell vennünk, hiszen téri viszonylatban az, hogy valami jobbra vagy balra van egy másik tárgytól, a beszélő helyzetén is múlik, s ha beszéd közben megkerüli a jelenetet, ez a jobbra-balra viszony megfordul (lásd (3)).

(1) A hangyászsül északra van a pókmajomtól.

(2) A hangyászsül a pókmajom előtt van.

(3) A hangyászsül a pókmajomtól balra van.

Garnham (2003) leírása megfelel a táblázat klasszikus felosztásának, hiszen deiktikusnak nevezi azokat a téri kifejezéseket, melyek a beszélő saját koordinátarendszerét veszik alapul, míg intrinzikusnak azokat, melyek a referens tárgy koordinátarendszerében mozognak. Ebben megfelel Piaget (1954) elméletének, aki ezt azonban nem pszicholingvisztikai, hanem fejlődéslélektani alapokon dolgozta ki. Vegyük észre, hogy Levinson és

Garnham kategóriái eltérnek egymástól, hiszen (4)-et Levinson intrinzikusnak, míg Garnham deiktikusnak kategorizálná.

(4) Egy vakond túr alattam.

Jackendoff (1992) azt hangsúlyozza, hogy van egy nyelvtől független fogalmi struktúra (CS – conceptual structure) és egy téri reprezentáció (SR – spatial representation), s csupán a kettő közötti érintkezőfelületen jönnek létre a nyelvi különbségek, az ezeket kódoló nyelvi rendszer azonban csak a SR-hez kapcsolódik, a CS-hez nem. A felosztása merőben más: intrinzikusnak nevezi azokat a helyzeteket, melyekben a figura saját tengelye a mérvadó és környezetének azokat, melyben a környezet tengelyei a lényegesek. Ebben az értelemben intrinzikus a *mögötte* / *előtte* / *jobbra* / *balra*, hiszen ezek az adott tárgy tengelyeiből következnek, s ha a tárgyat megfordítjuk, vele együtt elmozdulnak. Ezzel szemben környezetének számítana a *fölött* / *alatt*, hiszen ezt általában a gravitáció határozza meg. Vitatható például, hogy egy kézen álló ember fejénél lévő doboz az ember fölött vagy alatta van-e.

Levelt (1996) szerint az egyértelmű válasz, hogy alatta volna, s ezt egy megszorításnak tudja be, úgy gondolja, hogy az *alatt* / *felett* kifejezések deiktikus (vagyis egocentrikus, beszélőközpontú) használata rendkívül korlátozott. A kanonikus iránytól való eltérés más dimenzióban is felveti az intrinzikus / környezeti problémát: egy földön a hátán fekvő széktől ülőkéjétől függőlegesen nagyobb magasságban lebegő tárgyra nem mondanánk azt, hogy a szék előtt van, sokkal inkább, hogy fölötte. A dolgozatban Levinson vizsgálatát vettük alapul, így az ő definícióival dolgoztunk, a továbbiakban tehát ezeket értjük az abszolút, intrinzikus és relatív kifejezések használatakor.

Hogyan befolyásolja a téri nyelv a téri gondolkodást?

Levinson (Majid et al. 2004) a nyelvi relativizmus gyenge változatát bizonyítja téri nyelvi vizsgálataival. Érvelése szerint a nyelv meghatározza a téri kódolást, s ez által a téri emlékezetet és gondolkodást. Az indoeurópai nyelvek egy asztal nagyságú téri viszonyainak leírására főleg az intrinzikus és a relatív leírásokat használják. Léteznek viszont olyan nyelvek, melyek ilyen esetben is az abszolút referenciakeretet aknázzák ki: például a tzeltal

indiánoknál, akik nem az (5)-höz, hanem a (6)-hoz hasonló kifejezéssel figyelmeztetik a másikat egy kellemetlen rovarcsípés elkerülésére.

(5) *Egy hangya mászik a bal lábadon.*

(6) *Egy hangya mászik az északi lábadon.*

Valójában a tzeltal nyelv nem az észak / dél, hanem a hegymenet / völgymenet megkülönböztetést használja, ez azonban a lényegen nem változtat: az ő kifejezőmódjukkal nem változna meg a kifejezés, ha a beszélő megfordulna a tengelye körül, azonban éppen az ellenkezőjét kellene mondanunk, ha a hallgató tenné ugyanezt. Ezzel szemben az intrinzikus referenciakeretet használó nyelvek soha nem változtatnák meg az (5) kijelentést, bármennyit is forognának beszéd közben. Ezt a helyzetet aknázza ki Levinson feladata: a résztvevőknek 3 plüssállatkát kell lerakniuk ugyanolyan sorrendben, ahogyan korábban azokat megmutatták nekik. A bemutatás és a kirakás között a résztvevők tesznek egy 180°-os fordulatot, és a feltételezés az, hogy az abszolút referenciakereteket használók így éppen az ellenkező sorrendben raknák ki az állatokat (ugyanúgy észak felé), mint a relatív referenciakereteket kedvelők (a bal kezük irányába, ami egy 180°-os fordulat után pontosan az ellenkező irányban lesz). Levinson rengeteg vizsgálatot végzett Hollandiában és a mexikói Chiapas tartományban élő maja indiánok között, és úgy tűnik a jóslata bevált: az intrinzikus nyelvi kereteket használó hollandok valóban a saját testtengelyükhöz viszonyítva helyezik el az állatokat, míg a maják a Föld tengelyeit használják a feladat megoldásához.

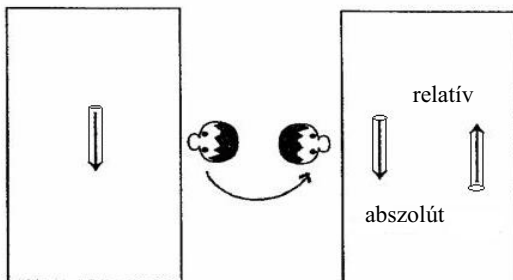
Levinson vizsgálatai felnőttekre vonatkoznak, mi azonban a probléma fejlődéslélektani vetületére voltunk kíváncsiak. Levinson rendszeréből az is következik, hogy ezek a különbségek a nyelv hatásaként jönnek létre, így feltételezhető, hogy a referenciakeretek dominanciája a nyelv elsajátítása közben változik. Korábbi vizsgálataink (Pléh et al. 2001) arra utaltak, hogy a gyerekek téri referenciakeretei nem a relatív, hanem éppen az abszolút irányba mozdulnak el, az eredmények azonban ellentmondásosak, hiszen a gyerekek két analóg feladatban máshogyan viselkedtek és a korcsoportok felosztása is egyenetlen volt.

Kérdésfelvetés

Vizsgálatunkkal alapvetően két elméleti keret egymásnak ellentmondó következtetését szeretnénk volna tesztelni. Piaget (1954) megfigyelései szerint az egocentrizmus a korral, így a mentális korral fokozatosan csökken. A nyelvi relativizmus tézise ezzel szemben a magyar nyelv beszélői esetében egyre növekvő mértékű egocentrizmust jósol. Az alább ismertetett tesztekkel az egocentrizmus, az életkor, a nonverbális intelligencia és a tudatelméleti képesség összefüggéseit vizsgálva próbáltunk a kérdés megválaszolásához közelebb jutni.

Ceruzaválasztás – variációk egy témára

A gyerekeknek Levinson feladatával analóg feladatot adtunk, mivel azonban nagyon fiatal és mentálisan sérült gyerekekkel is dolgoztunk, a feladat egy egyszerűsített változatát dolgoztuk ki.

1. ábra

A ceruza feladat vázlata. A gyermek középen áll, majd megfordul a tengelye körül, és ezután ki kell választania a korábban látott ceruzát.

A gyerekeknek arra kellett visszaemlékezniük, hogyan állt a korábban látott ceruza. A feladatot vázlatosan mutatja az 1. ábra. A gyerek először megfigyelt egy asztalon fekvő ceruzát, majd megfordult a tengelye körül, és egy ugyanolyan asztalon két ceruzát látott, melyek közül választania kellett. Az instrukció a következő volt: „*Melyik ceruza áll ugyanúgy? Válaszd ki a*

*kettő közül!*² A kísérlet vezetője mindig a gyerekek mögött állt, hogy ő maga ne szolgáljon abszolút téri jelzésként (hiszen ez történt volna, ha valamelyik oldalra áll.)

A feladatnak még három változata volt: kettőben egy üveget helyeztünk valamelyik oldalra, hogy megvizsgáljuk, hogy a szűk környezet hogyan befolyásolja a választott ceruzát. *Relatív indukáló* helyzetnek neveztük, mikor az üveget következetesen a gyerekek jobb (illetve bal) keze felé helyeztük el az asztalon mind a megfigyelendő ceruza, mind a választási helyzetben a két ceruza mellett. Az *abszolút indukáló* helyzetben pedig a két asztalnak ugyanarra (északi vagy déli/hegymeneti vagy völgyemeneti, uszoda felé eső, illetve attól távolabbi) az oldalára helyeztük az üveget. Fontos kiemelni, hogy mindkét esetben a Levinson szerinti intrinzikus viszonyítást használtuk ki: két tárgy egymáshoz való viszonya játszotta a fő szerepet.

A harmadik változatban, melyet szagittális (vagyis nyílrányú) helyzetnek neveztünk, a ceruza nem jobbra vagy balra, hanem a gyerek felé, vagy a gyerektől ellenkező irányba nézett. Mivel ehhez az elrendezéshez nem kell megkülönböztetni a test szimmetrikus oldalait, feltételeztük, hogy ez előbbi helyzetekhez képest könnyebben feldolgozható lesz. Azt vártuk továbbá, hogy – azáltal, hogy már a kódolásnál kiemeli a választó szerepét, hiszen mintegy „rámutat” a gyerekekre vagy „elmutat” a gyerektől – a relatív választásokat fogja előkészíteni.

További feladatok

A vizsgálati hipotézisek tesztelése érdekében a gyerekekkel négy további tesztet is felvettünk.

TROG (Test for the reception of grammar)

A TROG tesztben a gyerekeknek egy mondatot olvastunk fel, és ehhez négy képet láttak. Az a volt feladatuk, hogy eldöntsék, hogy a hallott mondat melyik képet írja le legjobban. A tesztet Dorothy Bishop (1982) fejlesztette ki a nyelvtani szerkezetek megértésének vizsgálatára, jelenleg is folyik a standardizálás, addig kutatási célokra kaptuk meg.

---

² Feltételezésünk szerint az instrukció megértése egyik csoportnak sem okozott nehézséget, az 'ugyanúgy' kifejezés értelmezéséhez szükséges kognitív és nyelvi fejlettség már a legkisebb, 3 éves csoport esetében is adott.

Raven progresszív mátrixok

A Raven teszt egy nonverbális intelligenciateszt, a Spearman által felvázolt általános g-t vagyis intelligenciát méri. Mivel a vizsgálatban 6 évnél fiatalabb gyerekek vettek részt, a színes változatot használtuk.

Corsi kockák teszt

Téri emlékezet teszt, melyben azonos méretű és kinézetű kockák (9 db) vannak egy faalap különböző pontjaira erősítve. A vizsgálat során a vizsgálatvezető egy előre meghatározott sorrend szerint rámutat néhány kockára, a gyerek feladata pedig, hogy ugyanazokra a kockákra ugyanolyan sorrendben rámutasson. A teszt azt méri, hány kockát tud a gyerek helyesen megjegyezni – ez a téri memória terjedelme.

Szemekből olvasás-teszt (Reading the mind in the eyes)

A tesztet Baron-Cohen (2005) fejlesztette ki az empátia illetve a tudatelmélet mérésére. Mivel a bevett tudatelméleti tesztek (pl. Sally-Anne teszt, Smarties teszt) csupán egy bináris megkülönböztetést adnak eredményül, differenciáltabb kép reményében a Szemek-tesztet használtuk. A tesztben a gyerekeknek egy szempár alapján kellett megfejtetniük, milyen érzelmet élhet át a képen látható személy, majd 4 lehetséges válasz közül választották ki a megfelelő megoldást.

A vizsgálat menete

A gyerekeket egy sátorban vizsgáltuk, mivel korábbi kritikák (Li – Gleitman 2002) a környezet befolyásoló szerepét hangsúlyozták az abszolút és relatív döntések különbözőségében (szerintük amennyiben szabad ég alatt végezzük a feladatokat, még európai fejjel is hajlunk a relatív döntésekre).

A gyerekeket az óvodában (Zugligeti Óvoda, Bányaterenyei Közpon-ti Óvoda), illetve nyári táborozás (Magyar Williams Társaság nyári fejlesztő tábora) alkalmával vizsgáltuk. A szülőktől előzőleg engedélyt kértünk a vizsgálat lefolytatására, és kérésre tájékoztatást adtunk a gyerekek teljesítményéről, a gyerekek pedig valamilyen jutalmat kaptak a kísérletben való részvételért. A résztvevő gyerekek életkora és neme a 2. táblázatban látható. A Williams szindrómás gyerekek csoportjának életkori szórása igen nagy, ezt

azonban nem tudtuk volna anélkül kiküszöbölni, hogy az elemszámot jelentősen csökkentenénk.

Csoport	Kor		Résztvevő gyermek	Fiúk	Lányok
	átlag hónapok- ban	szórás			
Kicsi	39,44	2,5	18	7	11
Középső	51,15	2,27	20	7	13
Nagy	67,63	2,9	15	7	8
Williams 2004	192,75	51	16	6	10
Williams 2004	206	64,48	14	5	9

1. táblázat

A vizsgálatban résztvevő gyermekek életkori és nemi megoszlása. Nincsenek különbségek a csoportok között a nemi megoszlásban ($F=0,164$, $p=N.S.$).³ Az életkorok szórása jelentősen eltér ($F=46,82$; $p<0,001$), ez azonban nagyrészt a Williams szindrómás csoport heterogenitásának tudható be.

Kísérleti hipotéziseink

1. A nyelvi fejlődés és a téri referenciakeret összefügg

Ha Levinson (1996) alapján feltételezzük, hogy az eltéréseknek valóban a nyelv az oka, akkor a nyelvi fejlődéssel párhuzamosan az abszolút választások csökkenését és a relatív választások növekedését kell tapasztalunk, hiszen a magyar általában intrinzikus vagy relatív sémákat használ a téri viszonyok leírására. Versengő elméletünk szerint (Piaget 1954) azonban a gyerekek eredendően egocentrikusak (vagyis a relatív viszonyítási keretet használják), és csak később képesek egyáltalán allocentrikusan gondolkodni

³ A csoportok átlagait a varianciaanalízis nevű statisztikai módszerrel hasonlítottuk össze, amely segítségével felderíthetők a csoportok összvariánciabeli eltérései mögött húzódó esetleges magyarázó tényezők. Az F-próba annak a kétszélű valószínűségét adja meg, hogy a minták szórásnégyzete nem különbözik egymástól szignifikánsan. A szignifikanciát, azaz, hogy a csoportátlagok hány százalékos valószínűséggel azonos szórásúak, a p érték mutatja ($p=0,05 \rightarrow 95\%$; $p=0,01 \rightarrow 99\%$).

(mely esetünkben az abszolút iránynak felelne meg). Egyik kérdésünk tehát az volt, hogyan változik 3 és 6 éves kor között a gyermekek preferenciája egy relatív-abszolút referencia közti választást lehetővé tevő feladatban. Azért ezt az életkort választottuk, mert azt feltételeztük, hogy a nyelv ekkor elég nagy fejlődésen megy keresztül ahhoz, hogy láthassuk a hatását. A piaget-i váltás kicsivel korábban, valamikor 2 és 4 év között következne be, vagyis részben a vizsgált csoportban is észlelhető lenne. Ennél fiatalabb gyerekekkel azonban emlékezeti nehézségek miatt nem tudtuk elvégezni a tesztet.

2. A Williams szindrómások eredményei megmutatják, hogy a nyelvi fejlődés vagy a kognitív / téri fejlődés a választások alapja.

A Williams szindróma egy genetikai zavar, mely sok súlyos testi tünet és jellegzetes arcforma mellett sajátos kognitív mintázatot hoz létre. A Williams szindrómás gyerekeknek két kiugró kognitív jellegzetessége van: az egyik a relatíve megőrzött nyelvi képességek, a másik az erősen leromlott téri reprezentáció. Ennek köszönhetően különösen jó betekintést nyújthatnak a téri referenciakeretek fejlődésébe: amennyiben a nyelv az oka a téri referenciakeretek kialakulásának, akkor nem találunk különbséget közöttük és a tipikusan fejlődő populáció között. Ha viszont nem a nyelv, hanem valamilyen téri reprezentáció alakítja ki a referenciakereteket, akkor a Williams szindrómások mintázata el fog térni a többi gyerektől. A Williams szindrómás gyerekekkel a tesztet két évnyi eltéréssel kétszer is felvettük, ezáltal a 2004-ben és 2006-ban mért adatokat össze tudjuk hasonlítani, és nem csak egy statikus képet kapunk, hanem egy speciális betegcsoport dinamikus fejlődési vonalát is felrajzolhatjuk.

3. A felvett egyéb tesztek alapján kitűnik, hogy a nyelvi fejlődés vagy a téri fejlődés / általános fejlődés áll kapcsolatban a téri referenciakeretek használatával.

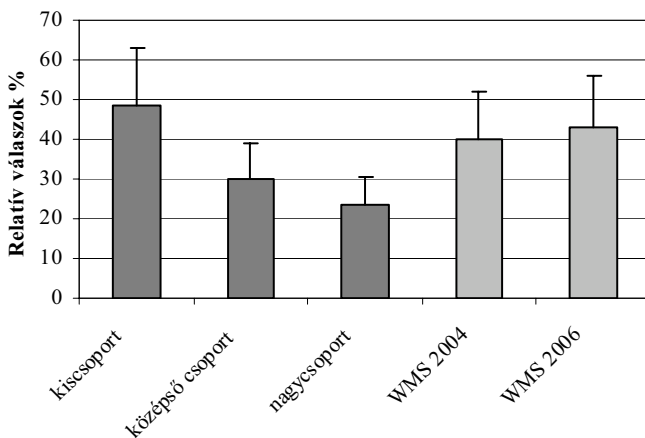
Levinson elmélete (1996) alapján azt feltételezhetjük, hogy amennyiben találunk változást, akkor ennek okozója a nyelv, továbbá a folyamatos relatív-választás növekedésnek összefüggésben kell állnia a nyelvi fejlődéssel. Ezzel szemben Piaget (1954) szerint nem a nyelvi, hanem az általános kognitív fejlődés okozza a *decentrált*, mely az egocentrizmus csökkenéséhez vezet – ezt a vizsgálatban az abszolút választások növekedésében lehetne tetten érni. A harmadik kérdésünk tehát az volt, hogy kimutatható-e valami-

lyen kapcsolat más kognitív, illetve nyelvfejlődési tesztek és a relatív/abszolút feladat között.

Eredmények

Az egészséges gyerekek fejlődési mintázata

A gyerekek fejlődési vonala a téri feladat első három mutatóján (alaphelyzet, relatív indukáló, abszolút indukáló) világosan az abszolút irányába történő elmozdulásra utal (az alaphelyzet bemutatását lásd: 2 ábra). A különbségek a csoportok között szignifikánsan megjelennek ($F=664,531$, $p<0,001$). A szagittális helyzetben nincsenek szignifikáns különbségek ($F=6,323$, $p=N.S.$) a csoportok között. Ennek megfelelően a kor és a téri feladat válaszai korrelálnak egymással (lásd: 3. táblázat) ($r=-258$, $p<0,05$, illetve $r=-298$, $p<0,05$), vagyis minél idősebb egy gyerek, annál kevésbé ad relatív válaszokat, válaszai az abszolút irányba tolódnak el.

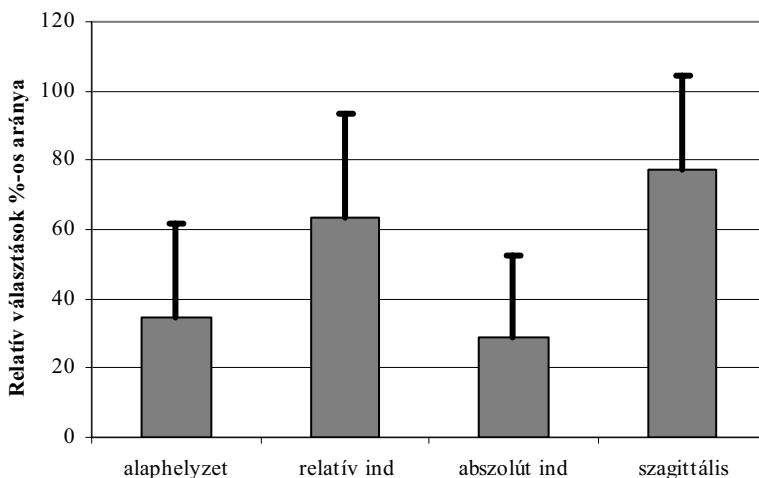

2. ábra

A csoportok egocentrikus válaszainak %-át mutatja az ábra a téri feladat első, befolyásoló tárgy nélküli változatában. A tipikusan fejlődő csoportok relatív válaszai nem nőnek, hanem csökkennek, a Williams szindrómás csoport relatív válaszai azonban magasak és nem változnak.

A tárgy hatása a különböző helyzetekben

Az elhelyezett orientáló tárgy valóban erős és szignifikáns hatást gyakorolt a gyerekek választására ($F=22,53$, $p<0,01$): a hatás az elvárt irányú volt, a függőleges (szagittális) helyzet pedig elképzeléseinkkel megegyezően a relatív választások irányába terelte a gyerekeket (lásd 3. ábra).

3. ábra

A relatív választások a különböző helyzetekben aránya tipikusan fejlődő csoportok esetében

Az alaphelyzetben és a relatív illetve abszolút indukáló helyzetben a gyerekek válaszai általában szignifikánsan korrelálnak (lásd: 3. táblázat), ami azt mutatja, hogy valóban egyéni beállítódásról van szó: a relatív választ adó gyerekek következetesen relatív választ adnak. A gyerekek alapvető téri beállítódását nem változtatja meg radikálisan egy odahelyezett orientáló tárgy, elég erős befolyása van azonban ahhoz, hogy szignifikáns különbséget eredményezzen. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az idősebb gyerekek csoportjában több az abszolút téri referenciakeretet követő gyermek.

	Alaphelyzet	Relatív ind.	Abszolút ind.	Szagittális
Életkor	r=0,03; p=N.S.	r=-0,26; p<0,05	r=0,08; p=N.S.	r=-0,29; p<0,05
Alaphelyzet		r=0,52; p<0,05	r=0,35; p<0,05	r=-0,11; p=N.S.
Relatív ind.	r=0,03; p=N.S.		r=0,22; p=N.S.	r=0,09; p=N.S.
Abszolút ind.	r=0,03; p=N.S.	r=0,03; p=N.S.		r=-0,04; p=N.S.

2. táblázat

Korrelációk a különböző mutatók között. Az életkor negatívan korrelál a relatív választásokkal, a téri választások pedig általában pozitívan korrelálnak.

A szagittális helyzet úgy tűnik, alapvetően más reprezentációkat hív elő, mint a másik három: a korrelációk nem szignifikánsak a másik három helyzettel.

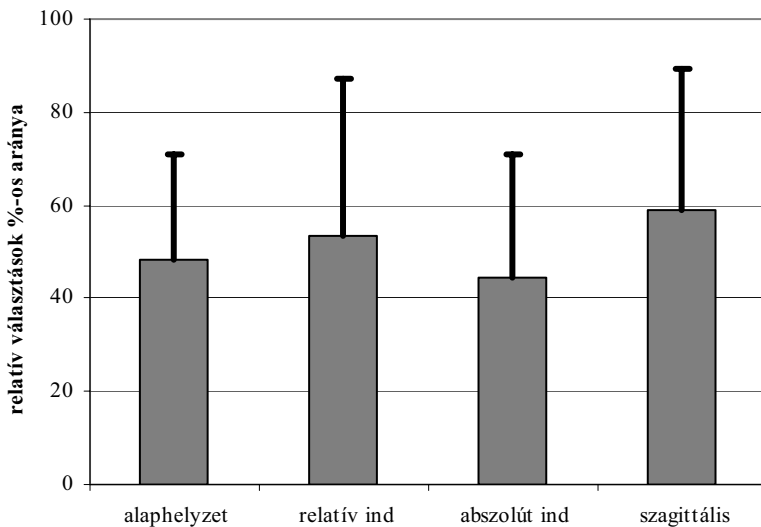
Williams szindrómás gyerekek

A Williams szindrómás gyerekek válaszai két alapvető szempontból különböznek a tipikusan fejlődő gyerekektől. Egyrészt nagyon sok relatív választ adnak (2. ábra): a relatív válaszok százalékos aránya a kis csoportéhoz közelít. A relatív válaszok aránya ráadásul nem változik az évek során – a két időpontban felvett téri feladatok eredménye között nincsen szignifikáns különbség ($t=0,000$, $p=N.S.$).

Másrészt a Williams szindrómás gyerekeket sokkal kevésbé befolyásolja a szűken vett téri környezet, vagyis a relatív, illetve abszolút helyzetet indukáló tárgy nincsen rájuk akkora hatással, mint a normál korcsoportra (lásd: 4. ábra). A helyzeteknek Williams szindrómában egyáltalán nincs szignifikáns hatásuk az eredményre ($F=0,740$, $p=N.S.$).

A Williams szindrómások a nyelvi teszten (TROG) nem különböztek a tipikusan fejlődő gyerekektől ($t=1,8$, $p=N.S.$), jelentős eltérések adódtak azonban az általános gondolkodási képességek teszten és a téri emlékezet teszten (RAVEN: $t=1,569$, $p<0,05$; Corsi $t=2,467$, $p<0,05$). A különbségeket a téri referenciakeret feladatban tehát két tényezőnek tudhatjuk be: a

Williams szindrómások gyengébb általános gondolkodási képességeinek vagy egyszerűen kevésbé jó téri memóriájuknak: lehetséges, hogy valójában nem emlékeztek arra, mit láttak, így végül minden helyzetben tippeltek.

4. ábra

Williams szindrómások – a közvetlen környezet nem befolyásol olyan erősen, mint ahogyan azt a tipikusan fejlődő csoportban láttuk.

Tér és gondolkodás – összefüggések más tesztekkel

A felvett tesztek és a feladat közötti korrelációk nem igazolják egyik korábbi elképzelésünket sem: sem a nyelvi fejlődés (TROG), sem az általános gondolkodási szint fejlettsége (RAVEN) nem befolyásolja a téri referenciakeret feladat eredményeit (lásd: 4. táblázat). A Corsi-teszt sem mutat kapcsolatot a téri referenciakeret feladat eredményeivel – ez számunkra azért jó, mert így biztosan tudhatjuk, hogy a gyerekek között különbségeket nem az okozta, hogy egész egyszerűen a kisebbek – gyenge téri memóriájuk következményeként – véletlenszerűen válaszoltak a kérdésekre.

	Alaphelyzet	Relatív ind.	Abszolút ind.	Szagittális
TROG	r= 0,35 p=N.S.	r= 0,13 p=N.S.	r= 0,38 p=N.S.	r= 0,03 p=N.S.
RAVEN	r= 0,13 p=N.S.	r= 0,13 p=N.S.	r= 0,06 p=N.S.	r= -0,61 p<0,05*
RMET	r= 0,13 p=N.S.	r= 0,17 p=N.S.	r= 0,0 p=N.S.	r= 0,44 p=N.S.
Corsi	r= -0,30 p=N.S.	r= 0,13 p=N.S.	r= 0,6 p<0,05*	r= -0,20 p=N.S.

3. táblázat

Korrelációk a felvett tesztek és a téri referenciakeret feladat között. Nem mutatkozik összefüggés – a meglévő korrelációk következetlenek, nem minden helyzetben jelennek meg, ezért nem használjuk őket a végső magyarázati keretben

Mit árulnak el a ceruzák a téri gondolkodásról?

Levinson feltételezése, mely szerint a nyelv hatásaként a téri gondolkodásban különbségek jelennének meg a különböző nyelvet beszélő csoportok között, fejlődési adatokkal nem nyert alátámasztást. A fejlődési adatok épp ennek ellenkezőjére utalnak: minél idősebb gyerekről van szó, annál inkább abszolút választásokra számíthatunk tőle. Ugyanezt a konklúziót vonhatjuk le a Williams szindrómások és a tipikusan fejlődő gyerekek összehasonlításából is: a Williams szindrómások nyelvi képességeikre támaszkodva nem tudják ugyanazt a teljesítményt nyújtani, mint a tipikusan fejlődő gyerekek. A nyelv tehát ebben a feladatban semmiképpen sem nyújtott mankót. Ez azonban nem lehet közvetlen alátámasztása Piaget elméletének, hiszen a Williams szindrómások téri emlékezete is sokkal gyengébb, így a két hatást (kevésbé fejlett kognitív képességek, illetve gyengébb téri memória) nem tudtuk szétválasztani. Piaget *decentrálas* elképzelésének alátámasztására a tesztek adhattak volna megbízható adatokat, azonban sem a nyelvi teszt (TROG), sem az általános gondolkodást mérő teszt (RAVEN), sem a tudatelmélet teszt (RMTE) nem mutatott megbízható korrelációt a téri referencia-

keretek használatával. Ez nem jelenti feltétlenül az összefüggés hiányát: lehetséges, hogy a téri referenciakeret feladatnak túlságosan nagy volt a szórása, és ez eltakarta az egyébként viszonylag pontosan mérő tesztekkel meglévő korrelációkat is.

Jelenlegi elképzelésünk szerint a referenciakeretek hatása valószínűleg csak későbbi életkorokban érezteti a hatását. Ennek megfelelően nem kizárólag lineáris fejlődést képzelhetünk el, mely életünk során a relatív válaszok egyenletes növekedését eredményezné. Lehetséges, hogy éppen 3-6 év között a kognitív fejlődés következtében egy korai visszaesés mutatkozik a relatív válaszokban, majd később a nyelvi fejlődés hatására ismét előtérbe kerül, végül felnőttkorban újra dominánssá válik a relatív téri referenciakeret.

Az elkövetkező vizsgálatok szempontjából tehát azt mondhatjuk, hogy a 3 és 6 év közti gyerekek relatív referenciakeretnek megfelelő választása csökken, és nem nő az évek során. Következő lépésben a 6 éves és a felnőtt korosztály közötti korcsoportok feltérképezését tekintjük feladatunknak, hiszen Levinson (1996) vizsgálatai szerint az általunk tapasztalt tendenciának felnőtt korra valahogyan meg kell fordulnia. Az esetleges ellentmondások tisztázásához szükség lesz arra, hogy megvizsgáljuk, az általunk analógnak tekintett feladat valóban ugyanazt méri-e, mint Levinson eredeti feladata.

HIVATKOZÁSOK

- Baron-Cohen, S. 2005: *Az elemi különbség*, Budapest, Osiris.
- Bishop, D.V.M. 1982: *TROG: Test for Reception of Grammar*. Department of Psychology, University of Manchester.
- Boas, F. 1911: The Handbook of North American Indians, in Goddard, I. ed.: *Languages* 17, 5–83.
- Chomsky, N. 1995: *Nyelvi szerkezetek és az elme*, Budapest, Osiris.
- Garnham, A. 2003: Néhány téri kifejezés egységes elmélete, in Lukács Á. – Király I. – Racsmány M. – Pléh Cs. szerk.: *A téri megismerés és a nyelv*, Budapest, Gondolat, 29–44.
- Greiffenhagen, C. – Sharrock, W. 2007: Linguistic relativism: Logic, grammar, and arithmetic in cultural comparison, *Language and communication* 27, 81–107.
- Jackendoff, R. 1992: *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation*, Cambridge, MIT Press.

- Levelt, W. J. 1996: Perspective taking and ellipsis in spatial descriptions, in Bloom, P. – Peterson, M. A. – Nadel, R. – Garrett, M. F. ed.: *Language and Space*, Cambridge, MIT Press, 77–117
- Levinson, S. C. 1996: Language and space, *Annual Review of Anthropology* 25, 353–382.
- Li, P. – Gleitman, S. 2002: Turning the tables: language and spatial reasoning, *Cognition* 83, 265–294.
- Lucy, J. A. 1996: The scope of linguistic relativity: An analysis and review of empirical research, in Gumperz, J. J. – Levinson, S. C. ed.: *Rethinking linguistic relativity. Studies in the social and cultural foundations of language* 17, Cambridge, Cambridge University Press, 37–69.
- Majid, A. – Bowerman, M. – Kita, S. – Haun, D.B.M. – Levinson S.C. 2004: Can language restructure cognition? The case for space, *Trends in Cognitive Sciences* 8, 108–114.
- Piaget, J. 1954: *The construction of reality child*, London, Routledge – Kegan-Paul.
- Pinker, S. 1999: *A nyelvi ösztön*, Budapest, Typotex.
- Pléh Cs. – Felhősi G. – Schnell Zs. 2001: „Merre nézzen a ceruza?” in Andor J. – Szűcs T. – Terts I szerk.: *Színes eszmék nem alszanak*, Pécs, Lingua Franca Csoport, 977–990.
- Pullum, G.K. 1991: *The Great Eskimo Vocabulary Hoax and Other Irreverent Essays on the Study of Language*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Roberson, D. – Davies, I. – Davidoff, J. 2000: Color categories are not universal: Replications and new evidence from a stone-age culture. *Journal of Experimental Psychology* 129, 369–398.
- Rosch, E.H. 1973: Natural categories, *Cognitive Psychology* 4, 328–350.
- Talmy, L. 1983: How language structures space, in Pick, H. – Acredolo, L. ed.: *Spatial orientation: Theory, research and application*, New York, Plenum Press, 225–282.
- Whorf, B.L. 1956: *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, MIT Press.

EDGE-EFFEKTUS ÉS KOMPARATÍV EXTRAPOZÍCIÓ*

KÁNTOR GERGELY

1. A probléma

Ebben a tanulmányban az attributív komparatív szerkezetekben tapasztalható – esetenként kötelező – extrapozíciós jelenségre adok a magyarázat szintjén adekvát generatív mondattani elemzést, ami fáziselméleti megoldások (l. Chomsky 2001, 2004, 2005) és egyes prozódiai transzfermechanizmusok (l. Göbbel megjelenés alatt; Kratzer – Selkirk 2007; Selkirk – Kratzer 2005) együttes alkalmazásával érhető el.

Korábbi kutatási eredmények alapján (Haider 2000, 2003) az alábbi mondatokat az *edge*-effektus¹ elnevezésű megszorítás szűri ki:

- (1) *A TU-144-es magasabban *mint a Concorde* repült.
- (2) *Láttam egy magasabb *mint János* férfit.
- (3) A TU-144-es magasabban repült, *mint a Concorde*.
- (4) Láttam egy magasabb férfit, *mint János*.

A dőlt betűs kifejezések mindkét mondatban a hasonlító szerkezet bővítményei, azonban a mondatok csak abban az esetben konvergálnak, ha ezek

---

* Szeretnék köszönetet mondani a kézirat névtelen lektorának, továbbá Kenesei Istvánnak, É. Kiss Katalinnak és Mark Newsonnak gondos megjegyzéseikért. A LingDok10 (Szeged, 2006. november 30.–december 1.), a CGG17 (Girona, 2007. június 13–15.) és a NPGCL2 (Newcastle upon Tyne, 2007. június 25.) konferenciákon elhangzott előadásaim hozzászólóit úgyszintén köszönet illeti, különösképpen Richard S. Kayne-t, Enoch A. Aboh-t, Norbert Corvert, Anders Holmerget és Yvonne S. H. Lint.

¹ Az *edge*-effektus megszorítás nem kizárólag az (1-2)-ben látható komparatív bővítményeket szűri ki, hanem más olyan konstituenseket is, melyek fejezdetű frázisokban a fejet módosító, a módosított fejet megelőző módosítók fejet követő bővítményei. Például:

(i) Péter egy büszke (*a fiára) ember.

Az [*a fiára*] a *büszke* bővítménye, és követi a fejet; a *büszke* melléknév pedig az *ember* fej előtti módosítója. Habár később még visszatérek erre a jelenségre is, ezen tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy mindenre részletre kiterjedő magyarázatot tudjak nyújtani ezzel kapcsolatban, ezért most az *edge*-effektus komparatív extrapozícióval kapcsolatos oldalára fogok összpontosítani.

a kifejezések jobb szélre mozognak (l. 3-4). Egy ilyen típusú jobbra mozgatás mindenképpen súlyos problémákat vethet fel, ha a mondatokat mai generatív mondatnyi keretben próbáljuk meg elemezni, ami részben már a jobbra mozgatás szintaktikai motiválatlanságából is adódik.

Az extrapozíció mellett egy másik probléma is feltűnik: a fenti példák által bemutatott kötelező extrapozíció a fejező (*head-final*) kifejezésekkel működő nyelvek esetében nem jelentkezik:

- (5) *Er hat es [sehr viel sorgfältiger als jeder andere] analysiert.* (német)
 ő AUX azt sokkal inkább óvatosan mint bárki más elemezte
 Sokkal óvatosabban elemezte, mint bárki más.
- (6) *He has [(much more) carefully (*than anyone else)] analyzed it.* (angol)
 ő AUX sokkal inkább óvatosan mint bárki más elemezte azt
 Sokkal óvatosabban elemezte, mint bárki más.
- (7) *Er hat [viel weniger oft als ich (dachte)] das Stück geprobt.* (német)
 AUX sokkal kevésbé gyakran mint én gondoltam a darabot próbálta
 Sokkal ritkábban próbálta a darabot, mint azt gondoltam.
- (8) *He has [(much less) often (*than I (thought))] rehearsed it.* (angol)
 ő AUX azt sokkal kevésbé gyakran mint én gondoltam próbálta
 Sokkal ritkábban próbálta, mint azt gondoltam.

(Haider 2003, exx. 4a-d)

Amint azt a fenti példák is mutatják, a fejező VP/AP/AdvP-vel működő németben² az extrapozíció elmaradása nem okozza a mondat agrammatizálódását, ellentétben a kizárólag fejeződetű angol kifejezésekkel. Erre a különbségre még szintén nem született magyarázat.

A két probléma megoldásához a következőkre fogok a cikkben kitérni: (i) összefoglalom a hasonlító szerkezetekről szóló azon elképzeléseket, melyek ismerete elengedhetetlen a problémák megoldásához; (ii) beszámolok az *edge*-effektus megszorítással kapcsolatos kutatásról (elsősorban Haider 2000, 2003 alapján), és rámutatok az elképzelés hiányosságaira; (iii) végül a fáziselmélet (Chomsky 2001, 2004, 2005) és a prozódiai transzfermechaniz-

² A német frázisok fejeződetű-fejező megoszlására l. Haider (2002).

musok (Göbbel megjelenés alatt; Kratzer – Selkirk 2007; Selkirk – Kratzer 2005) segítségével magyarázatot adok a fenti problémákra.

2. A hasonlító szerkezetekről

Ebben a tanulmányban a hasonlító szerkezetekre főként Corver (1990, 1997a), Kenesei (1992), Kennedy (1997) és Lechner (1999) egyes szerkezeti megjelenítési és elemzési módszereit alkalmazom, kisebb módosításokkal.

Fontos megemlíteni, hogy a hasonlító szerkezet feje egy fokfej (*degree item*, Deg⁰; Abney 1987 alapján Corver 1990: 34; az *-er/-bb* komparatív morféma vehető fel itt), mely egyrészt projektál egy DegP funkcionális kifejezést, másrészt pedig meghatározza a DegP legfontosabb tulajdonságát, hogy vajon az komparatív [+COMP], vagy abszolút [-COMP]. A [$\pm$ COMP] jegy külső beolvasztást (*external merge*; l. Chomsky 2005: 7) eredményez, azaz mozgatást nem vált ki, továbbá AP vagy AdvP beolvasztásával lehet kielégíteni. Ennek megfelelően az AP/AdvP a DegP specifikáló pozíciójába kerül (Lechner 1999: 25).

Egy hasonlító szerkezet konvergálásához magán a szerkezeten belül két elem jelenléte szükséges (Izvorski 1995; Keenan 1987): a már említett AP/AdvP, mely a hasonlítás jelentéstani dimenzióját nyújtja (Kennedy 1997: 50ff.), míg a másik elem – a komparatív bővítmény – a hasonlítás standardértékét határozza meg (amihez hasonlítjuk a hasonlított elemet; von Stechow 1984, Kennedy 1997:56). A következő példa jól illusztrálja a fenti elképzelést:

(9) *János magasabb, mint Péter.*

A *magasabb* által meghatározott dimenzión belül *Péter* nyújtja a hasonlítás standardértékét, míg *János* (mint hasonlított elem) határozza meg a referenciaértéket (Kennedy 1997: 50ff.), azonban *János* mondatтанilag a hasonlító szerkezeten kívül helyezkedik el.³

A hasonlító szerkezet azonban nem kizárólag egy DegP-ből áll, mivel számos nyelv adott esetben úgynevezett körülírt hasonlító melléknévi alakot

---

³ Ennek az lehet az indoka, hogy a referenciaértéket képviselő hasonlított elem más mondatbeli funkcióval (pl. főmondati tematikus szereppel) is rendelkezhet, ellentétben a komparatív bővítménnyel. Például:

(i) A [Péternél magasabb] János ügyesebben cserélte ki a villanykörtét.

alkalmaz, azaz nem toldalékkal állítja elő a melléznevek/határozószók középfokú alakját:

- (10) *John is more elegant than Peter.* (angol)
 János van jobban elegáns mint Péter
 János elegánsabb, mint Péter.

- (11) *Juan es más elegante que Pedro.* (spanyol)
 János van jobban elegáns mint Péter
 János elegánsabb, mint Péter.

Úgyisint fontos észrevétel, hogy a *more/más* elemek felett még egy fokos kifejezés is megjelenhet (Bresnan 1973):

- (12) *John is much more elegant than Peter.* (angol)
 János van sokkal jobban elegáns mint Péter
 János sokkal elegánsabb, mint Péter.

- (13) *Juan es mucho más elegante que Pedro.* (spanyol)
 János van sokkal jobban elegáns mint Péter
 János sokkal elegánsabb, mint Péter.

Corver (1997a) az angol *more-* vagy spanyol *más-*típusú fokjelölő elemeket kvantor-jellegű fokjelölőknek, míg a *much/mucho/sokkal-*típusú elemeket determináns-jellegű fokjelölő elemeknek nevezte el; Corver (1997a: 120ff.) szerint a kvantor-jellegű fokjelölők külön funkcionális frázist projektálnak. Lechner (1999: 25) alapján az elképzelést a következő ágrajz illusztrálja:⁴

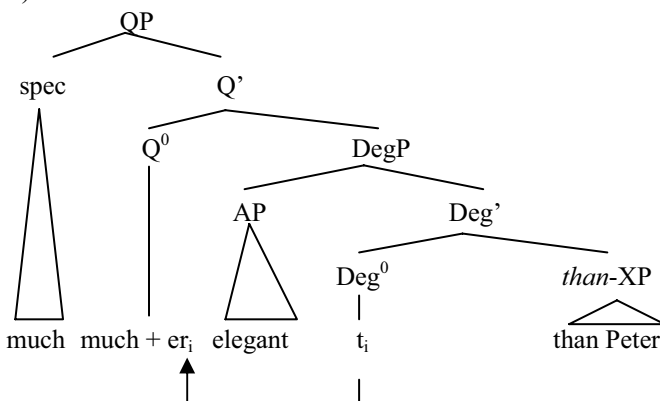
⁴ Az eredeti DegP-hipotézis szerint egy funkcionális réteg volt a szerkezetben, melyben egy Deg⁰ fej szelektált egy AP-t (Abney 1987; Corver 1990). Corver azon cikkében, melyben a determináns-jellegű és a kvantor-jellegű fokjelölő elemeket helyezi el a funkcionális kiterjesztésben, a DegP és az AP közé kerül egy QP-réteg (1997a), és a determináns-jellegű fokjelölők a DegP-ben, míg a kvantor-jellegű fokjelölők Q⁰-ban generálódtak. A két elképzelést a következő szerkezetek jelenítik meg:

(i)	[DegP Deg ⁰ [AP A ₀]]	(Abney 1987; Corver 1990)
(ii)	[DegP Deg ⁰ [QP Q ⁰ [AP A ₀]]]	(Corver 1997a)

Ezektől a szerkezeti reprezentációktól a (14)-es megoldás eltér, azonban az eltéréseket külön indokolni fogom.

(14)

Az ágrajzról leolvasható, hogy a kvantor-jellegű fokjelölő elem által projektált funkcionális kifejezés a DegP fölött helyezkedik el; ez az ágrajz az angolra és a magyarra maradéktalanul igaz, hiszen ezekben a nyelvekben fejkezdetű frázisokkal találkozhatunk; ezzel szemben a németben az AP-k és AdvP-k fejevgűek (Haider 2002: 77), azaz a *than-XP* és a Deg⁰ az ágrajzban látható megoldáshoz képest fordított sorrendben lennének, a Deg⁰ követné bővítményét.⁵ A fenti reprezentációval kapcsolatban azonban a következő kérdések merülhetnek fel:

- (i) miért van a *than-XP* a Deg⁰ bővítményi pozíciójában?
- (ii) miért van az AP/AdvP a specDegP-ben?
- (iii) miért generálódik a QP a DegP fölött?

Ad (i), a *than-XP* bővítményi pozícióban való elhelyezése mellett szolgáltat érvet az, hogy még az angolban is vannak olyan szerkezetek, melyekben a *than-XP* közvetlenül követi a fokfejet:

---

⁵ A németre vonatkozó komparatív bővítmény-fokfej sorrend a későbbiekben némiképpen Kayne (1994) szerinti módosításra szorul, hogy a fejkezdetű-fejvégű megkülönböztetésre a magyarázat szintjén adekvát elemzés születessen.

- (15) *More than ten people came.* (angol)
 több mint tíz személyek jött
 Több mint tízen eljöttek.
- (16) *More often [than not] I eat breakfast.* (angol)
 Q⁰ gyakran mint nem én eszem reggeli
 Gyakrabban reggelizem, mint nem. (Inkább szoktam reggelizni, mint nem).

Úgyszintén fontos megemlíteni, hogy a hasonlítás standardértékét kifejező elem jelenléte kötelező, így a *than*-XP argumentumjellegű szerepet tölt be, ami sokkal inkább összeegyeztethető egy bővítményi pozícióval, mint egy opcionális adjungált pozícióval. Az argumentumszereppel kapcsolatban fontos kitérni arra tényre, hogy egyes nyelvek (pl. a magyar és az orosz) a komparatív bővítményt DP-formában is megjeleníthetik:

- (17) *Szása szilnyéje, [CP csjem Pjotr].* (orosz)
 Sanyi erősebb, [CP mint Péter]. (magyar)
- (18) *Szása szilnyéje [DP Petrá].* (orosz)
- (19) *Sanyi erősebb Péter-GEN.* (magyar)
- (20) *Sanyi erősebb [DP Péternél].* (magyar)

A komparatív bővítmény DP-változatában a standardérték kifejezését morfológiailag valamilyen esetrag jelöli: a magyarban adessivus, míg az oroszban genitivus. Azonban mind az adessivus, mind a genitivus inherens esetek, amelyek kiosztásához nem strukturális esetadó szükséges, hanem elengedhetetlen, hogy az esetadással párhuzamosan theta-szerepet is kapjanak a DP-k.⁶ Az inherens esetadás tehát bizonyítékkul szolgálhat arra, hogy a standardértéket kifejező elemek a hasonlító szerkezetben argumentumok.

Ad (ii), a (14)-es reprezentáció igen egyértelműen mutatja be, hogy a középfokú melléknevek előállításának milyen mondattani vonatkozásai vannak: amennyiben az egyszerű alakzat jelenik meg (*easy* + *-er*, *egyszerű* + *-bb*), az AP-t közvetlenül követi a komparatív morféma; ha a körülírt (*periphrastic*) alakzat tűnik fel (pl. *more interesting*), a funkcionális *much* kvantor-jellegű fokjelölő a Q⁰-ban, míg a komparatív *-er* morféma a Deg⁰-ben generálódik, az utóbbi pedig fejmozgatással Q⁰-ba mozog és adjungálódik (i.e., morfológiailag fúzionál) a *much*-hoz. Az AP az eredeti

⁶ É. Kiss Katalin (p.c.) szerint ez a theta-szerep a *standard(érték)*, melyet az fokfej mint predikátum oszt ki.

helyén marad. További előny, hogy a korábban problémás *enough*-inverzió ebben a szerkezeti keretben úgy elemezhető, hogy az *enough* egy általános fokjelölő, amely a Deg⁰-ben generálódik, és így mozgatás nélkül is mindig követi a AP-t:

- (21) *I like big enough cars.* (angol)
 én szeret nagy elég autók
 Szeretem az elég nagy autókat.

Az utolsó részlet, mely az extrapozíció elemzése szempontjából igen fontos, a komparatív bővítmény kategória szerinti osztályozása. Egyes nyelvek kizárólag tagmondatos komparatív bővítményeket ismernek, azaz a *mint* mondatbevezetőként értelmezendő (*complementizer*, C⁰; Kenesei 1992: 42ff.), és amennyiben az adott komparatív bővítményben minimális számú mondatnemi elem látható, az a komparatív törlés eredménye (*comparative ellipsis* és *comparative deletion*; l. Bresnan 1973, 1975, 1977: 163; Pinkham 1982: 99ff.):

- (22) *Ez az uborka sokkal zöldebb, mint amennyire a tegnapi uborka volt zöld.*

Szintén érdekes bizonyítékát adja a *than*-CP tagmondatos jellegének az alábbi mondat, mely számos amerikai angol dialektusban teljesen jelöletlen:⁷

- (23) *John is taller than what Mary is.* (angol)
 János van magasabb mint amennyire Mari van
 János magasabb, mint Mari.

(Chomsky 1977: 87, 51a példa)

⁷ A standard angolban a *what* nélkül volna jelöletlen a példa. A *wh*-kifejezés itt a komparatív operátor szerepét tölti be (Chomsky 1977; Kennedy és Merchant 1997). A komparatív operátor (pl. *amennyire*) funkciója az, hogy meghatározza a standardérték dimenziós skálára vetített mértékét. A hasonlító fokos kifejezésben a hasonlításban részt vevő két érték közötti különbség mértékét, az alapfokú fokos kifejezésben pedig az AP/AdvP dimenziós predikátumhoz kapcsolódó mértéket determináns-jellegű fokos kifejezések (pl. *sokkal* vagy *nagyon*) jelenítik vagy változtatják meg. Mivel a komparatív operátor egyrészt a standardértéket kifejező tagmondatban pontosan a standardértéket jeleníti meg, és mivel kiegészítő eloszlásban áll minden más determináns-jellegű fokjelölővel (fok-mértékhatározóval), a komparatív operátor is specQP-ben generálódik, és onnan mozog ki a bal perifériára. Egy fokos kifejezésben egy specQP van, ezért a következő mondat helytelen, habár a *than*-XP itt is tagmondatos:

(i) *Több fiú jelent meg, mint amennyi tíz.

A komparatív bővítménynek – a fent említettekkel összhangban – két típusa van: CP és DP; ez az osztályozás döntő szerepet fog játszani az extra-pozíció magyarázatánál.

3. Az *edge*-effektus korábbi elemzése

Haider (2000: 4, 2003) alapján az *edge*-effektusért mint jelenségért a következő megszorítás felelős:⁸

- (24) **Haider *edge*-effektus megszorítása:** egy fejkezdetű kifejezésben, a fejet megelőző adjungált módosító szerkezetben belül a módosító fej bal oldalán megjelenhet mondattani objektum, a fejtől jobbra viszont nem.⁹

Az (6)-os és (8)-as angol példák ennek a megszorításnak a működését is illusztrálhatják: a kapcsos zárójeles AdvP-k mind adjungált pozícióban vannak, az általuk módosított fejet, tehát az ígét megelőzik, mely egy fejkezdetű frázist (VP-t) projektál; a komparatív bővítmények mindkét esetben követik a módosító fejet (a Deg⁰-t), ami agrammatikus. A mondatok csak akkor lehetnek jólformáltak, ha a komparatív bővítmények a mondat jobb szélére mozognak (extraponálnak). Azonban van Haider megoldásában három probléma.

Ad (i), egy szintaktikai megszorítás eredménye extrapozíció (mozgatás jobbra; Bresnan 1973; Kennedy – Merchant 1997), azonban a Minimalista Program (Chomsky 1993, 1995, 2001, 2004, 2005) kizár minden mozgatóást jobbra, mivel az jegyekkel nem motiválható. Ha esetleg mégis létezik extrapozíció, annak a PF-komponensben kellene megtörténnie (Koster 1978;

---

⁸ Haider eredetileg azért találta ki az *edge*-effektus megszorítást, hogy egy újabb érvet szolgáltatson azon feltevés támogatására, mely szerint az AdvP-k nem funkcionális specifikáló pozíciókban generálódnak (ahogy azt Cinque 1999, 2004; Laenzlinger 1993, 2000 vagy Alexiadou 1994, 1997 állítja), hanem szabadon adjungálódnak a módosított kifejezéshez (mint Costa 2000; Ernst 2002 vagy Svenonius 2002 esetében); ennek megfelelően az a feltevése, amely a megszorítás szabályából is kiolvasható, hogy *edge*-effektus kizárólag adjungált pozíciókban fedezhető fel (Haider 2000, 2003).

⁹ Hasonló eredményre jutott Williams (1981) is, aki korábban a rossz mondatokat az ún. *Head Final Filter*rel próbálta meg kiszűrni; ez a szűrő a felszíni mondattani szerkezeten működött, és a prenominalis módosítók esetében kizárta, hogy azok bármely más összetevőben végződjenek, mint a saját fejük.

Rochemont 1982; Chomsky 2001; Zwart 1990: 2), amely a derivációs lépések sorrendje miatt már képtelen kielégíteni bármilyen szintaktikai megszorítást.

Ad (ii), Haider megszorítása tisztán deskriptív, különösen mivel a fejegű-fejkezdetű különbségre nem nyújt magyarázatot.

Ad (iii), Haider elemzése kétségek között hagyja az olvasót abból a szempontból, hogy hogyan magyarázható bizonyos specifikálókból lévő XP-k *edge*-effektusra való érzékenysége. Például bizonyos kvantoros kifejezések (pl. *few, little, several, many* az angolban) specifikáló pozícióban generálódnak,¹⁰ mégis érzékenyek az *edge*-effektusra (l. 25), és ez ugyanígy elmondható a hasonlítás dimenziójáért felelős AP/AdvP-ről is, mely a (14)-es ágrajz alapján specifikálóban generálódik (l. 26).¹¹

- (25) [_{NP}[_{specNP} *fewer (*than last year)*] *people*] *came to the party* (angol)
 kevesebb mint múlt év emberek jött -rA a parti
 Kevesebben jöttek el, mint tavaly.

- (26) *Paul is a [more proud (*of his wife) man than Joseph.* (angol)
 Pál van egy jobban büszke Prep övé feleség ember mint József
 Pál egy (a feleségére) büszkébb ember, mint József.

Habár ez a tanulmány a komparatív extrapozícióra összpontosít, és nem célja kezelni az *edge*-effektus azon eseteit, amikor nem fázisméretű elem áll a módosító fej és a módosított fejezdetű frázis között, hanem kisebb összetevő, pontosan ezek miatt a példák miatt (l. 26) az *edge*-effektust mint szűrőt érdemes fenntartani (amíg jobb megoldás nem születik), miután a fent említett hiányosságokat sikerült kiküszöbölni, melyekre a fáziselméleti kitérő után még vissza fogok térni.

¹⁰ Abney (1987:184ff.) szerint ezek a kvantoros kifejezések specNP-ben generálódnak. Zamparelli (2000) későbbi elemzése szerint több funkcionális projekció található a DP-ben, azonban ezek kvantoros kifejezések szerinte is specifikáló pozícióban helyezkednek el.

¹¹ Ez hasonlít É. Kiss *Head Finality Constraint*jére; az *edge*-effektus specFocP-ben is felfedezhető (2003:88-89):

(i) *Számomra [a találkozás Péterrel] volt a legemlékezetesebb.

(ii) Számomra [a Péterrel való találkozás] volt a legemlékezetesebb.

4. Fázisok, ciklikus prozódiai transzfermechanizmusok

Az előző részben bemutatott három hiba elkerüléséhez, illetve a bevezetésben kitűzött célok eléréséhez fáziselméleti megoldásokat és prozódiai transzfermechanizmusokat fogok alkalmazni. Ebben a részben ezeket a jelenségeket mutatom be közelebbről. A fázis a következőképpen határozható meg:

- (27) **Fázisok:** derivált szintaktikai objektumok, melyek a szintaxis interfészeihez továbbítódnak; ezen továbbítások ciklikus/kompozíciós leképezések a fonetikai és szemantikai interfészek számára (Chomsky 2005: 9).

A fázis jelentősége abban nyilvánul meg, hogy amint egy bizonyos szintaktikai fázis alulról fölfelé felépült, a kész fázist a mondattani deriváció elküldi az interfészek számára; ezentúl azonban kizárólag a fázis feje és specifikálja lesz alkalmas további szintaktikai operációkra, a fázis további részei „megfagynak”, átlátszatlan (*opaque*) összetevőkké válnak (*Phase Impenetrability Condition*; Nissenbaum 2000; Chomsky 2001: 14, 2004; Svenonius 2004).

A következő kérdés az, hogy mely mondattani elemek, XP-k tekinthetők fázisnak. Chomsky szerint három frázis tekinthető fázisnak: CP, v*P és DP (2005: 10). CP alatt a Rizzi (1997) szerinti bal periféria legfelső maximális projekciójáról van szó (Chomsky 2005: 10). A v* egy olyan funkcionális fej, melyhez teljes argumentumszerkezet kapcsolódik (*ibid*). A DP pedig fázisnak tekinthető a CP-hez való hasonlatossága miatt (*ibid*), ami már korábban is megjelent az irodalomban (l. Chomsky 1970; Abney 1987; további bizonyítékot szolgáltatnak a DP fázisként való viselkedésére a következő szerzők is: Vangsnes 1999; Zamparelli 2000; illetve főleg Svenonius 2004 és Hiraiwa 2005).

A fázis meghatározásából kitűnik, hogy a transzfer (*Spell-Out*; az interfészeknek való elküldés) ciklikusan történik, azaz amint elkészül egy fázis, azt megkapják az interfészek. Például amint a PF megkapja a transzferált fázist, linearizálja azt, és elvégzi azokat a műveleteket, melyek az interfészhez kapcsolódnak, és amelyek végrehajtásához a mondattani szerkezet láthatósága előfeltétel (például prozódiai műveletek, hangsúlykiosztás; l. Selkirk 1984; Chen 1990). Alulról felfelé építkezve, minden egyes fázis transzferét egy újabb követi, és ez a jelenség a PF-beli linearizáció szempontjából úgy nyilvánul meg, hogy az újonnan linearizált fázis a korábban transz-

feráltak elé kerül, és azokat megelőzi; ennek megfelelően minél korábban transzferálódik egy fázis, annál későbbi szórendi helyet kap.

A szintaktikai fázisok transzfere és a prozódiai szerkezet (illetve a hangsúlykiosztásban fontos szerephez jutó fonológiai frázis¹²) előállítása közötti szoros összefüggésről Kratzer és Selkirk (2007) a következőt állapítják meg:

- (28) **Prozódiai transzfer:** egy fázis tartománya (*domainje*) megegyezik a frázishangsúly prozódiai tartományával (Kratzer – Selkirk 2007: 11).

Másként megközelítve, az egy fázisként kiejtett elemek egyetlen olyan fonológiai frázist alkotnak, melyben a frázishangsúly kiosztása történik. Ez támasztja alá azt, hogy a fázisok a transzfer és a linearizáció, illetve a későbbiekben a hangsúlykiosztásnál jelentős fonológiai frázisok alapegységei.¹³

---

¹² A szupraszillabikus prozódiai szerkezetben – a szintaktikai szerkezet leképezéseként – három, nagyságrendileg növekvő szint létezik: a prozódiai szó, a fonológiai frázis, és az intonációs frázis (Selkirk 1984:26ff.). Ebben a tanulmányban a frázishangsúly tartománya alatt alapvetően a fonológiai frázist kell érteni, melynek további belső szintekre való bontásával kaphatók *nagyobb prozódiai frázisok* (*major prosodic phrases*; Kratzer – Selkirk 2007: 12; Kahnemuyipour 2004), vagy más néven *nagyobb fonológiai frázisok* (*major phonological phrases*; Göbbel megjelenés alatt). A jelen kutatás számára azonban a fonológiai frázis további szintekre bontása irreleváns.

¹³ Ennél még pontosabb képet kapunk a fázist alkotó szintaktikai elemek és a fonológiai frázisok közötti összefüggésről, ha megvizsgáljuk Kahnemuyipour Legmagasabb Frázis Megkötését:

(i) **A prozódiai transzfer Legmagasabb Frázis Megkötése:** egy fázis transzfertartományán belül a legmagasabb frázis megegyezik a fonológiai reprezentációban egy nagyobb prozódiai frázissal. (Kratzer – Selkirk 2007: 12; Kahnemuyipour 2004)

Ennek megfelelően arra a következtetésre lehet jutni, hogy a ciklikus transzfermechanizmus már előre meghatározza a mondat prozódiai szerkezetét (Göbbel megjelenés alatt: 9). Gyakorlatilag a fenti szabályokat egészíti Göbbel azon megkötése is, amely a fonológiai frázisszerkezet szintaktikai fázisok általi meghatározottságát biztosítja:

(ii) **Output-Output Hűség Megszorítás:** minden nagyobb fonológiai frázis, mely ciklikus transzfer útján jött létre, megegyezik a fonológiai szerkezet egy fonológiai frázisával. (Göbbel megjelenés alatt: 9)

Habár hasonlít a (28)-as és (29)-es szabályokhoz, az Output-Output Hűség Megszorítás konzerválja a fonológiai szerkezet fázisok általi meghatározottságát a transzferponttól (*Spell-Outtól*) kezdve egészen a prozódiai és fonológiai operációk lezárultáig.

Érdekesnek tűnhet, hogy a fáziselméleti munkák (Chomsky 2001, 2004, 2005; Svenonius 2004, etc.) olyan CP-ket tekintenek fázisnak, amelyek fölött már nem generálódik semmi, tehát ezek az egyes mondatok legfelső maximális projekciói, illetve olyan CP-ket, v*P-ket, DP-ket, amelyek bővítémenyek. Így például egy specvP-ben generálódó alanyi DP eredeti pozíciójában még fázis, azonban miután specTP-be mozog, már nem tekintendő fázisnak. Felmerülhet a kérdés, hogy ennek mi lehet az oka, azaz mi adja a fáziskompatibilis maximális projekciók (azaz a CP, v*P és esetlegesen DP) tényleges fázisjellegét. Ehhez azt kell megvizsgálni, hogy milyen struktúraalkotási mechanizmus építette vagy illesztette be az adott frázist a szerkezetbe, ugyanis a beolvasztásnak két lehetséges típusa van: *set merge* és *pair merge*. A két eljárás közötti különbséget az alábbi definíciókból lehet leszűrni:

- (29) a. A **set merge** operáció olyan szintaktikai objektumokat épít, melyben az alkotóelemek egyike a szintaktikai objektum fejének számít, a másik alkotóelem pedig a fej argumentuma.
- b. A **pair merge** operáció két alkotóelemet helyez egymás mellé meghatározott sorrendben, ahol az adjunktum nincs behatással azon összetevő fejének argumentumszerreprekiosztására, amelyhez adjungálódik, és e konstituens jellemzőit sem változtatja meg.

(Matos 2007: 4; vö. Chomsky 2001, 2004)

A *set merge* és a *pair merge* definíciójából egyértelműen kitűnik, hogy amíg a specifikáló-fej-bővítvény összetevők szerkezeti beépítését *set merge* állítja elő, addig az adjunktumok beillesztéséért *pair merge* felelős. Ez a különbség azért kiemelkedően fontos, mert Chomsky (2005: 13) szerint ez teszi lehetővé, hogy az adjungált elemek abban a pillanatban foglalják el mondattani pozíciójukat a szerkezetben, amikor az adott pozíció fölötti közvetlen fázisszintű összetevő éppen elkészült és prozódiai transzferre vár. Ez az oka annak, hogy az adjungált elemek külön transzferére már nem marad idő, és azon a helyen kerülnek kiejtésre, ahol beléptek a mondattani szerkezetbe; ennek megfelelően a transzfermechanizmusok szempontjából az adjunktumok nem minősülnek fázisnak. Ezt az elképzelést támasztja alá az alábbi példa is:

- (30) *I gave the girl* [_{CP} *who knows Peter*] *my key to the door.* (angol)
 én ad-MÚLT a lány aki ismer-3/SG Péter enyém kulcs PREP az ajtó
 Odaadtam az ajtókulcsomat annak a lánynak, aki ismeri Pétert.

A fenti példában látható, hogy a módosító adjungált CP a beillesztési helyén kerül tényleges kiejtésre, és nem minősül külön fázisnak.

5. CP-extrapozíció a fejkezdetű frázisok esetében

A fejkezdetű frázisok esetében történő CP-extrapozíció magyarázatához javaslom, hogy vessünk egy pillantást a következő mondatra:

- (31) *I met* [_{DP} *a* [_{NP} [_{DegP} *taller* [_{CP} *than John*]] [_{NP} *person*]]. (angol)
 Én találkozik-MÚLT egy magasabb mint János személy
 Találkoztam egy Jánosnál magasabb személlyel.

A mondattani deriváció során, alulról fölfelé építkezve a következő fázisok egymást követő transzferével, és azok fonológiai frázis formájában történő linearizációjával kell számolni:

a.	szintaxis:	[_{NP} [_{DegP} taller [_{CP} than John]] [_{NP} person]	CP transzfere
	PF:	than John	
b.	szintaxis:	[_{DP} <i>a</i> [_{NP} [_{DegP} taller [_{CP} <u>átlátszatlan</u>] [_{NP} person]]]	DP transzfere
	PF:	a taller person than John	
c.	szintaxis:	[_{v*P} <i>I</i> [_{VP} met [_{DP} <u>átlátszatlan</u>]]]	v*P transzfere
	PF:	I met a taller person than John	
d.	szintaxis:	[_{CP} [_{TP} <i>I</i> _i [_{v*P} <i>t</i> _i [_{VP} <u>átlátszatlan</u>]]]]]	CP transzfere
	PF:	I I met a taller person than John	
e.	PF:	I I met a taller person than John	copy-and-delete
f.		I met a taller person than John	végeredmény

A (31)-es mondat derivációja azt mutatja, hogy alulról felfelé építkezve először a komparatív bővítmény CP készül el és kerül transzferre. Ilyenkor a kiejtett összetevő átlátszatlanná válik, azaz a mondattani deriváció a továbbiakban úgy tesz, mintha azzal már semmi feladata nem volna, a fonológiai komponens pedig fogadja a kiejtett elemet (Chomsky 2001, 2004). A már átlátszatlan fázisnak csak úgy maradhat mondattani szerepe, ha valamilyen erős jegyű fej az eggyel fentebbi fázison belül a már átlátszatlan fázis (legfel-

ső) fejét vagy annak specifikálójában lévő maximális projekciót, esetleg magát az egész fázist mint XP-t magához vonzza,¹⁴ és ezzel mozgatót vált ki (*ibid.*).

A következő fázis (amely a DP) elkészültével a fázis még ki nem ejtett elemei (*a taller person*) kerülnek transzferre. Nagyon fontos itt megjegyezni, hogy a mondattani deriváció nem utasíthatja a fonológiai komponenst arra, hogy az éppen kiejtett fázis bizonyos elemeit a már kiejtett fázis(ok) mögé, más elemeit pedig azok elé helyezze, hiszen a szintaktikai alulról felfelé építkezésnek köszönhetően minél korábban kerül transzferre egy fázis, annál későbbi szórendi hellyel rendelkezik majd az összes prozódiai és fonológiai operáció után.

A DP-t követi a v*P transzfere, mely a következő, még ki nem ejtett elemeket küldi el az interfésznek: *I met*. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy az *I* alany a v*P fázis bal periferiáján, annak specifikálójában helyezkedik el, azaz attól függetlenül, hogy a fázis már átlátszatlan, ezt az elemet még aktivizálhatja valamely fentebbi fej erős jegy, ami meg is történik, hiszen a T fej erős EPP jegyét ennek az elemnek a mozgása ellenőrzi le. Így a felső CP transzfere után az *I* kétszer szerepel a PF által gondozott fonológiai frázis-szerkezetben. Mivel itt mozgató történt, a mozgató másolás-és-törlés (*copy-and-delete*) jellegéből az következik, hogy egy mondattani elem másolódik egy vagy több különböző mondattani pozícióba, és nem a szintaxis, hanem a fonológiai komponens dönt arról, hogy ezek közül a kópiák közül melyik kerül ténylegesen kiejtésre (Bobaljik 2002; Chomsky 2005: 12); a germán nyelvekben tipikusan a legfelső kópia marad meg, a többi a fonológiai komponens törli. Ennek megfelelően az alsó *I* törlődik, és a végeredmény a (32f)-ben látható.

Összefoglalásképpen azt a megállapítást lehet tenni, hogy a fejkezdetű frázisokban tapasztalható CP-extrapozíciós jelenség magyarázata nem a mondat jobb szélére történő mozgatóban keresendő, hanem a mondat szerkezet építési mechanizmusában, azaz meg kell vizsgálni, hogy melyik fázis készül el elsőként, amely így transzferre kerül, megkapják az interfészek, és a többi, szerkezetileg felette generálódó fázis szórendileg egymás után meg fogja előzni.

---

¹⁴ A már kiejtett, átlátszatlan egész fázis mint maximális projekció mozgatósára – a fázison belüli tartalom érintetlenül hagyása mellett – a németben is találhatunk példát, ahol a T fej EPP-jegyét a már átlátszatlan v*P fázis specTP-be való mozgatósára elégíti ki; erről részletesebben l. Richards – Biberauer (2005), illetve Biberauer – Roberts (2006).

6. A CP-extrapozíció hiánya fejevígú frázisok esetében

Haider (2000: 4, 2003) *edge*-effektus megszorítása alapján várható, hogy amíg fejekezdetű módosított frázisok esetében extrapozícióra lehet számítani, addig fejevígú frázisok esetében nem ez a helyzet. Ahhoz, hogy a komparatív extrapozíció alapján a fejekezdetű-fejevígú megkülönböztetésre a magyarázat szintjén adekvát elemzés szülessen, meg kell vizsgálni, hogy mondattani szempontból milyen különbség fedezhető fel a fejekezdetű és a fejevígú funkcionálisan kiterjesztett AP-k/AdvP-k között.

Ha a különbség pusztán annyiban tapasztalható, hogy fejekezdetű DegP esetében – amint azt a (14)-es ágrajz is mutatja – a komparatív bővítmény követi, míg fejevígú DegP-nél megelőzi a fokfejet, ez nem változtat jelentősen a (32)-ben vázolt derivációs lépéseken, azaz a komparatív bővítmény CP ekkor is elsőként kerülne transzferre, és ugyanúgy a mondat végén helyezkedne el a PF szerint.

Ennek megfelelően egy elegánsabb, szigorúbban megszorított mondat-tani modellt veszek alapul a fej előtti bővítmény létrejöttének magyarázatához. Kayne elmélete szerint egy adott frázis elemeinek univerzális sorrendje: specifikáló-fej-bővítmény (1994: 35). Ennek fényében maga az SOV sorrend is lehetetlen volna, hacsak nem a fejet követő pozícióban generált bővítmény egy, a fejet megelőző funkcionális specifikáló pozícióba emelkedik (*ibid*; Koster 1999: 32ff.). Ez teljes mértékben összhangban van az erős jegyek leellenőrzésének követelményével.

Létezik azonban egy másik fontos tény, melyet szintén figyelembe kell venni: Corver alapján megállapítható, hogy egyes fejevígú VP-t alkalmazó nyelvekben (például a hollandban vagy a németben) az AP/AdvP funkcionális kiterjesztése során generált DegP és QP rétegek fölött – attributív pozíciókban – generálódik egy harmadik funkcionális frázis is, amely a melléknév/határozószó és a módosított elem közötti egyeztetésért felelős (1997b:327ff.). Ennek megfelelően a QP fölött egy AgrP generálódik, amelynek jelenlétét empirikusan a következők példák szemléltetik:

- (33) *een dur-e   fiets* (holland)
egy drága-INFL kerékpár
egy drága kerékpár

- (34) *Deze fiets is duur.* (holland)
 ez kerékpár van drága
 Ez a kerékpár drága.
- (35) *ein kostspielig-es Fahrrad.* (német)
 egy drága-INFL kerékpár
 egy drága kerékpár
- (36) *Dieses Fahrrad ist kostspielig.* (német)
 ez kerékpár van drága
 Ez a kerékpár drága.

A (33-36)-es példákban alapfokú melléknéveket láthatunk. Corver (1997b: 327) szerint a hollandban az *-e* inflexió morféma – a predikatív melléknévvvel szemben – az attributív melléknévi fejen kötelező, mely alátámasztja az AgrP létezését ezen a szinten; ezt a német példákban is észre lehet venni. Az AgrP-ről Corver azt is bebizonyítja, hogy az fejtégű (1997b: 344ff.), azonban figyelembe véve Kayne (1994) univerzális specifikáló-fejbővítmény sorrendjét, az AgrP fejtégűségét csak úgy érhetjük el, ha a QP-DegP-szekvenciát először az Agr bővítményeként generáljuk, majd a kópiáját a specAgrP-ben helyezzük el. Az elképzelést a következő reprezentáció szemlélteti:

- (37) [_{AgrP} [_{QP} [_{DegP} [_{AP}]][_{Deg}⁰ CP/DP]]]_i Agr _{t_i}]

A fenti reprezentációban a komparatív bővítmény alul generálódik egy, a fejet követő pozícióban, majd az egész komparatív QP-DegP egy Agr fejet megelőző funkcionális specifikáló pozícióba mozog.

A *comp-to-spec* mozgással kapcsolatban mindenképpen felmerülhet a kérdés, hogy vajon mi válthat ki látható mozgást. Chomsky (2005) Egyeztetési (*Agree*) és erős Edge Feature (EF) jegyei feltűnhetnek a mozgás motivációjaként, melyek a melléknév és a módosított fej közötti kötelező egyeztetésért és annak leellenőrzéséért felelnek, azonban mindenképpen figyelembe kell venni, hogy ezek az erős jegyek (például EPP, EF, *Agree*) tipikusan fázisfejekre (például C⁰-re, esetleg v*-re) települhetnek (*ibid*), melyek esetlegesen tovább származtathatják őket az alattuk elhelyezkedő

funkcionális fejekre, például T⁰-re (*ibid.*).¹⁵ Amennyiben fázisfejek jelenléte szükséges ahhoz, hogy erős jegyeket lehessen elhelyezni a szerkezetben, kérdéses, hogy ezáltal létrejön-e egy fázisnak minősülő projekció. Amennyiben így volna, a ciklikus transzfermechanizmusok miatt az egész hasonlító szerkezetet tartalmazó fázis korábban érkezne az interfészekhez, mint az általa módosított fej, és ezáltal nemcsak a komparatív bővítmény, hanem az egész hasonlító szerkezet – szórendi helye szerint – követné a módosított fejet. Azonban nem ez történik, hiszen az attributív hasonlító szerkezetet *pair merge* illeszti be, és ha a szerkezet még fázisképes fejjel (például v*-vel) rendelkezik is, a legfelső kategória – adjunktum lévén – elveszti fázisjellegét, és a fölötte lévő legközelebbi fázissal együtt transzferálódik először. Egy másik sarkalatos kérdés, hogy vajon az AP/AdvP-vel rendelkező hasonlító szerkezetek mennyire kompatibilisek egy fázisfejjel. Chomsky (1970) óta az A/Adv kategória – az igékhez hasonlóan – [+V] szuperkategóriával rendelkezik, azaz predikatív szerep tulajdonítható neki, így például egy v*-fejű fázis teljesen kompatibilis lehet a hasonlító szerkezettel.

Azt javaslom, hogy – a (37)-es reprezentációt figyelembe véve – vizsgáljuk meg a (7)-es német példa derivációját, melyet itt az könnyebbség kedvéért megismétlek:

- (38) *Er hat [viel weniger oft als ich (dachte)] das Stück geprobt.* (német)
 ő AUX sokkal kevésbé gyakran mint én gondoltam a darabot próbálta
 Sokkal ritkábban próbálta a darabot, mint azt gondoltam.

- (39) a. szintaxis: [_{CP} als ich dachte] CP transzfere
 PF: **als ich dachte**
 b. szintaxis: [_{AgrP} [viel weniger oft [als ich dachte]] Agr [viel weniger oft [átlátszatlan]]
 mozgatás
 PF: **als ich dachte**

¹⁵ Ezzel kapcsolatban problémát jelenthet, hogy konkrétan melyik az az erős jegy, amely a Agr⁰ fejen van, és a komparatív bővítményt tartalmazó összetevő odamozgatásával lehet csak leellenőrizni. Habár Chomsky (2001, 2004) alapvetően az EPP-jegyet jelölte meg potenciális erős jegyként, melyet esetlegesen az Egyeztetés (φ) és az Edge Feature (EF) jegyekkel váltott fel (Chomsky 2005), a jegyekkel kapcsolatos elméleti bizonytalanság miatt azonban ezt a kérdést későbbi kutatás fogja csak megnyugtatóan megválaszolni.

- c. szintaxis: [_{v*P} er [_{AgRP} [viel weniger oft [als ich dachte]] Agr [viel weniger oft
[átlátszatlan]] das Stück geprobt] v*P transzfere
PF: **er viel weniger oft als ich dachte viel weniger oft das Stück geprobt
als ich dachte**
- d. szintaxis: [_{CP} er_i hat [_{v*P} t_i [átlátszatlan]]] CP transzfere
PF: **er hat er viel weniger oft als ich dachte viel weniger oft das Stück geprobt
als ich dachte**
- e. PF: **er hat er viel weniger oft als ich dachte viel-weniger-oft das Stück geprobt
als-ich-dachte** copy&delete
- f. Er hat viel weniger oft als ich dachte das Stück geprobt.

A deriváción látszik, hogy a komparatív bővítmény először transzferre kerül, majd az egész QP-DegP szekvencia – magába foglalva a komparatív bővítmény CP-t – az Agr fej előtti funkcionális specifikálóba mozog¹⁶. Ezáltal a már transzferált CP belekerül egy másik fázisba, és a mondattani deriváció a fentebbi fázis (v*P) többi alkotóelemével együtt még egyszer elküldi a fonológiai komponensnek. A mozgatas másolás-és-törlés tulajdonsága révén a komparatív bővítmény PF-beli két kópiája közül a felső kerül ténylegesen kiejtésre, és ugyanerre a sorsra jut a *viel weniger oft* is. A hasonlító szerkezet nem minősül külön fázisnak, mert a *viel weinger oft (als ich dachte)* konstituenst *pair-merge* illeszti be, mivel a szóban forgó összetevő egy VP-adjunktum.

Így a komparatív bővítménynek a QP-DegP szekvenciával specAgrP-be történő, a (37)-es reprezentációval szemléltetett együttmozgása megfele-

¹⁶ Ez a mozgatas távolról sem idegen a fáziselmélet számára, hiszen ha például egy DP, amely egy tranzitív ige bővítményeként generálódik, majd passzivizálódik, és specTP-be mozog a T fej EPP jegye által, attól még az eredeti helyén – fázis lévén – transzferre kerül, majd egy magasabb fázisba kerülve, azon fázis elemeivel együtt a mondattani deriváció újra elküldi az interfészeknek. A mozgatas másolás-és-törlés jellege alapján a PF germán nyelvekben alapesetben a felső kópiát fogja kiejteni, és ugyanez történik a komparatív bővítményt is tartalmazó QP-vel a (36)-os derivációban. Ugyanez a mechanizmus játszódik le akkor is, amikor egy CP-t a mondat bal perifériájára mozgatunk:

(i) [Amikor senki sem figyelt], Sanyi EGY SZEMPILLANTÁS ALATT megszökött a ketrecből t_i.

A fókuszált kifejezés jelenléte bizonyítja, hogy a mondat elején található CP a mondat bal perifériájára mozgott. Mivel CP-ről van szó, eredeti pozíciójában transzferre került, majd egy magasabb fázis részévé vált, és a mondattani deriváció ismételtén elküldte az interfészeknek. A mozgatas másolás-és-törlés jellegéből adódóan a felső kópia került ténylegesen kiejtésre.

lően magyarázza, hogy miért nem kell komparatív extrapozícióra számítani fejevégű frázisok esetében. A komparatív extrapozíció szempontjából releváns fejezdetű-fejevégű megkülönböztetés így abban rejlik, hogy a fejevégű frázisokkal működő nyelvek funkcionálisan kiterjesztett AP/AdvP-jében van úgynevezett fejevégű AgrP, míg fejezdetű frázisokkal működő nyelveknél nincsen.

7. Az *egde*-effektus megszorítás a ciklikus transzfer tükrében

A 3. részben már említettem, hogy azon esetek miatt, amikor fázisnál kisebb elem áll a módosító és a módosított fej között, érdemes fenntartani az *edge*-effektus megszorítást; azonban a fáziselméleti vonatkozások tükrében bizonyos módosítások elképzelhetők.

Ad (i), ha az *edge*-effektus megszorítást kivédheti a prozódiai transzfer-mechanizmusok révén létrejött extrapozíció, amely a PF-beli linearizálást követően vehető észre, a derivációs lépések általános sorrendje miatt a megszorítás nem lehet mondattani jellegű, hanem kizárólag a PF-ben működhet.¹⁷ Úgyisint az *edge*-effektus PF-beli jelenlétét támasztják alá azok a példamondatok, melyekben a módosító fejet követő elemek fonológiaiilag kevésbé prominensek (azaz például nem tartalmaznak látható DP-t vagy látható főnevet), és eredeti pozíciójukban sem sértik meg az *edge*-effektus megszorítást:

- (40) *More often [than not] I eat breakfast.* (angol)

Q⁰ gyakran mint nem én eszem reggeli

Gyakrabban reggelizem, mint nem. (Inkább szoktam reggelizni, mint nem).

- (41) *Több [mint tíz] birkát nyírtak meg.*

---

¹⁷ Az, hogy pontosan milyen prozódiai vagy metrikus fonológiai megszorítást sértenek a problémás szerkezetek, terjedelmi korlátok miatt ebben a cikkben nem kerülhet kifejtésre. Elképzelhető, hogy akár egy Liberman és Prince (1977) elméletére támaszkodó modell segítségével is magyarázatot lehet találni a problémára; például lehetséges, hogy ütközés van a módosító fej bővítménye – ami önmagában is lehet külön fonológiai frázis, ha mondattanilag fázisszintű összetevő – és a módosított fej metrikus rácsponthai között. Úgyisint érdemes volna megvizsgálni, hogy vajon nem mond-e ellent a bináris gyengébb-erősebb metrikus fának, ha a módosító kifejezés a bővítményével együtt már túl prominens, és esetleg a módosított fejnél erősebb metrikus prominenciával rendelkezik. Azonban ennek a felderítése egy következő cikk témája lesz.

A fenti példákban a kapcsos zárójelben látható komparatív bővítmények nem tartalmaznak látható tagmondatot vagy főneves kifejezést, csak a tagadószó (l. 40) vagy egy számnév (l. 41) látható a linearizációt követően.

Ad (ii), Kayne (1994: 35) alapján a fejevégű frázisok úgy állíthatók elő, hogy a fejet megelőző bővítmény egy eredetileg fej utáni bővítményi pozícióból mozog egy fejet megelőző funkcionális specifikálóba. Ez a mozgatás a felső kópia fázisjellegét elveszi, és a kész mondat linearizálását követően a bővítmény a fej előtti pozícióban kerül kiejtésre. Ez magyarázatot adhat az *edge*-effektus hiányára a fejevégű frázisokban, hiszen adjunktumként más fázisathárók, illetve a hangsúlykiosztás szempontjából más fonológiai frázis-szerkezet érvényes rájuk a *pair merge*-nek köszönhetően.

Ennek megfelelően, az *edge*-effektus megszorítás olyan elemeket szűr ki, melyek (i) fonológiailag prominensek, (ii) a módosított fejet megelőző módosító fej fejet követő bővítményei, és (iii) ugyanabban a fonológiai frázisban helyezkednek el, mint a módosító és a módosított fej. A komparatív extrapozíció fázisalapú megoldásával magára a extrapozícióra mint mechanizmusra sikerült magyarázatot adni; így indokolható, hogy miért menekül meg az így extraponált komparatív bővítmény, ugyanis a korábban transzferált összetevő nem lesz annak a fonológiai frázisnak a része, amely magába foglalja a módosító és a módosított fejet.

A fázisalapú megközelítés arra is magyarázatot ad, hogy a nem fázisméretű bővítmények miért nem tudják kikerülni az *edge*-effektus megszorítást:

- (42) *an afraid (*of snakes) girl*
egy félő Prep kígyók lány
egy, a kígyóktól félő lány

- (43) **an afraid girl of snakes*

Az *of snakes* fejet követő bővítmény nem fázis, ezért ugyanabban a fonológiai frázisban van, mint a módosított és a módosító fej, ami ellentétes az *edge*-effektus megszorítással. A (43)-as példa pedig nemcsak azért helytelen, mert nincs olyan motivált mondattani mozgatás, ami képes volna jobbra mozgatni a bővítményt, hanem azért is elfogadhatatlan, mert az *afraid of snakes* szekvencia egy balról adjungált mellékneves kifejezés, és adjunktumból kimoogatni annak semmilyen összetevőjét, és így a fej bővítményét sem lehet (*Condition on Extraction Domain*; Huang 1982: 505;

Adjunct Island Condition, Johnson 2002: 1), csak az egész adjunktum mozgatható. Ennek megfelelően semmilyen mondattani mechanizmus nem tudja előállítani a (43)-as példát, hiszen ezzel megsértené az adjunktumsziget-megszorítást.

Az előbbi gondolatmenethez kapcsolódik Bhatt és Pancheva (2004) komparatív extrapozícióra adott alternatív megoldási javaslata. Érvelésük szerint a balról adjungált AP-ből vagy AdvP-ből jobbra kimozog a DegP, ezzel a módosított fej mögé kerül, és magasan jobbról adjungálódik a szerkezethez, majd a *than*-XP – „*countercyclic mergerrel*” – a Deg⁰ bővítményeként lép be a struktúrába. Ez az elemzés több súlyos problémával küzd: (i) a mozgatás – az irány miatt – teljesen motiválatlan, másrészt – és ez a nagyobb probléma – (ii) megsérti a már említett *Condition on Extraction Domain*t, hiszen a mondattani deriváció során látható (azaz *Spell-Out*ot megelőző) mozgatásról van szó, és egy adjunktum egy belső konstituense mozog ki az adjunktumból.¹⁸

8. DP-mozgatás frázisos komparatív bővítmények esetében

Ahogy azt már a 2. részben megemlítettem, egyes nyelvek (például a magyar) a komparatív bővítményt DP-formában is megjeleníthetik. Az ilyen mondatoknál szintén megfigyelhető *edge*-effektus:

- (44) *Tegnap (*Jánosnál) láttam (*Jánosnál) egy (Jánosnál) sokkal (*Jánosnál) magasabb (*Jánosnál) személyt (Jánosnál).*

---

¹⁸ Bhatt és Pancheva (2004) javaslatának – a fent említett két megkerülhetetlen hibán túl – vannak még gyenge pontjai. Az elemzés szerint a fokot kifejező elem mindig akkora hatókörű, mint amilyen magasan a *than*-XP van, azonban itt a fokot kifejező elem a hasonlítás standardértékéért felelős komparatív bővítmény, és nem egy absztrakt értelmű hasonló morféma (az angolban *-er*, a magyarban *-bb*). A hatóköri jelenségek azonban következnek abból is, hogy a transzfermechanizmusok ugyanazokat a fázisokat egyszerre elküldik mindkét interfésznek: a PF-nek és a hatókör szempontjából releváns LF-nek is. Az a tény, hogy az LF a hasonló szerkezet többi elemének transzferét megelőzően kapja meg a *than*-XP-t, és csak később illeszkedik hozzá a teljes hasonló szerkezet, összhangban van azzal, hogy végül a *than*-XP magasabb hatókörű lesz, mint amire az eredeti pozíciójában számíthatott volna.

A hatókörrel kapcsolatos érvelés további problémája, hogy egyrészt az angol példamondatok – saját ellenőrzésem alapján – még anyanyelvi beszélőket sem igazán győzték meg, illetve a hatóköri elemzésnek gátat szabhat az a – Bhatt és Pancheva (2004:15) által is elfogadott – tény, mely szerint egy DegP-nek soha nem lehet magasabb hatóköre, mint egy kvantoros kifejezésnek (QP-nek; vö. *Heim-Kennedy Constraint*, Heim 2000: 27), Kennedy 1997); ez meglehetősen lecsökkenti a hatókörös tesztelés lehetőségeit.

Amint azt a fenti példa is mutatja, a *Jánosnál* komparatív bővítményként vagy a mondat jobb szélén vagy a komparatív QP fölött található; a többi mondatbeli pozíció – beleértve az eredeti helyét is, szórendileg a középfokú melléknév és a módosított főnév között – agrammatikus szerkezetet eredményez.

Ha a DP-t – Chomsky (2005: 10), Svenonius (2004) és Hiraiwa (2005) elképzeléseivel összhangban – ugyanúgy fázisnak fogadjuk el, mint a CP-t és a v*P-t, sejthető hogy miért kerülhet a mondat végére a komparatív bővítmény a (37)-es példában. A mondat fázisképes konstituensei közül – alulról felfelé építkezve – elsőként a komparatív bővítmény készül el, hiszen a hasonlító szerkezeten (QP-n) belül van, míg a közvetlenül fölötte lévő fázis, a DP a hasonlító QP beolvasztását követően készül el; ennek megfelelően a mondatnani deriváció először a komparatív bővítményt küldi el az interfészeknek.

A másik lehetséges pozíció közvetlenül a QP fölött található. Habár ennek a magyarázatára nincsen egyértelmű bizonyíték, feltételezhető, hogy itt egy belső topikról van szó (É. Kiss Katalin, p.c.). Így a QP fölött egy TopP található, ahova a Deg bővítményként generált komparatív bővítmény DP kópiája kerül. Miután már egyszer a deriváció elküldte a komparatív bővítmény DP-t mint önálló fázist az interfészeknek, az egész DP-t felmozgatja ebbe a funkcionális specifikáló pozícióba, így létrehozva egy kópiát; mivel ez lett a felső kópia, a mozgatás másolás-és-törlés jellegénél fogva ez kerül ténylegesen kijetésre.

9. Összefoglalás

Ennek a tanulmánynak az volt a célja, hogy az attributív komparatív szerkezetekben tapasztalható – esetenként kötelező – extrapozíciós jelenségre nyújtson a magyarázat szintjén adekvát generatív mondatnani elemzést. Ez fáziselméleti megoldások és egyes prozódiai transzfermechanizmusok együttes alkalmazásával volt megvalósítható.

A fejezketű frázisokkal működő nyelvekben a komparatív extrapozíció magyarázata abban rejlik, hogy a komparatív bővítményt – fázis lévén – korábban kell az interfészeknek elküldeni, mint a hasonlító szerkezet által módosított elemeket. Ennek megfelelően minél korábban transzferálódik egy mondatnani összetevő, annál későbbi szórendi hellyel bír majd a ténylegesen kijetett mondatban.

A fejevégű frázisok esetében a komparatív bővítmény szórendi helyét az is befolyásolja, hogy létezik egy fejevégű AgrP projekció a funkcionálisan kiterjesztett AP/AdvP tetején, aminek a specifikálójába bemásolódik a komparatív bővítményt is tartalmazó szerkezet, így létrehozva annak egy felső kópiát. A komparatív extrapozíció hiányát az határozza meg, hogy van fejevégű – tehát emelést kiváltó – AgrP a szerkezetben.

A komparatív bővítményt DP alakban is megjelenítő nyelvek esetében a DP extrapozíciójának ugyanaz a magyarázata, mint amit CP bővítménnyel kapcsolatban már megállapítottam, hiszen a DP is fázis. Amennyiben ennek a DP-nek a QP fölött is található egy kópiája, az úgynevezett belső topikpozícióba került.

HIVATKOZÁSOK

- Abney, Steven Paul 1987: *The English Noun Phrase in its Sentential Aspect*, PhD diss., Cambridge, MA: MIT.
- Alexiadou, Artemis 1994: *Issues in the Syntax of Adverbs*, PhD dissertation, University of Potsdam.
- Alexiadou, Artemis 1997: *Adverb Placement. A Case Study in Antisymmetric Syntax*, Amsterdam, Benjamins.
- Alexiadou, Artemis – Peter Svenonius eds. 2000: *Adverbs and Adjunction*, Institut für Linguistik, University of Potsdam.
- Bhatt, Rajesh – Roumyana Pancheva 2004: Late Merger of Degree Clauses, *Linguistics Inquiry* 35, 1–45.
- Biberauer, Theresa – Ian Roberts 2006: The loss of residual „head-final” orders and remnant fronting in late Middle English: causes and consequences, in Hartmann, J. – L. Molnárfi eds.: *Comparative Studies in Germanic Syntax*, Amsterdam, Benjamins, 263–298.
- Bobaljik, Jonathan David 2002: A-chains at the PF-interface: Copies and ‘Covert’ Movement, *Natural Language and Linguistic Theory* 20, 197–267.
- Bresnan, Joan 1973: Syntax of the Comparative Clause Construction in English, *Linguistic Inquiry* 4, 275–343.
- Bresnan, Joan 1975: Comparative Deletion and Constraints on Transformations, *Linguistic Analysis* 1, 25–74.

- Bresnan, Joan 1977: Variables in the Theory of Transformations, in Culicover et al. eds. 1977, 157–196.
- Chen, Matthew Y. 1990: What must Phonology Know about Syntax? in Sharon Inkelaar and Draga Zec eds.: *The Phonology-Syntax Connection*. Chicago, University of Chicago Press, 19–46.
- Chomsky, Noam 1970: Remarks on Nominalization, in R.A. Jacobs – P.S. Rosenbaum eds.: *Readings in English Transformational Grammar*, Washington, DC., Georgetown University Press, 184–221.
- Chomsky, Noam 1977: On WH-movement, in Culicover et al. eds.: 1977, 71–132.
- Chomsky, Noam 1993: A Minimalist Program for Linguistic Theory, in Hale, K. and Samuel J. Keyser eds.: *The View from Building 20. Essays in Linguistics in Honor of Sylvain Bromberger*, Cambridge, MA: MIT Press, 1–52.
- Chomsky, Noam 1995: *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Chomsky, Noam 2001: Derivation by Phase, in Michael Kenstowicz ed.: *Ken Hale: A Life in Language*, Cambridge, MA: MIT, 1–52.
- Chomsky, Noam 2004: Beyond explanatory adequacy, in Adriana Belletti ed.: *The Cartography of Syntactic Structures 3: Structures and beyond*, Oxford, Oxford University Press, 104–131.
- Chomsky, Noam 2005: On Phases, Ms. Cambridge, MA: MIT.
- Cinque, Guglielmo 1999: *Adverbs and Functional Heads. A Cross-linguistic Perspective*, Oxford, UK: OUP.
- Cinque, Guglielmo 2004: Issues in Adverbial Syntax, *Lingua* 114, 683–710.
- Corver, Norbert Ferdinand Marie 1990: *The Syntax of Left Branch Extractions*, PhD dissertation. Tilburg University.
- Corver, Norbert Ferdinand Marie 1997a: *Much*-support as a Last Resort, *Linguistic Inquiry* 28, 119–164.
- Corver, Norbert Ferdinand Marie 1997b: The Internal Syntax of the Dutch Extended Adjectival Projection, *Natural Language and Linguistic Theory* 15, 289–368.
- Costa, Jovo 2000: Adverbs as Adjuncts to Non-Universal Functional Categories: Evidence from Portuguese, in Alexiadou, Artemis and Peter Svenonius eds. 2000, 19–32.
- Culicover, Peter W., Thomas Wasow and Adrian Akmajian eds. 1977: *Formal Syntax*, New York, Academic Press.

- É. Kiss, Katalin 2003: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ernst, Thomas 2002: *The Syntax of Adjuncts*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Göbbel, Edward megjelenés alatt: Extraposition as PF Movement, in *Proceedings of WECOL 2006*.
- Haider, Hubert 2000: Adverb Placement – Convergence of Structure and Licensing [online version]. Available: http://www.sbg.ac.at/spr/people/hubert_haider/dl/adv.pdf; last accessed: 10 May 2006. Also appeared in: *Theoretical Linguistics* 26, 95–134.
- Haider, Hubert 2002: Mittelfeld Phenomena, in Henk van Riemsdijk and Martin Everaert eds.: *The Syntax Companion* #64.
- Haider, Hubert 2003: Pre- and Postverbal Adverbials in OV and VO, *Lingua* 114, 779–807.
- Heim, Irene 2000: Degree Operators and Scope, in Brendan Jackson and Tanya Matthews eds.: *SALT X*. Ithaca, NY: Cornell University, CLC Publications, 40–64.
- Hiraiwa, K. 2005: *Dimensions of Symmetry in Syntax: Agreement and Clausal Architecture*, PhD dissertation. Cambridge, MA: MIT.
- Huang, C.-T. J. 1982: *Logical Relations in Chinese and the Theory of Grammar*, PhD diss. Cambridge MIT.
- Izvorski, Roumyana 1995: A DP-shell for comparatives, in *CONSOLE III Proceedings*, The Hague, Holland Academic Press, 99–121.
- Johnson, K. 2002: *Towards and Etiology of Adjunct Islands*. Ms. Amherst, MA: UMass.
- Kahnemuyipour, Arsalan 2004: *The Syntax of Sentential Stress*, PhD dissertation, University of Toronto.
- Kayne, Richard S. 1994: *The Antisymmetry of Syntax*, Cambridge, MA: MIT.
- Keenan, Edward L. 1987: Multiply-headed Noun Phrases, *Linguistic Inquiry* 18, 481–490.
- Kenesei, István 1992: On Hungarian Complementizers, in Kenesei, István and Csaba Pléh eds.: *Approaches to Hungarian* 4, Szeged, JATE, 37–50.
- Kennedy, Christopher 1997: *Projecting the Adjective. On the Syntax and Semantics of Gradability and Comparison*, PhD dissertation, Santa Cruz, CA: UCSC.

- Kennedy, Christopher and Jason Merchant 1997: Attributive comparatives and bound ellipsis. [Draft version]. Appeared in: Linguistics Research Center Report LRC-97-03. Santa Cruz, CA: UCSC.
- Koster, Jan 1978: *Locality Principles in Syntax*, Foris, Dordrecht.
- Koster, Jan 1999: The Word Orders of English and Dutch: Collective vs. Individual Checking, in W. Abraham ed.: *Groninger Arbeiten zur germanistischen Linguistik*, University of Groningen, 1–42.
- Kratzer, Angelika – Elisabeth Selkirk 2007: Phase Theory and Prosodic Spellout. Ms. Amherst, MA: UMass.
- Laenzlinger, Christopher 1993: *Principles for a Formal and Computational Account of Adverbial Syntax*, MA Thesis, University of Geneva.
- Laenzlinger, Christopher 2000: More on Adverb Syntax and Phrase Structure, in Alexiadou, Artemis and Peter Svenonius eds. 2000, 103–132).
- Lechner, Winfried 1999: *Comparatives and DP-structure*, PhD dissertation, Amherst, MA: UMass.
- Lieberman, Mark – Alan S. Prince 1977: On Stress and Linguistic Rhythm, *Linguistic Inquiry* 8, 249–336.
- Matos, Gabriela 2007: Set-Merge and Pair-Merge in Coordination and Subordination. Paper presented at the 17th Colloquium on Generative Grammar, Girona, Spain, June 13, 2007.
- Nissenbaum, J. 2000: *Investigations of Covert Phrase Movement*, PhD dissertation, Cambridge, MA: MIT.
- Pinkham, Jesse 1982: *The Formation of Comparative Clauses in French and English*, PhD dissertation, Bloomington, Indiana, Indiana University.
- Richards, M. – Theresa Biberauer 2005: Explaining *Expl*, in Marcel den Dikken – C. Tortora eds.: *The function of function words and functional categories*, Amsterdam, John Benjamins, 115–154.
- Rizzi, Luigi 1997: The Fine Structure of the Left Periphery, in Liliane Haegeman ed.: *Elements of Grammar*, Dordrecht, Kluwer., 281–337.
- Rochmont, Michael Shaun 1982: On the Empirical Motivation of the Raising Principle, *Linguistic Inquiry* 13, 50–154.
- Selkirk, Elisabeth 1984: *Phonology and Syntax*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Selkirk, Elisabeth – Angelika Kratzer 2005: Focuses, Phases and Phrase Stress. Paper presented at the Mediterranean Syntax Meeting, Rhodes, June 23, 2005.
- von Stechow, Arnim 1984: Comparing semantic theories of comparison, *Journal of Semantics* 3, 1–77.

- Svenonius, Peter 2002: Subject positions and the placement of adverbials, in Svenonius, Peter ed.: *Subjects, Expletives, and the EPP*, Oxford, UK, Oxford University Press, 199–240.
- Svenonius, Peter 2004: On the Edge, in David Adger–Cécile de Cat–George Tsoulas eds.: *Peripheries: Syntactic Edges and their Effects*, Dordrecht, Kluwer, 259–287.
- Vangsnes, Oystein Alexander 1999: *The Identification of Functional Architecture*, PhD diss., University of Bergen.
- Williams, Edwin 1981: Argument Structure and Morphology, *Linguistic Review* 1, 81–114.
- Zamparelli, Roberto 2000: *Layers in the Determiner Phrase*, New York, Garland.
- Zwart, Cornelius Jan-Wouter 1990: PP-extraposition from NP in Dutch. Ms. University of Groningen.

A BALRA KIHELYEZÉS OPTIMALITÁSELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSE*

NAGY GIZELLA MÁRIA

1. Bevezetés

Tanulmányom célja a balra kihelyezés vizsgálata (Left Dislocation) az angol, a német és a magyar nyelvben. Nem pusztán szintaktikai kritériumok alapján elemzem ezt a szerkezetet, hanem pragmatikai szempontokat is figyelembe veszek, amelyek diskurzus-orientált jegyek formájában fognak megjelenni az elemzésben. Két fontos feltevésből indulok ki: (i) a balra kihelyezés új topikok kiemelését szolgálja; (ii) szintaktikai szempontból a kihelyezett frázis a predikátum tartományán kívülre kerül.

2. A balra kihelyezés szintaktikai és pragmatikai jellemzői

2.1. *A balra kihelyezés szerkezete*

Elsőként bemutatom a balra kihelyezés (BK) fontos szintaktikai ismérveit, ill. hogy milyen formában jelenhet meg az egyes nyelvekben. Közös vonása ezeknek a szerkezeteknek, hogy a balra kihelyezett referáló frázis a tagmondat keretein kívül jelenik meg, a mondaton belül pedig egy neki megfelelő rezumptív névmás¹ helyettesíti. A nyelvspecifikus különbségek a rezumptív névmás szerkezeti helyéből és formájából adódnak.

Az (1) és (2) angol példákban a balra kihelyezett frázis tárgy, ill. a (3)-ban alany. A rezumptív névmás minden esetben mondaton belüli argumentum, ill. alanyi pozícióban helyezkedik el, formailag a személyes névmás nemben és számban a kihelyezett frázissal egyező alakja, esete a mondatban betöltött funkciójától függ.

---

* Köszönetemet fejezem ki Mark Newsonnak a dolgozathoz és Marosán Lajosnak a kéziratához fűzött kritikai megjegyzéseirért.

¹ A kihelyezett elemeket és a rezumptív névmásokat kiemeltem a példákban; a glosszában (R) jelöli a rezumptív névmás megfelelőjét.

- (1) **Old Sandy Patterson**, oh I want to see **him** now, I wonder if he's in today.
 öreg S. P.   ó akarom látni őt(R)most, én kíváncsi vagyok hogy ő van bent ma
 'S.P., ó, szeretném őt most látni, kíváncsi vagyok, bent van-e ma.'
- (2) **That trunk**,   put   **it**   in the car!   (Hidalgo 2000: 2)
 az láda   tedd   azt(R)   -be az autó
 'Azt aládát, azt tedd be az autóba!'
- (3) **Heavy metal**_i,   **it**_i's   noisy.
 heavy metal   az(R)   hangos
 'A heavy metal, az hangos.'   (Gregory és Michaelis 1675)

A németben, ahogyan a példák is mutatják, többféle variációját találjuk a tárgyalt szerkezetnek. Az első példában (a (4)-ben) a kihelyezett főnévi csoport alanyesetben áll, míg a neki megfelelő rezumptív névmás tárgyesetben, azaz nincs esetbeli egyezés közöttük. Formáját tekintve a névmás lehet személyes vagy mutató névmás is. Ez a szerkezetet a szakirodalomban Függeléktopikus konstrukciónak is nevezik (Hanging Topic Left Dislocation, HTLD).

A következő példa, az (5), egy ún. kontrasztív BK. Abban tér el az előző szerkezettől, hogy a kihelyezett frázis esete megegyezik a névmásával, azaz a predikátum által meghatározott esettel, ill. mint a példában is látszik, azonos prepozícióval jelenik meg a frázis mint a rezumptív. Ezenkívül a névmás – a *der/die/das* mutató névmás megfelelő alakja – az ige előtt jelenik meg minden esetben, látszólag topikpozícióban.

- (4) Der neue Roman von Grass, ich würde   ihn/den   nicht empfehlen.
 az-nom új regényét Grassnak én felt.mód szem./dem.nm. azt(R)   nem ajánlanám
 'Grass új regényét, azt nem ajánlanám.'   (Molnár 1998: 93)
- (5) Mit dem Hans, mit dem   spreche ich   nicht mehr.
 -val az-dat Hans   vele(R)   beszélek én   nem többé
 'A Hans-szal, azzal nem beszélek többet.'   (Nolda 2004: 8)

A magyarban (l. (6)-(8) példa) egyféle lehetséges BK-fajtát figyelhetünk meg. Jellemzője, hogy a kiemelt főnévi vagy posztpozíciós csoport egyezik a rezumptív névmással, ami pedig mondat eleji pozícióban,

topikpozícióban jelenik meg, mint azt a (6) példa az igekötős igével mutatja. A két idézett angol fordítás – a (7) és (8) mondatoknál – arra utal, hogy a magyar BK jelentését tekintve lehet kontrasztív, de nem feltétlenül az.

(6) **Jánossal, azzal** szívesen elmegyünk kirándulni.

(7) **Péter, az** ajándékot kapott Maritól.

'Peter, he got a present from Mari (while other people might have got something else).'

(8) **Péter mellett, a mellett** nem állt senki.

'Next to Peter, there was nobody standing next to him (while next to someone else might have stood someone).'

(Lipták és Vicente 2006: 3)

2.2. A BK szerkezeti pozíciók szempontjából

Ebben a részben amellett szeretnék érvelni, hogy (i) a balra kihelyezett frázis a bal mondatthátár legkülső pozícióját foglalja el; és (ii) a rezumptív névmás a szintaktikai topikpozícióba kerül olyan esetekben, amikor nem marad helyben.

Mint azt az adatok mutatják, a balra kihelyezett elemet más elemek nem előzhetik meg. Fókuszmozgatás és BK esetében a balra kihelyezett főnévi csoportnak meg kell előznie a mondat elejére mozgatott fókuszjegyű frázist (lásd a (9) és a (10) példát).

(9) **My friends**, fifty six hundred dollars_{top}, **they** raised.

a barátaim ötvenhatezer dollárt ők(R) gyűjtöttek

(10) *Fifty six hundred dollars_{top}, **my friends**, **they** raised.

ötvenhatezer dollárt a barátaim ők(R) gyűjtöttek

(Lambrecht 2001: 1067)

Továbbá a BK tipikusan főmondati jelenség: bár néhány esetekben előfordulhat alárendelt mondatban (l. (11)-(12)), az esetek túlnyomó részében nem ágyazható be (l. (13)-(15)). Viszont a kihelyezett frázis vonatkozhat alárendelő mondatban levő rezumptív névmásra, mint a (16)-os mondat esetén. Ez szintén azt támasztja alá, hogy a kihelyezett frázis mindkét tagmondaton kívül esik.

- (11) a. Jeder glaubt, **den Otto**, Maria liebe **ihn**.
 mindenki gondolja az_{acc} Ottót Mária szereti őt(R)
- b. ?Jeder glaubt, **den Hans**, dass **den** jeder mag.
 mindenki gondolja a_{acc} Hans-ot hogy azt(R) mindenki szereti
 (Frey 2004: 20)
- (12) I said that, **my father**, **he** was tight as a hoot-owl.
 én mondta hogy én apja ő(R) volt részeg mint egy bagoly
 (Ross 1976, idézve Shaer – Frey 2003: 20)
- (13) *Jeder glaubt, **den Otto**, dass **ihn** Maria liebt.
 mindenki gondolja az_{acc} Ottót hogy őt(R) Mária szereti
 (Frey 2004: 21)
- (14) ***Den Peter**, Hans geht in die Kneipe, bevor er **den** trifft.
 a_{acc} Péter Hans megy a kocsmába mielőtt ő őt(R) találkozik
 (Shaer – Frey 2003: 8)
- (15) *Amikor **azt a filmet**, **azt** láttam, még gyerek voltam.
- (16) **Dieser Film**, als ich **den** sah, war ich ein Kind.
 ez_{nom} a film amikor én azt(R) láttam voltam én egy gyerek
 (Lambrecht 2001: 1025)

A második feltevést, azaz hogy a rezumptív névmás topikpozícióban található, a következő magyar példákkal (a (17)-(19)-ig) igazolom. Az első mondat egy egyszerű BK-t tartalmaz, amelyben az alany ige mögötti argumentumpozícióban áll, a következő két szerkezetben viszont topicalizáltuk az alanyt. Megfigyelhető, hogy a névmás meg is előzhetheti és követheti is a topikot: ez arra enged következtetni, hogy a topikokkal megegyező helyet foglal el.

- (17) Pétert, **azt/őt** meghívta Mari.
 (18) Pétert, **azt/őt** Mari_T meghívta.
 (19) Pétert, Mari_T **őt** meghívta.

2.3. A topikalizáció és a BK pragmatikai szempontból

Mint már a bevezetésben utaltam rá, a BK szoros kapcsolatban áll a topik fogalmával. Pragmatikailag a topikot egyrészt úgy szokták meghatározni, mint adott, a beszélő és a hallgató számára ismert információt („givenness topic”); másrészt mint a mondat témáját („aboutness topic”), amelyről az adott mondat(ok)ban állítunk valamit,² ill. amivel kapcsolatban a beszélő növelni szeretné a hallgató tudását, vagy szeretné, hogy a hallgató reagáljon, vagy amiről kérdést tesz fel.³ Givón (1983) ezen kívül megkülönbözteti a tematikus bekezdésbeli⁴ elhelyezkedésük alapján az új vagy újonnan felvett topikokat, amelyek a tematikus egységek elején találhatók, ill. a folyamatosakat, amelyek a bekezdés középső részén helyezkednek el és egy már topikként funkcionáló elem topik-státuszát tartják fenn.

Az alábbi, korpuszvizsgálatok alapján felállított topik folyamatossági skála azt mutatja, hogyan változik egy topik szintaktikai megjelenése újdonságának vagy megjósolhatóságának függvényében. Minél ismertebb vagy hangsúlytalanabb egy topik, annál lejjebb helyezkedik el a skálán, és annál jelöltebb formában jelenik meg a mondatban; a legkevésbé megjósolhatóak az új topikok, melyek kifejezési módja a szintaktikailag is legjelöltebb szerkezet, a balra kihelyezés.

(20) Topik folyamatossági skála (Givón 1983: 359 nyomán)
zéró > hangsúlytalan > hangsúlyos/ > határozott > szintaktikai > BK
forma névmás/ klitikum önálló névmás NP topik

---

² „(i) Topiks sind jene Ausdrücke, deren Referenten im Diskurs bereits vorher eingeführt wurden oder die aus anderen Gründen den Gesprächsteilnehmern bereits gegenwärtig sind (‘familiarity’-Konzept).

(ii) Topiks sind die Ausdrücke, über deren Referenten durch die Sätze Aussagen gemacht werden – Topik ist eine Kategorie des pragmatischen ‘Worüber’ (‘aboutness’-Konzept).” (Frey 2000: 138)

³ „An entity E is the topic of the sentence, iff in using S the speaker intends to increase the addressee’s knowledge about, request information about, or otherwise get the addressee to act with respect to E.” (Gundel 1988: 210)

⁴ A tematikus bekezdést több, propozíciót tartalmazó mondat alkotja – amelyek a diskurzus alapegységei –, és ez a első komplex szint, amelyben már beszélhetünk a diskurzus folyamatosságáról (Givón 1983: 6).

Az előbbiek alapján háromféle diskurzus-orientált jegyet fogok használni az elemzésben: a [ról], az [új] és a [kontraszt] jegyet. A [ról] jegy⁵ azt az elemet jelöli, amely szöveggrammatikailag topik funkciójú. Ez azonban nem minden nyelvben lesz szintaktikai topik is, ezért nem [+topik]-kal jelölöm. Egy topik hangsúlyossága, prominenciája két dologból adódhat: egyrészt a viszonylagos újdonságából, másrészt a kontrasztivitásából. Ezek alapján bevezetem az [új] jegyet, Choi (1998) [NEW] jegyének megfelelőjét, amelynek elsődleges funkciója a fókusz jelölése, de a [ról] jeggyel kombinálva az új topikokat fogja jelölni. A kontrasztivitás jegyet olyan topikok esetében használok, ahol a jelentés adott alternatívákból történő kiválasztást implikál.

A fentiek alapján, mivel a szintaktikai topicalizáció prominens topikok kiemelését szolgálja, jegyei a következők: [-új], [+ról] és nyelvtől vagy kontextustól függően [+kontrasztív]. A balra kihelyezett frázisok új topik bevezetését szolgálják, ezért ezek az inputban [+új] és [+ról] jegyet hordoznak. Ez a jegyszerkezet azonban szembenáll a (21) alatti pragmatikai elvvel, amely kimondja, hogy nem lehet egy tagmondaton belül bevezetni egy új elemet a diskurzusba, és ugyanabban a tagmondatban topikká tenni.

- (21) A referálás és szerep elválasztásának elve:
Nem lehet egyszerre bevezetni egy új referáló kifejezést, és ugyanabban a tagmondatban beszélni róla.⁶
(Lambrecht 1994: 185)

Felteszem, hogy ez a kiváltó oka a BK szerkezetek létrejöttének. Mivel a két szembenálló jegy nem jelenhet meg egy elemen, a kihelyezett frázis megtartja az [+új] jegyet, míg a rezumptív névmásra kerül a [+ról] jegy: így a kihelyezett frázis bevezeti az új elemet a diskurzusba, a névmás pedig már utalhat rá mint topikra.

3. Az optimalitáselméleti elemzés — „Illesztő szintaxis”

A fent bevezetett feltevéseket alapul véve a BK-t olyan optimalitáselméleti keretben fogom elemezni, amely nem hierarchikus szerkezetben gondolkodik, hanem az elemek egymás mellé rendezéseként vezeti le a

⁵ Az [+about] jegy magyar megfelelője.

⁶ „Principle of Separation of Reference and Role: Do not introduce a referent and talk about it in the same clause.”

szórendet, ún. illesztő megszorításokkal („alignment constraints”) (Newson 2004). A következő megszorítás-típusokat használom: illesztő megszorítások, amelyek egymáshoz képest rendezik az elemeket; hűségességi megszorítások, amelyek az inputban megadott jegyek és elemek megtartására, ill. nem bemeneti elemek kizárására törekzenek; és pragmatikai jegyekre vonatkozó diskurzus-orientált megszorítások.

3.1. *A vizsgált nyelvek mondat szerkezete: a topik és az alany státusza*⁷

Először az alapszerkezetre épülő topicalizációs szerkezeteket leveztését mutatom be a három vizsgált nyelvben. Az alany, az ige és a vonzatok sorrendjét a következő illesztő megszorítások határozzák meg, l. (22), melyek párokban fordulnak elő;⁸ a topik helyét pedig (23). Fontos megjegyezni, hogy az alany is az ige egyik argumentumának számít, amelyet az inputban [S] alanyi jeggyel láttunk el, ezáltal jelöltebb lesz a többi argumentumnál.

(22) SP („SUBJECT-PREDICATE”): Az alany a predikátum bal oldalán van.

PS: Az alany a predikátum jobb oldalán van.

PA: Az argumentum a predikátum jobb oldalán van.

AP: Az argumentum a predikátum bal oldalán van.

(23) TP: A topik a predikátum bal oldalán van. (Párja: PT)

Ezeknek a megszorításoknak a sajátossága, hogy kétféleképpen sértethők meg. Ha egy elem egy másik adott elem megfelelő oldalán van, de nem közvetlenül mellette, akkor ez kevésbé súlyos szabályszegés, mintha nem megfelelő oldalon lenne. Az előbbi típust az optimalitás elméletben szokásos csillaggal (*) jelölöm, a két elemet elválasztó más elemek számának megfelelően. Az utóbbi típust, ha egy elem nem a megfelelő oldalon van, nagy csillaggal (✱) jelzem: csak egyszer fordulhat elő egy megszorítással kapcsolatban, viszont súlyosabb bármennyi normál csillagnál, amelyek a távolságot jelölik.

---

⁷ Az alapszórendek leveztésénél a Newson (2004) által megalapozott optimalitáselméleti modell („alignment syntax”) koncepcióját követem; egyes megszorítások Newson (2004) és Gáspár (2005) munkáján alapulnak, kisebb módosításokkal.

⁸ Az áttekinthetőség kedvéért a táblázatokban a pároknak csak azt az elemét tüntetem fel, amelynek döntő szerepe van az optimális szerkezet kiválasztásában.

Az illesztő megszorításokat nemcsak úgy lehet kielégíteni, hogy megfelelő helyre rendezünk egy elemet, hanem akkor is teljesülnek, ha az adott elem, amire a megszorítás vonatkozik, hiányzik a szerkezetből. Ennek ellensúlyozására szükség van hűségességi megszorításokra is, melyek megtiltják, hogy elemek, ill. jegyek törlődjenek.⁹

(24) MAX(JEGY): Az inputban megadott jegy nem törölhető.

Formái: MAX(S): az inputban megadott „alany” jegy nem törölhető.

MAX(T): az inputban megadott „topik” jegy nem törölhető.

Az utolsó kérdés a topik jegyeire vonatkozik. Mint ismeretes, a szintaktikai topikalizációs szerkezet jelöltsége nyelvenként eltérő. Az angolban például kifejezetten szokatlan, a normál kijelentő mondattól eltérőnek ítéltető meg; a németben is jelöltebb az alany kezdetű mondatoknál. Diskurzusjegyekre lefordítva, ezekben a nyelvekben a pragmatikai topiknak kontrasztívna is kell lennie, hogy szintaktikailag kiemeljük, azaz a topikalizációhoz szükséges a jegyek: [+ról] és [+kontrasztív]. A magyarban viszont sokkal gyakoribbak és jelöltebbek a kiemelt topikot tartalmazó mondatok, mivel a szórendet nagyrészt diskurzusjegyek határozzák meg. Ezt a fajta topikprominenciát tükröznie kell az elemzésnek, úgy, hogy egyedül a [+ról] jegy is elég lesz ahhoz, hogy topikalizációt idézzon elő.

A fentiekből következik, hogy ha kétfajta topik létezik, akkor ezt tükröznie kell a topikra vonatkozó megszorításoknak is. Tehát az eddigi TP kikötés felbontható egy kontrasztív topikokra (25) és egy legalább [+ról] jeggyel rendelkező topikokra vonatkozó megszorításra (26):

(25) $X_{[+RÖL][+KONTR]}P$

(26) $X_{[+RÖL]}P$

Az angolban és a németben az első, azaz a (25) alatti szabály lesz döntő pozícióban a hierarchiában, így csak a kontrasztív topikok fognak mozogni. A magyarban viszont a másik megszorítás, a (26), lesz magasabbban. Az áttekinthetőség kedvéért azonban a táblázatokban nagyrészt a TP rövidítést fogom használni, de minden esetben megemlítem, melyik altípus releváns.

---

⁹ A megszorításokban és táblázatokban használt „S” rövidítés az alany („subject”) jelölésére szolgál, az „A” rövidítés pedig az argumentumokéra.

A topikra, alanyra és az argumentumokra vonatkozó megszorítások bemutatása után a három vizsgált nyelv megszorítás-hierarchiáit állítom fel a következő részekben.

3.1.1. Angol

Az angol mondat szerkezet esetében mind a topikra, mind az alanyra vonatkozó hűségességi megszorítás a hierarchia elején áll, mivel mindkettőt a predikátum elé kell helyeznünk, és a többszörös topikalizáció is lehetséges. SP biztosan dominálja TP-t (amely ebben az esetben $X_{[+RÖL][+KONTR]}P$), mert a topik megelőzi az alanyt, azaz fontosabb, hogy az alany legyen közelebb a predikátumhoz. Az argumentumokat a predikátum mögé rendelő megszorítást annyiszor sértik meg súlyosan (☆) a szerkezetek, ahány argumentum található az ige előtt.

(T1) Topikalizációs szerkezet az angolban

S: „I”; T: „John”	MAX (S, T)	SP	TP	PA
a. John _T , I _S hate. (Johnt én utálok)			*	☆☆
b. John _T hate I _S .		☆!		☆
c. I _S hate John _T .			☆!	☆
d. John _T hate I.	*!			☆
e. I _S hate John.	*!			☆

Már az elemzés elején felmerülhet a kérdés, hogy a rendszer hogyan tud különbséget tenni egy elem mondat elejére helyezése és balra kihelyezése között. Ez azért is problematikus, mert a BK esetén a rezumptív névmás megjelenése miatt jobban teljesül a PA megszorítás (c. szerkezet, T2), mivel a névmás egy argumentumot helyettesít, és argumentumpozícióban van, míg topikalizáció esetén sem az alany, sem a topikalizált frázis nem követi a predikátumot. Azért, hogy ne mindig a rezumptív névmást tartalmazó kiemeléses szerkezetek legyenek optimálisak, egy hűségességi megszorításra van szükség, amely korlátozza a nem inputból származó elemek beillesztését (27).

- (27) DEP(LEXIKAI ELEMEEK): minden lexikai elemnek rendelkeznie kell egy neki megfelelő elemmel az inputban (azaz ne illesszünk be új elemet).

(T2) Nem motivált BK kizárása topikalizációs szerkezetben

S: „I”;	T: „John”	DEP(LEX)	MAX(S, T)	SP	TP	PA
☞ a. John _T I _S hate.					*	☆☆
b. John _T hate I _S .				☆!		☆
c. John _T I _S hate him .		*!			*	☆

3.1.2. Német

A német esetében a topik (jegyei:[+ról] [+kontr]) vagy – ha nincs topik jegyű elem az inputban – az alany áll az első helyen (V2-szórend). Ezt a mintát úgy vezethetjük le, hogy a győztes topikalizációs szerkezetben töröltük az alanyi jegyet, így az nem sérti meg az alany helyzetére vonatkozó megszorítást.

Fontos kitérni a topikmegszorítások sorrendjére: TP > MAX(T), azaz fordítva, mint az angol esetében. Ez azt eredményezi, hogy csak egyszeres topikalizáció lesz lehetséges: optimálisabb lesz letörölni a további topikjegyeket, ha azok már nem kerülhetnek közvetlen ige előtti pozícióba.

(T3) Német topikalizáció

S: „ich”;	T: „den Toyota”	TP	MAX(T)	SP	MAX(S)	PA
☞ Den Toyota _T kaufte ich. (a Toyotát vettem én)					*	☆
Den Toyota _T kaufte ich _S .				☆!		☆
Ich _S kaufte den Toyota _T .		☆!				☆
Ich _S kaufte den Toyota.			*!			☆

3.1.3. Magyar

Mivel a magyarban nincs alanyi pozíció (É. Kiss 2002), azaz az [S] jegy nem játszik szerepet az elemek elrendezésében, mindig törlődik. Formalizálva: {SP, PS}: azáltal, hogy egyenértékűvé tesszük az alanyra vonatkozó megszorítás-párt, az alany állhat a predikátum bármelyik oldalán, mindenképpen megsérti. Tehát a leoptimálisabb megoldás az alanyi jegy törlése, így minden argumentum az ige mögött fog elhelyezkedni alapesetben.

A magyar diskurzus-konfigurációs tulajdonsága azzal fejezhető ki, hogy a [+ról] jegynek önmagában is szintaktikai topikalizációt vált ki, azaz T = [+ról], tehát TP alatt most a $X_{[+RÖL]}P$ megszorítás értendő.

(T4) Alapszerkezet topikkal a magyarban

S: „Jon”; T: „Garfieldot”	SP, PS	MAX(S), MAX(T)	TP, azaz $X_{[+RÖL]}P$	PA
☞ Garfieldot[+ról] megeteti Jon.		*		☆
Garfieldot[+ról] megeteti Jon _S .	☆!			☆
Jon _S megeteti Garfieldot.	☆!	*	☆	☆
Garfieldot[+ról] Jon megeteti.		*	*!	☆ ☆

3.2. A balra kihelyezésre vonatkozó megszorítások

A topikalizáció elemzése után bemutatom azokat a megszorításokat, amelyek a BK létrejöttében közrejátszanak. A 2.3. pontban leírtak szerint pragmatikai oka van a balra kihelyezésnek, mégpedig az, hogy egy új elem nem kerülhet azonnal topik szerepbe, előbb be kell vezetni a diskurzusba, csak ezután funkcionálhat topikként. Az ezt kifejező megszorítás:

(28) $*X_{[+ÚJ, +RÖL]}$: az új topikok nem megengedettek (táblázatban: $*X_{+ú+r}$).

A topik jegyeire vonatkozó hűségességi megszorítást ki kell terjeszteni minden pragmatikailag motivált jegyre (ezek: [új], [ról] és [kontr]), ezért a MAX(T) új formája a következő lesz:

(29) MAX(D.O. JEGYEK): diskurzus-orientált (pragmatikai) jegyek nem törölhetők.

Ezenkívül el kell érni, hogy az adott főnévi csoportot valóban bal oldalra helyezzük ki, mivel az előző két megszorításból ez nem következik. Pragmatikailag belátható, hogy az újonnan bevezetett elem, maga a lexikális frázis, az adott mondat előtt jelenik meg, azaz a rezumptív névmás előtt, hogy ismertté tegye a referenst és a névmás utalni tudjon rá. Formalizálva ez úgy fejezhető ki, hogy egy adott elem megjelenési formái közül az [+új] jegyű forma megelőzi a nem új formákat, l. (30).

(30) $X_{i [+ÚJ]} \gg X_i$ (Referencia-szabály): egy $X_{i [+új]}$ megelőzi az X_i -t. (a táblázatokban: REFSZ)

Végezetül, mint azt már említettem, a TP megszorítás valójában $X_{[+R\acute{O}L,+K\acute{O}NTR]}P$ az angolban és a németben, azaz csak a kontrasztív topikokat mozgatjuk előre. Az általánosabb $X_{[+R\acute{O}L]}P$ lejjebb helyezkedik el ezekben a nyelvekben, míg a magyarban ez utóbbi lesz domináns.

3.2.1. Angol balra kihelyezés

Mindhárom nyelv esetében kétféle inputot feltételezek BK esetén. A kihelyezendő frázis jegyei minden esetben $[+új]$ és $[+r\acute{o}l]$, amelyekhez még a prominencia-jegy is társulhat — az már az adott nyelvtől függ, hogy az utóbbi jegy jelenléte okoz-e különbséget a BK szerkezetében.

Az első táblázat (T5) egy $[+új]$ $[+r\acute{o}l]$ jegyű BK szerkezetét vezeti le. A két balra kihelyezést nem tartalmazó szerkezet azonnal kiesik: A d. mondat új topikot tartalmaz, és ez ellentmond a pragmatikai kikötésünknek. Az e. szerkezetben pedig töröltünk egy diskurzus-jegyet, hogy $*X+Ú+R$ teljesüljön. Az a., b. és c. mondat — amelyekben a kihelyezett frázis a predikátum tartományán kívül van — mindenképpen megsérti a DEP(LEX) megszorítást, mert egy beillesztett rezumptív névmást tartalmaznak, viszont esetükben az $[+új]$ és a $[+r\acute{o}l]$ jegy két különböző elemen jelenik meg, így nem sértik meg az új topikokat tiltó megszorítást ($*X+ú+r$). A b. szerkezetben jobbra kihelyezés történt, a c. pedig egy feleslegesen topicalizált névmást tartalmaz, amely többszörösen megsérti az argumentum-illesztő szabályt.

(T5) Angol BK – A balra kihelyezett frázis $[+új]$ $[+r\acute{o}l]$

„John”: $[+új]$ $[+r\acute{o}l]$	$*X+ú+R$	MAX (D.O., S)	DEP (LEX)	REF SZ	SP	TP	PA
a. John $[+új]$, [I _S hate him $[+r\acute{o}l]$]			*				☆
b. [I _S hate him $[+r\acute{o}l]$,] John $[+új]$			*	*!			☆
c. John $[+új]$, [him $[+r\acute{o}l]$ I _S hate]			*				☆☆ !
d. John $[+új]$, $+r\acute{o}l]$ I _S hate	*!						☆☆
e. John $[+r\acute{o}l]$ I _S hate		*!					☆☆

A másik lehetséges input esetén is ugyanazt a szerkezetet kapjuk, azaz a [kontr] jegy jelenléte nem változtat a szerkezeten. A kihelyezendő frázis „hasadásakor” kétféleképpen oszolhatnak meg a jegyek: a kihelyezett elem lesz [+új] és [+kontr], a rezumptív pedig [+ról] (pl. a. szerkezet, T6), ill. a kihelyezett elem [+új] lesz, a névmás pedig [+ról] és [+kontr] egyszerre (c. szerkezet, T6). Tekintve, hogy az első esetben ugyanaz a szerkezet jön létre, mint kontrasztív jegy nélkül (T5), a második esetben viszont szintaktikai topikká válik a névmás, ezért előre kellene helyezni, gazdaságosabb, ha a [+kontr] és a [+ról] nem ugyanazon az elemen jelenik meg, ha nincs olyan magasrendű megszorítás, ami ezt megköveteli.

(T6) Angol BK – a kihelyezett frázis [+új] [+ról] és [+kontrasztív]

„John”: [+új][+ról][+kontr]	*X+ú+R	MAX (D.O., S)	DEP (LEX)	REF SZ	SP	TP	PA
a. John[+ú,+pr] [I _S hate him[+r]]			*				☆
b. [I _S hate him[+r]] John[+ú, +pr]			*	*!			☆
c. John[+ú] [him[+r,+pr] I _S hate]			*				☆☆!
d. John[+ú, +r, +pr] I _S hate	*!						☆☆
e. John[+r,+pr] I _S hate.		*!					☆☆

Ezt az elemzést, miszerint angolban csak egyfajta BK lehetséges, pragmatikai vizsgálatok is igazolják. Jelentés szempontjából bizonyított (Prince 1997), hogy az angol BK csak új topikok bevezetését szolgálja, és nincs kontrasztív értelmezése.

3.2.2. Német BK: két különböző szerkezet

A német BK elemzésénél az a célom, hogy az alább bemutatott variánsokat lehetséges legyen levezetni. A Függeléktopikos BK, azaz a (31), szerkezete megegyezik az angoléval, a Kontrasztív BK esetén (a (32)-ben) azonban a rezumptív névmás szintaktikai topikpozícióba kerül.

- (31) **Der Hans,**   jeder   mag   **ihn.**   Függeléktopikos BK¹⁰
a-nom Hans   mindenki   szereti   őt-acc
- (32) **Den Hans,**   **den**   mag   jeder.   Kontrasztív BK
a-acc Hans(ot) azt(R)   szereti mindenki   (Nolda 2004: 7)

Azt teszem fel, hogy az első esetben [+új] és [+ról] jeggyel rendelkezik a kihelyezett frázis, így a rezumptív névmásra kerülő [+ról] jegy nem okoz topikalizációt. A második esetben [+új], [+ról] és [+kontr] jegyű az inputban kihelyezett frázis: akkor jön létre topikmozgatás, ha a [+ról] és a [+kontr] jegy is a névmáson van. Azonban ehhez szükség van egy hűségességi megszorításra, aminek hatására a kevésbé gazdaságos szerkezet kerül ki győztesként. Ez a megszorítás a pragmatikai jegyek inputban megadott kombinációjához hű kimeneti formákat preferálja, l. (33).

- (33) MAX[+RÓL&+KONTR]: ha az inputban ugyanahhoz az elemhez van hozzárendelve a [+ról] és a [+kontr] jegy, nem választhatók szét (röviden: MAX[R&K]).

Az első esetben (T7) még nincs szerepe a fenti szabálynak, mivel a kihelyezendő frázis jegyei: [+ról] és [+új]. Az e. szerkezeten kívül mindegyik mondat teljesíti az új topikok elleni megszorítást, a d.-ben azonban ez jegytörléssel valósul meg, ezért a MAX(D.O.) hűségességi szabály kizárja. A rezumptív névmás felesleges topikalizációja itt is kizárható (b. és c. szerkezet). A győztes jelöltben nem kell törölni az alanyi jegyet, mert szintaktikai topik híján az alany kerülhet predikátum előtti pozícióba.

---

¹⁰ A szakirodalomban szereplő „Hanging Topic Left Dislocation” megfelelője. (Frey 2001; Lambrecht 2001; Nolda 2004)

(T7) Német Függeléktopikos BK – az új topik jegyei: [+új, +ról]

„der Hans“: [+új][+ról]	*X+Ú+R	MAX (D.O.)	DEP (LEX)	TP	MAX [R&K]	SP	MAX (S)	PA
☞ a. Der Hans[+új] [jeder _S mag ihn[+ról]]			*					☆
b. Der Hans[+új] [ihn[+ról] mag jeder _S]			*			☆!		☆
c. Der Hans[+új] [ihn[+ról] mag jeder]			*				*!	☆
d. Den Hans[+új] mag jeder		*!					*	☆
e. Den Hans[+új, +ról] mag jeder	*!						*	☆

A (T8) táblázatban figyelhető meg az új, jegykombinációra vonatkozó hűségességi megszorítás, a MAX[R&P], működése. Ez kizárja az angollal megegyező c. mondatot, ahol elválasztottuk a [+ról] és a [+kontr] jegyet. A győztes szerkezetben a rezumptív névmásra helyeződik a mind a [+ról], mind a [+kontr] jegy, ezért az topikpozícióban jelenik meg. Ebben az esetben a. és b. szerkezet közül az a. lesz optimálisabb, mivel abban törlődött az alanyi jegy, míg a b. szerkezetben nem, ezzel megsérti az SP megszorítást. Az utolsó d. mondat egy pragmatikai jegy törlődése miatt esik ki korán a versenyből.

(T8) Német prominens új topik (kontrasztív) – jegyei: [+új, +ról, +kontrasztív]

„den Hans“: [+új][+ról][+kontr]	*X+Ú+R	MAX (D.O.)	DEP (LEX)	TP [R&K]	MAX [R&K]	SP	MAX (S)
☞ a. Den Hans[+új] [den[+r,+pr] mag jeder]			*				*
b. Den Hans[+új] [den[+r,+pr] mag jeder _S]			*			☆!	
c. Den Hans[+új,+pr] [jeder _S mag den[+r]]			*		*!		
d. Den Hans[+új] [jeder _S mag den[+ról]]		*!	*		*		

3.2.3. Balra kihelyezés magyarban

A magyarban csak egyfajta BK szerkezet lehetséges, amelyben a rezumptív névmás szintaktikai topikpozícióban áll. Tehát szintaktikailag ugyanaz lesz a szerkezet, akár jelen van a [+kontr] jegy az inputban, akár nincs. Ennek oka a magyar mondszerkezet diskurzus-orientáltsága: egyedül a [+ról] jegy is elég, hogy szintaktikai topikalizációt okozzon.¹¹ A szabályrendszer szempontjából ez azt jelenti, hogy a topik-megszorításnak a $X_{[+R]}P$ formája magasabbra kerül a hierarchiában a kontrasztív topikokra vonatkozó megszorításnál.

A (T9) táblázat bemutatja, hogy $X_{[+R]}P$ miatt a csak [+új] [+ról] jegyű frázis esetén is topikalizálódik a rezumptív névmás (a. szerkezet). Ugyanez a megszorítás kizárja, hogy a névmás argumentumpozícióban maradjon, mint a b. mondatban látható. A pragmatikai jegyek törlése a magyarban sem elfogadható (c.); az alany jegy viszont minden esetben törlődött (l. 3.1.3.).

(T9) BK a magyarban – a kihelyezett frázis inputbeli jegyei: [+új] és [+ról]

„Bélát”: [+új][+ról]	*X +Ú+R	MAX (D.O.)	DEP (LEX)	$X_{[+R]}P$ (TP)	SP,PS	MAX (S)	PA
a. Bélát[+új] [azt[+ról] felhívta Mari]			*			*	☆
b. Bélát[+új] [felhívta azt[+ról] Mari]			*	☆!		*	*
c. Bélát[+új] felhívta Mari		*!				*	☆
d. Bélát[+új, +ról] felhívta Mari	*!					*	☆

Kontrasztív új topik esetén (T10) ugyanazt a szórendet kapjuk, mint az előző esetben: a rezumptív névmás topikalizálódik (a. szerkezet). Értelmezésbeli érvek miatt azt teszem fel, hogy a magyarban is fontos, hogy a topik- és a kontraszt-jegy ne váljon szét, ezért – bár szerkezetileg azonos a c. mondatnál – az a. jelölt lesz a legoptimálisabb.

¹¹ Természetesen a magyarban is vannak in situ topikok. Ezek feltevésem szerint ismert információt tartalmazó elemek, azaz [-új] jegyűek; viszont nem ténamegjelölő funkciójuk, mint a [+ról] topikok, tehát az utóbbi jegyet nem tartalmazzák, ezért nem is kerülnek a bal perifériára.

Pragmatikai értelmezését tekintve, mint már a bevezető példánál (2.1.) utaltam rá, a magyar BK lehet kontrasztív, de nem feltétlenül az. Kontrasztív értelmezés esetén a némethez hasonló jegyszerkezetet tételezek fel, ezért játszik itt is szerepet a MAX[RÓL&KONTR] megszorítás. Természetesen a felszíni szerkezetbeli eltérést ez nem okoz, viszont megmagyarázza a BK két különböző értelmezési lehetőségét és a rezumptív névmás esetenkénti hangsúlyosságát a magyarban.

(T10) Magyar kontrasztív BK – a kihelyezett frázis jegyei: [+új], [+ról] és [+kontrasztív]

- a. Bélát[+új], [azt[+ról,+kontr] felhívta Mari.]
- b. Bélát[+új], [felhívta azt[+kontr,+ról] Mari.]
- c. Bélát[+új,+kontr], [azt[+ról] felhívta Mari.]
- d. Bélát[+új,+kontr] felhívta Mari.
- e. Bélát[+új,+kontr,+ról] felhívta Mari.

„Bélát”: [+új] [+ról] [+kontr]	*X +Ú+R	MAX (D.O.)	MAX [R&K]	DEP (LEX)	X _[+R] P	SP,PS	MAX (S)	PA
a.				*			*	☆
b.				*	☆!		*	*
c.			*!	*			*	☆
d.		*!	*				*	☆
e.	*!						*	☆

4. Összefoglalás

Az elemzés célja a BK pragmatikai és szintaktikai jellemzőit is figyelembe vevő vizsgálat volt, éppen ebből a célkitűzésből adódnak esetleges pontatlanságai és hiányai is: egy formálisan kevésbé „megfogható” nyelvi szint adatait próbálja bevonni a mondattani elemzésbe. A szakirodalomban leírt korpuszvizsgálatokon túl még továbbiakra is szükség lenne annak meghatározásához, valójában miben áll egy balra kihelyezett elem újdonsága – egyelőre ezt a kérdést nyitva kell hagynom.

A bemutatott optimalitáselméleti elemzés előnyei, hogy (i) csak illesztő- és hűségességi megszorítások használatával levezethető mind a meghatározott alanyi pozícióval rendelkező, mind a topik-prominens típusba tartozó nyelvek mondatszerkezete; továbbá (ii) a pragmatikai jegyekre érzékeny megszorítások pedig képesek az inputnak – és ezáltal a kontextus-

nak – megfelelő topikalizációs vagy balra kihelyezéssel szerkezet kiválasztására, ill. képesek többféle típusú BK szerkezetet megkülönböztetni.

HIVATKOZÁSOK

- Choi, Hye-Won 2001: Binding and Discourse Prominence: Reconstruction in “Focus” Scrambling, in Geraldine Legendre – Jane Grimshaw – Sten Vikner eds: *Optimality-theoretic Syntax*, Cambridge, Mass., MIT Press, 143–170.
- É. Kiss, Katalin 2002: *The syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Féry, Caroline 2006: The Prosody of Topicalisation, ROA 774–0905. <<http://roa.rutgers.edu>>
- Frey, Werner 2000: Über die syntaktische Position der Satztopiks im Deutschen, *ZAS Papers in Linguistics* 20, 137–172. <www.zas.gwz-berlin.de/mitarb/homepage/frey/1130927092.pdf>
- Frey, Werner 2001: On some dislocation constructions in German and English, Zentrum für Allgemeine Sprachwissenschaft, Typologie und Universalien-forschung (ZAS), Berlin. <http://www.zas.gwz-berlin.de/?publications_zaspil>
- Frey, Werner 2004: Zur Syntax der linken Peripherie im Deutschen, in Franz Josef d'Avis hrsg.: *Deutsche Syntax: Empirie und Theorie. Göteborger Germanistische Forschungen*. <<http://amor.rz.hu-berlin.de/~h0594bbb/pdf-files/2005-Frey-LinkePeriph-neu.pdf>>
- Gáspár, Miklós 2005: Coordination in Optimality Theory, doktori disszertáció, ELTE, Budapest.
- Givón, Talmy szerk. 1983: *Topic Continuity in Discourse. A Quantitative Cross-Linguistic Study*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing.
- Gregory, Michelle L., Laura A. Michaelis megj.e.: Topicalization and Left-Dislocation: A Functional Opposition Revisited, *Journal of Pragmatics* 33, 1665–1706.

- Gundel, Jeanette K. 1988: Universals of topic-comment structure, in Michael Hammond – Edith Moravcsik – Jessica Wirth eds: *Studies in linguistic typology*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 209–239.
- Hidalgo, Raquel 2000: Establishing topic in conversation. A contrastive study of Left dislocation in English and Spanish, in A. Downing – J. Moya – J. I. Albentosa eds: *Talk and text. Studies on spoken and written discourse*, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 31–50. <<http://www.ucm.es/info/circulo/no11/hidalgo.htm>>
- Lipták, Anikó – Luis Vicente 2006: Pronominal doubling under topicalisation. <<http://www.ling.auf.net/lingBuzz/000247>>
- Lambrecht, Knud 1994: *Information structure and sentence form: Topic, focus, and the mental representations of discourse referents*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lambrecht, Knud 2001: Dislocation, in Martin Haspelmath et al. eds: *Language Typology and Language Universals. An International Handbook*. Vol. 2, Berlin, de Gruyter.
- Molnár, Valéria 1998: Topic in Focus. On the Syntax, Phonology, Semantics and Pragmatics of the So-Called “Contrastive Topic” in Hungarian and German, *Acta Linguistica Hungarica* 45, 89–166.
- Newson, Mark 2004: Deforestation in syntax, *The Even Yearbook* 6, 135–148.
- Nolda, Andreas 2004: Topics Detached to the Left: On Left Dislocation, Hanging Topic and Related Constructions in German, *ZAS Papers in Linguistics* 35, 423–449.
- Prince, Ellen F. 1997: On the Functions of Left-Dislocation in English Discourse, in A. Kamio ed.: *Directions in functional linguistics*, Philadelphia/Amsterdam, John Benjamins, 117–144.
- Ross, John. 1967: *Constraints on Variables in Syntax*. Doktori disszertáció, MIT, Cambridge, M.
- Shaer, Benjamin – Werner Frey 2003: ‘Integrated’ and ‘Non-Integrated’ Left-peripheral Elements in German and English, *ZAS Papers in Linguistics* 35, 465–502. <<http://amor.rz.hu-berlin.de/~h0594bbb/pdf-files/2004-Shaer-Frey-ZAS-PIL.pdf>>

MIKOR KÖTELEZŐK A SZABAD HATÁROZÓK?¹

PEREDY MÁRTA

0. Bevezetés

Dolgozatomban a kötelező adjunktumok jelenséggörével foglalkozom. Ha a jelenség angol elnevezését, *obligatory adjuncts*, teljes mértékben le akarjuk fordítani, a *kötelező szabad határozók* terminushoz jutunk, mely tökéletesen kifejezi a jelenségben rejlő paradoxont, melyet az (1)-es példa illusztrál. (A dolgozat példáiban a ' jellel a mondat első kötelező hangsúlyát jelzem.) Az (1a)-beli mondat *tegnap* időhatározóját, mint általában az időhatározókat, habozás nélkül adjunktumnak (más néven szabad határozónak) tekintenénk, ám ekkor azt várnánk, hogy elhagyható legyen. Ez a kitétel azonban nem teljesül, mint azt az (1b)-beli példa mutatja. (1c) csupán az (1a)-hoz hasonló további példákat hoz annak bemutatására, hogy a rosszul formált (1b)-beli mondatot igen sokféle határozó megmentheti.

(1a) ' *Tegnap* született a kisbaba.

(1b) *'Született a kisbaba.

(1c) ' *Császármetszéssel* / *A 'János kórházban* / ' *Fekete hajjal* született a kisbaba.

A *születik* ige egy ún. létrejövést kifejező ige, mely a határozottsági korlátozás hatálya alá esik, ebből következik az (1b) mondat rosszulformáltsága. Ez olyannyira igaz, hogy Grimshaw és Vikner (1993), akik először foglalkoztak behatóan a jelenséggel az angolban, kifejezetten a létesítőigék sajátos vonásain alapuló magyarázatot adtak (ugyan nem a határozottsági korlátozásra támaszkodva), ám a (2)-es példapár azt mutatja, hogy a szabad határozó el nem hagyhatóságának problémája más típusú mondatokban is felbukkanhat.

(2a) A cukor ' *könnyen* oldódott a teában.

(2b) ?A cukor 'oldódott a teában.

---

¹ A tanulmány a TS 49873 sz. OTKA projektum keretében készült. Köszönetet mondok: É. Kiss Katalinnak, a projektum vezetőjének, Kenesei Istvánnak, a kötet szerkesztőjének és a dolgozat névtelen lektorának alapos munkájukért és megjegyzéseikért.

A fenti példák láttán, amennyiben biztosak vagyunk abban, hogy ezek a határozók se nem szemantikai, se nem szintaktikai argumentumai az ígének, felvetődik a kérdés, hogy milyen egyéb tényezők követelhetik meg egy összetevő jelenlétét a mondatban. Vegyük észre, hogy az (1a) és (2a) mondatok kötelező szabad határozói a mondat főhangsúlyát viselik, vagyis ők hordozzák az új információt. A (3)-as és (4)-es példák bizonyítják, hogy e szerepük kulcsfontosságú a jelenség szempontjából:

- (3) *'Született a kisbaba *tegnap*.
- (4) *A cukor 'oldódott *könnyen* a teában.

Ackerman és Goldberg (2001) ezt felismerve angol adatok alapján egy átfogó, nem csupán a létesítőigékre kiterjedő pragmatikai magyarázatot javasolt. A (5)-ös és a (6)-os példák az (1)-es és a (2)-es angol megfelelői. A nyelvi sajátságoktól eltekintve – mint például a szórend vagy az, hogy az angol passzív szerkezetet használ, míg a magyar mediálist – egyetlen különbség figyelhető meg a két nyelv között, nevezetesen az, hogy míg az (1b) magyar mondat előtti * rosszulformáltságot jelent, addig az angol (2b) mondat #-je csupán a mondat nem-szerencsés (*infelicitous*) voltára utal. A nem-szerencsés kifejezés azt jelenti, hogy semleges kontextusban nem értelmezhető a mondat; azonban bizonyos speciális kontextusban lehet elfogadható. A két nyelv közti eme ártatlannak látszó eltérésről sok szó esik majd a 2.3. és 2.4. alfejezetben.

- (5a) The baby was born *yesterday / by caesarean / with black hair*.
a kisbaba született *tegnap / császármetszéssel / fekete hajjal*
- (5b) #The baby was born.
a kisbaba született
- (6) The sugar dissolved #(easily).
a cukor oldódott *könnyen*

Dolgozatomban a létesítőigés mondatokban ((1)-es és (5)-ös példa) előforduló kötelező határozókkal foglalkozom részletesen. Ackerman és Goldberg magyarázatát alapvetően elfogadom mind a magyar, mind az angol esetében, valamint a magyarra vonatkozó szakirodalomnak a létesítőigés mondatokra vonatkozó bőséges eredményeit is alapul veszem (lásd például

É. Kiss 1995; Kálmán 1995; Bende-Farkas 1995; Maleczki 2001; Piñón 2005; Kálmán és Varasdi 2005; hogy csak a dolgozatban hivatkozott munkákat említsem). Tehát nem egy új elmélettel kívánok előállni; jelen munka célja inkább a rendelkezésre álló eredmények kiaknázása. Először is céltom annak bemutatása, hogy a) a pragmatikai magyarázat, melyet az 1.1. alpontban tárgyalok, Ackerman véleményével ellentétben (személyes közlés) a magyarra, és azon belül a magyar létesítőigés szerkezetekre is áll (1.2. alpont), ám b) a határozottsági korlátozás és annak neutralizációja az általános pragmatikai megszorításoknál jóval precízebb megközelítést tesz lehetővé (1.3. alpont). A dolgozat teljes második fejezetét annak bemutatására fogom szánni, hogy az angol létesítőigés mondatok viselkedése is leírható e szigorúbb keretben, és a „szerencsesség” bizonytalan fogalmától megszabadulhatunk, ha feltételezzük, hogy a létesítőesemények az angolban is kétféleképpen fejezhetők ki a magyarhoz hasonlóan. (A magyarban a csupasz, illetve az igekötős igékkel, pl.: *épül – megépül*).

Másrészt rávilágítok arra, hogy a magyar létesítő szerkezetek látszólagos bonyolultsága, mely abban rejlik, hogy az igekötők és másodlagos predikátumok illetve a fókuszált összetevők tartománya összemosódni látszik, feloldható, ha figyelembe vesszük, hogy a terminatív és rezultatív másodlagos predikátumok valójában nem a létesítőigékhez, hanem az azokkal azonos alakú, állapotváltozást kifejező igékhez kapcsolódnak (1.5. alpont). Ez alól kivételt képez az az igekötő, mely az igekötős létesítőigéi jelentésben szerepel (az esetek túlnyomó többségében a *meg*), ez nem a végállapotról utaló rezultatív elem (1.4. alpont).

Végezetül már a bevezetőben fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kötelező adjunktum kifejezés nem egy bármilyen szempontból egységes adjunktumosztály megnevezése, hanem egyszerűen utal a mondat minden olyan adjunktumára, mely információszerkezeti szerepe miatt nem hagyható el. A további terminológiai pontosításra az 1.2.2. alpontban kerül sor.

1. A kötelező határozók jelenségének áttekintése a magyar létesítőeseményekben

1.1. A pragmatikai magyarázat (Ackerman és Goldberg 2001)

Először tehát ismerkedjünk meg Ackerman és Goldberg gondolatmenetével. A kérdés egyrészt az, hogy miért nem jó az (1b), illetve (5b)-beli, létesítőigét és specifikus téma-argumentumot tartalmazó mondat, másrészt az, hogy mitől válik elfogadhatóvá a határozóval bővített (1a) és (5a)-jelű

párjuk. A határozott főnévi csoport előfeltételezi referense létezését, sőt létrejöttének jellegzetes módját is (a kisbabák például mindig születés révén „jönnek létre”). A (b) mondatok predikátuma azonban a létrejövést és annak módját állítja. Ezért a mondatok nem felelnek meg az ún. fókusz követelménynek, mely egy pragmatikai elv, és azt mondja ki, hogy minden mondat valamilyen új információval kell, hogy hozzájáruljon a beszélgetéshez. Ha előfeltételezett dolgot állítunk, nem közlünk új információt. Az (1a) és (5a) mondatok fő állítását azonban a fókuszált határozók hordozzák, hiszen a létrejövés körülményei (helye, ideje stb.) már nincsenek előfeltételezve a határozott NP által.

A hangsúly tehát a releváns új információ meglétéén van. Ezt közvetíthetik például adjunktumok, de nem csak azok (vö. 1.2.1. és 1.2.2. alpont), mint azt Ackerman és Goldberg is hangsúlyozza.

1.2. *A magyar csupasz létesítőigés mondatok*

Ahhoz, hogy a fenti érvelést érdemben megítélhessük, és a magyarra vonatkoztathassuk, tekintsük át először a létesítőigés, szabad adjunktumos mondatok tulajdonságait a magyarban.

A létesítőigék fogalmát Szabolcsi (1992) szellemében használom. Olyan igékről van szó, melyek tartalmazzák a létezés, létrejövés vagy létrehozás, röviden létesítés, jelentésmotívumát. A létesítés a való világbeli létesítésnél tágabban értendő: egy új diskurzusreferens az adott diskurzusba való bevezetését jelenti. Az igék széles köre elláthatja ezt a szerepet, ezért szokás erre a csoportra, a létesítés fogalmától elszakadva, HK-igeként is utalni (HK = határozottsági korlátozás).

1.2.1. *Tulajdonságok*

1. A jelenségben csak az igekötő nélküli létesítőigét tartalmazó mondatok vesznek részt; sem a *meg* igekötős létesítőige (7a), sem más akár telikus (7b), akár atelikus (7c) predikátumok nem követelik meg a határozó jelenlétét és főhangsúlyát.

(7a) *(Tegnap)* ’megszületett a kisbaba.

(7b) Tádé *(a szkanderben)* ’nyert.

(7c) Hanga *(a réten)* ’sétált.

2. A csupasz létesítőigék is csak akkor követelnek plusz összetevőt a mondatban, ha specifikus témával állnak. Ez a jelenség az ún. határozottsági korlátozás (angolul Definiteness Effect, lásd Szabolcsi (1992)), mely azt mondja ki, hogy a csupasz létesítőigét tartalmazó perfektív olvasatú semleges mondatokban a téma-argumentumnak nem-specifikusnak kell lennie (vö. (8)).²

(8) 'Született egy kisbaba.

3. Mint azt már a bevezető (3)-as példája is mutatta, szükséges, hogy a kötelező adjunktumok a főhangsúlyos igeivői pozíciót foglalják el. Hogy ezek a kifejezések kontrasztív fókuszt fejeznek ki, az a (9)-esben bemutatott tesztből következik. Tagadáskor ugyanis az igemódosítók (például az igeekötők) az ige mögé kerülnének, míg a fókuszált összetevők eredeti helyükön maradnak.

(9a) *'Nem született *fekete hajjal* a kisbaba.

(9b) 'Nem *fekete hajjal* született a kisbaba.

4. Az ige nyilvánvalóan nem szelektálja a szóbanforgó határozókat, hiszen típusukra nem érzékeny. Ezt mutatta a bevezető (1c) példája.

5. Bár a határozók széles köre jelenhet meg egy azon mondatban is, a mondathatározók nem esnek a jelenség hatálya alá (lásd (10)), ami érthető, hiszen ezek a határozók nem foglalhatják el a fókuszpozíciót (még akkor sem, ha viselhetik a mondat főhangsúlyát, mint például a *biztosan*).

(10) *'Szerencsére / 'Biztosan született a kisbaba.

6. Végül, de nem utolsó sorban nagyon fontos észrevennünk, hogy nem csupán szabad határozók, hanem az ige vonzatainak fókuszálása is jólformált mondatot eredményez, ezt mutatja a (11)-es példa. Kivételt jelent a téma-argumentum fókuszálása (vö. a (12)-es), amit részletesen tárgyalok a függelékben az írásom lektora által felvetett ellenpéldákra válaszul. A (13)-as példában azt látjuk, hogy az ígére eső főhangsúly is jólformált mondatot eredményez, ha a „létesítés módja” jelentésszervező más módokkal szembe-

---

² Egészen pontosan a nem-specifikusság a dolgozatban tárgyalt esetekben mindig utóspecifikus értelemben értendő (Wacha 1978; Szabolcsi 1992), vagyis a mondat elhangzása után az adott objektum elérhetővé válik a diskurzusban.

állítható. Például: oly módon jutottam hozzá a gyűrűhöz, hogy kaptam, nem úgy, hogy vettem vagy loptam vagy találtam.

(11) A gyűrűt 'én / 'Tóbiástól kaptam.

(12a) *A 'gyűrűt kaptam.

(12b) *A 'kisbaba született.

(13) A gyűrűt 'kaptam.

1.2.2. Kötelező határozók helyett kötelező fókusz

A bevezetés végén már említettem, hogy a kötelező adjunktum fogalma nem utal szabad határozók egy természetes osztályára, hanem csak azt fejezi ki, hogy információszerkezeti okokból adjunktumok is válhatnak a mondat kötelező összetevőivé. A fenti (11)-es és (13)-as példák pontosan azt jelezték, hogy az összetevő fókusz mivolta igen, szabadhatározói mivolta viszont nem játszik szerepet a jólformáltság szempontjából. Kérdés, hogy miért alakulhatott ki mégis a kötelező adjunktumok fogalma. Miért kelti fel jobban a figyelmünket a *'Tegnap született a kisbaba* – **'Született a kisbaba* mondatpár, mint például a *'Tóbiás verte meg Tádét* – **'Verte meg Tádét*. Az egyik ok az, hogy a második mondatpár alanyának nem kizárólag információszerkezeti okokból kell megjelennie: a semleges mondat is kíván alanyt, bár a magyarban a nem hangsúlyos alany lehet rejtett névmás. A másik ok viszont az, hogy a fókuszált kifejezés elhagyása után visszamaradó szóhal-mazból szórendi változtatások után kialakítható egy jólformált semleges mondat (*'Megverte Tádét*), addig az első esetben ez nem áll fenn. A kötelező adjunktumokra jellegzetesen olyan mondatokban figyelünk tehát fel, melyek az adjunktum elhagyása után semleges mondatként semmiképpen nem értelmezhetők. Összefoglalva:

(14) A kötelező adjunktum kifejezés nem szabad határozók valamilyen egységes osztályát jelöli, hanem azokat a szabad határozókat, típusuktól függetlenül, melyek olyan mondatokban töltik be a fókusz szerepét, melyek semleges mondatként rosszulformáltak lennének.

Nem igaz azonban, hogy a fogalom az adjunktum típusától teljesen független, hiszen az a megkötés, hogy a kötelező adjunktum a mondat fő

állításának hordozója, áttételesen a típusára is tesz megkötést. Például nem lehetnek mondathatározók.

1.2.3. *Aspektuális tulajdonságok*

Az eddigi példákban olyan csupasz létesítőigék szerepeltek (*születik, kap*), melyek nem-duratív eseményt írnak le, ezért a folyamatos olvasat eleve ki volt zárva. A specifikus témát tartalmazó semleges mondatok előtti * azt jelölte, hogy ezeknek a mondatoknak befejezett olvasata sincs. Bár befejezett olvasata a csupasz létesítőige által kifejezett duratív eseményeknek sincs, folyamatos olvasatuk (megfelelő kontextusban) lehet. Ezt mutatja a (15)-ös példa.

(15) (Éppen) ’épült a ház (mikor ott járunk).

Hangsúlyoznom kell, hogy minden eddigi és további megfontolások a befejezett olvasatra értendők, hacsak külön nem jelzem az ellenkezőjét.

1.3. *A határozottsági korlátozás és a pragmatikai elvek viszonya*

A téma specifikusságát vizsgálva már említettem a csupasz létesítőigékre vonatkozó határozottsági korlátozást, de nem érintettem azt a kérdést, hogy ez a megkötés a grammatika mely szintjén érvényesül. Lehet egyrészt az igék lexikális tulajdonsága, hogy nem-specifikus témát kívánnak. Emellett érv, hogy az igéknek csak egy bizonyos csoportja mutatja ezt a tulajdonságot. Piñón (2006a) ennek szellemében adja meg a létesítőigék lexikai leírását, ám ebben a megközelítésben a fókuszos mondatok interpretációja nehézségekbe ütközik, ugyanis a javasolt lexikai tétel nem állhat a fókuszos mondat előfeltetelezett tartományában (erről lásd az 1.5.2. alpontot). A szerzők túlnyomó többsége (Szabolcsi 1992; Kálmán 1995; É. Kiss 1995; Maleczki 2001) Piñónnal ellentétben alapvetően információszerkezeti megköntésként értelmezi a jelenséget. Gondolatmenetük a következő. Ha a mondat fő állítása a létesítőesemény és annak lezárulta (a befejezett semleges mondat esete), akkor a téma-argumentumnak, melynek referense csak a létesítés lezárultának pillanatától fogva létezik, nem-specifikusnak kell lennie, hiszen amíg a létrejöttét nem állítottuk (vagyis valamilyen módon nem vezettük be a diszkurzusba), addig nem előfeltételezhetjük a létezését, azaz nem utalhatunk rá specifikusan.

Ha a téma mégis specifikus egy ugyanilyen típusú mondatban, akkor egy már létező (sőt előfeltételezett) dolog létrejöttét állítjuk, vagyis tautológiához jutunk. Tautológikus állításokat ugyan teszünk olykor (pl.: *Ami szép, az szép*), és nem érezzük őket rosszulformáltnak, de ezek szándékolt tautológiák, míg az előbbiek nem-szándékoltak, azaz a szerkezetükből következően menthetetlenül azok, ezért rosszulformáltnak érezzük őket.³ (Ez Szabolcsi (1992) gondolatmenete.)

Ahhoz, hogy a határozott téma és az annak létesítését kifejező esemény megférjenek egy mondatban, arra van szükség, hogy a létesítőesemény is mint előfeltételezett információ szerepeljen. Ez úgy érhető el, ha van egy fókuszált jelentésösszetevő a mondatban, mely a mondat többi részét előfeltételezi.⁴ Ezért van az, hogy a fókusz neutralizálja a határozottsági korlátozást, vagyis engedélyezi a határozott téma megjelenését.

Összességében azt láthatjuk, hogy a magyar létesítőigés mondatokban a fókuszált kifejezések megjelenése nem csupán pragmatikai effektus, nem csak arról van szó, hogy nem mondtunk fókusz híján semmi újat, hanem arról, hogy ezt a semleges mondat szerkezete már eleve ki is zárja (nem-szándékolt tautológia), vagyis a mondat szemantikailag rosszulformált. A magyarra tehát Ackerman és Goldberg pragmatikai magyarázatánál szigorúbb megkötések érvényesek, ezzel együtt persze a pragmatikai megfontolások nem veszítik érvényüket, de önmagukban nem magyarázóerejűek.

A második fejezetben foglalkozom majd azzal a kérdéssel, hogy mit állíthatunk az angol adatokról a fentiek fényében.

1.4. Igeköötő létesítőigék – intencionális entitások

Eddig olyan szerkezetekről volt szó, melyben egy igekötő nélküli létesítőige és a létrejött objektumra referáló téma-argumentuma fejezi ki a létesítőeseményt, pl. *épült egy ház*. Ezek az igék követelik meg a kötelező adjunktumok, pontosabban a fókusz jelenlétét specifikus téma esetén. A létesítőesemények kifejezésének másik módja a csupasz létesítőige (általában

---

³ A szándékolt tautológiákat könnyen át tudjuk alakítani kontingens állításokká, például: *Ami természetes, az szép*, míg a létesítőeseménybe nem tudunk olyan határozott témát helyettesíteni, amivel az állítás megszűnne tautológikus lenni, ezért nevezzük nem-szándékolt tautológiának.

⁴ A (14)-es példában szereplő igefókuszos mondatokra való tekintettel kell óvatosan úgy fogalmaznom, hogy "jelentésösszetevő". Ott ugyanis nem az ige teljes tartalma, hanem csak a „létrehozás módja” van szembeállítva.

meg) igekötős alakja. (Pl.: megszületik, megépül, megír, megfest, de: elkészül, ellop.⁵) Mi a különbség a létesítőesemény kétféle kifejezőmódja között?

A létesítőesemény betetőzésére kétféleképpen utalhatunk. A csupasz ige esetében maga a téma-argumentum utal az esemény végállapotára, hiszen egy csupán a betetőzés pillanatától kezdve létező objektumra referál (vö. É. Kiss 2004; Kálmán és Varasdi 2005). Az igekötős ige esetében az igekötő fejezi ki az esemény betetőzését, de nem azáltal, hogy a végállapotra referál (vö. Kálmán és Varasdi 2005, szemben É. Kiss-sel 2004). Már itt fontos hangsúlyoznom, hogy egy adott csupasz létesítőige nem bármely igekötővel kombinálódva eredményez igekötős létesítőigét, hanem csak egy speciálissal, ami leggyakrabban a *meg* igekötő.

1.4.1. *Intencionális entitások*

A különbség akkor válik igazán világossá a csupasz és az igekötős létesítőige között, ha alaposan megvizsgáljuk azt az objektumot, amire a téma-argumentumuk referál. Az igekötőtlen ige esetében, mint már mondtuk, ez maga a létrejött objektum, azaz egy való világbeli entitás. Az igekötős ige (és a létesítőfolyamatot kifejező ige) esetében azonban más a helyzet. Vegyünk egy példát! Akkor is beszélünk „a ház”-ról, amikor még az építkezést el sem kezdtük, vagyis a valóságos ház, amiben majd lakni fogunk, még nem létezik. Mire referálunk ekkor az „a ház” kifejezéssel? Arra a házra, ami a terveinkben szerepel; bár tudjuk, hogy a ház még nem létezik, de létezésének lehetősége fennáll, azaz biztosan tudjuk, hogy ha az építkezés folyamata betetőződik (jelen példában szó szerinti értelemben is), akkor lesz egy valódi házunk.

Arról van szó, hogy az *(Éppen) épült a ház* illetve a *Megépült a ház* mondatban a téma nem a valódi házra, hanem a ház ideájára utal (Kálmán 1995; Bende-Farkas 1995). Az olyan objektumokat tehát, amelyek még csak potenciálisan léteznek, de egy létesítőfolyamat betetőzésével a való világ objektumaivá válnak, intencionális entitás-oknak nevezzük (vö. Kálmán és Varasdi 2005, illetve Piñón 2005 templátumoknak (*template*) nevezi az ilyen objektumokat).

Az 1.2.3. alpontban említettem, hogy az *(Éppen) épült a ház* mondatnak van folyamatos olvasata. Most azt látjuk, hogy a folyamat nem a valódi,

---

⁵ Az igekötők elemzése nem tárgya ennek a dolgozatnak. Mindenképpen óvatossá kell lennünk, mert beszélőnként változhat, hogy melyik igekötő pontosan melyik jelentést kódolja.

hanem az intencionális entitásról szól (ezt neveztem az imént létesítő-folyamatnak). A duratív, igekötőtlen igealak tehát két lexikai egységet alkot: intencionális témát szelektálva létesítőfolyamatot, míg valódi témával befejezett létesítőeseményt ír le. Az igekötő, a folyamathoz járulva, annak betetőzését fejezi ki (vö. Kálmán és Varasdi 2005, míg Piñón 2005 az igekötős alakot a befejezett formából származtatja).

Az igekötős ige témája (szemben a csupasz ige témájával) feltétlenül specifikus (lásd specifikussági követelmény – É. Kiss 1995), mivel a folyamatból vezethető le, a folyamat pedig csak specifikus témára irányulhat.⁶

Az eddigiek duratív eseményekre vonatkoztak, de természetesen a pillanatszerű eseményekre (mint pl. a *megszületik*) is ugyanúgy igaz, hogy intencionális objektumra vonatkoznak. Mondhatjuk azt, hogy fizikailag minden pillanatszerű esemény is duratív, vagyis valamennyi időt vesz igénybe, csak az időtartam rövidege miatt nem (vagy csak ritkán) fordul elő olyan kontextus, melyben a folyamatra akarnánk utalni.

A valóságos és az intencionális entítások közötti különbség sokszor nehezen megragadható, hiszen ugyanaz a határozott főnévi csoport utalhat mindkettőre. Rámutatással viszont csak valóságos fizikai objektumokra tudunk utalni, ezért azt várjuk, hogy ilyenkor a csupasz létesítőigés mondat jólformált, míg igekötős rosszulformált legyen. Ez a helyzet a (16)-beli példákban. A (16b)-ben azt látjuk, hogy egy valódi entitásról értelmetlen azt állítani, hogy a létrehozása lezárult (ezt fejezné ki a *meg*), hiszen ezt előfeltételezzük, vagyis a probléma ugyanaz, mint a semleges csupasz igét tartalmazó mondatokban volt (lásd 1.3. alpont). Az viszont, hogy a *meg* igekötő jelenlétében a fókuszálás sem segít a (16c)-ben, mutatja, hogy az igekötős ige a már az esemény betetőzése előtt is létező intencionális entitásról szól, ami viszont nem a pöttyös rugdalózós kisbaba, hanem egy magzat. (17b)-ben és (17c)-ben pontosan erre a magzatra mint intencionális entításra (mint a kisbaba tervére vagy lehetőségére) utalunk, és a mondat meg is javul. (Az olyan mondatok megítélését, ahol a rosszulformáltság csupán a téma intencionális/valóságos voltán múlik, nem *-gal, hanem ?-lel jelölöm, mert az NP-k

---

⁶Mivel az igekötős létesítőige témája mindig specifikus, a *Megszületett egy kisbaba* mondatban a határozatlan névelő is csak specifikus értelmű lehet: egy kisbaba azok közül, akiknek a születésére már számítottunk. A félreértések elkerülése végett specifikus NP-k gyanánt mindig határozott NP-t használók, a határozatlan névelő pedig csak nem-specifikus kifejezést jelöl.

kétféle értelmezése között van némi átjárhatóság még az alábbi kifejezésekben is.)

- (16a) Ez a kisbaba itt a pöttyös rugdalózóban 'januárban született.
- (16b) ?Ez a kisbaba itt a pöttyös rugdalózóban 'megszületett.
- (16c) ?Ez a kisbaba itt a pöttyös rugdalózóban 'januárban született meg.
- (17a) ?Az ultrahang-felvételen szereplő magzat 'januárban született.
- (17b) Az ultrahang-felvételen szereplő magzat (azóta) 'megszületett.
- (17c) Az ultrahang-felvételen szereplő magzat 'januárban született meg.

A fókuszált kifejezések kötelezősége szempontjából összehasonlítva a csupasz és az igekötős igét azt mondhatjuk, hogy utóbbiak azért nem tautológikusak semleges mondatban sem, mert nem a valódi, hanem az intencionális entitás létrejöttét állítják.

1.5. *Rezultatív és terminatív másodlagos predikátumok*

Az előző pontban kiderült, hogy a létesítőigék kétféle lexikai egységet képeznek: témájuk vagy intencionális vagy valóságos entitás. Ebben a pontban arról lesz szó, hogy létesítőigék nem csak létesítőeseményekben szerepelnek, hanem kifejezhetnek egyszerű állapotváltozást is. A létrejövés az állapotváltozások azon speciális esete, melynek során a nem-létezés állapotából jut el az objektum a létezés állapotába. Mondhatjuk, hogy a létesítőigék olyan állapotváltozást kifejező igék, melyek ezen speciális állapotváltozás kifejezésére „szakosodtak”, ám „civilben” közönséges állapotváltozást írnak le ők is. Ez a jelentésük akkor válik a kötelező adjunktumok szempontjából érdekessé, amikor a kötelező, azaz fókuszált adjunktumok és az igemódosítóként megjelenő terminatív és rezultatív másodlagos predikátumok csoportját próbáljuk szétválasztani, mivel az utóbbiakat az ige vonzatának tekintjük.

1.5.1. *Igemódosító versus fókusz*

Az igekötős igét tartalmazó semleges mondatokat (*Megsült a hús*) és a csupasz igét tartalmazó fókuszos mondatokat (*A 'serpenyőben sült a hús*) eddig mint nyilvánvalóan különálló dolgokat kezeltem. Kevés szó esett a két eset közötti nyilvánvaló párhuzamról: mind az igekötő, mind a fókuszált összetevő azáltal eredményeznek jólformált, befejezett aspektusú mondatot, hogy betöltik az igét közvetlenül megelőző, igevivői helyzetet, melyre a mondat főhangsúlya esik, és amely az új információ hordozója. Az igevivői

pozíció a kontrasztív fókuszon, és a létesítőige igekötőjén túl sokféle kifejezést tartalmazhat. Ezek közül most azok érdekesek számunkra, melyek az előzőekhez hasonlóan befejezett olvasatot eredményeznek; ilyenek a rezultatív és terminatív kifejezések. Ezek lehetnek igekötők (*ki- / át- / össze- / le- / odasült a hús*), predikatív névszói kifejezések (*pirosra sült a hús*), sőt É. Kiss (2004) szerint a határozott főnévi csoport által képviselt terminatív vagy rezultatív kifejezések is (*a holnapi vendégségre sült a hús*).

A kérdés az, hogy rezultatív vagy terminatív másodlagos predikátumot tartalmazó mondatok a fókuszosakkal rokonok-e abból a szempontból, hogy a csupasz létesítőigéhez járulva előfeltételezés útján engedélyezik, hogy a létesített, valódi entitásra specifikusan utaljunk, vagy az igekötős létesítőigékhez hasonlóan az intencionális entitásra vonatkozó létesítőfolyamatból származtathatók, vagy egyik sem igaz rájuk.

A fókusz- és az igemódosítói státusz közti határvonal korántsem egyértelmű, vagyis a már említett tagadási tesztet használva sok nehezen megítélhető esetet találunk. A helyzetet nehezíti, hogy fókuszálni a rezultatív és terminatív összetevőket is fókuszálhatjuk, a kérdés tehát az marad, hogy mely kifejezések lehetnek igemódosítók. É. Kiss (2004) szerint például határozott kifejezések is megjelenhetnek terminatív és rezultatív igemódosítóként; emellett érv a (18)-as példában szemléltetett párhuzam, ugyanakkor a (19)-es mutatja, hogy a tagadási teszt ezt nem teljesen támasztja alá.

(18) 'Begurult a labda az árokba. – Az 'árokba gurult a labda.

(19) 'Nem az árokba gurult a labda. – ? 'Nem gurult a labda az árokba.

1.5.2. Határozottsági korlátozás a lexikonban

Mikor a kötelező adjunktumokat a csupasz létesítőigét tartalmazó mondat fókuszainak tekintem, a határozottsági korlátozást információszerkezeti, és nem lexikai megköthetként interpretálok (vö. 1.3. alpont). Mielőtt ebben a keretben tisztáznám a másodlagos predikátumok ügyét, hadd vázoljam fel a kötelező adjunktumok jelenségének elemzését (Peredy 2008 alapján) abban a keretben, ahol a határozottsági korlátozás az ige lexikai tulajdonsága. Ezzel a lexikai megközelítés problematikus voltát kívánom illusztrálni.

Ha a határozottsági korlátozást a csupasz létesítőige lexikális tulajdonságának tekintjük (Piñón 2006a), akkor ezek az igék nem fordulhatnak elő fókuszos mondat előfeltételezett tartományában, mert a létesített objektumot

mindenképpen, mint új információt vezet be; más szóval a fókusz általi neutralizáció ezen igék fölött nem érvényesülhet. Ebből az következik, hogy a határozott témát tartalmazó fókuszos mondatokban nem a csupasz létesítőige szerepel, hanem egy azzal azonos alakú másik ige. Ennek az igének specifikus a témája, de nem lehet azonos a folyamatigével sem, mivel a fókuszos mondatok befejezett olvasatúak (amit az is bizonyít, hogy a nem-duratív igék is előfordulhatnak bennük, l. a *születik* igét a korábbi példákban). Ezek szerint van egy harmadik változata is ugyanannak az igének, ami egy kötött alak abban az értelemben, hogy semleges mondatban önmagában nem fordul elő. A nem-duratív komplex igék (*meg-* / *Budapestre érkezik*) alapigéi is tekinthetők ilyen tulajdonságú kötött alakoknak, ráadásul azok is specifikus témát szelektálnak. Ezen analógiára alapozva állítom korábbi munkámban, hogy a fókuszált kifejezések egyben másodlagos predikátumként is szolgálnak, és képesek a terminatív és rezultatív kifejezésekhez hasonlóan befejezett összetett predikátumot alkotni a létesítőige eme kötött alakjával. Ennek lehetőségét abban láttam, hogy speciálisan a létesítőesemények mellett a létesítés körülményeit leíró kifejezések az újonnan létrejött objektum állapotát és ezáltal a létesítés végállapotát jellemző paraméterekként értelmezhetők. (Szemléletes példa erre, hogy születésünk körülményei (helye, ideje, születési súlyunk, a minket szülő nő (neve) stb.) egész életünkre szóló adatainkként jelennek meg.)

Még ha el is fogadjuk a végállapotra való utalás eme rendhagyó lehetőségét a kötött létesítőige mellett, két további nehézség áll fenn. Egyrészt nem világos, hogy egyes másodlagos predikátumoknak miért kell egyben kötelezően fókuszálva is lenni. Másrészt nem tartható az analógia sem az igekötős létesítőigével (ennek témája intencionális, míg a kérdéses mondatoké valódi entitás), sem a rezultatív és terminatív másodlagos predikátumokkal, mert, mint az a következő pontban kiderül, azok valójában nem is létesítést, csupán állapotváltozást fejeznek ki.

A jelen dolgozatban a határozottsági korlátozás lexikai kódoltságára vonatkozó feltevést az információszerkezeti magyarázat javára elvetem.

1.5.3. Az új magyarázat: létesítőigék civilben

A rezultatív és terminatív kifejezések az esemény végállapotára utalnak oly módon, hogy a téma-argumentum végpontbeli állapotát írják le. Egy ilyen kifejezés argumentuma nem lehet intencionális entitás, mivel az intencionális entitások változatlanok (pl. miközben a ház épül, a ház terve válto-

zatlan), tehát a végpontot nem jellemezheti az intencionális entitás új állapota. A rezultatív vagy terminatív kifejezést tartalmazó predikátum témája valóságos entitás kell, hogy legyen – vö. a (20a)-t és a (20b)-t.

(20a) ?'Át- / 'Ropogósra sütöttem a tőled tanult süteményt.

(20b) 'Át- / 'Ropogósra sütöttem a tálcán lévő süteményt.

Ha a mondat új információja (rezultatív vagy terminatív) végállapot, mint a (20b)-beli semleges mondatban, akkor egy létesítőesemény témája nem lehet előfeltételezett, hiszen az csak a végpontban, jön majd létre. Mivel a (20b) mondat határozott témát tartalmaz, és mégis jólformált, az ige nem fejezheti ki a téma által jelölt objektum létesítését, csak állapotváltozást: volt egy kontextusban adott sütemény, amit később át- illetve ropogósra sütöttem (ez É. Kiss 2004 meglátása is).

Hogy a létesítőigéknek állapotváltozás jelentése is van, az abból is ki-
derül, hogy folyamatot nem csak intencionális téma esetén fejezhetnek ki (ez a létesítőfolyamat a (21)-esben), hanem valódi entitással is: (22)-es példa.

(21) Éppen sütöm a tőled tanult süteményt.

(22) Éppen sütöm a süteményt, amit már tegnap előkészítettem.

A rezultatív és terminatív kifejezések valamint a kötelező adjunktumok szerepe és disztribúciója tehát ugyan látszólag nagyon hasonló – vö. (23), valójában az előbbieket másodlagos predikátumok (tehát az igével komplex predikátumot alkotnak) és az ige vonzatai, míg az utóbbiak fókuszált kifejezések és adjunktumok. Valamint nem ugyanolyan típusú eseményekben jelennek meg: a másodlagos predikátumok állapotváltozásokban, míg a kötelező adjunktumok létesítőeseményekben szerepelnek. (Fókuszált adjunktumok persze állapotváltozást leíró mondatban is lehetnek, de akkor folyamatos aspektusú marad a mondat, és a semleges mondat is jólformált, vagyis a kötelező adjunktumok (14)-beli definícióját nem elégtí ki.)

(23) 'Ebédre sütöttem a húst. – 'Délben sütöttem a húst.

1.6. Összegzés

A kötelező adjunktumok egyik legjellegzetesebb előfordulási helyét, a létesítőeseményeket vizsgáltam a fentiekben. Megállapítottam, hogy kötelező

határozók a befejezett aspektusú, valóságos entitásra specifikusan utaló témát tartalmazó létesítőesemények mellett jelennek meg fókuszként. A fókuszban azonban más kifejezés is előfordulhat, például az ige vonzatai is fókuszálhatók. A fókusz szerepe, hogy neutralizálja a határozottsági korlátozást, és ezzel engedélyezze a specifikus témát. Ehhez a fókusznak nem csupán a pragmatikai új információ szerepét kell betöltenie, hanem előfeltételeznie kell a teljes létesítőeseményt. Erre a magyar szerkezeti fókusz pozíciójába, azaz az ige elé mozgatott összetevő képes, de egy in situ információs fókusz már nem (24). Szerkezeti fókusz hiányában, Ackerman és Goldberg állításával szemben, nem egyszerűen pragmatikailag nem-szerencsés a mondat, hanem szemantikailag rosszulformált, mivel nem-szándékolt tautológiát fejez ki.

(24) *Született a kisbaba *tegnap*.

A létesítőige különféle jelentéseiről a következő kép bontakozott ki:

(25)		intencionális téma	valódi téma
létesítés	flyamatos	<i>főzöm a holnapi ebédet</i>	
	befejezett	<i>megfőzöm a holnapi ebédet</i>	<i>főzők egy levest</i>
állapotváltozás	flyamatos		<i>főzöm a ruhát</i>
	befejezett		<i>kifőzöm a ruhát</i>

A létesítő értelmű igeekötős ige igeekötője eltér a rezultatív és terminatív igeekötőktől abban, hogy nem a végállapotra utal, hanem az esemény betetőzését fejezi ki.

2. Az angol és a magyar adatok párhuzamáról

Mielőtt rátérnék az angol létesítőigés szerkezetek tárgyalására, megjegyzem, hogy az 1.2.1. alponthan tárgyalt tulajdonságok az angol adatokra is állnak. Szükséges viszont néhány szót ejtenünk az angol és a magyar nyelv aspektusrendszere közti különbségről. Az alapészrevételünk az, hogy míg a magyarban létesítőeseményt kétféle igealakkal fejezhetünk ki: *épít* és *megépít*, addig az angolban csak egy igeünk van: *build*.

2.1. Az aspektusrendszer különbségei

A két nyelv közötti alapvető különbség könnyen érthetővé válik, ha az aspektuális tulajdonságokat az ún. két szintű aspektusrendszer terminusaival ragadjuk meg. Smith (1991) modelljében megkülönböztet két aspektuális szintet, a szituációs és a nézőponti aspektust. Az előbbi az esemény belső szerkezetét írja le, például azt jellemzi, hogy van-e egy eseménynek természetes végpontja vagy nincs. Telikus, ha van, pl. *puhára főzte a húst*, atelikus, ha nincs, pl. *főzte a húst*. A nézőponti aspektus a beszélő nézőpontjából jellemzi az eseményt: befejezett (perfektív) aspektusú az az esemény, amire mint egy zárt időtartományra tekintünk, pl. *puhára főzte a húst*, folyamatos (imperfektív) pedig az, amelyben az eseményt tartalmazó intervallumon belüli tartományra fókuszálunk, pl. *(éppen) főzte a húst*. Nem véletlen, hogy a telikus illetve a befejezett és az atelikus, illetve folyamatos aspektusra adott példák páronként megegyeznek, ugyanis bár két külön szintről beszélünk, erős a korreláció, hisz például egy természetes végponttal rendelkező eseményt általában lezárult voltában szemlélünk. A magyarban a progresszív aspektus az, ahol a különbség tetten érhető: telikus, ámde folyamatos esemény a következő: *(éppen) főzte puhára a húst*. Az erős korreláció miatt nem gazdaságos, ha egy adott nyelven belül mindkét rendszer teljesen kiépül (grammatikalizálódik), ezért általában ez nem is történik meg.

Az angol és a magyar aspektusrendszere közötti fő különbség abban áll, hogy míg a magyar gazdag igeikötőrendszerében a szituációs aspektus, addig az angol gazdag igeidőrendszerében a nézőponti aspektus grammatikalizálódik (É. Kiss 2006b és Kiefer 2006). Ha például arról van szó, hogy sikeresen lezajlott egy építkezés, akkor magyarul azt mondjuk, hogy *megépült a ház*, angolul viszont azt, hogy *the house has been built*. Eltekintve attól a különbségtől, hogy a magyar mediális szerkezetet használ, míg az angol passzívot, azt látjuk, hogy a magyar a fennálló helyzetet a telikus esemény betetőzésére expliciten utaló *meg* igeikötővel jellemzi, az angol viszont egy olyan igeidőt választ, mely tükrözi az esemény utóállapotára koncentráló nézőpontot.

2.2. Kétféle létesítőige az angolban

Az, hogy az angolban nem a szituációs aspektus grammatikalizálódott, természetesen nem azt jelenti, hogy a létesítőesemény kétféle megközelítése között ne ismernék föl a különbséget az angol beszélők. Ráadásul a két ige közötti egyik fő különbség az, hogy a téma-argumentumuk valódi vagy

intencionális entitás-e. Azt állítom, hogy a téma-argumentum intencionalitásának egyértelművé tételével (deiktikus vagy bővített NP-k használatával) feloldhatjuk az angol létesítógék homályosságát.

(26a) The house, the plan of which was refused by the municipality, has been built.

(26b) ?This ugly house in front of ours has been built.

A (26)-os példa azt mutatja, hogy a befejezett jelenben (*present perfect*) álló mondat *be built* állítmánya valóban csak a *megépül*-nek felelhet meg az *épül*-nek nem, mert csak intencionális témája lehet (26a). Ezzel szemben az angol kötelezőhatározó-jelenség iskolapéldáját képező (27)-es, fókuszos mondat igéje, a magyarhoz hasonlóan, csak *épül* jelentésű lehet.⁷

(27a) This ugly house in front of ours was built *last year / in London*.

(27b) ?The house, the plan of which was refused by the municipality, was built *last year / in London*.

Ackerman és Goldberg pragmatikai érvelésükben hivatkoznak arra a tényre, hogy bár a (28)-as egyszerű múlt idejű mondat nem-szerencsés (ezt a mondatot a következő pontban tárgyalom részletesen), a mondat igeidejének (29a), aspektusának (29b), modalitásának (29c) vagy polaritásának (29d) megváltoztatása jól formált mondatokat eredményez. Ezek már nem követelnek kötelező határozót, mégpedig azért nem, mert ezek a változtatások elegendően informatívvá teszik a mondatot. Komolyabb érvelést kívánna azonban, hogy egyes igeidők és aspektusok miért „informatívabbak”, mint mások. Mindezeket a mondatokat magyarra fordítva, illetve az intencionalitási tesztet elvégezve azt találjuk, hogy a valódi ok az, hogy az igekötős létesítőige szerepel bennük; ez pedig, az első részben tárgyalt okokból, semleges mondatokban (tehát fókuszált kifejezés nélkül) is megállja a helyét.

(28) #The house was built.

(29a) The house will be built.

(29b) The house was being built.

(29c) The house may be built.

(29d) The house was not built.

---

⁷ A mondat végén álló főhangsúlyos összetevők a (27)-es mondatok információs fókuszai.

Ezek szerint joggal különböztetjük meg a kétféle ígét az angolban is. A csupasz versus igekötős szembenállás az angolban nem lenne találó terminológia, ezért a Piñón (2006b) által bevezetett *gyenge* és *erős* létesítőige kifejezéseket fogom használni. Az előbbi magyar megfelelője a csupasz, az utóbbié az igekötős létesítőige.⁸

2.3. *Hogyan szabaduljunk meg a szerencsés és nem szerencsés fogalmától?*

Térjünk rá arra az ártatlannak látszó különbségre, ami a magyar és az angol „problémás” mondatok között fedezhető fel. Míg a magyar *Épült a ház* mondat szemantikailag rosszul formált (lásd 1.3. pontot), addig a *The house was built* csupán nem-szerencsésnek (*infelicitous*) van jelölve Ackerman és Goldberg cikkében, ami nem zárja ki, hogy bizonyos ritka kontextusokban elfogadható legyen a mondat. Ők a következő helyzetet írják le. Valaki elásott valahol egy kincset, és amikor visszatér a helyszínre, hogy kiássza, azt találja, hogy a kincs fölé épült egy ház. Ekkor hangzik el a fenti angol mondat a kincs gazdájának a szájából, belátván, hogy a kincshez nem fog hozzájutni. Ackerman és Goldberg szerint ebben az esetben nem maga a mondat hordoz új információt, hanem maga az a tény, hogy a mondat elhangzik. A magyar kincstulajdonos azt sóhajtaná, hogy „Mit tegyek, a ház megépült!”, és ez nem csupán pragmatikailag, hanem szemantikailag is kifogástalan kijelentés. A kincs gazdája, aki ugyebár jobb szeretné, ha a ház nem állna ott, elképzei azt a pillanatot, amikor a ház még csak tervként létezett, és erről az intencionális házról állítja azt, hogy – bár máshogy is alakulhatott volna – végül megépült, többé már nincs mit tenni. A leírt kontextusban a szerencsés angol mondat fordítása a magyar igekötős ígét tartalmazza, és szemantikailag is jólformált, ami azt sejteti, hogy az angol mondatra is ez igaz. Valóban, az intencionalitási teszt azt mutatja a (30)-asban, hogy a nem-szerencsésnek bélyegzett *The house was built* mondat mindig rosszulformált, ha gyenge létesítőigeként használjuk, és jólformált, ha erősként.

---

⁸ Piñón a teljesítmények a *majdnem*-teszt által elkülöníthető két típusára alkalmazza az erős illetve gyenge elnevezést. Mivel az igekötős létesítőigék az erős, míg a csupasz igék a gyenge csoportba tartoznak (amennyiben teljesítményt fejeznek ki), ezért veszem át ezt a terminológiát.

(30a) The house, the plan of which was refused by the municipality, was built.

(30b) ?This ugly house in front of ours was built.

A nem-szerencsés megjelölés tehát azt az angolban rejtve maradt tényt leplezi, hogy az angol létesítőigék kétértelműek. Ha viszont megkülönböztetünk erős és gyenge igéket, melyeknek formájuk ugyan azonos az angolban, de más-más típusú (intencionális illetve valódi) téma-argumentumot szelektálnak, akkor nincs szükség a szerencsés nem éppen szerencsés fogalmára; a magyarhoz hasonlóan csak a mondatok szemantikai jólformáltságáról van szó.

2.4. *A gyakoriság szerepe*

A figyelmes olvasó ezen a ponton még nem lehet meggyőzve, ugyanis azt látja, hogy a befejezett jelenben álló mondat homályos intencionalitású téma (*the house*) esetén is, semleges kontextusban is egyértelműen jólformált, míg a egyszerű múltidejű (*simple past*) mondat ugyanilyen helyzetben ingadozó, noha a (26)-os és a (30)-as példapárok alapján egyformán kellene viselkedniük, hisz az erős olvasat jól-, a gyenge pedig rosszulformált mindkét esetben. Mi lehet az oka annak, hogy a két mondat semleges kontextusbeli megítélése mégis eltér?

Minden jólformált mondatra tekinthetünk úgy, mint egy másik szándékolt jelentéshez tartozó rosszulformált mondatra. Mégis ezek a potenciális rosszulformált olvasatok egyáltalán nem szokták zavarni az interpretációt. Vajon milyen körülmények között zavarhatja meg mégis egy rosszulformált olvasat az értelmezést? Erre a kérdésre a szóbanforgó jelenség kapcsán a gyakorisági szempontokat is figyelembe vevő magyarázatot látom a legkézenfekvőbbnek, ám az alábbiakban felvázolt javaslat további vizsgálatokat igényel. A *The house was built* mondat erős (és jólformált) használata jóval ritkább, mint például a befejezett jelenben álló mondaté. Ez úgy értendő, hogy az olyan kontextus ritka, amelyben erre a mondatra lenne szükségünk. Az egyszerű múltidőben álló mondat jóval gyakrabban fordul elő gyenge létesítőeseményként (nem-specifikus témával vagy fókusz mellett). Piñón (2006b) például a határozatlan NP-t (vagyis specifitás szempontjából alulspecifikált NP-t) tartalmazó mondatra vonatkozólag (melynek mindkét olvasata jólformált) állítja, hogy a gyenge olvasat az alapértelmezett (*default*) olvasat. Gyakorisági alapon tehát olyan kontextusban, amely semmilyen fogódzót nem ad arra nézvést, hogy az NP valódi vagy intencionális entitást

jelöl-e, a gyenge olvasat jelenik meg az egyszerű múltidejű mondatban még határozott NP esetén is, noha ekkor rosszulformált.

Ackerman és Goldberg szerencsés-ség-fogalma mögött is a gyakoriság bújkik meg. Csak míg ők úgy vélik, hogy a megfelelő kontextus azért ritka, mert ritka az, amikor egy új információt nem hordozó mondat egyéb kommunikációs szempontok miatt (pl. a kijelentés elhangzásának ténye) mégis releváns lehet, én azt állítom, hogy az erős olvasat igenis hordoz új információt (ti. azt, hogy az intencionális ház megvalósult). Az említett esetekben nem egyéb kommunikációs szempontok, hanem a közvetített új információ miatt releváns a mondat, ám ettől még lehet az ilyen kontextus ritka.

3. Összefoglalás

Dolgozatomban a kötelező adjunktum néven ismert kifejezéseket vizsgáltam a magyar, majd az angol létesítőeseményt kifejező mondatokban. Egyrészt tisztáztam a félrevezető fogalmat, és rávilágítottam, hogy a tárgyalt esetekben a kötelezőség forrása az információs szerkezet (nem szintaktikai vagy szemantikai ok), és az adjunktumok megjelenése e fókuszkövetelmény kielégítésének csupán egy lehetséges (és gyakori) módja. Másrészt Ackerman és Goldberg (2001) tisztán pragmatikai magyarázatával ellentétben Szabolcsit (1992) követve felhívtam a figyelmet arra, hogy a fókusz nélküli mondatok rosszulformáltsága szemantikai eredetű. A jelenség kapcsán tisztáztam a magyar létesítőigék különféle jelentéseit, és megmutattam, hogy az angol adatok teljesen párhuzamba állíthatók a magyar adatokkal, ha az angolban is feltételezzük a létesítőesemények kétféle típusát. A téma intencionalitására vonatkozó tesztek bizonyítják a különbség meglétét.

FÜGGELÉK

Az 1.2.1. alpont (12)-es, alább megismételt példáit rosszul formálnak jelöltem (É. Kiss-sel (1995) és Albertivel (1997) összehangban).

(12a) **A 'gyűrűt kaptam.*

(12b) **A 'kisbaba született.*

A mondatok rosszulformáltságának oka a következő. A fókusz bevezet egy az adott kontextusban releváns alternatívahalmazt. A (12b) mondat esetében olyan objektumok halmazát, melyekre lehetne igaz az, hogy születés útján jöttek létre, például: *a kiskutya, a kishaba és a kishárány*. Az alternatívahalmaz azon eleméről, amelyik fókuszálva van (*a kishaba*), azt állítja a mondat, hogy születés útján létrejött (született), míg a többi alternatíváról (*a kiskutya, a kishárány*), implicit módon, ennek ellenkezőjét állítja (nem születtek). Ez viszont ellentmondás, hiszen a kiskutyára és a kishárányra nem referálhatnánk sikeresen, ha nem jöttek volna már létre. Általánosan a fókuszált határozott témát tartalmazó létesítőigés mondatok azért rosszulformáltak, mert a fókuszált kifejezés alternatíváinak létezését egyszerre előfeltételezzük (ha nem előfeltételeznénk a létezésüket, nem lennének releváns alternatívák) és tagadjuk. Vagyis nem rendelhető a fókuszhoz alternatívahalmaz, ekkor viszont nem értelmezhető a fókusz.

Feltételezem, hogy amennyiben az olvasó nem ért egyet a példák grammatikalitási megítélésével, akkor inkább találja elfogadhatónak a (12a) mondatot, mint a (12b)-t. Ezt azzal magyarázom, hogy a (12a) mondat értelmezhető úgy, hogy a mondat tartalmaz egy kishatókörü igefókuszt. (12b)-ben ez az értelmezés nehezebb, mert a születésnek nem nagyon vannak alternatívái. Gondoljuk meg, milyen kérdésre felelhetnénk (12a)-val. *Melyik tárgyat kaptad?*, ezt a kérdést úgy értjük, hogy a releváns tárgyak közül, melyik az, amelyiket kaptad, vagyis melyik az, amelyiket kaptad és nem vetted vagy loptad. Vagyis mivel, az előző bekezdés érvelése szerint a *kap* nem állhat szemben pusztán a *nem kap*-pal, ezért a kérdést (és persze a választ is) úgy értjük, hogy a *kap* az adott tárgyhoz való hozzájutás egyéb módjaival képez kontrasztot. Ezután már nem ütközik akadályba a téma fókuszálása sem, mert az alternatívahalmaz elemeinek nem általában a létrejöttét, hanem csupán a kapás általi létrejöttét tagadjuk.

Írásom névtelen lektora a következő ellenpéldát hozza annak bizonyítására, hogy állhat a téma fókuszban: „Ha érkezésekor a cimborám az asztalon egy tyúkot és egy libát (vagy egy kiflit és egy zsemlét) megpillantva azt mondja: *De szép tyúkot loptál! / De szép kiflit sütöttél!*, akkor a tévedéséről pl. ezekkel a szavakkal is felvilágosíthatom: *A 'libát loptam, a tyúkot anyád hozta / A 'zsemlét sütöttem, a kiflit a boltból hoztam.*” Példái valójában nem ellenpéldák, hanem pontosan a jelen okfejtést támasztják alá, hiszen nem csak a téma-argumentumot, hanem a hozzájutás módját is kontrasztba állítja a

mondatokban, ami pontosan azt igazolja, hogy a mondatokat egy kisebb hatókörű igefókusszal értelmezi.

Amikor úgy fogalmazok, hogy a téma nem állhat fókuszban, azt természetesen úgy értem, hogy *egyszeres* fókuszot tartalmazó mondatban nem lehet fókuszban a téma.

HIVATKOZÁSOK

- Alberti G. 1997: Restrictions on the degree of referentiality of arguments in Hungarian sentences, *Acta Linguistica Hungarica* 44, 341–362.
- Bende-Farkas Á. 1995: On Prefixation and Discourse, in Kenesei I. ed.: *Levels and Structures* (Approaches to Hungarian, Vol. 5.), JATE, Szeged, 193–219.
- É. Kiss K. 1995: Definiteness effect revisited, in Kenesei, I. ed.: *Levels and Structures* (Approaches to Hungarian, Vol. 5.), JATE, Szeged, 63–88.
- É. Kiss K. 2004: Egy igekötőelmélet vázlata, *Magyar Nyelv* 100, 15–43.
- É. Kiss K. 2006: From the grammaticalization of viewpoint aspect to the grammaticalization of situation aspect, in É. Kiss, K. ed.: *Event structure and the left periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- Goldberg, A. E. and Ackerman, F. 2001: The Pragmatics of Obligatory Adjuncts, *Language* 77, 798–814.
- Grimshaw, J. and Vikner, S. 1993. Obligatory adjuncts, in Reuland, E. and Abraham, W. eds: *Knowledge of Language* 2, Dordrecht, Kluwer.
- Kálmán L. 1995: Definiteness effect verbs in Hungarian, in Kenesei, I. ed.: *Levels and Structures* (Approaches to Hungarian, Vol. 5.), JATE, Szeged, 221–241.
- Kálmán L. és Varasdi K. 2005: *The Hungarian Definiteness Effect Hoax* (kézirat).
- Kenesei I. ed. 1995: *Levels and Structures* (Approaches to Hungarian, Vol. 5.), JATE, Szeged.
- Kiefer 2006: *Aspektus és akcióminőség*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Maleczki M. 2001: Az információs szerkezet, a szintaktikai szerkezet és az aspektus összefüggései a magyarban: a progresszív és az egzisztenciális aspektus, in Bakró-Nagy M. – Bánréti Z. – É. Kiss K. szerk.: *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*, Budapest, Osiris.

- Peredy M. 2008: A kötelező határozók aspektuális szerepe, *Magyar Nyelv* 104,
- Piñón, Ch. 2005: Verbs of creation in Hungarian. 7th ICSH, Veszprém.
- Piñón, Ch. 2006a: Definiteness effect verbs, in É. Kiss, K. ed.: *Event structure and the left periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- Piñón, Ch. 2006b: Weak and strong accomplishment, in É. Kiss, K. ed.: *Event structure and the left periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- Smith, C. 1991: *The Parameter of Aspect*, Dordrecht, Kluwer.
- Szabolcsi A. 1992: *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Wacha B. 1978: Az igés-szerkezeti aspektus kategóriája a magyar nyelvben. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE.

NYELVÉSZETI PROBLÉMÁK A TULAJDONNÉV-FELISMERÉS TERÜLETÉN*

SIMON ESZTER

1. Mi a tulajdonnév-felismerés?

A tulajdonnév-felismerés a számítógépes nyelvészet egyik területének, az információkinyerésnek egy alfeladata. De mivel foglalkozik a számítógépes nyelvészet, és mi a célja az információkinyerésnek?

A *számítógépes nyelvészet* (computational linguistics) a kognitív tudományok közé tartozik, átfedésben van a mesterségesintelligencia-kutatással, melynek elsődleges célja az emberi kogníció számítógépes modellálása. A számítógépes nyelvészeti kutatások a nyelv szerkezetének gépi modellezésére irányulnak, céljuk a természetes nyelvek számítógépes feldolgozása.

Az *információkinyerés* (information extraction) a számítógépes nyelvészet egyik fontos és mostanában meglehetősen felkapott alterülete. Célja, hogy a számítógép által olvasható, ámde strukturálatlan szövegből gépi eszközökkel, automatikusan információt nyerjünk ki. Egy információkinyerő rendszer feladata, hogy automatikusan adatbázisba rendezze az adatokat, amelyek így már használhatók az adatok analizálására, összegzést kaphatunk belőlük természetes nyelvi jelenségekről, vagy bármilyen online eszköz bemenetül szolgálhatnak. A feladatok igen tág köre tartozik ez alá: például megtalálni az összes cégnevet egy szövegben, vagy kideríteni a szövegből, hogy ki ölt meg kicsodát, vagy egyáltalán milyen esemény történt, milyen szereplőkkel. A lényeg, hogy hatalmas mennyiségű szöveg átbogarászása helyett csak a számunkra fontos, specifikált információt kapjuk meg.

A *tulajdonnév-felismerés* (named entity recognition) az információkinyerés egy alfeladata. A cél a szövegben található olyan elemek megkeresése, amelyek a világ valamely entitására egyedi módon (unikusan) referálnak. Ezek a példák:

---

* A cikk megírásában nagy segítséget nyújtott Kornai András, Kenesei István és természetesen az ismeretlen lektor. Ezúton is köszönöm.

- (1) *Eötvös József Gimnázium*
- (2) *Eötvös*
- (3) *E5vös*
- (4) *EJG*
- (5) *a suli az utcában*

mind egy intézményre referálnak ugyan, de csak az első négy esetben használtunk egyedi jelölőt a megnevezésükre. A tulajdonnév-felismerés körébe a teljes tulajdonnevek, ezek különböző rövidítései, a becenevek és a mozaikszavak felismerése tartozik, de a szimpla köznévi frázisoké nem.

2. A nevek azonosítása és osztályozása

Egy szöveg nyelvi elemzése általában azzal kezdődik, hogy a szöveg szavait főnévként, melléknévként, igeként stb. azonosítjuk szótárak segítségével. Viszont a legtöbb szöveg tartalmaz neveket, amelyeket nem tud értelmes nyelvi egységként azonosítani a rendszer. Így tehát a tulajdonnév-felismerés nélkülözhetetlen lépése bármilyen szöveg nyelvi elemzésének, az eseménykivonatolásnak (event extraction) és a gépi fordításnak. Az, hogy a gépi fordító rendszer bizonyos szavakat vagy szósorokat nem tud névként azonosítani, sok fordítási hibának a forrása. Tipikus hiba például, amikor egy többrészes név részeit külön-külön fordítja le a gépi fordító. Olyan ez, mint amikor egy idiomatikus kifejezést szóról szóra akarnánk lefordítani: elveszteni az értelmét.

A különböző típusú szövegeket különböző kategóriájú nevek dominálják. Például biológiai témájú cikkekben jellemzően sok gén- vagy proteinnév, kémiaiakban pedig sok vegyületnév fog előfordulni. Egy általános újságcikkben viszont nagyrészt személyek, helyek és szervezetek nevei fognak nagy számban szerepelni. Ezek azok a névosztályok, melyekkel hagyományosan a legtöbb névklaszifikáló dolgozik.

A tulajdonnév-felismerés tehát két fő lépésből áll: először lokalizálni kell a szövegben a nevet, aztán besorolni egy előre definiált névosztályba. Tipikus névosztályok: a személy-, a hely-, az intézménynevek, a dátumok és egyéb időre referáló kifejezések, valamint a különböző mennyiségeket jelölő elemek. Például:

- (6) *Kosztolányi Dezső*
- (7) *1997. ápr. 5-én*

(8) *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*

(9) *Déli-Shetland-szk.*

(10) *IBM*

(11) *Kiss János altábornagy utca*

(12) *Műgyetem*

(13) *500\$*

(14) *Kovács Pistike*

Ezekből a példákból jól látszik, hogy az angol *named entity recognition* terminus a szövegelemek nagyobb csoportját fedi le, mint a magyar tulajdonnév-felismerés, mégis ezt a kifejezést használjuk, mivel még mindig ez a legjobb közelítése a fordításnak. (A tulajdonnév-felismerés témája hivatalosan 1995-ben, a hatodik Message Understanding Conference-en bukkant fel először. A hetedik MUC-ra összeállított útmutató (Chinchor és mtsai 1998) az, amelyet a mai napig a legtöbben használnak vagy hivatkoznak a tulajdonnév-felismerés terén, melyben a felismerendő szövegrészek között a hagyományosan tulajdonnévnek tartott elemek mellett pénzügyi és százalékos kifejezések is szerepelnek.)

3. Korpuszpépítés

A tulajdonnév-felismerő rendszerek legújabb generációjába a statisztikai modellek tartoznak, melyek a gépi tanulás módszereivel tanulják ki a szövegből az egyes tulajdonnevek jellemző tulajdonságait. Ehhez nagy mennyiségű szövegre, úgynevezett korpuszokra van szükség. A korpusz természetes nyelvű szövegek nagy és elvszerűen rendezett gyűjteménye, amely empirikus elemzésre ad lehetőséget. Egy manuálisan annotált korpusz, vagyis egy olyan szöveghalmaz, amelyben meghatározott szabályok alapján kézzel megjelölték a neveket, és kategóriájuknak megfelelően felcímkézték őket, jól használható gépi tanuláson alapuló névklasszifikáló rendszerek tanítására és szabványos kiértékelő korpuszként. Egy gépi tanuló algoritmus egy ilyen korpuszból tanulja meg a paramétereit automatikus módon, és szokásosan egy algoritmus kiértékelése is ilyen korpuszsal való összevetés útján történik. Nagyon fontos a szövegek jó megválasztása, mert nagy hatással van a gépi tanulás eredményére. Ha olyan statisztikai modellt szeretnénk a szöveg alapján építeni, amely általános és specifikus szövegen is jól megállja a helyét, akkor a korpusz jellegét úgy célszerű meghatározni, hogy a korpuszt

alkotó szövegek témájukat tekintve heterogének legyenek, és az egész korpusz és egyes részei önállóan is kellően nagyok legyenek.

Tulajdonnév-címkéző rendszerek fejlesztéséhez tehát elengedhetetlenül szükséges egy kellően nagy méretű, tematikusan heterogén, konzisztens annotálási szabályzaton alapuló, manuálisan feljelölt korpusz. Ennek létrehozására indult a HunNER projekt három konzorciumi tag: a BME Média Oktató és Kutató Központ (MOKK), a Szegedi Tudományegyetem Informatika Tanszékcsoportja és az MTA Nyelvtudományi Intézete részvételével (Simon és mtsai 2006). A projekt során kialakítottunk egy egységes annotációs útmutatót, amelyben a nemzetközi szinten használt útmutatókat közös munkával konzisztens rendszerré ötvöztük, és a magyar nyelvre hangoltuk. A tulajdonnevek speciális tulajdonságai miatt a munka során jó pár nyelvészeti problémával kellett szembenéznünk; ezekről lesz szó a dolgozat további részében.

4. A tulajdonnév definíciója

A legelső probléma az, hogy mely szövegelemeket tekintjük annotálандónak. Kikötöttük, hogy csak tulajdonneveket annotálunk – de hogyan definiáljuk a tulajdonneveket? Tulajdonnévnek nevezzük azt a kifejezést, ami unikusan, vagyis egyedi módon referál a világ valamely entitására. Tehát, ahogy ezt már korábban említettem, nem annotálunk olyan frázisokat, amelyek ugyan a világnak valamely egyedi részére utalnak, de nem egyedi módon. A tulajdonnév-felismerés feladatai körébe nem tartozik bele a köznévi frázisok jelölése, még akkor sem, ha azok a világnak egy egyedi entitására referálnak; ahogy a nyelvészetébe sem, hogy a jelöletek egyediségéről bármit is állítson.

Miről ismerjük fel a tulajdonneveket? Az iskolás válasz: a nagy kezdőbetűről és a névelő hiányáról. De mi a helyzet azokkal a helyesírási rendszerekkel, amelyekben minden főnevet nagybetűvel írnak, vagy azokkal az írásrendszerekkel, amelyekben nincs nagybetű, illetve azokkal a nyelvekkel, amelyekben nincs névelő? Nyilvánvalóan ezekben is felismerhetők a nevek. A fenti két tulajdonság tehát fontos, de nem egyedüli indikátora a tulajdonneveknek az írott szövegben. A magyarban is vannak esetek, amikor szerepel határozott névelő a tulajdonnév előtt, vagy amikor kisbetűvel írjuk a tulajdonnevet vagy legalább egy részét, például az utcanevek köznévi elemét.

A kisbetű-nagybetű kérdés felvet egy másik fontos, állandóan visszatérő problémát: a tulajdonnév-felismerés és a helyesírás viszonyát. A legeggy-

szerűbb megoldás erre az, ha valaki csak a helyesírási szabályzatnak megfelelően írt neveket jelöli, vagyis a következő két példa közül csak a másodikat:

(15) *Marczibányi téri általános iskola*

(16) *Marczibányi téri Általános Iskola*

Ezzel a megközelítéssel szemben a HunNER korpusz annotálása során azt tartottuk szem előtt, hogy olyan névklasszifikációs útmutatót hozzunk létre, amely nem függ az akadémiai helyesírási szabályzat éppen aktuális irányadásaitól.

A kis- és nagybetűs használat ingadozásának oka ebben a példában az, hogy kevésbé tulajdonnévszerű, mert a tulajdonnév „megkülönböztető eleme” (J. Soltész 1979) csak a működési hely feltüntetése. Hasonlóan nehéz eldönteni, hogy tulajdonnevek-e vagy sem azok az esetek, amelyekben a megkülönböztető elem csak egy szám. Például tulajdonnevek-e a következő példák?

(17) *55-ös szavazókör*

(18) *70. sz. Postahivatal*

A (15)-(16) típusú példák esetében az is problémát okoz, hogy meddig tart a tulajdonnév, vagyis hogy a köznévi elemek is hozzátartoznak-e. A nevek jó része tartalmaz közzsói tagot/tagokat is, amelyek a név határán helyezkednek el; nehéz megmondani, hogy egészen pontosan melyek részei a névnek, és melyek nem. Elsősorban a hely- és a szervezetneveknél jellemző, hogy ingadozó státuszú közneveket találunk előttük-utánuk. Mivel a célunk egy általános annotálási útmutató megírása volt, nem hozhattunk egyedi döntést minden esetre, így azt a szabályt mondtuk ki, hogy a közvetlenül a tulajdonnév előtt vagy után álló, magyarázó, deskriptív funkciójú köznévi tagok a névvel együtt annotálandók. Minél több információt hordoz, vagyis minél inkább pontosít a köznévi tag, annál szorosabban tartozik a névhez; ez alapján a köznévi tagot tartalmazó neveket egy skálán tudjuk elképzelni.

A következő esetekben a név szerves része a köznévi utótag, nem hagyható el:

(19) *Váci utca*

(20) *Erzsébet híd*

(21) *Duna–Tisza köze*

A következő csoportban olyan nevek szerepelnek, melyeknél kérdéses, hogy a köznévi hozzátartozik-e a tulajdonnévhez. Az ilyen nevek köznévi tagja a köznapi nyelvhasználatban gyakran elmarad, de mivel több lehetséges referens között egyértelműsít, információt vesztenénk, ha kihagynánk, ezért ezt is a névvel annotáljuk:

- (22) *Kent grófság*
- (23) *New York állam*
- (24) *Gyöngyös város(a)*
- (25) *Mátra hegység*
- (26) *Duna folyó*
- (27) *olasz Alpok*
- (28) *lengyel Magas-Tátra*
- (29) *Botond étterem*
- (30) *Keleti pályaudvar*

A képzeletbeli skála végén szerepelnek azok a kifejezések, amelyekben a tulajdonnév előtt alkalmi jelző áll:

- (31) *a gyönyörű Alpok*
- (32) „*Mit nekem te zordon Kárpátoknak...*”

Az alkalmi jelző nem része a tulajdonnévnek, itt tehát csak az *Alpok*, illetve a *Kárpátoknak* lesz tulajdonnévnek annotálva.

Annak, hogy meddig tart egy tulajdonnév, nemcsak az utána következő, nem szorosan hozzátartozó köznevek szabhatnak határt, hanem egy utána következő másik tulajdonnév is. Előfordulhat olyan eset, amikor egy más kategóriába tartozó név következik az egyik után, ilyenkor viszonylag egyszerű a különválasztás. De mi van olyankor, amikor ilyet látunk?

- (33) *Kovács János Bélával*

Ha minden kontextus nélkül látunk ehhez hasonló példát, akkor nem tudhatjuk, hogy a három nevet összevonhatjuk-e egy teljes személynévvé, vagy két, egy alanyesetű és egy instrumentális esetű névről van-e szó. Ilyen esetekben nagyon fontos a tulajdonnév ún. külső jegyeit is figyelembe venni,

mivel csak a belsők alapján ezt nem lehet eldönteni. McDonald (1996) a névfelismerés belső és külső bizonyítékait definiálja. Egy belső bizonyíték magából a nevet alkotó karakterláncból vezethető le, a külső bizonyítékok pedig a név kontextusából jönnek, abból a szövegbeli környezetből, amiben aktuálisan megtalálható.

5. A tulajdonnevek kompozicionalitása

Ebben a fejezetben annak a vizsgálatához, hogy a mono- és polimorfemikus tulajdonnevek kompozicionálisak vagy önkényesek-e, azt vizsgálom meg, hogy a megnevezett dologról való ismereteinket mennyire tudjuk a megnevezésből levezetni. A tulajdonnevek nem egyszerűen önkényes nyelvi jelek, hanem az önkényességet mint jelenséget szinte ezek mutatják a legvilágosabban: a kutyámnak vagy egy új használati tárgyamnak bármilyen nevet adhatok. Ebből a tényből, a névadás önkényességéből következik az is, hogy ezek a nevek semmit nem árulnak el a megnevezett dolog természetéről, sőt tulajdonképpen azt sem, hogy miről van szó, hiszen ugyanezeket a neveket bármi másnak is adhattam volna.

Bár a monomorfemikus tulajdonnevek a nem-kompozicionalitás iskolapéldái, azért szemantikailag ezek sem tökéletesen üresek. Például a *Charlie* név alapértelmezése fiú, bár amerikai nyelvterületen lánynak is gyakran adják, és természetesen adható háziállatnak, és más élőlénynek, sőt élettelen terméknek is. Vagyis a tulajdonnevek szemantikai implikációi, ha vannak is, felülírható (defeasible) jellegűek, éles ellentétben a köznevekkel, hiszen a sakkjátékot nem nevezhetjük malomnak, és a malmot nem nevezhetjük sakknak a kommunikáció grice-i minőségi maximájának megsértése nélkül. A monomorfemikus tulajdonneveknek csupán egy triviális nem-felülírható szemantikai implikációja van: ha valamit X-nek nevezünk, akkor arra igaz lesz az a predikátum, hogy a neve X.

A polimorfemikus tulajdonneveknek vagy tulajdonnévi csoportoknak két fajtáját különíthetjük el jelen vizsgálat szempontjából. Az egyik fajtába tartoznak azok a konstrukciók, ahol köznévi fejhez tulajdonnévi módosító kapcsolódik, mint például *Kossuth Lajos utca* vagy *Erzsébet-híd*. A másikba azok tartoznak, ahol mindkét közvetlen összetevő tulajdonnév: *Kossuth Lajos*, *Volvo S70*.

Az első (jóval gyakoribb) konstrukciótípus esetében minden szilárd (non-defeasible) szemantikai implikáció (kivéve az elnevezés tényét) a fejből következik, a módosító ehhez nem járul hozzá. Ez akkor válik igazán jól

láthatóvá, ha a fejet töröljük: „*a Bolyaiból hívnak*” mondatból nem derül ki, hogy akit a telefonhoz hívnak, azt a Bolyai Farkas Megyei Könyvtárból, a Bolyai János Gimnáziumból, a Bolyai utcai presszóból, vagy honnan keresik: csak a triviális implikáció marad meg, hogy annak a helynek Bolyai a neve. Hogy a konstrukció egészének szemantikájához a módosító mennyire nem járul hozzá, azt jól mutatja az is, hogy ebben a pozícióban teljesen üres elemeket (*A utca, B-híd*) is használhatunk anélkül, hogy a szerkezet egészének használhatósága bármiben is csorbulna. További érv a kompozicionalitás ellen az, hogy ha megpróbáljuk alkalmazni, elfogadhatatlan eredményekhez jutunk. A Széna téren nem árulnak szénát, a Boráros téren nem árulnak se borárosokat, se bort. A Kossuth Lajos utcában nem árulnak Kossuthot. A Váci út történetesen éppen Vácra vezet, de a Párizsi körút nem vezet Párizsba.

A második (tulajdonnévi fejet tartalmazó) konstrukció bonyolultabb: a magyarban egyébként szokatlan módon gyakran az előtag: a Volvo S70 egyfajta Volvo, és nem egyfajta S70. A konstrukció egyik legfontosabb példája a személynév, de itt sem mindig egyértelmű, hogy melyik a fej, és melyik a módosító: John Smithről gyanítjuk, hogy a Smith család a keresetségben John nevet kapott tagja, de Murazawa Takahashinál ezt már nem tudjuk biztosan, ahogyan Szulejmán ibn Abd al-Maliknál sem, hogy a keresetségről már ne is beszéljünk.

Általában tehát mindkét konstrukciónál csak annyit mondhatunk, hogy a jelentést az F fej hordozza, az M módosító szemantikai hozzájárulása csupán annyi, hogy a fej típusába tartozó egy bizonyos, M-nek nevezett F-ről van szó. Mindez éles ellentétben áll a köznévi módosítók megszokott kompozicionális szemantikájával, ahol a piros kalap olyan kalap, ami piros, a korábbi elnök korábban elnök volt, a hatalmas bolha (bolhának) hatalmas stb., és ezeket az implikációkat nem lehet felülírni.

Az annotálás gyakorlatára lefordítva ebből az következik, hogy mindig a leghosszabb nevet (a legkülsőbbet) jelöljük a jelölhetők közül. (Ebbe természetesen nem tartoznak bele a tulajdonnévhez kapcsolódó köznévi frázisok, tehát a *Kossuth Lajos utca bal oldalán valaha állt épület* frázisban csak a *Kossuth Lajos utcát* jelöljük tulajdonnévként.) Ebből következik, hogy nem annotálunk egymást átfedő vagy egymásba ágyazott neveket. Vagyis minden annotációnak be kell fejeződnie, mielőtt egy másik elkezdődik.

6. A tulajdonnevek toldalékolt alakjai

A toldalékolt alakok jelölését illetően több kódolási séma van forgalomban a tulajdonnév-felismerés terén dolgozók között. Mi azt a sémát követtük, amely szerint nem nyúlunk bele a morfológiai alak belsejébe, vagyis nem választható el a név a toldaléktól. Ebben az esetben vagy toldalékostul jelöljük az egész nevet, vagy egyáltalán nem jelöljük a toldalékolt alakokat.

Különbözőféleképpen kezeljük az inflexiós és a derivációs toldalékokat. Az inflexiós toldalékokról azt szokás gondolni, hogy nem változtatják meg alapvetően a szó alapjelentését, mint ahogy szófajt sem váltanak, ezért ha az azonosított tulajdonnév ragozott formában szerepel a szövegben, a toldalékkal együtt, a teljes alakot annotáljuk.

A képzőkkel más a helyzet: szófaji és ortográfiai változást okoznak, és jelentős mértékben megváltoztatják a név jelölését, sokszor egészen messze visznek az eredeti jelöltől. Ezért az ilyeneket nem annotáljuk tulajdonnévként:

(34) *fideszes*

(35) *Orbán Viktor-i*

(36) *gyurcsányozik*

(37) *petőfieskedő*

(38) *Top Gun-os*

(39) *Sass Tamás-féle*

A képzett alakok közül az egyetlen, amelyiket bevettük az annotálandók közé, az a helynév *-i/-beli* képzős alakja, és ezt is csak akkor jelöljük, ha a konkrét kontextusban helyre referál. A (40)-(41)-es példákban helynévként jelöljük a *budapesti*-t és a *romániai*-t:

(40) *a budapesti események*

(41) *a romániai Verespatakon levő bánya*

(A (41)-esben természetesen a *Verespatakon*-t is helynévként annotáljuk. Ez egy újabb példa arra az esetre, amikor több ugyanolyan kategóriájú egymás után következő nevet külön jelölünk.)

Az olyan mellékneveket, amelyek a jelölt dolognak nem a származására, hanem egyéb tulajdonságára, mondjuk elkészítési módjára vonatkozik, nem jelöljük tulajdonnévként. Például:

(42) *csípős szecsuanai mártás*

(43) *szegei halászlé*

Továbbá nem jelöljük a nemzetiségneveket sem, hiszen nem feltétlenül helyre referálnak, ahogy az *orosz hússaláta*, az *angol nyelv*, az *ukrán maffia* vagy a *magyar virscaft* példákban jól látható.

7. Metonimikus esetek

7.1. A metonímia definíciója

Akkor beszélünk metonímiáról, amikor egy kifejezést egy másik kifejezés helyett használunk bizonyos kontextusban. Például:

(44) *Az embereket sokkolta Vietnam.*

Ebben a mondatban egy földrajzi névvel, amely eredetileg egy helyre referál, jelen esetben egy eseményre utalunk, amely azon a helyen történt. Hasonlóan a további példákban:

(45) *Az Eötvös József Gimnázium nem kap elegendő állami támogatást.*

(46) *Nincs messze tőlünk az Eötvös József Gimnázium.*

(47) *Az Eötvös József Gimnázium idén Luxemburgba megy kirándulni.*

A (45)-ös példamondatban az intézménynév ténylegesen egy intézményre utal, míg a (46)-osban már konkrét fizikai helyre, az (47)-esben pedig egy emberi közösségre referálunk ugyanazzal a névvel.

A metonímiákban tehát egy fogalmat vagy dolgot egy másik fogalom vagy dolog jelölésére használunk (Kövecses 2005). Referenciaátvitel történik: egy névvel az eredeti referens helyett egy másik referensre utalunk. A hagyományos nyelvtanok a metonímiát jelentésátvitelként definiálják – én szándékosan tartózkodom ettől a kifejezéstől. A tulajdonnevek esetében a jelölő—jelölt—jelentés hármassal legalábbis nem problémamentes. A különféle nyelvészeti irányzatok követői különféleképpen nyilatkoznak a tulajdonnevek jelentéséről; jó példák találhatók erre (J. Soltész 1979)-ben, (Kiefer 2000)-

ben és (Antal 1978)-ban. Én azt az irányzatot követem, amely azt mondja, hogy a tulajdonneveknek nincs jelentésük, csak jelöletük, más szóval denotátumuk. Ennek megfelelően jelentésátvitelről sem beszélhetünk, ezért használok a referenciaátvitel kifejezést.

A metonímiák feloldásának fontosságát a természetesnyelv-feldolgozás több különböző területén is kimutatták, így a gépi fordításban (Kamei és Wakao 1992), a kérdésmegválaszoló rendszerekben (Stallard 1993), az anaforafeloldásban (Harabagiu 1998; Markert és Hahn 2002) és persze a tulajdonnév-felismerésben (Markert és Nissim 2007; Farkas R. és mtsai 2007).

7.2. *A metonímiák csoportosítása*

Bár a potenciális metonimikus olvasatok száma végtelen, és a metonimikus nyelvhasználat nagyon újító és termékeny, bizonyos minták azért kirajzolódnak. Az eddig bemutatott példák esetében szabályos poliszemiáról beszélhetünk, mert minden esetben van legalább még egy név, aminek a referenciái ugyanígy különböznek. Sőt a poliszémia általában egy-egy szemantikai mezőbe tartozó kifejezésekre vonatkozik. Markert és Nissim (2006) az utóbbi csoportot, amelyek esetében a metonimikus esetek konkrét mintázatok alapján szerveződnek, *konvencionális* metonímiáknak, míg a sémákba nem rendezhető egyedi darabokat *újszerű, nem konvencionális* metonímiáknak nevezik.

A metonímiák nemzetközileg elfogadott jelölési módja az A-FOR-B formula, ahol az A kifejezés áll a B kifejezés helyett. Például a PLACE-FOR-PEOPLE metonímiában helynévvel referálunk egy emberi közösségre. A továbbiakban Kövecses (2005) magyar formuláját fogom használni, aminek a sémája: AZ X AZ Y HELYETT, vagyis a fenti angol példa magyarul: A HELY AZ EMBEREK HELYETT.

7.2.1. *Az osztályfüggetlen olvasatok*

Az osztályfüggetlen olvasatok közé azokat a metonimikus mintázatok sorolja Markert és Nissim (2006), amelyek minden típusú tulajdonnévre alkalmazhatóak (és minden konkrét főnévre is, de itt most csak a tulajdonnevekről lesz szó). Az egyik ilyen minta az A TÁRGY A NÉV HELYETT (OBJECT-FOR-NAME). Ebben az esetben tulajdonképpen a név metanyelvi használatáról van szó, amikor a konkrét névalakról beszélünk, például:

(48) *Nekem tetszik a Dávid név.*

AZ A TÁRGY A REPRESENTÁCIÓ HELYETT (OBJECT-FOR-REPRESENTATION) metonímia esetében a névvel annak valamilyen reprezentációjára utalunk:

(49) *Ez itt Shakespeare.* (egy Shakespeare-ről készült képre mutatva)

(50) *Málta itt van.* (a térképre mutatva)

Minden típusú névvel és szimpla főnevekkel is előállhat az az eset, amikor a mondatban betöltött különböző grammatikai szerepeik ütközése miatt vegyes olvasatot kapunk:

(51) *A három balti ország – Észtország, Lettország, Litvánia – részvételével tegnap megkezdődött a konferencia.*

Az (51)-esben az országnevek egyszerre literális olvasatú helynevek (mert ott van az *a három balti ország* frázis) és A HELY AZ EMBEREK HELYETT metonímiák (mivel a konferenciákon emberek szoktak ülni).

7.2.2. *Az osztályspecifikus olvasatok*

A HELY VALAMI HELYETT

A helynevek közé a geográfiai és/vagy politikai-közigazgatási alapon definiált földrajzi egységek nevei tartoznak (országok, városok, megyék stb.), melyek jelölhetnek egy helyet, egy kormányzatot, egy közösséget vagy akár az adott terület iparát is. Minden olyan esetben, amelyben a helynév aktív cselekvői pozíciót tölt be a mondatban, vagyis fizikai mozgást végez vagy indít, döntést hoz vagy érzelmei vannak, A HELY AZ EMBEREK HELYETT (PLACE-FOR-PEOPLE) metonímiáról beszélünk.

(52) *Franciaország korlátozza a politikai menedékjogot.*

(53) *Franciaország új elnököt választott.*

Ennek a metonímiának egy nagyon tipikus és sűrűn használt alosete az, amikor a hely nevével egy sportcsapatra utalunk. Például:

(54) *A Manchester ma a Münchennel játszik.*

(55) *Olaszország nyerte a foci végét.*

A metonímia definíciója kapcsán bemutatott példában helynév szerepel egy esemény helyett; ilyen akkor fordul elő, amikor egy esemény nagyon erős asszociációs viszonyban áll egy adott hellyel. Ezeket hívjuk A HELY AZ ESEMÉNY HELYETT (PLACE-FOR-EVENT) metonímiáknak, például:

(56) *Trianon megítélése a két háború közötti időben*

(57) *Federer idén is meghódította Wimbledon.*

A SZERVEZET VALAMI HELYETT

A helynevekhez hasonlóan a szervezetnevek is több dologra tudnak referálni az eredeti referens mellett. A leggyakoribb típus az A SZERVEZET A TAGOK HELYETT (ORGANISATION-FOR-MEMBERS) metonímia, ami olyan esetekben szokott előállni, amikor a szervezetnév a mondat aktora, kommunikációs aktusokat tesz, emocionális, illetve mentális állapotai vannak, döntéseket hoz, tervei, céljai vannak. Mivel ilyeneket jellemzően csak emberek csinálnak, ezért minden ilyen esetet metonímiaként kell számon tartanunk.

(58) *Az IBM ma jelentette be új technológiáját.*

(59) *Az apcmag.com egyik cikke szerint a Microsoft elnézést kért.*

A szervezeteknek nemcsak felépítési struktúrájuk van, hanem székhelyük is, ezért sokszor előfordul a szövegben, hogy a helyre a szervezetnévvel utalunk. Ilyet tapasztalunk például a cégneveknél vagy a kormányzati hivataloknál, amelyeknek jellemzően egy épületben van a székhelyük. Ilyenkor a szervezetnévvel utalunk az épületre, vagyis ez A SZERVEZET AZ ÉPÜLET HELYETT (ORGANISATION-FOR-FACILITY) metonímia.

(60) *A János kórházban sok a macska.*

(61) *A Nemzeti Múzeum az 1848. március 15-ei események egyik fő helyszíne volt.*

További meglehetősen gyakori metonímiatípus az A SZERVEZET A TERMÉK HELYETT (ORGANISATION-FOR-PRODUCT), amikor jellemzően egy cég által gyártott termékre a cég nevével utalunk. Ezek a lehető leghétközna-

píbb példák, amikor már tényleg nem vesszük észre, hogy bármiféle referenciaátvitel történt:

(62) *Egy Volvo kormánya mögött érezhető igazán a kényelem és a dinamika.*

(63) *Kairó utcáin még mindig sok a hatvanas évekből származó Renault.*

Szintén meglehetősen jellemző, főleg gazdasági rövidhírekben és tőzsdei jelentésekben gyakran előforduló metonímia az A SZERVEZET AZ INDEX HELYETT (ORGANISATION-FOR-INDEX):

(64) *A Mol 10 forinttal 6640 forintra, míg a Matáv 1 forinttal 823 forintra csúszott vissza.*

7.3. A metonímiák annotálása

A konvencionális metonímiák egy-egy teljes szemantikai mezőre vonatkoznak, jellemzőek és megjósolhatóak, ezért valamilyen konzekvens jelölési módot kell rájuk kitalálni egy tulajdonnév-felismerő alkalmazás céljára épülő korpusz annotációs rendszerében. Két elv ismert és használt a tulajdonnév-felismerés területén a metonimikus esetek kezelésére.

Ha a *tag-for-meaning* elvét alkalmazzuk, akkor a kontextusnak megfelelően, az éppen aktuális referens címkéjét kapja a név, például:

(65) *A Szépművészeti Múzeumban elszaporodtak a patkányok.*

(66) *Új kiállítást nyit a Szépművészeti Múzeum.*

Ezt az elvet követve a (65)-ösben helynévi, a (66)-osban szervezetnévi címkét kapna ugyanaz a név.

Egy másik elv, a *tag-for-tagging* elve alapján viszont egy név kontextustól függetlenül mindig ugyanazt a címkét kapja, vagyis a kiinduló referensét. Ebben az esetben mindkét fenti példamondatban szereplő név ugyanúgy a szervezetnévi címkét kapja. Ahhoz, hogy ezt az elvet értelmesen tartani lehessen az annotálás során, elképzelhető, hogy új névosztályokra lesz szükség. Egy új kategóriarendszer létrehozásával próbálkoztak az Automatic Content Extraction (ACE) konferencia annotálási sémájának kidolgozói (ACE 2004, 2005, 2007), akik azt a problémát, hogy egy helynév utalhat földrajzi egységre, emberekre, eseményre, úgy oldották meg, hogy bevezették a geográfiai/politikai/szociális entitások kategóriáját, amibe például egy országnév minden használati módjában belefér.

A HunNER korpuszban egy – a fenti elvek mindegyikének eleget tevő – harmadik megoldást alkalmazunk: jelöljük az eredeti referens típusát és a metonímia tényét és típusát is.

8. Összefoglalás

A tulajdonnevek definiálása és jelentésük meghatározása a nyelvészetben komoly problémákat okoz. Sokan sokféleképpen próbálták megragadni a tulajdonnév fogalmát, de ezek a próbálkozások nagyrészt az elmélet szintjén maradtak, holott egy olyan gyakorlati területen, mint a számítógépes tulajdonnév-felismerés is sok nehézséget okoznak. Bármilyen szövegből is akarunk információt kinyerni a számítógép segítségével, mindenhol találkozunk tulajdonnevekkel, melyek sok szempontból hasonlóan viselkednek a sima főnevekhez, sok tulajdonságukban viszont eltérnek tőlük. Dolgozatomban egy tulajdonnév-felismerő rendszer és az ahhoz szükséges korpusz építése során előforduló nyelvészeti problémákat igyekeztem áttekinteni – a teljesség igénye nélkül, hiszen a körüljárt témák mellett számos egyéb érdekes kérdés is felmerül a nevekkel kapcsolatban, melyek tárgyalása más dolgozatok témája lehet.

A dolgozat legnagyobb fejezete a nevek metonimikus viselkedésével foglalkozik, mely az elmúlt évtizedekben a kognitív metaforaelméletek megerősödésével egyre inkább előtérbe került a nyelvészeti kutatásokban. A nem szó szerinti használat természetesen nem csak a nevek sajátja, de míg a köznevek kapcsán ezen a területen elég nagyszámú kutatás folyik, a tulajdonnevekhez kevesen nyúltak hozzá. Korpuszépítési munkánkat folytatva tovább dolgozunk a HunNER korpusz fejlesztésén, és emellett belekezdünk egy olyan magyar nyelvű korpusz építésébe, melyben automatikus eszközökkel fogjuk bejelölni a metaforikus kifejezéseket és neveket, további információkat gyűjtve ezzel a tulajdonnevek tulajdonságairól.

HIVATKOZÁSOK

The ACE {2004, 2005, 2007} Evaluation Plan.

Elérhető: <http://www.nist.gov/speech/tests/ace>

Antal L. 1978: *A jelentés világa*, Magvető Kiadó, Budapest.

- Chinchor, N. – Robinson, P. 1998: MUC-7 Named Entity Task Definition Version 3.5, in *Proceedings of the 7th Message Understanding Conference (MUC-7)*. Elérhető: http://www-nlpir.nist.gov/related_projects/muc/proceedings/ne_task.html
- Farkas R. – Simon E. – Szarvas Gy. – Varga D. 2007: GYDER: maxent metonymy resolution, in *Proceedings of the 4th International Workshop on Semantic Evaluations (SemEval-2007)*, Prague.
- Harabagiu, S. 1998: Deriving metonymic coercions from WordNet, in *Workshop on the Usage of WordNet in Natural Language Processing Systems, COLING ACL*, 142–148.
- J. Soltész K. 1979: *A tulajdonnév funkciója és jelentése*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kamei, S. – Wakao, T. 1992: Metonymy: Reassessment, survey of acceptability and its treatment in machine translation systems, in *Proceedings of ACL*, 309–311.
- Kiefer F. 2000: A szöösszetétel, in Kiefer F. szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer F. 2000: *Jelentéselmélet*, Corvina, Budapest.
- Kövecses Z. 2005: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*, Typotex, Budapest.
- Markert, K. – Hahn, U. 2002: Understanding metonymies in discourse, *Artificial Intelligence* 135, 145–198.
- Markert, K. – Nissim, M. 2006: Metonymic Proper Names: A Corpus-based Account, in Stefanowitsch, A. – Gries, Th. ed.: *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy*, Mouton de Gruyter.
- Markert, K. – Nissim, M. 2007: SemEval-2007 Task 08: Metonymy Resolution at SemEval-2007, in *Proceedings of the 4th International Workshop on Semantic Evaluations (SemEval-2007)*, Prague.
- McDonald, D. 1996: Internal and external evidence in the identification and semantic categorization of proper names, in Boguraev, B. – Pustejovsky, J. ed.: *Corpus Processing for Lexical Aquisition 2.*, MIT Press, Cambridge, MA, 21–39.
- Simon E. – Farkas R. – Halácsy P. – Sass B. – Szarvas Gy. – Varga D. 2006: A HunNER korpusz, in Alexin Z. – Csendes D. szerk.: *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, Szeged.
- Stallard, D. 1993: Two kinds of metonymy, in *Proceedings of ACL*, 87–94.

A HIEROGLIF LUVI *109.*285 JELSOR OLVASATA ÉS A *448 JEL HANGÉRTÉKE*

SIMON ZSOLT

Egy nemrég megjelent tanulmányában John David Hawkinsnak sikerült tisztáznia a hieroglif luvi¹ *109.*285 jelsor jelentését: 1) 'vadászni'; 2) 'vadász'; 3) 'Vadász, átvitt értelemben, mint királyi és udvari cím' (2006: 59–61). Dolgozata nem foglalkozott azonban azzal a kérdéssel, miképpen is hangozhatott ez a szó hieroglif luvi nyelven. Jelen írás ezt a problémát kísérli megoldani, a 2) és a 3) jelentésre szorítkozva (a 3. jelentés előfordulásaihoz l. a Függelékét).

A hieroglif luvi írásban két jel sorának értelmezésére elméletben a következő lehetőségek adóttak, tekintve, hogy egy jel vagy szótagjel (és ilyen minőségében lehet egy szójel fonetikus komplementuma is) vagy szójel (és ilyen minőségében lehet determinatívum is) vagy mindkettő:

1) szójel + szójel

2) szójel + szótagjel

2a) a szótagjel a szó végét jelöli (mint fonetikus komplementum)

2b) a szótagjel a szó elejét jelöli²

---

* Köszönetem fejezem ki Alwin Kloekhorstnak (Leiden), Frantz-Szabó Gabriellának (München) és névtelen lektoraimnak értékes észrevételeikért. Az itt kifejtett nézetekért azonban kizárólag magam vagyok felelős.

¹ Az i. e. II. évezred második felében és az I. évezred első felében a Hettita Birodalomból és utódállamaiból ismert nyelv. Bevezetés gyanánt magyarul, részletes szakirodalommal l. Simon 2006, kül. 217–218. – A dolgozatban alkalmazott nem közismert rövidítések: ie. = indoeurópai, ősan. = ősanatóliai, él. hl. = ékírásos, ill. hieroglif luvi. A dolgozatban idézett luvi és akkád nyelvű szövegek fordításait a szerző készítette, eredeti nyelvből. – A <...> jel e dolgozatban (a konvencióknak megfelelően) háromféle funkcióban szerepel: 1) grafémák jelölése, 2) bizonytalan jelentés esetén a tágabb szemantikai mező, 3) ókori szövegek esetén az írnok által véletlenül kihagyott jelek jelölése.

² Ezt a kombinációs lehetőséget az írás rendszere szempontjából kétféleképp lehet értelmezni, aminek a jelentésre azonban nincs kihatása: vagy úgy hogy az első jel szójel és a szótagjel egy akrofónikus (vagyis a szó elejét leképező) fonetikus komplementum; vagy pedig úgy, hogy a szójel determinatívum és a szótagjel a szó akrofónikus írásmódja. A leggyakoribb példa erre a lehetősége a hettita nagykirályok 'labarna' uralkodói címe, melyet titulátúrájuk aediculának hívott megjelenítésében (IUDEX)La formában szoktak írni (l. pl. a yazılıkayai sziklaszentélyt vagy a karakuyui feliratot).

3) szójel + szójel (mint utódeterminatívum)

4) szójel (mint elődeterminatívum) + szójel

5) szótagjel + szótagjel

A *109.*285 jelsor olvasatának meghatározásakor abból lehet kiindulni, hogy a *285 jel olvasata már ismert, mégpedig *zu(wa)*, amelynek lehetséges tényleges hangértékei [zu] [zw] [zwa] [zuwa] [zuw] (Hawkins *apud* Herbordt 2005: 297–298, irodalommal). Mivelhogy ennek a jelnek csak szótagjel olvasata van, az előbbi felsorolásból csupán a 2ab) és 5) lehetőségek maradtak fenn.

Ez azt jelenti, hogy olyan udvari tisztségnevet keresünk a Hettita Birodalomban, vagy az ún. hettita – valójában luvi – utóállamokban, amely a jelzett [zu], [zw], [zwa], [zuwa], [zuw] vagy esetleg ahhoz hasonló fonéma-sort tartalmaz.

A forrásokban mindösszesen egyetlen ilyen udvari cím szerepel, a [suwanis] (udvari címkénti azonosításához és a következőhöz l. Starke 1995: 120²⁴²), melynek szó szerinti jelentése 'kutya'.³ Ezt két forrásból ismerjük, egyrészt a hieroglif luvi KARKAMIS A4 feliratról (2 §10: *sù-wa/i-ni-i-sa* [suwanis]), másrészt az antik görög szerzőktől, akik Kilikia – egy luvi utóállam – uralkodóit, uralkodói titulussukat személynévként félreértve *Συννεσις*-ként említették, amely az előbbi szóból szabályosan képzett melléknév (<*[suwanassis], szó szerint 'a kutyához tartozó').⁴

Ahhoz azonban, hogy e címnek a *109.*285 jelsorral való összefüggését bizonyítsam, meg kellene magyarázni a hangalakok eltérésének az okát. Ehhez tudni kell, hogy a [suwanis] szó írott formájában szereplő első jelnek (*448) két eltérő olvasata van a szakirodalomban, melyek között eddig nem sikerült döntenie a kutatásnak: *sù* és *zù* (vö. CHLI: 35–36, irodalommal) – tehát helyesebb lenne [s/zuwanis]-ként lejegyezni. A továbblépéshez először ezt a kérdést kell tisztázni.

---

³ Ez vezetett a CHLI: 153-nál szereplő találgatásokhoz (becenév? patronimikon?), de tudnivaló, hogy a CHLI kéziratát 1991-ben zárták le, ezért a megjelenéséig eltelt majd egy évtized szakirodalma gyakorlatilag nem szerepel benne, s így Starke idézett munkája sem.

⁴ A forrásokban legalább három Syennesis különíthető el (vö. PWRE s. v.): I. Syennesis (i. e. 585-ben, Hérodotos I. 74); II. Syennesis (eml. i. e. 497–†479), Óromedón fia, a kár előkelő, Pixódaros apósa (Hérodotos V. 118, VII. 98; Aischylos, *Perzsák* 326–328); és III. Syennesis (eml. i. e. 401), Epyaxa férje (Xenophón, *Hell.* III. 1. 1, *An.* I. 2. 12, I. 2. 21–27; I. 4. 4, VII. 8. 25; Diodóros XIV. 20. 2; Ktésiasz Frg. 16.).

A *448 jel összesen három, kézenfekvő etimológiájú köznévben fordul elő,⁵ melyek indoeurópai alapnyelvi formájában **k̑* állt a *448 jel mássalhangzója helyén. E fonémának a reflexe a luviban amúgy <z> (Melchert 1987: 182–184, 190–204, 1989: 27–31, vö. 1994: 234, 251–252; a probléma áttekintéséhez l. Tischler 1992; Raulwing – Schmitt 1998: 693–695, részletes irodalommal⁶):

- (a) ösan **k̑ won-* 'kutya' > hl. *448-*wa/i-ni-* 'ua.';
- (b) ie. **h₁ekwo-* 'ló' > hl. (EQUUS)á- *448-*wa/i-* 'ua.';⁷
- (c) ösan. **k̑rn^o*- 'szarv' > hl. („CORNU”) *448+*ra/i-ni* 'ua.'.⁸

Más szavakkal, mivel – amúgy kifogástalan – etimológiájuk szerint az indoeurópai alapnyelvben **k̑* állt bennük, amely <z>-t ad a luviban, a *448 jelet z-vel olvassa az egyik tábor.⁹ S mivel *wa/i* jel követte (a-b példák), ezért vokalizációja *zú* (Melchert 1987: 201–202).¹⁰

⁵ A további előfordulási helyek nem segítenek (l. Hawkins 2000: 35–36 listáját):

a) más forrásból nem ismert személynevek (*448-*wa/i-ri+i-mi-* (MALADA 3); *448-*zi-* (CEKKE §17g));

b) azonosítatlan helynév (*448-*ki-ti/ta-*(URBS) (BOYBEYPINARI 1, §2, 2; §5 és MALPINAR §1; ha hettita Šug(az)zi(ya)val való azonosítás (CHLI: 36, irodalommal) helytálló lenne, akkor -*ka-* jelet várnánk);

c) tisztázatlan jelentésű szavak (*448-*pu-na* (ige, ŠIRZI §4, vö. CHLI: 324); *466(-) *448-*ní-* (ige, KARKAMIŠ A1a, §19, §20); ṛx^ṛ(-) *448-*na-la* (ige, KARKAMIŠ A15c §1); *448+*ra/i-wa/i-za* (melléknév, ASSUR-levél e, §27); *187(-) *448-*mi-la-* (főnév, ASSUR-levél a, §11, c §8). Melchert 1988: 236–240 KÖRKÜN §3-hoz fűződő érvének cáfolatához l. CHLI: 35 és 173. A lista még kiegészítendő az á-na+*ra/i-sü-ha* ’?’ (névszó, EMÍRGAZI §37) alakkal. A fennmaradó esetekhez l. a főszöveget.

⁶ Ellene érvel, de túl általánosan („ohne Rücksicht auf abweichende Semantik, Wortbildung und Flexion”) és ezért nem meggyőzően Starke 1995: 118²³⁷, aki ráadásul *g-re vezeti vissza ezen <z>-ket, ami lehetetlen: l. ösan. **k̑o-/k̑i-* 'ez' > él. hl. *za-/zi-*; ie. **key-o-* 'fekszik' > él. *ziya-*; ösan. **k̑rd-* 'szív' > él. hl. *zart-*; ösan. **wek̑ -ye/o-* 'kér' > hl. *wazi(ya)-*; ösan. **-ské/o-* 'iteratív szuffixum' > él. hl. *-z(z)a-*; ösan. **-i(s)k̑o-* 'népnévképző' > él. hl. *-iz(z)a-*.

⁷ A *h₁ ottlétének bizonyításához vö. Kloekhorst 2004.

⁸ Hapax legomenon, ASSUR-levél g “3”, §36, pl. nom-acc. n. (alakjához és etimológiájához l. CHLI: 552, cáfolva Starke 1990: 406–408 értelmezését). Vö. még 12. j.

⁹ Ezért nem igaz Starke azon állítása (1995: 118²³⁷) hogy Melchert csak „zwecks Stützung des von ihm postulierten Lautwandels” állapította meg a *zú* hangértéket.

¹⁰ Olvasd: 'zu kettő', azaz a második olyan jel a jelkészletben, amelynek *zu* az olvasata.

Ám e felfogással szemben két komoly ellenérvet hoztak fel a kutatásban.

1) A *108 CORNU jel hangértéke bizonyosan *sú* (vö. *a-sú+ra/i*(REGIO)-*ya-* 'Asszíria', *a-sú+ra/i*(REGIO)-*wa/i-ni-* 'asszír'; *wa/i-sú* 'jól' (ÇALAPVERDİ 1 1,3 §4, holott amúgy *wa/i-su*¹¹);¹² s *ha* akrofónikus jelről van szó, akkor a 'szarv' jelentésű szó *su*-val kezdődik, ami ellentmond a fentebbi olvasatnak (CHLI: 36, vö. még Oshiro 1989).

2) A KARKAMIS A15b feliraton szereplő (§19) *448+*ra/i-wa/i-ni-ti*(URBS) 'X (nép)-i (írásban) (abl-instr.)' kifejezés *ha* azonos a *su-ra/i-za*(URBS) 'X (nép)-nél (pl. dat-loc.)' (KARKAMIS A6 § 6) kifejezéssel, és *ha* azonos az uratui ^{KUR}*Šurawe* '‹földrajzi régió neve›', ^{KUR}*šurele* '‹ethnikon (pl. abs.)›' kifejezéssel (CHLI: 126, ennek jelentéséhez l. legutóbb Buhály 2006: 28–30), akkor ismét azt látjuk, hogy a jelben nem állhatott <z>.

Csak hogy a két ellenérv nem sziklaszilárd.

1) Az első ellenérv azon alapszik, hogy a CORNU jelet akrofónikusan alkották meg, de ez egyrészt nem bizonyítható, másrészt egyáltalán nem szükségszerű, sőt, a jeleknek valójában csak egy része akrofónikus, tehát hogy a CORNU-nak épp *sú* a hangértéke, nem jelent problémát (vö. Melchert *apud* Raulwing – Schmitt 1998: 694¹⁴⁶).

2) Amint Wilhelm 1993 rámutatott, az uratui tulajdonnévvel való azonosítás elméletben ugyan lehetséges, de nem bizonyítható, így ellenérvként nem használható. Sőt Starke (1997: 382, 385, 389, az előzményekhez l. Greenfield 1991: 179–180 és Starke 1990: 231⁷⁸⁰, 1995: 118²³⁷), a kontextusba sokkal jobban beleillő, alternatív azonosítást dolgozott ki, miszerint itt Tyrosról mint föníciai városról mint *pars pro toto* lenne szó (vö. a város föníciai nevével: *šr*).

A *zú* mellett állást foglalóknak az érveit már fentebb bemutatam, kivéve egyet, melyet azonban ők perdöntőnek ítélnék meg (Melchert 1987: 201–202): mégpedig, hogy az ékírásos formában *Allanzu*-ként lejegyzett

¹¹ Bár megjegyzendő, hogy ennek a feliratnak fordítása nem adható (CHLI: 498).

¹² Ide tartozhat még: KARATEPE A1 35, 191 (csak Hu.) (^ωCORNU+*RA/I*^ω)(-)*su+ra/i* = fön. *šb* 'bőség' (CHLI: 36). A jelentéskülönbség miatt nem tartom valószínűnek, hogy ez a forma (CORNU+*RA/I*)*su+ra/i*- olvasatban azonos lenne a (^ωCORNU)*448+*ra/i-ni* szóval.

istennő a hieroglif luviban (DEUS)*á-la-**448-*wa/i-sa* (nom., KULULU 5, §1, ÇİFTLİK §10, sőt YAZILIKAYA 45: *ta₅-zu(wa)* (!), utóbbi olvasatához l. Hawkins *apud* Herbordt 2005: 289; vö. már Laroche 1969: 86–89) formában jelenik meg.

Csakhowy az érv nem kényszerítő erejű, mivel ismert, hogy mind a hettitában, mind a luviban az *s* nazális szomszédságában <z> (azaz [z] vagy [t^s]) formában jelenik meg, így elméletben írhatták volna <s>-szel is, „mélyszerkezetileg”, amint erre amúgy számos példát ismerünk (l. Melchert 1994: 121, 172, 233–234; Kimball 1999: 452, 454).¹³

Született egyébként egy áthidaló javaslat is (először Starke 1990: 408¹⁴⁶⁸; követi CHLI: 36; Plöchl 2003: 22), amely szerint az ősan. **k̥* ugyan <z> lett a luviban, de *u* és *w* előtt *s*. E javaslat majdnem megoldaná a kérdést, de fennmarad egy probléma, a **448+ra/i-ni* [surni] ’szarv’ szó. A szó gyök-etimológiája biztos (ie. és ősan. **k̥n^o*- ’szarv’), csakhowy a luvi /u/ kizárólag ősan. /u/-ra megy vissza (Melchert 1994: 241), ám a **k̥n^o*-ből semmilyen morfológiai művelettel nem lesz **k̥urn^o*. A másik lehetőség, hogy a luvi *ur* az ősanatóliai **r* folytatása, ez viszont nem igaz, mivel ennek reflexe *ar*. A szabályos folytatást jól mutatja az ékírási luviban a ’szarvhoz tartozó ~ szarvból készült’ jelentéssel bíró és ugyanebből a töből képzett *zarwani(ya)*- (l. már Melchert 1987: 183² és Starke 1990: 408¹⁴⁶⁸ kritikai észrevételeit; a

¹³ Mivel ezek közül számos példa vitatott, és léteznek alternatív megoldási javaslatok is (l. a szakirodalmat a hivatkozott munkákban), szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy az olyan szinkrón változatok, mint a hettita *šepa-* / *zipa-* ’<egyfajta istenség, genius>’ (*Kamrušepa* / *Daganzipa*) és a luvi *-za* (*n* és *l* után) */-sa* (egyébként) „partikula” (a sg. nom.-acc. n. ragon felüli kötelező toldaléka) világosan mutatják, hogy az <š> szinkrón szempontból (legalább) az /n/ után mindkét nyelvben <z>-ként jelentkezik, ezért az „etimológikus” írásmódot *a priori* nem lehet kizárni.

probléma áttekintéséhez l. Melchert 1994: 260–261). Ebből viszont az következik, hogy az áthidaló javaslat sem állja meg a helyét, mivel /u/ nem állhatott ott.¹⁴

E problémacsokor megoldásához vissza kell térnünk az alapkérdéshez, pontosabban egy a kutatás által elkövetett leegyszerűsítéshez. A kikövetkeztetett [zw] hangkapcsolatot a hieroglif luviban ugyanis nemcsak a mindezidáig kizárólagosan figyelembe vett <zu-wa>, hanem pusztán elméletben a <za-wa> jelsor is visszaadhatja (ún. üres magánhangzóval), mivel a hieroglif luviban minden <Ca> szerkezetű jelnek lehet mind [C], mind [Ca] olvasata. Noha [Cw] kapcsolatok esetén a bevett írásmód valóban <Cu-w^o>, ez alól van kivétel (ha a C [r], akkor a *383 <+ra/i> jellel írják), másfelől a (“CORNU”)*448+ra/i-ni eredete arra kényszerít bennünket, hogy a *448-ra

¹⁴ Plöchl (2003: 22) még egy érvet hoz fel e mellett: *ha* a hieroglif luvi *a-su-* ‘kő(emlék) v. hasonló’ (recte: *á-su-*, vö. TÚNP 1, §2 (“SCALPRUM”)*á-su-*, vö. CHLI: 155-156 kommentárral) összefügg a hettita ^{NA4}*aku-* ‘kő’ szóval, az bizonyítaná ezt az áthidaló megoldást. Azonban három problémát nem tud megoldani ez a feltételezés, és ezért nem tartható:

1) A hettita alak következetes nem geminált írásmódja azt mutatja, hogy – Eichner I. törvénye miatt, l. Melchert 1994: 60 – hangsúlyos hosszú magánhangzónak kellett a plöchlí javaslatból következő *k előtt állania (amelynek a hettitában is meg kellett volna maradnia, vö. Melchert 1994: 130–150). Csakhogy ismert a hieroglif luvi szó ékírásos luvi változata is: ^{NA4}*āššu-* ‘pillér, oszlop v. hasonló’ (Melchert 1993: 38), amely egyértelműen mutatja, hogy kettőzött mássalhangzó állt a luvi szóban. A hettita és a luvi alak különbsége csak a Čop-törvénnyel lenne megmagyarázható, amely azonban hangsúlyos *rövid* magánhangzót kíván meg a törvény révén geminálódó mássalhangzó előtt (Melchert 1994: 252–253). Továbbá a melcherti ún. korlátozott hatókörű Čop-törvény követőinek – kikhez, Kloekhorst 2006: 77⁴-tel egyetértően magam nem tartozom – számot kellene adniuk a hettita alak nem geminált mássalhangzójáról is. Mindez csak egy olyan – nyelvi adatokkal alá nem támasztható – függő esetből származó paradigmatisz kiegyenlítődéssel lenne magyarázható, ahol a gyenge töben az első magánhangzó rövid volt és a rákövetkező magánhangzó volt hangsúlyos.

2) Feltéve, hogy a fenti problémák megoldhatóak – melyben kételkedem – más kérdés is felmerül. Amint Kloekhorst 2004 bizonyította, a hl. <á> hangértéke [ʔa], ill. [ʔ]. Ez a megállapítás és az él. szókezdő *plena* magánhangzó alapján a luvi szó hangalakja [ʔassu-] volt (annak bizonyítására, hogy az él. szókezdő *plena* magánhangzó glottális zárhangot jelöl, ha a hieroglif luviban <á> áll, l. Simon 2007). Csakhogy, amint Kloekhorst 2006: 77–81 javasolta, prevokális helyzetben a hettita is megőrizte a szókezdő glottális zárhangot, amelyet *plene* írt magánhangzóval, amelynek azonban a ^{NA4}*aku-* esetében semmi nyoma nincs.

3) A hettita szót, bár nincs egyöntetűen elfogadott etimológiája, minden javaslat **h*₂-vel kezdődő gyökre kívánja visszavezetni (vö. HED és HEG s. v., mindkettő további irodalommal), amelyet a luvi <á> kizár, az ugyanis **h*₁-re (Kloekhorst 2004), esetleg *o előtti **h*₃-ra megy vissza (ha Kortlandt 2003–2004 elemzése helytálló, vö. Kloekhorst 2006: 86, 89, 95).

4) Amint *Alwin Kloekhorst* felhívta rá a figyelmem, Hoffner 1978: 245 amellet érvelt meggyőzően, hogy a ^{NA4}*aku-* jelentése ‘tengeri kagyló’. Ha ez helytálló, akkor a luvi szavakkal való kapcsolata igen valószínűtlené válik.

A fentiek fényében véleményem szerint e két szó nem függ össze egymással.

[z(a)] hangértéket tegyük fel. Ugyanis akármelyik ablaut-fokból származzon is, a végeredmény mindenképp [zarn^o] lesz, kivéve, ha nyújtott *e*-fok (ill. esetleg ha pretonikus *e*-fok), de ezekben az esetekben pedig [ī] (ill. [i]), de ez itt szóba sem jöhet (a hangtörvényekhez l. Melchert 1994: 261–265.). Nézzük meg, hogy ha az így kikövetkeztetett *za_x*¹⁵ hangértéket behelyettesítjük a fentebbi adatokba, milyen eredményekhez jutunk:

- 1) ősan **k̑won*- 'kutya' > *za_x-wa/i-ni*- [zwani-];
- 2) ie. *h₁ekwo- 'ló' > (EQUUS)*á-za_x-wa/i*- [ʔazwa/i-];
- 3) ősan. **k̑rn^o* > *za_x+ra/i-ni* 'szarv' [zarni];

Mindhárom esetben hangtanilag és etimológiailag problémamentes megoldást kaptunk. Most következzen az érvekbe és az ellenérvekbe történő visszahelyettesítés:

1) *za_x+ra/i-wa/i-ni-ti*(URBS) 'X (nép)-i (írásban) (abl-instr.)' (KARKAMIŠ A15b §19). Mint fentebb utaltam rá, nem kell azonosnak lenniük a másik említett kifejezéssel (*su-ra/i-za*(URBS)), s Tyros-szal való azonosítása továbbra is lehetséges marad, mint [Zara]: noha a város főníciai nevének (*Šr*) vokalizmusa a főníciai ábécé miatt nem ismert, a biblikus héber adatból (*Šōr*, ill. *Šôr*, a szöveghelyekhez l. Brown – Driver – Briggs 1951: 862–863) kikövetkeztethetően /ō/, s mivel a hieroglif luvi nyelv csak /i u a/ magánhangzóval (és hosszú párjaikkal) rendelkezett, ezért /a/-val vették át a város nevét. A főníciai emfaticus mássalhangzó esetében szintén hanghelyettesítés történt, amit a két hang kiejtésbeli közelsége magyaráz (mindkettő valószínűleg dentális/alveoláris affrikáta, a luvihoz l. fentebb, a főníciaihoz pedig Krahmalkov 2001: 24–25; Hackett 2004: 369).¹⁶

¹⁵ Minthogy *za₁₋₄* már van (l. *377, *335, *336 (kombinálva), *112).

¹⁶ A városnév más nyelvű átirásai (vö. Sader 2002) nem viznek közelebb a főníciai hangalak rekonstrukciójához: a vokalizmus az ugariti *Šr*-ből sem derül ki; az akkád *Šurru* mind /o/-t, mind /u/-t visszaadhatott (az /o/ fonéma meglétéhez az akkádban l. Westenholz 1991); az egyiptomi nyelv pedig ebben az időben nem ismerte az /u/ fonémát, csak az /ō/-t (vö. Loprieno 1995: 38–39, a névalak: *Dwr* / *Dr*), így ezért nem nyújt támaszt. A görög *Τῆρος* alak már a főníciaiban később végbement *ō* > *ū* hangváltozást tükrözheti (ehhez l. Krahmalkov 2001: 30–31; Hackett 2004: 370–371). – A tökéletes megoldás természetesen más főníciai nevek ilyen jellegű hieroglif luvi átírása lenne, de ezek létezése és jellege kevésbé kutatott és ez a kevés hevesen vitatott, mint ez a példa is illusztrálja.

2) (DEUS)*á-la-za_s-wa/i-sa* szintén jól illeszkedik a képbe.¹⁷

Ha a fentebbi fejtegetések helytállóak, eltűnik a karkamisi cím (most már [zwanis]¹⁸) és a *109.*285 cím közötti hangtani különbség, mi több megállapítható, hogy e cím akrofónikus írásmódú visszaadásával állunk szemben (fentebb a 2b) lehetőség) az EMÍRGAZI-töredék, YALBURT 10 + 16 és a KIZILDAĞ 4 feliratok esetén: (*109)*Zuwa*, mint például (IUDEX)*La* a *labarna* szóra a hettita királyi titulátúra *aediculanak* hívott megjelenítésében (a KOCAOĞUZ felirathoz l. lentebb).

Már csak egyetlen kérdést kell tisztázni: mit takar az első jel? Itt először is szét kell választanunk a feliratokat, ugyanis már Hawkins 2006: 61 észrevette, hogy valójában kétféle jellel állunk szemben: *109 VITELLUS (egy borjúfej) áll mindenhol, kivéve a KOCAOĞUZ feliraton, ahol a *98 CANIS jel egy változata. Sajnos a KOCAOĞUZ felirat e részének („PES₂.PES *109.*285 REX.FILIUS”) tagolása nem egyértelmű annak tekintetében, hol ér véget a név és hol kezdődik a cím, de az anatóliai névanyag szerkezetének ismeretében a kiadók álláspontját tartom valószínűbbnek (Şahin – Tekoğlu 2003: 542),¹⁹ vagyis itt a jelsor (*recte* *98.*285) még a név része. Ez azt jelenti, hogy a CANIS jel itt egyszerűen szójel, melyhez az első szótagot illusztráló fonetikus komplementumként csatlakozik a *zu(wa)*,²⁰

¹⁷ Továbbá, ha a javasolt új olvasatot a fentebb felsorolt (5. jz.) ismeretlen jelentésű szavakba helyettesítjük be, az egyik adat értelmezhetővé válhat általa: Az *á-na+ra/i-sù-ha-* ‘<név-szó>’ (EMÍRGAZI §37, vö. CHLI: 123) *á-na+ra/i-za_s-ha-* [ʔannarzha-] lesz, amely az ékírásos luvi *ānara/ī-* ‘erős, férfias’ melléknévből (Melchert 1993: 14) a jól ismert luvi, melléknévekből élő névszókat képző *-sha-* szuffixummal (Melchert 2003: 196) képzett főnévnek bizonyul, kb. ‘erő, hatalom’ jelentésben. E javasolt jelentés jól illik a szöveg hely kontextusába (l. Hawkins 1995: 88–89): „*wa/i-tu-* CERVUS₂.DEUS.*463-*ti* (DEUS)MONS.MENSA Á.FEMINA[?]. DEUS.*461 *su-na-sa-ti á-na+ra/i-sù/za_s-ha-ti* PRAE *hwt/a¹-i(a)-tu*”, azaz „Kurunta isten, a Tábla-hegy istene és X isten járjon előtte teljességgel és erővel” (az ún. Szarvasisten nevéhez l. Hawkins *apud* Herbordt 2005: 290–291; Hawkins 2004, 2006: 51–52). E megoldás attól függ, hogy a */s/* → [*<z>*] */r/* mellett szabályos-e vagy sem, vö. 13. jz.

¹⁸ Megjegyzendő, a Συέννεσις ennek ógörög lejegyzése; az ógörögben nem létező [t^s] / [z] hangot [s]-szel adták vissza.

¹⁹ Ezt fogadta el Starke *apud* Ehringhaus 2005: 48 is. Szemben Hawkins (2006: 59, 61) véleményével, aki a „Tarpa, a Vadász, a Királyi Herceg” fordítást adja a felirathoz, a *Tarpa* kizárólag összetett nevek első tagjaként fordul elő (Şahin – Tekoğlu 2003: 542).

²⁰ Vagy mint ahogy fentebb (2. jz) említettem: a CANIS determinatívum és az általa meghatározott szónak az első szótagját írják csak ki.

vagyis a név helyesen: PES₂.PES-(CANIS)zu(wa) REX.FILIUS „Tarpazwani, Királyi Herceg”.²¹

Ami a többi felirat *109 jelét illeti, először Hawkins 2006: 59 elméletét kell említeni, aki úgy vélekedik, valójában nem is szarvasmarhát, hanem özet ábrázol a jel, amit a fején lévő kis púp igazolna, ezért szerintem ez a CERVUS jel 4. variánsa lenne. Tekintve, hogy a CERVUS-jelek nagyon másképp néznek ki (egy szarvasfej agancskoronával, ill. csak az agancskorona egy része), javaslatának utóbbi fele szerintem nem fogadható el, de azt valószínűnek tartom, hogy tényleg nem borjúfejet ábrázol és így a VITELLUS átírás valóban nem helyes. Amit amúgy a *109 jelről tudni lehet, hogy hangértéke erősen vitatott, de több érv szól a *ma_x* mellett (vö. Şahin – Tekoğlu 2003: 542–543 irodalommal).

Tekintve, hogy a *109 jelnek sem szójel, sem szótagjel értéke nem világos, nehéz meghatározni a szerepét a vizsgált kontextusban. Megoldást jelen pillanatban én sem tudok nyújtani, attól eltekintve, hogy funkciója hasonlatos a IUDEX jelhez a (IUDEX)La esetében.

Végezetül érdemes egy kis kitérőt tenni. Az I. Hattušili korából származó források egy mindmáig tisztázatlan fejezete Uršu város ostromának babilóni akkád nyelvű elbeszélésből (CTH 7, kiad. Güterbock 1938: 113–138; Beckman 1995) a következő részlet, amikor a hettita király Šanta nevű tisztjéhez fordul:

„Amidőn csatá[ba] vonul<sz>, állítsd fel tisztjeid messze [magad] előtt. Egy kutya halad előtt<ed>. Ez a kutya [-] Ki fogja őt látni?”

(KBo 1.11 r.¹ 7'-9'')²²

Kétféle értelmezés született eddig. Beckman úgy vélte (1995: 31–32), a hettita humor egy megnyilvánulásával állunk szemben, ami természetesen nem zárható ki, de az ostromot leíró szöveg egész stílusa nem támasztja ezt

²¹ Bár a szó szerinti fordítás „királyfi” lenne, közsismert, hogy a REX.FILIUS jelentése tágabb, és a királyi család fitagjait jelölte, legyenek bár gyerekei vagy csak távoli sarjai egy uralkodónak (legújabbban I. Herbordt 2005: 106, irodalommal).

²² „... i-nu-ma [a-na] ta-ha-zi ta-al-la-<ka> LÚ.MEŠ GAL a-na pa-n[i-ku-nu] ru-qí-iš ku-ul-li-im-ma (törlés) UR.GI₇ a-na pa-ni-<ku-nu> i-la-ak-ma UR.GI₇ šu-ma [-] ma-an-nu i-mar-šu um-ma šu-nu-ma ni-na-ša-[ar¹]-ma ù hi-ṭi-tam nu-hal-[la-aq]”. Vö. Beckman 1995: 23, 28.

alá. Haas ezzel szemben arra gondolt (2006: 42–43), hogy a király gúnyolódik a tisztjén (ő lenne a kutya) vagy pedig (kérdőjelesen) egy katonai rangról lenne szó. Véleményem szerint a fentiek alapján ez utóbbi a valószínűbb. Ha ez igaz, akkor a Hettita Birodalom kezdeteitől a klasszikus antikvitásig nyomon követhetővé válik egy anatóliai cím története, mely először katonai rangként kezdte, majd udvari címmé vált, s végül uralkodói titulusként fejezte be.

FÜGGELÉK

A *109.*285 MINT AULIKUS CÍM²³

1) EMİRGAZİ-töredék (IV. Tudhaliya nagykirály):

„CERVUS₃(DEUS)-*ti* *463 *wa/i-sà-ti*
**a-wa/i-mi-i(a)* *109.*285 *463.*398 H[EROS...”

2) YALBURT 16 + 10 tömbök (§4-5) (IV. Tudhaliya nagykirály):

„(DEUS)CERVUS₃ || *wa/i-sà-ti*
a-wa/i-mi HEROS *463.*398 *109.*285 MAGNUS.REX”
„Kurunta kegyeltje,
én, a Hős, a *463.*398, a Vadász, a Nagykirály”

3) KIZILDAĞ 4 (§3) (Hartapu nagykirály):

„*430 VIR MAGNUS.REX *416-*wa/i-ni* *109.*285”
„a *430 VIR, a Nagykirály, a *liwanis*[?], a Vadász”

---

²³ Ahol külön nincs jelölve, ott a CHLI szerint idézem a hieroglif luvi szövegeket.

Ide tartozása kétséges (l. a főszöveget):

4) KOCAOĞUZ (az állítató nevéhez l. a főszöveget) (Şahin–Tekoğlu 2003: 541):

„PES₂.PES *109.*285 REX.FILIUS”

„Tarpa, a Vadász, a Királyi Herceg” (vö. Hawkins 2006: 59, 61)

„Tarpa-*109.*285, a Királyi Herceg” (vö. Şahin – Tekoğlu 2003: 542)

HIVATKOZÁSOK

CHLI = Hawkins, John David 2000: *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I. Inscriptions of the Iron Age*, Berlin – New York, Walter de Gruyter.

HED = Puhvel, Jaan 1984-: *Hittite Etymological Dictionary*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter.

HEG = Tischler, Johann 1977-: *Hethitisches Etymologisches Glossar*, IBS 20. Innsbruck. Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.

Beckman, Gary 1995: The Siege of Uršu Text (CTH 7) and the Old Hittite Historiography, *Journal of Cuneiform Studies* 47, 23–34.

Brown, Francis – Driver, S. R. – Briggs, Charles A. 1951: *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament with an Appendix containing the Biblical Aramaic*, Oxford, Clarendon Press.

Buhály Attila 2006: Die Erscheinungsform der Liminalität in der urartäischen Religion, *Acta Antiqua* 46, 25–32.

Ehringhaus, Horst 2005: *Götter, Herrscher, Inschriften. Die Felsreliefs der hethitischen Großreichszeit in der Türkei unter beratender Mitarbeit von Frank Starke*, Mainz am Rhein, Philipp von Zabern.

Greenfield, Jonas C. 1991: Of Scribes, Scripts and Languages, in Claude Baurain – Corinne Bonnet – Véronique Krings ed.: *Phoinikeia grammata. Lire et écrire en Méditerranée. Actes du Colloque de Liège, 15-18 novembre 1989*. Namur, Société des Études Classiques, 173–185.

Güterbock, Hans-Gustav 1938: Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200. Zweiter Teil. Hethiter, *Zeitschrift für Assyriologie* 44, 45–149.

- Haas, Volkert 2006: *Die hethitische Literatur. Texte, Stilistik, Motive*, Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- Hackett, Jo Ann 2004: Phoenician and Punic, in Roger D. Woodard ed.: *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*, Cambridge University Press, 365–385.
- Hawkins, John David 1995: *The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (SÜDBURG). With an Archaeological Introduction by Peter Neve*, Studien zu den Boğazköy-Texten Beiheft 3. Wiesbaden, Harrassowitz.
- Hawkins, John David 2004: The Stag-God of the Countryside and Related Problems, in J. H. W. Penney ed.: *Indo-European Perspectives. Studies in Honour of Anna Morpurgo Davies*, Oxford, University Press, 355–369.
- Hawkins, John David 2006: Tudhaliya the Hunter, in Theo P. J. van den Hout ed.: *The Life and Times of Hattušili III and Tuthaliya IV. Proceedings of a Symposium Held in Honour of J. de Roos, 12-13 December 2003*. Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stamboul CIII. Leiden, NINO, 49–76.
- Herbordt, Susanne 2005: *Die Prinzen- und Beamtensiegel der hethitischen Grossreichszeit auf Tonbulln aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa mit Kommentaren zu den Siegelinschriften und Hieroglyphen von J. D. Hawkins*, Boğazköy-Hattuša. Ergebnisse der Ausgrabungen XIX. Mainz am Rhein, Philipp von Zabern.
- Hoffner, Harry A. 1978: [J. Friedrich – A. Kammenhuber: *Hethitisches Wörterbuch I/1 (a-annari)*.], *Bibliotheca Orientalis* 35, 242–246.
- Kimball, Sara E. 1999: *Hittite Historical Phonology*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft 95. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Kloekhorst, Alwin 2004: The Preservation of **h₁* in Hieroglyphic Luwian. Two Separate *a*-Signs, *Historische Sprachforschung* 117, 26–49.
- Kloekhorst, Alwin 2006: Initial Laryngeals in Anatolian, *Historische Sprachforschung* 119, 77–108.
- Kortlandt, Frederik 2003–2004: Initial laryngeals in Anatolian, *Orpheus* 13–14, 9–12 (= *Gs. G. Rikov*).
- Krahmalkov, Charles R. 2001: *A Phoenician-Punic Grammar*, Handbuch der Orientalistik 54. Leiden – Boston – Köln, Brill.
- Laroche, Emmanuel 1969: Les dieux de Yazılıkaya, *Revue Hittite et Asiatique* 27/84–85, 61–109.

- Loprieno, Antonio 1995: *Ancient Egyptian. A linguistic introduction*, Cambridge University Press.
- Melchert, H. Craig 1987: PIE velars in Luvian, in Calvert Watkins ed.: *Studies in Memory of Warren Cowgill (1929–1985). Papers from the Fourth East Coast Indo-European Conference, Cornell University, June 6–9, 1985*. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 182–204.
- Melchert, H. Craig 1988: Luvian Lexical Notes, *Historische Sprachforschung* 101, 211–243.
- Melchert, H. Craig 1989: New Luvo-Lycian Isoglosses, *Historische Sprachforschung* 102, 23–45.
- Melchert, H. Craig 1993: *Cuneiform Luvian Lexicon*, Chapel Hill, magánkiadás.
- Melchert, H. Craig 1994: *Anatolian Historical Phonology*, Leiden Studies in Indo-European 3. Amsterdam – Atlanta, Rodopi.
- Melchert, H. Craig 2003: Language, in uő. ed.: *The Luwians*, Handbuch der Orientalistik 68. Leiden – Boston, Brill, 170–210.
- Oshiro, Terumasa 1989: On Hieroglyphic Luwian Sign sù or zù, *The Journal of Indo-European Studies* 17, 181.
- Plöchl, Reinhold 2003: *Einführung ins Hieroglyphen-Luwische*, Dresdner Beiträge zur Hethitologie 8. Dresden, Technische Universität.
- Raulwing, Peter – Schmitt, Rüdiger 1998: Zur etymologischen Beurteilung der Berufsbezeichnung *aššuššanni* des Pferdetrainers Kikkuli von Mittani, in Peter Anreiter et al. ed.: *Man and the Animal World. Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Palaeolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*, Budapest, Archaeolingua, 675–706.
- Sader, Hélène 2002: Tyros, *Der Neue Pauly* 12/1: col. 951–955.
- Şahin, Seracettin – Tekoğlu, Recai 2003: A Hieroglyphic Stele from Afyon Archaeological Museum, *Athenaeum* 91, 540–545.
- Simon Zsolt 2006: Az indoeurópai nyelvcsalád anatóliai ága. Nyelvészeti-filológiai bevezető, in Kálmán László szerk.: *KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlós András tiszteletére*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet – Tinta, 213–227.
- Simon Zsolt 2007: Das Problem der phonetischen Interpretation der anlautenden *scriptio plena* im Keilschriftluwischen, *53e Rencontre Assyriologique Internationale*, Moszkva, 2007. július 24.

- Starke, Frank 1990: *Untersuchung zur Stammbildung des keilschriftluwischen Nomens*, Studien zu den Boğazköy-Texten 31. Wiesbaden, Harrassowitz.
- Starke, Frank 1995: *Ausbildung und Training von Streitwagenpferden. Eine hippologisch orientierte Interpretation des Kikkuli-Textes*, Studien zu den Boğazköy-Texten 41. Wiesbaden, Harrassowitz.
- Starke, Frank 1997: Sprachen und Schriften in Karkamis, in Beate Pongratz-Leisten – Hartmut Kühne – Paolo Xella ed.: *Ana šadî Labnāni lū allik. Beiträge zu altorientalischen und mittelmeerischen Kulturen. Festschrift für Wolfgang Röllig*, AOAT 247. Kevelaer – Neukirchen-Vluyn, Butzon & Bercker – Neukirchener, 381–395.
- Tischler, Johann 1992: Zum *Kentum-Satem* Problem im Anatolischen, in Onofrio Carruba ed.: *Per una grammatica ittita. Towards a Hittite Grammar*, Studia Mediterranea 7. Pavia, Iuculano, 253–274.
- Westenholz, Aage 1991: The phoneme /o/ in Akkadian, *Zeitschrift für Assyriologie* 81, 10–19.
- Wilhelm, Gernot 1993: *SURA/I* in Kargamiš und das urartäische Gentiliz *šurele*, *Studi micenei ed egeo-anatolici* 31, 135–141.

SZABÁLYOK ÉRTELMEZÉSE ÉS BEMUTATÁSA NORMATÍV NYELVHASZNÁLATOT LEÍRÓ KIADVÁNYOKBAN

SZABÓ TAMÁS PÉTER

0. Bevezető

Normatív nyelvhasználatot leíró kiadványok – tehát a sztenderd regiszter használati szabályait ismertető művek: nyelvhelyességi kalauzok, tanácsadó szótárak – tervezésében különös gondot kell fordítani a célközönség metanyelvi tudásának és nyelvhasználati igényeinek figyelembevételére. A funkcionális-szituatív kettősnyelvűsége nevelő anyanyelvoktatás és nyelvművelő tevékenység sikerességét alapvetően meghatározza, milyen segédeszközökre tud támaszkodni, ugyanakkor maguk a beszélők is könnyen kezelhető és korrekt tájékoztatást nyújtó referenciaműveket igényelnek. Jelen dolgozat első része a felhasználók szemszögéből vizsgálja két elterjedt magyar nyelvhelyességi tanácsadó munka szabályértelmezését és normaszemléletét, míg második része a hatékonyabb eszköztervezést szolgálja két mintaértékű angol kiadvány adaptálható megoldásait ismertetve.

1. Az igazodás igénye a felhasználó részéről. A nyelvművelés mint szolgáltatás

A társadalomban élő egyén egyszerre több csoportnak is tagja, így több normarendszer hatása alatt áll. E normarendszerek inkompatibilitása konfliktusokat eredményezhet, s az egyénnek meg kell tanulnia ezeket a saját viselkedésén belül kezelni (vö. Mérei 1988²: 5–34; Somlai 1997: 55–70, 111–147). Viselkedése egy szituációban sem lehet tetszőleges, „formálatlan”, viszont válogathat az általa birtokolt viselkedési lehetőségek közül (a nyelvi viselkedésre vetítve ez a funkcionális-szituatív kettősnyelvűség állapota; vö. Kiss 2006: 546). Nyelvhasználata olyan szimbolikus cselekvés, melynek során az általa választott regiszter használatával egy (vagy néhány) referenciacsoporttal azonosul. Egyes szituációkban ez az azonosulás(i) szándék) tudatos lehet és nagyobb nyelvi kontrollal járhat.

A nyelvművelés, nyelvi tanácsadás szolgáltatás,¹ amelyet szakemberek nyújtanak annak érdekében, hogy a beszélő formális szituációkban hitelesen tudja kommunikációs partnereinek azt sugározni, hogy magas presztízsű csoport tagja, aki az adott csoport szokásait – így beszédmódját is – ismeri, magáévá tette (a nyelvművelő feladata tehát nem a szolgáltatást igénybe vevő beszédének megváltoztatása, hanem a nyelvi igazodás feltételeinek biztosítása). Kíváncsi, hogy a felhasználó számára világos legyen, melyek a nyelv konstitutív szabályai – ezek megsértése agrammatikus mondatokat eredményez – és melyek azok a restriktív (más terminussal: regulatív) szabályok, amelyek megsértésével „csupán” a sztenderd regiszter (illem)sabályai ellen vét (a szabályok jellegével kapcsolatban vö. Fabó 1984; Somlai 1997: 125). Korábbi vizsgálatok (Szabó 2007a; 2007b, 2007c) alapján az az igény fogalmazódik meg, hogy a legnagyobb figyelmet éppen erre: **a konstitutív és a restriktív szabályok közötti különbségek világos érzékeltetésére, a nyelvhelyességi szabályok restriktív voltának világossá tételére** kell fordítani, mivel ez a különbségtétel a nyelvhasználati szabályok közvetítésekor nem jelenik meg kellőképpen a közoktatás vizsgált szintereiben (középiskola és felsőoktatás). E két szabálytípus elkülönítésének hiányában nehezen képzelhető el adekvát, szituatív beágyazottságú regiszterváltás a nem sztenderdközei vernakulárisú beszélő részéről.

2. Segítségek a nyelvi igazodásban, a nyelv rétegződésének megismerésében

A dolgozat megírásának alapját adó vizsgálatban tíz, az utóbbi tíz évben megjelent szótár, nyelvhelyességi tanácsadó kiadvány és egy nyelvtan elemzésére került sor. Az időhatár kijelölését az indokolja, hogy a tízéves vagy annál újabb művek már sokban építhettek az utóbbi évtizedekben folyó korpusznyelvészeti és szociolingvisztikai kutatások széles körben elfogadott eredményeire, különösen a normaértelmezésre és a norma (normák) leírásának módszereire vonatkozóakra. A vizsgálat körébe a Hivatkozásokban csillaggal megjelölt magyar, angol és francia kiadványok kerültek.

A művek kiválasztásakor az elsődleges cél az volt, hogy friss vagy frissen átdolgozott, magyarországi boltokban, könyvtárakban könnyen hozzá-

---

¹ 2005. szeptember 8–11. között a nyelvművelés szerepét, eszközeit elemző műhelytalálkozó zajlott az MTA Nyelvtudományi Intézetében. Ennek anyaga kötetben is megjelent. A tanulmányok közül jelen dolgozat szempontjából Domonkosi 2007, Eöry 2007 és Ittész 2007 emelendő ki.

férhető kiadványok kerüljenek elemzésre. Az angol nyelv feltérképezésével kapcsolatban célzottan a Longman-kiadványok által követett lexikográfiai megoldásokra összpontosított a vizsgálat, mivel ezek követendő példát jelenthetnek újabb magyar kiadványok tervezéséhez.

Az elemzések minden műnél az előszó részletes vizsgálata és szűrő-próbaszerűen kiválasztott szócikkek anyagának áttekintése alapján készültek. Az előszóból a célcsoportra, a szerkesztői attitűdre, a feldolgozott anyagra és a feldolgozás módszerére vonatkozó elemek, a minősítési rendszerrel kapcsolatban a regionális, stiláris és regiszterjellemzések elemzése történt meg. Szócikkek esetében az elemzés szempontja az volt, hogy az adott kiadvány mennyiben valósítja meg készítőinek deklarált elveit, illetve mennyiben felelhet meg a célcsoport igényeinek. Terjedelmi okok miatt jelen dolgozat csak két magyar (NymKsz.², Balázs 2001a) és két angol (SGSWE, LDOCE⁴) kiadvánnyal foglalkozik. (A vizsgálat idején még nem jelent meg a NyhSz.: ennek elemzése később végzendő el.)

2.1. *A Nyelvművelő kézisztár második kiadása (NymKsz.²)*

Jelen dolgozat csak a második kiadás elemzésére vállalkozik, mivel a két kiadás között jelentős szemléletbeli vagy módszertani különbség nincsen, ugyanakkor a szerkesztők néhány új, a mai nyelvhasználatra reflektáló szócikkal gyarapították a művet. A NymKsz. első kiadása – mint arra előszava is utal – a NyKk. rövidített, a nagyközönségnek szánt változatának készült. Jelen dolgozat nemcsak a kijelölt időhatár miatt nem ismerteti a NyKk. minősítési rendszerét és használatának buktatóit, hanem azért sem, mert Tolcsvai Nagy Gábor (1991) rendszeres szövegelemzéssel már összefoglalta a problémákat. Következtetései a NymKsz. kiadásával kapcsolatban megismételhetők, hiszen a két mű között nincsen koncepcionális eltérés. Tolcsvai Nagy kimutatta, hogy a NyKk. **stílusminősítései nem adnak egyértelmű támpontot az olvasónak**: nem a normához való viszonyt jelzik, hanem egymástól nem egyértelműen elkülönített jelentésű szinonimákkal élnek (néhány példa: *táji, regionális, nyelvjárási, népies, népnyelvi; mindennapi köznyelv, mindennapi nyelvhasználat, mai nyelv, élő nyelv* a nyelvi szint leírásának köréből, *suta, sima, izes, szintelen; magyaros, természetes, idegenszerű* a nehezen értelmezhető, „költői” minősítések közül). A NyKk. és a NymKsz.⁽²⁾ esetében komoly problémát jelent az is, hogy nem tudni, milyen korpussszal dolgoztak a szerzők. A korábbi nyelvművelő szakirodalmon kívül valószínűleg saját (esetleges) megfigyeléseik, tapasztalataik képezték szócik-

keik megírásának alapját. Feltűnő, hogy a NymKsz.⁽²⁾ előszava leginkább a mű keletkezésének körülményeit és nem a munka módszertani elveit ismerteti.

Az előszó végigolvasása és a szócikkek szűrőpróbaszerű átolvasása során számos kifogásolható szöveghelyet lehet találni. A főbb problémákat néhány kommentált példa szemlélteti (a kurzivált félkövér szavakat én emeltem ki – Sz. T. P.).

A beszélővel kapcsolatos attitűd. „A szerzőknek és a szerkesztőknek az volt a szándékuk, hogy olyan gyakorlati célú kézikönyvet adjanak az olvasók kezébe, amelytől azok nemcsak fogalmazás közben kérhetnek tanácsot, hanem amelyet szükség esetén *szellemi fegyverként, ill. pajzsként szegezhetnek szembe* mind a laikus »nyelvvédőkkel«, mind a nyelvművelés létjogosultságát kétségbe vonó szkeptikusokkal” (NymKsz.²: 6). A militáns metaforahasználat veszélyes, mivel azt sugalmazza, hogy A NYELVHASZNÁLAT HARC, A NYELVI SZABÁLYOK(AT TARTALMAZÓ MŰVEK) FEGYVEREK. Olyan nyelvterületen, ahol a mai napig erősen stigmatizáltak a nyelvjárások, ez nem szerencsés fogalmazás. | „A köztöszökeként használt trágárságok nézetünk szerint nem a bizalmas stílusnak a velejárói, hanem *nyelvi és lelki szegénységről, ürességről árulkodnak*” (NymKsz.²: 79). A *bizalmas stílus* címszóban olvasható kitétel azért kifogásolható, mert a nyelvhasználat helyett a beszélőt minősíti.

Regiszter- és normafogalom. „A *kirúg* igének ’elbocsát’ jelentésben való használata *a nyelvi durvaság és igénytelenség terjedésének tünete*” (NymKsz.²: 304). A szócikk írója nem vette figyelembe, hogy szubsztenderd regiszter(ek)ben adekvát ez a kifejezés. A *tünet* szó alkalmazása A NYELVI VÁLTOZÁS TERJEDÉSE BETEGSÉG, JÁRVÁNY metaforát idézi fel. | „E formák [ti. *április elsejei, május elsejei, március tizenötödikei, augusztus huszadikái*] használata nem hiba, *de ne terjesszük, sőt igyekezzünk visszaszorítani* őket, mert *hosszabbak és rosszabb hangzásúak*, mint a hagyományos *április elseji, március tizenötödiki, augusztus huszadiki* stb.” (NymKsz.²: 144). Az idézet másokat is arra szólít fel, hogy avatkozzanak bele kommunikációs partnereik nyelvi produkciójába – olyan változatok esetében is, amelyek használata a szócikkíró szerint sem hiba. Az érvek szubjektívek (jóhangzás, rövidebb szavak preferálása – míg más szócikkekben a „hosszabb, de jobb” elemek propagálásával találkozunk az olvasó, l. a *team* helyett kínált *kutatócsoport, munkacsoport, munkaközösség* szavakat; NymKsz.²: 547). | „Gyakorlatilag. A mai beszélt nyelvnek egyik leggyakoribb, divatos töltelék szava. Ilyen szerepében kerüljük, *csak az elméletileg ellentétéként alkalmazzuk!*”

(NymKsz.²: 213). A szócikkíró figyelmen kívül hagyta a nyelvi redundancia rendkívüli (főként a beszélt nyelvben érezhető) fontosságát. | „Az ikés és iktelen igealakok alkalmazásában **még a művelt ember nyelvérzéke is el-elbizonytalanodik**. [...] Aki pedig szenvedő ige használatára vállalkozik, annak **okvetlenül tudnia kell ikésen ragozni: engedtessek meg..., hallgattassék meg a másik fél is!**” (NymKsz.²: 258). Az ikés ragozás szükségességét bizonyító példák helyett azt lenne érdemesebb hangsúlyozni, hogy egyes lexikalizálódott kifejezésekben a szabályos ikés alak rögzült, más kifejezésekben (pl. *könyörgöm*) pedig a hiperkorrekt. | „*Srég, srégen*. [...] A német–francia keverék *srég(g)vizavi* is csak a bizalmas-tréfás stílusban **nézhető el**” (NymKsz.²: 493). Nem lehet eldönteni, hogy olyan helyzetekben, ahol „nem nézhető el” a *srég(g)vizavi* használata, mit kell tennie a beszélőnek. A megfogalmazás azért is problematikus, mert az, hogy valamit el kell nézni (tkp. meg kell bocsátani), azt sugallja, hogy az adott nyelvi elem használata offenzív, de az adott szóval kapcsolatban ilyesmiről nincs szó.

Idegen nyelvek hatásának megítélése. „*Speciális*. Latin eredetű, igen elterjedt, de tulajdonképpen **fölösleges idegen szó**” (NymKsz.²: 491). Az állítás bizonyítás nélkül marad. | „A *jön* igével alkotott **idegenszerű – főleg németes – kifejezéseket pedig okvetlenül mellőznünk kell;** helyettük számos magyaros (ráadásul egyszerűbb és ízesebb) szinonima kínálkozik” (NymKsz.²: 278). A differenciálatlan tiltás mellett a túlzottan metaforikus *ízebb* minősítés tűnik fel.

A vizsgálat még számos szócikk elemzését elvégezte, azonban a fenti példák is elegendőek annak szemléltetésére, hogy az ismeretterjesztő céllal túlságosan is tömörített fogalmazásmód, a szerencsétlen metaforahasználat több szócikkben olyan összefüggéseket és attitűdöket sugall, amelyek inadekvátak a sztenderd regiszter használati szabályainak szempontjából. A mű gyakran nem veszi figyelembe a szubsztenderd regisztereknek az informális kommunikációban betöltött szerepét, pedig ennek a kontrasztnak az érzékeltetésével tudná igazán elősegíteni a beszélők adekvát regiszterváltásait.

2.2. Balázs Géza: Magyar nyelvhelyességi lexikon (Balázs 2001a)

A szerző számos művében foglalkozott a nyelvművelés megújuló elméletével (a nyelvírtétegződés-vizsgálatok fontosságával, a variációnak a nyelvhasználatban játszott jelentős szerepével, a sztenderd szituatív kötöttségével stb.). Az új elvek gyakorlatba való átültetésére tett kísérlete a *Magyar nyelvhelyességi lexikon*.

Balázs többretegű nyelvhelyesség-felfogásában az alapvető nyelvjellemzők képezik a minősítési rendszer bázisát, ennek megfelelően ismerteti a magyar nyelv 36 fő jellemzőjét (Balázs 2001a: 22–24. – nyelvstratégiájában 58 jeggyel jellemez: Balázs 2001b: 139–142). A felsorolt jegyek egy jelentős része nem lepi meg az olvasót, némelyikük szerepeltetése azonban irreleváns vagy egyszerűen téves, így a lista nem használható megbízható minősítési rendszer alapjaként: ezt bizonyítják a következő példák és a nagyköjtől után álló kommentárok (Balázs 2001a: 22–24. sorszámozását követve): (11) oda-vissza olvasható szók, pl. *görög, soros*; (27) ragozott rag: *velem* – a *velem, elem* típusú szavak a személyragokkal váltak lexémákká: a személyragok beléjük épültek, és a korai alakszilárdulás miatt ma már nem szegmentálhatók (vö. TNYt. I.: 427; TESz. I.: 1110); (28) „Ami fontos, az általában az ige előtt áll. Ha az ige fontos, az áll elől” – az általánosításnak ez a foka megnehezíti a kijelentés értelmezését.

Jelentős probléma, hogy az anyaggyűjtés módszerét ez a mű sem ismerteti. A következőkben néhány kommentált példa szemlélteti a kiadvány hangnemét, felfogását. (A kurzivált félkövér részeket én emeltem ki, a csak kurzivált szavak az eredetiben is ki voltak emelve. – Sz. T. P.)

„*Alakváltozat*. Szerencsére szavaink egy részének több változata van. Ezek az alakváltozatok **a toldalékolás** többletlehetőségeiből adódnak. Az alakváltozatok használata rendszerint vagylagos, tehát »*érzés*«, »*nyelvérzés*« szerint történik, ennek alapján léteznek köznapibb és igényesebb formák is” (Balázs 2001a: 25). A szócikk példaanyaga pl. a következő változatokat emeli ki: „köznapibb: *emlékszik*; igényesebb: *emlékezik, megemlékezik valakiről* [...] egyenrangú változatok: *csend ~ csönd, seper ~ söpör*; nem egyenrangú változatok: *a ~ o* alakváltozatúak (többnyire az *o* a köznyelvibb): köznap, régies: *balha, kalbász, randa*; igényes: *bolha, kolbász, ronda*” (Balázs 2001a: 26). Az alakváltozatok létjogosultságát a szerző a toldalékolás többletlehetőségeivel magyarázza: a gondolatmenet nincs egyértelműen kifejtve. Az alakváltozatok használatának megoszlását a nyelvérzésekre, az érzésre hivatkozva írja le, holott használatuk területi, szociokulturális és szituatív jegyek alapján történő elemzéssel jól leírható (erre ő maga is utal előszavában). Az *emlékszik, emlékezik, megemlékezik* esetében nem egy ige (az *emlékszik*) familiáris és presztízsváltozatát/-változatait adja meg, hanem három külön igét mos egybe (bővebben l. ÉrtSz., ÉKsz.², saját címszavak alatt). Ez azért is szerencsétlen, mert a három ige vonzatkerete is eltér, tehát nem egy ige szituációfüggően cserélhető alakjairól van szó. A *balha ~ bolha*

típusú váltakozások esetében a *köznapi, régies* minősítés alkalmazása révén elsikkad az elavult, kiveszőben lévő, a huszadik századi köznyelvből már ki nem mutatható és az informális-félformális szituációkban használt alakok használati szabályai között fennálló különbség.

-*barát* *utótag*. „Feltűnően *szaporodnak* a -*barát* *utótagú* szóösszetételeink. [...] alapformájuk *germanizmus a javából*, de ettől még gazdagíthatják is a nyelvünket. Ha jelentésük áttetsző, világos, *a magyar nyelv logikájának megfelelő*, semmi bajunk nem lehet velük. [...] Amelyek fejtőrést okoznak, nem világosak, sőt humoros magyarázatokhoz vezetnek (pl. *szervizbarát, vendégbarát, családbarát* stb.), inkább egyéni szóeleménynek tarthatjuk, és *semmiképpen sem üdvözölhetjük nyelvünkben*, különösen nem a mindennapi sajtó nyelvében, amely könnyen divattá teszi [sic!]” (Balázs 2001a: 32–3). A *szaporodás* rosszálló (‘[túl]burjánzás’ jelentésű) emlegetése A SZÓ NÖVÉNY, A SZAVAK TERJEDÉSE NÖVÉNY NÖVEKEDÉSE metaforákat implikálják. A szerző tekintélyi pozícióból, többes szám első személyben fogalmaz, az általa elítélt jelenséget – regisztertől függetlenül – stigmatizálja (*semmiképpen sem*). Előbb purista álláspontból érvel (az *utótag germanizmus a javából*), majd a *magyar nyelv logikájának megfelelő* kifejezéssel a nyelv szellemével és a magyarossággal mint transzcendens értékekkel operál. Amikor azt írja, hogy az összetételnek transzparensnek kell lennie, nem veszi figyelembe, hogy az összetételi tagok jelentését nem mindig lehet megadni a tagok jelentésének összegéből (l. pl. a jelentéssűrítő összetételeket), illetve létezik e téren is poliszémia (az elő- és *utótagi* poliszémiát rendszerszerűen dolgozza fel *A magyar nyelv nagyszótára* [= Nszt.], így már elkészült szócikkei ezzel a jelenséggel kapcsolatban lehetőséget nyújtanak szemantikai kutatásokhoz). A -*barát* tehát 1. ‘az előtaggal kifejezett dolgot kedvelő’, 2. ‘az előtaggal kifejezett személy, dolog stb. számára kedvező’ egyaránt lehet, ezért nem adhat mosolygásra okot a *szervizbarát* ‘szervizelés szempontjából kedvező(en tervezett)’ összetétel. Balázs az előszavában kifejtett elvekkel kerül szembe, amikor a nyelvi innovációk terjedését kárhoztatja (*könnyen divattá teszi*).

Elidegenedett anyanyelv – hivatali zsargon. „A hivatali nyelv jelenségei szó-, mondat- és szövegszinten egyaránt kimutathatók. Rendszerint azonnal felismerhetők *száraz, személytelen, túlbonyolított, s olykor meglehetősen »elidegenített«* formájukról. [...] helytelen: *Mit tehetünk a fogyasztói vasút kialakulása érdekében?* [...] helyes: *Mit tehetünk a vasút vonzóbbá tétele érdekében?*” (Balázs 2001a: 60). A fenti jellemzés regiszterleírás

helyett egy régi toposzt népszerűsít, amely szerint a hivatali nyelv megoldásai mindenképp hibáztatandók. Balázs feltehetően azt kívánja hangsúlyozni – de ez szócikkéből nem derül ki egyértelműen –, hogy a hivatalnokoknak a nem szakmabeliekkel szemben regisztert kellene váltaniuk; ettől azonban a hivatali (közigazgatási, jogi szaknyelvi) szövegek nem változnak meg, csupán egy más regiszterben készül az adaptációjuk. Ezért nem értelmezhető, amikor a példamondatok elé a *helyes* és a *helytelen* minősítéseket illeszti.

A fentiekben bemutatott és a vizsgálat során elemzett többi szócikk anyaga alapján elmondható, hogy Balázs lexikona az előszavában és *Magyar nyelvstratégia* című művében (Balázs 2001b) leírt, jobbra az újabb szociolingvisztikai kutatásokat tükröző elveknek nem felel meg. A mű minősítési rendszere nem egységes, a minősítések és a szócikkek nyelvhasználata metaforikus és szubjektív értékítéletet tükröz.

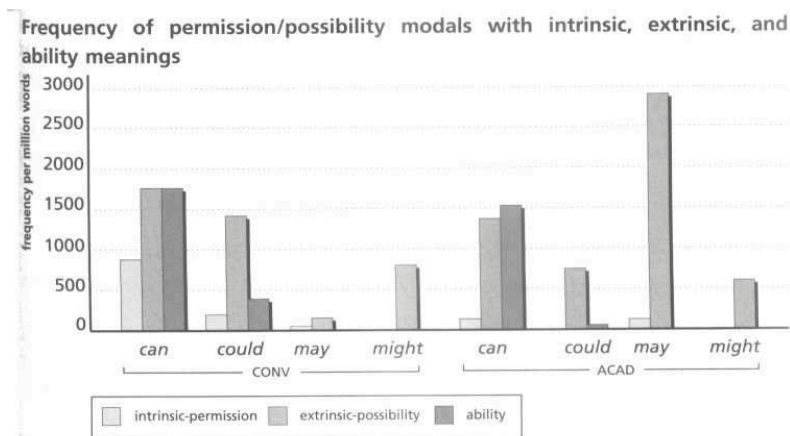
2.3. Korpusz alapú nyelvtanítás: *Longman Student Grammar of Spoken and Written English (SGSWE)*

Az SGSWE a Longman Grammar of Spoken and Written English című referenciamunka (Biber et al. 1999) rövidített és átdolgozott, elsősorban a felsőoktatás céljaira és egyéni tanulók számára készített változata, melyhez gyakorlókönyv (Biber et al. 2002) is tartozik.²

A szerzők a nyelvtant nem szakirodalmi szemleként értelmezik: állításait mindig korpuszból vett nyelvi példákkal, a regiszter- és a szemantikai kötöttségek lényegét kifejező diagramokkal, ábrákkal támasztják alá (a kötet egyik szemléletes megoldását mutatja be az *1. ábra*). Négy regisztert – beszélt nyelv (valós beszélgetések lejegyzett anyaga), szépirodalom, sajtó, értekező próza – különböztetnek meg és hasonlítanak össze. E (viszonylag durva) kategorizációt az indokolja, hogy ezzel lehet elegendő mennyiségű adatot kapni és igazán releváns eltéréseket megvilágítani. Ez az oka annak is, hogy elsősorban az amerikai és a brit angolt hasonlítják össze, bár más regionális változatokból (ausztrál, kanadai, karibi, ír, nyugat-afrikai) is hoznak példákat. A mintegy háromezer példa a negyvenmillió szövegszavas Longman Spoken and Written English Corpusból származik.

---

² A főszövegben az idézetek saját fordítását adom meg. Az angol nyelvű eredeti szöveget lábjegyzetben közlöm. (Sz. T. P.)

1. ábra

Szemantikai elemzés módbeli segédigék jelentéseiről két eltérő formalitásfokú regiszterben (beszélt nyelv és értekező próza). Relatív gyakoriság db/millió szóban. (SGSWE: 179)

Bár célja nem az ítéletalkotás, a nyelvtan időnként mégis reflektál elterjedt nyelvhelyességi nézetekre: „időről időre néhány vitatott nyelvhasználati kérdésre is kitérünk. Bár a kommunikáció szempontjából ezek nem annyira fontosak, gyakran jelentős szerepet játszanak az embereknek a »jó nyelvtannal« kapcsolatos ítéleteinek alakításában. Ezek az ítéletek pedig rendre befolyással lehetnek a nyelvhasználat jelenlegi mintázataira”³ (SGSWE: 7). A nyelvtan kiemelt figyelmet fordít a lexiko-grammatikai mintázatokra: egységben láttatja a nyelvtan és a szókincs összefüggéseit, az egyes regiszterek esetében a gyakori bevezető igéket, szerkezeteket, vonzókat stb. is elemzi.

³ „we refer from time to time to some cases of disputed usage. Although these may not be so important from the viewpoint of communication, they often play a significant role in people's judgements of what is 'good grammar'. These judgements, in turn, may have an influence on actual patterns of use”

2.4. *A Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE⁴)*

A szótár első kiadása 1978-ban készült, jelen dolgozat a 2005-ös negyedik kiadást mutatja be. A LDOCE⁴-t elsősorban olyanok számára készítették, akik idegen nyelvként tanulják az angolt. Az ő problémáikra koncentrálni, tanárok és diákok visszajelzéseit egyaránt figyelembe véve alakították ki (és át) a szócikkek szerkezetét, a művet tehát a célközönség metanyelvi ismereteihez és konceptualizációihoz igazították. Ez a gyakorlat a magyar lexikográfia számára is példaértékű. A 4. kiadáshoz pl. 40%-kal bővítették a példamondatok, szókapcsolati példák számát (jelenleg 155 000 példa olvasható, forrásuk a 300 millió szövegszavas Longman Corpus Network).

A minősítési rendszer (leírása: LDOCE⁴: i) egyszerű. Három regionális változatot jelöl: brit, amerikai és ausztrál angol. A formalitásfokot is három minősítéssel jelöli: *formal* 'formális', *informal* 'informális', *humorous* 'humoros'. Szaknyelvi minősítések: *law* 'jogi', *medical* 'orvosi' (= orvosok használják, de nem egyértelműen a *technical* 'szaknyelvi' kategóriába tartozik). Szövegtípusok kategorizálása: *biblical* 'biblikus', *literary* 'irodalmi', *technical* 'szaknyelvi', *spoken* 'beszélt', *written* 'írott'. Pragmatikai információ: *not polite* 'udvariatlan', *taboo* 'tabu', *trademark* 'védjegy'. Diakrón állapotot jelző minősítések: *old-fashioned* 'ódivatú', *old use* 'régén használt' (= nemcsak ódivatú, de ki is veszett). A minősítési rendszer talán túlságosan szűkös, különösen a szaknyelvekkel kapcsolatban nyugtalanító, hogy nem derül ki, miért éppen a megnevezett szakterületeknek van külön címkéjük. A szócikkek a minősítésen kívül gyakran szövegesen is megerősítik az olvasó számára a pragmatikai információkat, különösen a tabuszavak esetében, pl. a *pig*¹ ('disznó') harmadik ('rendőr') jelentésében: „*tabu, informális*. Rendőrré alkalmazott sértő kifejezés. Ne használja ezt a szót!”⁴, vagy a *whore* esetében, első jelentésben (kb. 'ringyó, cafka'): „*informális, tabu*. Sok szexuális partnerrel rendelkező nőre alkalmazott sértő kifejezés. Ne használja ezt a szót!”⁵, de második jelentésben (kb. 'prosti') már „megengedik”, csak használati körét adják meg: „*informális*. Női prostituált”⁶ (LDOCE⁴ 1237, 1885; kiemelések az eredetiben – Sz. T. P.). Bár a *taboo* minősítés bőven elég lenne az olvasónak, a „do not use this word” megfogalmazás feltehetően azért

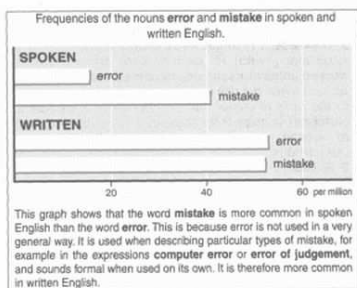
⁴ „*taboo informal* an offensive word for a police officer. Do not use this word”

⁵ „*informal taboo*. an offensive word for a woman who has many sexual partners. Do not use this word”

⁶ „*informal*. a female prostitute”

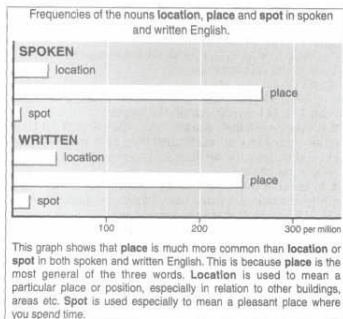
egészíti ki a minősítést, hogy a nem anyanyelvi beszélőket hangsúlyozottan figyelmeztesse arra, hogy az idegen nyelvet beszélve saját homlokzatuk építését ne veszélyeztessék e szavak használatával (ily módon tautologikussá válik a szócikk).

A hagyományos szócikkemek (szócikkfej, elkülönített jelentések, példák, utalók stb.) mellett ábrák is megkönnyítik a tájékozódást. Számos esetben – csakúgy, mint a SGSWE-ben – a felhasznált korpuszból származó adatok grafikus ábrázolásával találkozhat az olvasó. Az ábrák elsősorban a beszélt és az írott angol eltéréseire irányítják a figyelmet (pl. szinonimasorok tagjainak használati megoszlása, egy szó[alak] írott/beszéltnyelvi használata, jellemző vonzatok gyakorisága). Az adatok értelmezését rövid szöveges magyarázat segíti. A kötetből vett 2. ábra pl. az *error* és a *mistake* névszó (mindkettő 'hiba, tévedés' jelentésű) megoszlását szemlélteti az írott és a beszélt nyelvben. A magyarázat szerint a beszélt nyelvben az *error*-t ritkán használják önmagában. Relatív gyakorisága azért nő meg írásos szövegben, mert formalitásfoka magasabb. A 3. ábra azt szemlélteti, hogy a *location*, *place* és *spot* szavak relatív gyakorisági eloszlását e szavak szemantikája, és nem az adott regiszter írott vagy beszélt volta befolyásolja: a *place* a legáltalánosabb 'hely' jelentésű szó; a *location* inkább más helyekkel összefüggésben, azok viszonyában értelmezhető, a *spot* pedig speciális jelentésű: 'kellemes hely, ahol el lehet tölteni az időt'.

2. ábra

Az *error* és a *mistake* relatív gyakorisága (db/millió szó) (LDOCE⁴: 529)

3. ábra

A *location*, a *place* és a *spot* relatív gyakorisága (db/millió szó) (LDOCE⁴: 951)

call, phone, telephone, ring

In spoken English, it is usual to say that you *call* or *phone* someone
He calls me almost every day. • *Phone me when you get there.*

In spoken British English, it is also very usual to say that you *ring* someone

Have you rung Kim yet?

It is fairly formal and not very usual in spoken English to say that you *telephone* someone

■ Do not say that you *call* to someone

I called him (NOT called to him) to let him know.

■ There is no verb *phone call*

I need to call (NOT to phone call) Monica.

You can also say that you *give someone a (phone) call* or, in British English, *give them a ring*

Give me a call sometime. • *I think I'll give Mum a ring*

■ Do not say *give someone a phone.*

4. ábra

Konstitutív és restriktív szabályok elkülönítése a tanácsadásban
(LDOCE⁴: 210)

A *call* ('hív') ige szóválasztást segítő ábrája (4. ábra) regiszterfüggően írja le, milyen igékkel szinonim a *call*, illetve hogy milyen mintázatokban szerepel.⁷ Kettős felkiáltójel hívja fel az olvasó figyelmét arra, hogy egyes szókapcsolatokat ne használjon. A „tiltás” oka, hogy a leírt mintázat a korpuszban nem fordul elő. A megjelenítés indokoltságát az adja, hogy a nyelvtanulók – interferenciajelenséggként vagy más okból – produkálják ezeket a – vonzatkeret-sértés vagy jelentéstani okok miatt agrammatikus – szerkezeteket. A **nyelvhasználatban élő konstitutív és restriktív szabályok jelölése, megfogalmazása így élesen elkülönül.**

⁷ Az ábrán szereplő négy ige jelentése: *call* 'hív', *phone, telephone* 'telefonál', *ring* '(fel-/rá-)csörög'. A példamondatok előtt álló magyarázatok: „A beszélt angolban szokásos azt mondani [a *call* vagy a *phone* igével], hogy 'felhív valakit'”; „A beszélt brit angolban az is nagyon gyakori, hogy azt mondják: 'felcsörög vkit/rácsörög vkire'”; „Igen formális és a beszélt angolban nem gyakori a *telephone* 'telefonál' ige használata”; „Ne mondja *to* vonzattal a *call* igét 'felhív vkit' jelentésben”; „Nincsen *phone call* ige”; „Úgy is fogalmazhat, hogy *give someone a (phone) call* 'felhív vkit', vagy a brit angolban: *give them a ring* 'felhívni őket'”; „Ne mondja azt, hogy *give someone a phone* 'felhív vkit’”.

A LDOCE⁴ 971–986. oldalán *Language Notes* címmel nyelvtani és pragmatikai útmutató található (néhány téma: névelőhasználat, vonzatos igék, egy önéletrajz/egy esszé felépítése, a hivatalos levelezés udvariassági formulái, informális írásbeli szituációk nyelvi jellemzői stb.). Az összeállítás azt is szemlélteti, hogyan vonhat ki a használó további hasonló jellegű információkat a szócikkekéből.

3. Korpuszok használata regiszterszótárak tervezésében

A nyelvhelyességgel, a nyelv variabilitásával kapcsolatos ismeretterjesztéssel kapcsolatban természetes igény regiszterszótárak – a nyelv egyes regisztereit leíró, összehasonlító szótárak – készítése. A beszélők korrekt tájékoztatása érdekében a korpuszelemzés eredményeként létrejött besorolás, ítélet mellett konkrét adatok közlése is célszerű, különösen erősebben stigmatizált nyelvi változatok esetében. Az egyre jobb minőségű és egyre könnyebben kezelhető szövegtárak (mint amilyenek a Magyar nemzeti szövegtár [= MNSz.] és a Magyar történeti szövegtár [= MTSz.]) adatainak közlésével az olvasók gondolkodásában jelen lévő néhány nyelvi babonát is sikerül talán eloszlatni.

Az összesen 187,6 millió szövegszavas **MNSz.**-t az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvtechnológiai Osztályán készítették és tartják karban (bővebben: <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>). Adatait szinkrón nyelvi jelenségek regionális és regiszterbeli megoszlására lehet jól használni. Magyarországi, szlovákiai, ukrainai, romániai és szerbiai regionális alkorpuszokat tartalmaz, melyek szövegei a sajtó, a szépirodalom, az értekező próza, a hivatalos és a személyes nyelvhasználat regisztereit reprezentálják. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Szótári Osztályán épített és gondozott **MTSz.** első-sorban diakrón összetételű elvégzésére alkalmas. A MTSz. a MNSz.-nél jóval kisebb (mintegy 27,3 millió szövegszót tartalmaz), azonban – építésének jellegéből és a Nszt. igényeiből következően – az utóbbi kb. 230 év nyelvi változásainak vizsgálatára megfelelően használható. Ez a tulajdonsága a regiszterszótárak szempontjából az írott norma változásainak szemléltethetősége miatt fontos. A MTSz. adatai alapján kirajzolódó kép igazolhatja, hogy egyes kárhoztatott, de már régóta kimutatható nyelvi jelenségek nem agrammatikusak, de vagy nem tartoztak soha a sztenderd regiszterbe, vagy kikoptak onnan. Az adatok érzékeltetik, hogy a sztenderd nem önértéke jogán preferált regiszter: kiterjedt használatát és (mérsékelt) dinamizmusát társadalmi erőviszonyok garantálják.

4. Bemutatósi lehetőségek

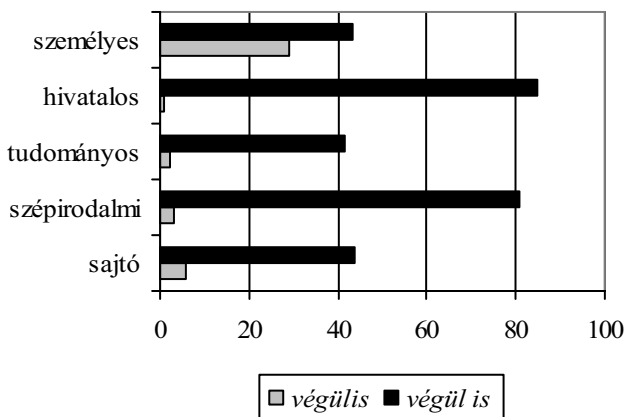
A korpuszelemzéssel kapott eredmények bemutatásakor hangsúlyozni kell a vizsgált nyelvi elem abszolút és relatív gyakoriságát, valamint a lehetséges írásváltozatokat (az újabb jelenségek helyesírásával kapcsolatban érdemes Laczkó – Mártonfi 2004-re támaszkodni). A relatív gyakoriság azért is hangsúlyozandó, mert az alkorpuszok eltérő nagysága miatt a lekérdezés során generált diagramok első ránézésre félrevezetőek lehetnek. Ugyanezen okból leginkább a magyarországi magyar kutatható a MNSz. alapján (a ukrainai és a szerbiai alkorpuszokkal való összehasonlítás ütközik a legnagyobb nehézségbe).

Próbaszócikk írását elősegítendő a dolgozat a *végül is ~ végülis* változó rövid jellemzésére tesz kísérletet. Azért éppen erre, mert korábbi saját vizsgálatok adatközlői gyakran számoltak be arról, hogy tanáraik kijavították őket a *de viszont* és a *végül is* használata miatt, tagadva e szerkezetek léjogosultságát, illetve grammatikus voltát. (A vizsgálatban a *de viszont* elemzése is megtörtént, terjedelmi okok miatt azonban csak a *végül is* tárgyalására van lehetőség.)

A vizsgált magyar művek közül a NymKsz.² szerint a *végül is* és a *végteére is* „Divatos fordulatok a társalgási nyelvben. Sokszor csupán beszéd-töltelékként alkalmazzák őket: *végül is igazad van; végteére is nem lehetek ott mindenütt*; stb. Sűrű ismétlésük modorosság!” (NymKsz.²: 597–8). Balázs (2001a) nem foglalkozik ezzel a jelenséggel.

A változónak két írásbeli változata képzelhető el: egy egybe- és egy különírt. Mindkettő viszonylag jelentős számban előfordul: a MNSz.-ban a *végül is* millió szavanként 62,04-szer, a *végülis* 7,21-szer; a MTSz.-ban a 19–20. század fordulója óta, relatív gyakoriság: *végül is*: 40,69 db/millió szó; *végülis*: 2,18 db/millió szó. A kodifikált írásmód mellett tehát jelen van egy írásban rögzült alternatív egybeírt megoldás is, amely csak a személyes nyelvhasználatban fordul elő számottevően:

5. ábra

A *végül is* ~ *végül is* relatív gyakorisági megoszlása a MNSz.-ban
(db/millió szó)

A MNSz. elemzése elsőként arra világít rá – és erre a szócikknek is utalnia kell, esetleg az 5. ábra diagramjának közlésével –, hogy túlzottan leegyszerűsítő a *végül is*-t csupán a társalgási nyelv divatos fordulataként bemutatni. Minden regiszterben előfordul, és a szépirodalmi és a hivatalos nyelvben közel kétszer olyan magas a relatív gyakorisága, mint a sajtó vagy a tudomány nyelvében. Az írott személyes nyelvhasználatban – a *végül is* írásváltozatot figyelembe véve – relatív gyakorisága megközelíti a hivatalos és a szépirodalmi nyelvben mértet. A hivatalos szövegekben magas előfordulás egyik oka, hogy a MNSz.-nak ez az alkorpusza számos parlamenti, közgyűlési felszólalást tartalmaz, ennek megfelelően e szövegeknek a spontán félformális beszédre emlékeztető jellegzetessége tükröződik.

A vizsgált változót a MTSz.-ban is minden szövegtípusban ki lehet mutatni (a MTSz. anyaga regiszter szerint egyelőre nem kereshető hatékonyan, de minden szövegről kideríthető a műfaja).

A példaanyag megválogatásakor a MNSz. regiszterenkénti alkorpuszaira és a MTSz. által nyújtott diakrón összehasonlítási lehetőségekre érdemes összpontosítani (a MNSz.-nál az alkorpusz, a MTSz.-nál a műfaj és

a dátum megjelölése követi a példát): **MNSz.:** „az új, vegyes finanszírozású nyugdíjrendszer *végül is* 2020-ban teljesedik ki” (hivatalos); „Ismeretes, hogy a könyvnyomtatás lineáris technikája *végül is* alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a musili kísérlet hordozója legyen” (tudományos); „De hogyan akadjon a tolvaj nyomára? *Végül is* az állatok siettek a segítségére” (szépirodalmi); „*Végül is* mi ennek a topicnak a címe?” (személyes); **MTSz.:** „A községtanács [...] kifejezi azt a reményét, hogy a burok [= búrok] *végül is* győzőkként kerülnek ki a harcból” (sajtóhír, 1899); „*Végül is* úgy látták, semmi komoly akadálya nincs annak, hogy az ötletet végrehajtsák” (regény, 1931).

A korpuszok behatóbb elemzése egyértelműen jelzi, hogy a *végül is* ~ *végül is* nem csak töltelékszói szerepben használatos. A példákból is látható, hogy gyakori a konkrét, 'egy folyamat végén' jelentés is: a szócikknek erre is utalnia kell. Természetesen valóban gyakori a töltelékszói használat is. (Részletesebb elemzés helyett elég utalni arra, hogy a NymKsz.² jellemzése a *végére is*-sel kapcsolatban sem pontos. Jóval kevésbé gyakori [tehát nem olyan „divatos”], mint a *végül is* [MNSz.: 2,56 db/millió szó, MTSz.: 3,38 db/millió szó]. Írásban elsősorban nem a személyes nyelvhasználatra, hanem a sajtó- és a szépirodalmi nyelvre jellemző a használata. A MTSz.-ből 1786 óta adatolható, javarészt szépirodalmi művekből.)

5. Összegzés

A dolgozat első fele rámutatott arra, hogy a ma elérhető két legnépszerűbb magyar nyelvhelyességi tanácsadó kiadvány csak fenntartásokkal használható a gyakorlati nyelvművelő munkában: adataik forrása ismeretlen, következtetések (különösen Balázséi) gyakran deklarált elveiknek is ellentmondanak. Nyelv- és metaforahasználatuk a szerzők tekintélyi státusa mellett egy körülhatárolatlan „mi”-tudatot tükröz, diszkriminálva a „kívülállók” nyelvhasználatát. Minősítési rendszerük nem deklarált és – ez talán a legnagyobb probléma – a magyar nyelv területi és társadalmi rétegződésével és a pragmatikai szempontból releváns regiszterekkel kapcsolatban számos megvizsgált szócikk esetében inadekvát. A megvizsgált két kiadvány esetében a restriktív és a konstitutív szabályok közötti határvonal elmosása gyakran tapasztalható.

A nyelvművelés új segédeszközeinek tervezéséhez számos ötletet meríthetünk a külföldi szótárirodalomból és a bemutatott korpuszalapú nyelvtanból. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében épülő írott nyelvi korpuszok – megfelelő fejlesztéssel és karbantartással – hatékonyan használható alapjai

lehetnek a reprezentatív nyelvi elemzésnek, de nagyon hiányzik egy jól használható, több mint száz millió szövegszavas, morfológiai elemzett beszélt nyelvi korpusz.⁸

A beszélő szabad választását és nyelvi ismereteinek bővítését célul kitűző munkákban a tudatos szabálytanulást differenciáltan segítő, nyelvi elemzésre támaszkodó, tárgyilagos tájékoztatásra van szükség. A hazai nyelvművelés publicisztikai hagyományából eredő személyes vélemények alkalmazása normatív kiadványban nem tanácsolható, a nyelvhasználók (egyres csoportjainak) minősítése nem engedhető meg.

HIVATKOZÁSOK

(A bemutatott vizsgálatba bevont művek rövidítése mellett * szerepel.)

*Balázs Géza 2001a: *Magyar nyelvhelyességi lexikon*, Budapest, Corvina.

Balázs Géza 2001b: *Magyar nyelvstratégia*, Budapest, MTA.

Biber, Douglas et al. 1999: *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow, Pearson Education.

Biber, Douglas et al. 2002: *Longman Student Grammar of Spoken and Written English. Workbook*, Harlow, Pearson Education.

*Conjug. = *Bescherelle. Conjugaison pour tous*. Éd. Arrivé, Michel. Paris, Hatier, 1997.

Domonkosi Ágnes 2007: Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben, in Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk.: *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*, Budapest, Tinta, 38–51.

ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. Pusztai Ferenc. Budapest, Akadémiai, 2003.

Eöry Vilma 2007: A nyelvművelés segédeszközei: szótárak, nyelvtanok, nyelvészeti szakirodalom, in Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk.: *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*, Budapest, Tinta, 87–94.

---

⁸ Az MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztályán elemzett BUSZI (= Budapesti szociolingvisztikai interjú), valamint a Gramma Nyelvi Irodában és más műhelyekben feldolgozás alatt lévő anyagok felhasználhatóságának vizsgálata természetesen részletesebben végzendő el. Az említett anyagok problémája nemcsak a méretükben, hanem a lejegyzett szövegek jellegében is rejlik: alapvetően félformális-formális interjúkat tartalmaznak.

- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára*. Szerk. Bárczi Géza – Országh László. Budapest, Akadémiai, 1959–1962.
- Fabó Kinga 1984: A nyelvhelyességi szabályok jellege, in Fülei-Szántó Endre szerk.: *Norma – átlag – eltérés*, Pécs, Pécsi Akadémiai Bizottság, 23–32.
- *Gramm. = *Bescherelle. La Grammaire pour tous*. Hatier, Paris, 1997.
- Ittész Nóra 2007: A minősítés kérdése a szótárban, in Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk.: *Műhelytanulmányok a nyelv-művelésről*, Budapest, Tinta, 95–103.
- Kiss Jenő 2006: Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Magyar nyelv*, Budapest, Akadémiai, 517–548.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004: *Helyesírás*, Budapest, Osiris.
- *LDOCE⁴ = *Longman Dictionary of Contemporary English*. Ed. Summers, Della et al. Harlow, Pearson Education, 2005.
- *LLA² = *Longman Language Activator*. Ed. Summers, Della et al. Harlow, Pearson Education, 2002.
- Mérei Ferenc 1988²: *Közösségek rejtett hálózata*, Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- MNSz. = *Magyar nemzeti szövegtár*. <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>
- MTSz. = *Magyar történeti szövegtár*. <http://www.nytud.hu/hhc/>
- Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára*. Főszerk. Ittész Nóra. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2006–.
- NyhSz. = *Magyar nyelvhasználati szótár*. Szerk. Balázs Géza – Zimányi Árpád. Budapest, Pauz-Westermann, 2007.
- NyKk. = *Nyelvművelő kézikönyv*. Szerk. Grétsy László – Kovalovszky Miklós. Budapest, Akadémiai, 1980–1985.
- NymKsz. = *Nyelvművelő kézisótár*. Szerk. Grétsy László – Kemény Gábor. Budapest, Auktor, 1996.
- *NymKsz.² = *Nyelvművelő kézisótár*. Második, javított és bővített kiadás. Szerk. Grétsy László – Kemény Gábor. Budapest, Tinta, 2005.
- *Ortogr. = *Bescherelle. Orthographe pour tous*. Paris, Hatier, 1997.
- *Pratique = *Bescherelle. Pratique. La langue française. Le français au quotidien*. Éd. Martin, Alain-Michel. Paris, Hatier, 2003.
- *PRobert = *Le Nouveau Petit Robert*. Éd. Rey-Debore, Josette – Rey, Alain. Paris, Dictionnaires Le Robert, 2000.
- *RobertCLE = *Dictionnaire du français*. Éd. Rey-Debore, Josette. Paris, Dictionnaires Le Robert – CLE International, 1999.

- *SGSWE = Biber, Douglas – Conrad, Susan – Leech, Geoffrey: *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Harlow, Pearson Education, 2002.
- Somlai Péter 1997: *Szocializáció*, Budapest, Corvina.
- Szabó Tamás Péter 2007a: A beszélő metanyelvi tudásának megismerése az anyanyelvi nevelés és a nyelvművelő tevékenység tervezésében, in Sinkovics Balázs szerk.: *LingDok 6. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 167–188.
- Szabó Tamás Péter 2007b: „...nem lekövezni úgy, ahogy azt mi elképzeljük...” Konceptualizációk a nyelvszokás megváltoztathatóságáról, in Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor szerk.: *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére II*, Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, 317–325.
- Szabó Tamás Péter 2007c: Fiatalok a nyelv fejlődéséről és fejlesztéséről, *Magyar Nyelv* 103, 461–470.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest, Akadémiai, 1967–1984.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. Szerk. Benkő Loránd. Budapest, 1991–1995.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991: A jó és a rossz. A minősítések rendszere a Nyelvművelő kézikönyvben, *Magyar Nyelv* 87, 414–421.

EGZISZTENCIÁLIS MÚLT ÉS A-KVANTIFIKÁCIÓ A MAGYARBAN*

SZILÁRD BALÁZS

1. Bevezetés

Jelen elemzés olyan szerkezetekkel foglalkozik, melyekben egy mondaton belül együttáll egyrészt egy igei prefixum (szláv nyelvek) vagy igeikötő (magyar), másrészt egy nem specifikus interpretációjú főnévi csoport.

A főnévi csoportok nem specifikus olvasata két halmaz metszetének a számosságára utal anélkül, hogy az adott metszethalmaz elemeit egy kontextuálisan ismert halmazból vett elemekkel azonosítaná. A nem specifikus olvasat jelenségét egyértelműen illusztrálhatjuk az ún. *nem-specifikussági követelmény*-t (definiteness effect, Szabolcsi 1986) mutató magyar igeikötő nélküli igékkel, melyek mellett a belső argumentum mindig nem specifikus olvasatú. (*Belső argumentum*-nak nevezzük a tranzitív igék tárgyi, illetve az unakkuzatív intranzitív igék alanyi argumentumait.) A nem-specifikussági követelményt mutató igék belső argumentumai új diskurzusreferenseket vezetnek be. Így az (1) alatti mondat – vö. Bende-Farkas (2001) – annyit fejez ki, hogy a János által talált dolgok halmazának, valamint a macskák halmazának a metszete tartalmaz egy elemet, de ugyanakkor a mondat nem kívánja meg azt, hogy az adott főnév (*egy macska*) referensét egy már korábban ismert specifikus macskahalmaz elemének tekintsük.

(1) Jani talált egy macskát.

Ugyanakkor a magyarban az igeikötős igék tendenciaszerűen specifikus interpretációt kényszerítenek a gyenge determinánsos belső argumentumokra. Ezt az ún. *specifikussági követelmény*-t (specificity effect, É. Kiss 1995) illusztrálja a (2) mondat, amelyben az *egy macska* főnévi csoport a preferált olvasat értelmében megkíván egy bizonyos diskurzuselőzményt:

---

*Köszönetemet szeretném kifejezni az ismeretlen lektornak, valamint Maleczki Mártának, Bibok Károlynak és Kenesei Istvánnak a tanácsaikért, kritikai észrevételeikért, a cikk létrejöttében való támogatásukért. Nem rajtuk múlt, ha a szövegben hibák maradtak, melyekért a felelősség kizárólag engem terhel.

elveszett macskák egy ismert halmazát, amelynek elemei közül egyet a mondat által leírt esemény során megtaláltak. A *specifikus interpretációjú főnévi csoport* fogalmát a Bende-Farkas (2001) által definiált módon használom: az ilyen főnevek referense (i) vagy azonosíthatók egy a diskurzusba korábban már bevezetett halmaz elemeivel, vagy pedig (ii) „létrehozás/létrejövés”-események esetén tekinthetők valamely a diskurzusban korábban már megemlített terv (részleges) vagy teljes megvalósulásainak.

(2) Jani megtalált egy macskát.¹

A magyar igekötős igék által tendenciaszerűen kiváltott specifikussági követelmény, illetve a nem specifikus olvasatú főnevek disztribúciója szempontjából váratlannak tűnik a pusztai főnévi tárgyak megjelenése egyes igekötős igék mellett az ún. egzisztenciális múlt olvasatban.² Az egzisztenciális múlt olvasatú mondatok azt fejezik ki, hogy egy bizonyos eseménytípusnak a múltban volt már legalább egy előfordulása. Formailag gyakran egy pusztai főnévi belső argumentum jelenléte jellemzi őket. Ha figyelembe vesszük azt a két tényt, hogy (i) a magyar pusztai főnevek kötelezően nem specifikus olvasatúak, illetve hogy (ii) az igekötők gyakran specifikus interpretációt kényszerítenek rá a belső argumentumra, akkor elvárásaink szerint igekötő nem jelenhetne meg pusztai főnévi belső argumentummal egy mondatban. Márpedig azt tapasztaljuk, hogy a magyar egzisztenciális múlt szerkezetben még a legtisztábban perfektiváló szerepűnek tekintett *meg* igekötő is előfordulhat esetenként (vö. 3–4). Az irányjelentésüket megőrzött igekötők előfordulása pedig lényegében szabadnak tekinthető ebben a szerkezetben (vö. 5–6). (Továbbá árnyalja a képet, hogy számos ige esetében az egzisztenciális múlt olvasatú mondat csak az ige igekötő nélkül variánsával grammatikus, vö. 7–8.)

---

¹ A *megtalál* igekötős ige ugyanakkor nem kívánja meg azt, hogy a cselekvés alanya szándékos keresés után (tehát már előzetesen tudva a macskáról) találja meg az állatot (vö. *Reggel elveszték Mari macskáit. Egy járókelő véletlenül megtalált egyet közülük. Akkor derült ki, hogy a Marié, amikor megmutatta a szomszédoknak.*). Tehát elégséges feltétel egy megfelelő diskurzuselőzmény megléte.

² Diesing (1992) azt írja az (angol) pusztai főnevekről, hogy azok szűk hatókörűek minden más főnévhez és operátorhoz képest, és ezért nem specifikus (az ő terminusával élve gyenge határozatlan) főneveknek tekinthetők. Jelen cikkben a pusztai főnevek vizsgálatát a tárgyi pozícióban megjelenő elemekre korlátozom.

- (3) Töltöttem már meg üvegeket a kútnál (máskor is).
- (4) Peti írt már meg regényt időre (máskor is).
- (5) Peti vitt már ki székeket a kertbe (máskor is).
- (6) Peti rakott már fel dobozokat a szekrény tetejére (máskor is).
- (7) Peti írt már (*meg) regényt máskor is.
- (8) Peti ivott már (*meg) bort máskor is.

A magyar nyelv szempontjából tehát felmerül az a kérdés, hogy az egzisztenciális múlt szerkezetben milyen tényezők irányítják az igekötők megjelenhetőségét pusztá főnévi tárgyi argumentum jelenlétében.³ Ezt a kérdést együtt tárgyalom egy olyan problémával, mely egyes szláv nyelvi adatok kapcsán merült fel Hana Filip alább ismertetendő munkáiban.

A Hana Filip által vizsgált szláv nyelvek – például a cseh – nem rendelkeznek a magyarhoz hasonlítható határozott, illetve határozatlan névelőkkel, ezért esetükben formailag pusztá főnevek nyerhetnek referenciális és specifikus interpretációt. Hana Filip több tanulmánya (1996, 1997, 2005a, 2005b) foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy a névelőtlen szláv nyelvekben egyes igei prefixumok mellett valamely pusztá főnévi argumentum kötelezően nem specifikus olvasatot nyer (vö. 10, szemben a 9-cel). (Filip az idézett műveiben a *gyenge határozatlan olvasat* ~ weak indefinite interpretation, illetve a *nem specifikus határozatlan olvasat* ~ non-specific indefinite interpretation terminusokat használja a *nem specifikus olvasat* helyett.)

- (9) Vy_{PRT}.pil vi'no_{PUSZTA FŐNÉV-SG}. cseh
'Megitta a bort' / 'He drank up (all) the wine.'
- (10) Na_{PRT}.pil se_{REFL} kávy_{PUSZTA FŐNÉV-SG}. cseh
'Ivott (valamennyi) kávé.' / 'He drank some coffee.'

Filip elemzése támaszkodik az *inkrementális téma* jellegű főnévi argumentum fogalmára. Jelen cikkben – ha külön nem jelzem – a Krifka (1998) által használt két inkrementalitás-definíció (vö. gyenge és erős) közül a *gyenge inkrementalitás* fogalmat használom, amely az esetek egy tágabb körét határozza meg (vö. a 11. alatti definíció).

---

³ Egzisztenciális múlt szerkezet például mozgásesemények esetén képezhető pusztá főnévi tárgy nélkül is (vö. *Jani ment már fel a lépcsőn sötétben*).

- (11) Gyenge inkrementalitás: ha egy főnévi argumentum (gyengén) inkrementális téma jellegű, akkor amennyiben θ tematikus szerep áll fenn a főnév által denotált x objektum és az ige által denotált e esemény között, akkor ugyanaz a θ tematikus szerep fennáll x minden egyes y valódi része, illetve e valamely e' részeseménye között.

Filip elemzését alább részletesen is ismertetem. Az általa javasolt megközelítés röviden a következő módon foglalható össze. Bár igaza van például Krifkának (1992) abban, hogy a csehben vagy az oroszban a prefixált igeik tendenciaszerűen referenciális és specifikus határozott olvasatot kényszerítenek az inkrementális téma jellegű (puszta) főnévi argumentumra, ez nincs mindig így. Egyes igei prefixumok mellett az inkrementális téma jellegű argumentumok nem specifikus interpretációt nyernek, melyek ezáltal hasonlóan viselkednek az ún. inkorporált főnevekhez. Ezeket a prefixumokat Filip ún. A-kvantorokként elemzi (l. alább), feltételezve, hogy azok kvantifikációt vezetnek be az inkrementális téma jellegű főnév változója és az eseményváltozó – illetve ha nincs inkrementális téma a mondatban, akkor csak az eseményváltozó – fölé anélkül, hogy bevezetnének egy szükségszerű végpontot (necessary end). Továbbá Filip (2005b) megfogalmazza azt az állítást, hogy a szláv nyelvekben az igei prefixumok két köre különíthető el: egyes prefixumok azt jelzik, hogy valamely főnév az igével az ún. szaturatív mód révén kombinálódik (a főnév referenciális és specifikus interpretációjú), míg más prefixumok (az A-kvantifikációsak) azt jelzik, hogy egy főnév az igével az ún. nem-szaturatív módon kombinálódik (nem specifikus interpretációjú főnév). Ez a nem-szaturatív mód pedig Filip (2005b) véleménye szerint hasonló hatásokkal rendelkezik, mint a Farkas – de Swart (2003) által a magyar puszta főnevek igével történő kombinálódásának leírására alkalmazott ún. *unifikáció* (unification) mechanizmus. (Farkas – de Swart 2003 különbséget tesznek a predikatív kifejezések argumentumszerkezetében szereplő tematikus szerepek, illetve a diskurzusreferensek között. Feltételezik, hogy egy főnévi összetevő képes lehet lekötni az ige egyik tematikus

szerephelyét anélkül, hogy bevezetne diskurzusreferenst: ez az unifikáció mód lényege.⁴)

A szláv nyelvek szempontjából tehát Filip azt a kérdést elemzi hivatkozott munkáiban, hogy milyen mechanizmus irányítja azt a jelenséget, hogy egyes formailag perfektív prefixált igék mellett egyes formailag pusztá főnévi argumentumok kötelezően nem specifikus olvasatot nyerne. És ebben az elemzésben arra a konklúzióra jut, hogy egy olyan mechanizmust tételez fel a jelenség hátterében, melyet hasonlónak tekint a Farkas–de Swart (2003) által a magyar pusztá főnevek elemzésében használt unifikáció összetételi módhoz.

A jelen cikkben vizsgált fő kérdés tehát a következő: *elemezhető-e a magyar egzisztenciális múlt szerkezet A-kvantifikációként?* – különösen ha tekintetbe vesszük az alábbi tényeket: (i) az egzisztenciális múlt események fölötti kvantifikációt fejez ki, és Filip szerint az általa elemzett szláv A-kvantifikációs szerkezet is megenged ilyen eseteket (bár olyan eseteket is, ahol egy főnévi változó fölötti kvantifikáció is történik), (ii) a magyar egzisztenciális múlt gyakori megjelenési formája egy pusztá főnevet tartalmazó mondat, és Filip párhuzamba állítja saját A-kvantifikációs példáit a magyar pusztá főnevek elemzésében Farkas–de Swart (2003) által alkalmazott unifikáció mechanizmussal, (iii) a magyar egzisztenciális múlt mondatok sok esetben tartalmazhatnak igekötőt (bár ez nem általános).

2. A magyar nyelvi adatok

Mint arra már sokan rámutattak, a magyarban az igekötők és a pusztá főnévi tárgyak szintaktikai disztribúciója lényegében azonos (vö. É. Kiss 2003; Kiefer 1990–91). Így nem fókuszos mondatokban mindkét elem elfog-

---

⁴ Farkas–de Swart (2003) elemzésüket a preverbális helyzetű egyes számú magyar pusztá főnevekre dolgozták ki (vö. *Peti újságot olvas*). Sőt véleményük szerint posztverbális helyzetben csak többes számú pusztá főnevek állhatnak, amelyek ráadásul nem is unifikáció révén kombinálódnak az igével, hanem a determinánssal ellátott főnevekhez hasonlóan példányosítás (instantiation) révén (amit az tesz lehetővé, hogy a többes szám jele bevezet egy preszupponált diskurzusreferenst, ami akkommodálható). Ez utóbbi megfigyelést azonban olyan példák alapján tették, amelyek biztosan nem egzisztenciális múlt olvasatúak: vö. *Benéztem az ablakon és láttam egy asztalnál {#szépen felöltözött gyereket, amint kakaót ivott / ✓szépen felöltözött gyerekeket, amint kakaót ittak}*. Mivel az egzisztenciális múlt olvasatnak eseménytípusok korábbi előfordulását kifejező elemzése elfogadott a szakirodalomban (vö. É. Kiss 1992; Kiefer 1992, 2006), így feltételezem, hogy például a *Peti írt már regényt máskor is* mondatban ugyanúgy az unifikációs kombinálódási mód figyelhető meg, mint a *Peti éppen regényt ír* mondatban.

lalhatja az igét közvetlenül megelőző pozíciót, valamint mindkét elem állhat az ige mögött is.⁵ Az igekötők és a pusztá főnevek – álljanak akár az ige előtt vagy mögött – fontos szerepet játszanak a mondat aspektuális kompozíciójában, azonban a szintaktikai disztribúció hasonlósága csak részleges jelentésbeli párhuzammal párosul. Az igekötők és pusztá főnevek szerepeit a (12–20) mondatok illusztrálják. Az alsó indexekben használt annotációk a következők: V (ige), PRT (partikula ~ igekötő), PN (pusztá főnév).

(12) Jani ment _V már fel _{PRT} a dombra (máskor is).	EGZ
(13) Jani írt _V már regényt _{PN} (máskor is).	EGZ
(14) Jani (éppen) ment _V fel _{PRT} a dombra, amikor találkoztam vele.	PROGR
(15) ?Jani (éppen) írt _V regényt _{PN} , amikor bementem a szobába.	PROGR
(16) Jani fel _{PRT} .ment _V a dombra.	PERF
(17) Jani levelet _{PN} írt _V {2-től 4-ig / amikor ...}.	IMP/PROGR
(18) A: Mit csinált Jani, amikor találkoztál vele? B: Faleveleket _{PN} söpört _V össze _{PRT} .	IMP / PROGR
(19) Tavalý állítottak _V már fel _{PRT} szobrokat _{PN} a parkban.	EGZ
(20) A: Mit sikerült intézned, teljesítened tegnap? B: ?Össze _{PRT} .söpörtem _V faleveleket _{PN} , el _{PRT} .adtam _V újságokat _{PN} ...	EGZ

Posztverbális igekötő, illetve pusztá főnév egyaránt jelezhet egzisztenciális befejezett olvasatot (EGZ, vö. 12. és 13.). Az egzisztenciális múlt olvasat azt fejezi ki, hogy egy bizonyos eseménytípusnak a múltban volt már legalább egy előfordulása. Továbbá az ige mögött álló igekötő utalhat progresszív olvasatra is, míg az itt álló pusztá főnév nem (PROGR, vö. 14. és 15.).⁶ A posztverbális pusztá főneves szerkezet is rendelkezhet egy másik olvasattal is, melyet a szakirodalomban *létesítő szerkezet*-nek neveznek (vö. É. Kiss 2004; Kiefer 2006). Ez az olvasat azt fejezi ki, hogy a cselekvés, történés révén valami elérhetővé vált, illetve teljesen létrejött (és egy új diskurzusreferens is bevezetődik). Így a *Jani írt regényt* mondat rendelkezik egy olyan olvasattal, hogy „Tessék, itt van, olvashatjátok” (részletesebben

⁵ A jelen cikkben vizsgált példákban nincs olyan elem, amely „kimerítő azonosítást” fejezzen ki, azaz az É. Kiss (2003) által adott definíció értelmében ezek a mondatok nem fókuszosak. Azonban egyes példamondatoknak a jelen cikkben vizsgált olvasata mellett esetleg létezhet fókuszos olvasata is.

⁶ Kiefer (1990–91) más véleményen van, mert szerinte a (15) alatti szerkezet kifejezhet PROGR olvasatot.

l. alább). Az a szerkezet, ahol az igekötő az ige előtti pozícióban áll, általában befejezett olvasatot nyer (PERF, vö. 16.), míg az itt álló puszta főnév folyamatos vagy progresszív olvasatot jelez (IMP vagy PROGR, vö. 17.). Végül, de nem utolsósorban árnyalja a képet az, hogy puszta főnév megjelenhet igekötős ige mellett is a magyarban, mégpedig többféle szerkezetben: a (18) példa IMP vagy PROGR olvasatot nyerhet, míg a (19) és (20) szerkezetek EGZ befejezettséget írnak le.⁷

A (12)–(20) mondat típusok aspektuális jellemzőit a (21a–d) sémák összegzik.

(21) (a) Prt + V	→	PERF	vö. (16)
(b) V + Prt	→	EGZ / PROGR	vö. (12), (14)
(c) PN + V (+ Prt)	→	IMP / PROGR	vö. (17), (18)
(d) (Prt +) V (+ Prt) + PN	→	EGZ	vö. (13), (19), (20)

A (21a–b) ebben a formában megtalálható Kiefer (1992)-nél. A (21c–d) sémák azonban az igekötő feltételes megjelenése miatt olyan eseteket is lefednek, melyekről Kiefer (1992) nem ír. Kiefer (1990–91) expliciten kizárja igekötő és puszta főnév együttállását egy mondatban. Kiefer (1992) pedig említ ugyan olyan EGZ olvasatú példát, amely egyszerre tartalmaz igekötőt és puszta főnevet – *Osontam ki óráról úgy, hogy szembejött a professzor* –, de magát a szerkezetet külön nem tárgyalja. A (21c) sémáról leolvasható, hogy puszta főnév és igekötő egyszerre nem foglalhatja el az ige előtti pozíciót. Továbbá a (21d) séma kapcsán meg kell említeni, hogy egyszerre legfeljebb egy igekötő jelenhet meg a szerkezetben.

3. Eddigi elemzések a puszta főnevekről és az igekötőkről

Az ige előtti ún. igemódosító pozícióban nem állhat egyszerre puszta főnév és igekötő. Ezt a tulajdonságot többen említik érvként amellett, hogy a két elem ugyanahhoz a tágabb elemosztályhoz tartozik (vö. É. Kiss 2003; Kiefer 1990–91). Ezt a tágabb elemosztályt nevezik a hivatkozott szakirodalomban *igemódosító*-nak. Mint É. Kiss (2003) írja, az igemódosítók nem refe-

⁷ A (20)-as szerkezet a saját nyelvéllapotomban létezik, de jelölt. Egyrészt megkíván egyfajta – jelen ismereteim szerint nehezen körülírható – kontextust, amely „sok munka teljesítésére” utal: vö. a példában a többféle munka felsorolása. (Azonban ugyanebben a kontextusban a (19) szerkezet – [V+Prt+BN] – is előfordulhat.) Másrészt ebben a szerkezetben a puszta főnévi tárgy tendenciaszerűen többes számú.

renciális elemek, és ezáltal nem argumentumai, hanem módosítói az igének. Az alábbiakban röviden vázolom, hogy a szakirodalomban milyen szemantikai elemzések találhatók a (21a–d) szerkezetek kezelésére.

3.1. *A [Prt+V] szerkezet*

A (21a) szerkezet – vö. [Prt+V] – általában befejezett aspektust jelez (vö. Kiefer 1992; Maleczki 2001). Az általánosítás alól azonban vannak kivételek (vö. Kiefer 2006: 43, 97–99; Piñon 1995). Egyrészt bizonyos igekötős igék [Prt+V] sorrend mellett sem feltétlenül perfektivek (pl. *felolvas*, *felszolgál*, illetve a percepciót kifejező igék – *kinéz*, *kibámul*). Másrészt például a *miközben* temporális kötőszó mellett az igekötős igék általában állhatnak [Prt+V] sorrendben imperfektív értelmezésű tagmondatokban (vö. Szili 2001: 268):

(22) Miközben felállt, leesett a válláról a kabátja.

Maleczki (2001) a preverbális helyzetű igekötő perfektiváló szerepét az igemódosító pozícióval hozza kapcsolatba, amely véleménye szerint a magyarban az ún. korlátozó argumentum helye. A korlátozó argumentumként álló elemek – például igekötő, pusztá főnév – valamilyen tulajdonságot fejeznek ki, azaz (másodrendű) predikátumként interpretálhatók. Szerepük az, hogy az ige által leírt eseményszerkezetet módosítsák. Maleczki (2001) úgy véli, hogy a korlátozó argumentum helyén álló igekötő alapértelmezése azért a befejezett aspektus, mert az alapvető aspektuális dichotómia (vö. folyamatos / befejezett) közül a befejezett aspektus tekinthető korlátoosnak.

3.2. *A [V+Prt] szerkezet*

Maleczki (2001) szerint az ige mögé mozgatott igekötő – vö. (21b) = [V+Prt] – elveszti korlátozó funkcióját, és ezért más aspektuális értéket vesz fel (vö. PROGR/EGZ). A PROGR mondatokból gyakran hiányzik az igekötő, és produktívan elsősorban az irányjelentésüket többé-kevésbé megőrzött igekötők jelennek meg bennük (posztverbális helyzetben). Kiefer (1992: 858) felveti, hogy „nehéz azt a jelentéstani jelenséget megmagyarázni, hogy ilyenkor az igekötő eredeti jelentésében szerepel, nem lehet sem perfektiváló, sem akcióminőség-képző funkciója”. Ezért Kiefer azt javasolja, hogy két homonim alakot kell feltételeznünk (értsd: igekötő, ill. határozószó), és „a

határozói funkciójú »igekötő« sohasem mozdult el helyéről”. Kiefer ezt a javaslatot megismétli 2006-os könyvében is (i.m. 93–94)

3.3. A [PN+V] szerkezet

A (21c) szerkezet – vö. [PN+V] – sokak által kutatott szelete a magyar nyelvtannak. A pusztá főnév – lévén igemódosító – tulajdonságot denotál, azaz nem referenciális elem.⁸ Farkas – de Swart (2003) DRT-alapú elemzése értelmében a pusztá főnév nem vezet be diskurzusreferenst, hanem csak egy predikatív feltételt: úgy módosítja az igei predikátum egyik tematikus argumentumát, hogy közben nem példányosítja (egyéntíti) azt. Ezáltal komplex igei jelentés jön létre (vö. Kiefer 1990–91 is). Farkas – de Swart (2003) *unifikáció*-nak nevezik azt a mechanizmust, amellyel a pusztá főnév az igével szemantikailag kombinálódik – megkülönböztetendő a *példányosítás*-tól (instantiation), amely pedig a referenciális főnevek igével való összekapcsolódásának a művelete.

Maleczki (1994) javaslata szerint a magyarban minden pusztá főnév denotációja egy egyesítésre zárt félháló (vö. Link 1983/2002; Bach 1986). A pusztá főnevek így kumulatív referenciájúak, és ezáltal kumulatív referenciájú igei predikátumokkal képesek kombinálódni (azaz: a vendleri cselekvés-igékkel). (A pusztá anyagnevek, az egyes számú megszámálható pusztá köznevek, illetve a többes számú megszámálható pusztá köznevek között eltérés van a félháló minimális elemeinek a tekintetében, de ez nem befolyásolja azt a tényt, hogy mindhárom típusú pusztá főnév kumulatív referenciájú.) Ezáltal a [pusztá főnévi tárgy + cselekvésige] olyan komplex predikátum lesz, amely maga is kumulatív referenciájú és IMP aspektusú. A [PN+V] szerkezet másik aspektuális értékének (vö. PROGR) a lehetőségét az a szabály biztosítja, amelyet Kiefer (1992) írt le: a magyarban minden korlátlanul folyamatos igéből képezhető pusztán kontextuális eszközökkel korlátozott időtartamú folyamatos (azaz: progresszív) kifejezés.

---

⁸ Mint azt az angol nyelvi példákat elemző Carlson (2000) írja, a főnévi jelentések tartománya egy tulajdonságokból álló, egyesítésre zárt félháló; amely tartománytól függetlenül létezik egy entitástartomány is – ez utóbbinak az elemei „tulajdonságpéldányosulás”-ok (property-instantiation). Carlson elemzésének alapja az a megfigyelés, hogy ugyanaz az entitás (pl. egy személy) különböző időkben és helyeken különböző főnevekkel nevezhető meg – vö. *gyermek, egyetemista, ügyvéd* stb.

3.4. Az egzisztenciális múlt olvasat

Az egzisztenciális olvasat a (21b) és (21d) szerkezetekhez is kapcsolódik. É. Kiss (1992) elemzése értelmében léteznek mind múlt idejű, mind jövő idejű EGZ olvasatú mondatok. Ezek tartalmaznak egy ún. egzisztenciális operátort, amelynek a jelentése: „volt / lesz meghatározatlan számú, de legalább egy eset, amikor ...” (vö. *Büntették már meg_{PRT} Ferit gyorshajtásért*, illetve *Büntetik még meg_{PRT} Ferit gyorshajtásért*). Kiparskynak (2002) az angol present perfect szerkezet EGZ múlt olvasatával kapcsolatban tett megfigyelése szerint az egzisztenciális múlt (existential/experiential perfect) rendelkezik azzal a két preszuppozícióval, hogy (i) a kérdéses eseménytípus megismétlődése lehetséges, illetve hogy (ii) a főnévi referenseknek létezniük kell még a jelenben. Ha valamely főnévi referens már nem létezik, akkor az esemény többé nem megismételhető (vö. Kiparsky egy példáját átfogalmazva a meg nem ismételtetés miatt furcsa 2008-ban mondva a *Jártam már Csehszlovákiában* mondat).

Jelen cikkben én csak múlt idejű EGZ mondatokat elemzek. Kiefer (1992, 2006) formailag az egzisztenciális múlt olvasatú magyar mondatok három típusát különíti el: (i) hátravetett hangsúlytalan igekötő (vö. 23), (ii) hátravetett hangsúlytalan puszta főnév (vö. 24), (iii) lexikai eszközök használata (vö. *máskor is*, 25).

(23) Jött (már) le a lépcsőn egyedül.⁹

(24) Pisti írt (már) levelet.¹⁰

(25) Átjött hozzánk éjfélkor (már) máskor is.

Az előbbieken bemutattam röviden a (21a–d) szerkezetekkel kapcsolatban a szakirodalomban fellelhető fontosabb elemzéseket. Az itt hivatkozott munkák számára azonban problémát jelent a (21c) és a (21d) szerkezet. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a puszta főnevek és az igekötők ugyanahhoz a tágabb elemosztályhoz (vö. igemódosítók) tartoznak, akkor felmerül a kérdés, hogy

---

⁹ A (23) szerkezet elvileg lehet PROGR olvasatú is, de a *már* partikula pozíciója egyértelműsíthet. Intuícióm szerint az ige előtt álló *már* a PROGR olvasatot teszi preferálttá (*Pisti már (éppen) jött le a lépcsőn*) – ezt alátámasztják Kiefer (2006: 125) lábjegyzetben írt példái. Ugyanakkor az ige után álló *már* preferáltan EGZ olvasatra utal. De ez csak tendencia, és a jelenség további vizsgálatot igényel.

¹⁰ A (24) szerkezet nyerhet perfektív olvasatot (azaz: lehet létesítő szerkezet), vö. Kiefer (1992, 2006).

miért fordulhatnak elő mégis együtt egyes mondatokban pusztá főnevek és igeekötők.

Jelen dolgozatban az igeekötőt és pusztá főnévi tárgyat tartalmazó mondatok egy körével foglalkozom (vö. 21d szerkezet, azaz: [(Prt +) V (+ Prt) + PN]). A dolgozat azt a hipotézist vizsgálja meg, hogy a Filip által a szláv igei prefixumok egyes használataira kidolgozott A-quantifikációs elemzés kiterjeszhető-e a magyar EGZ múlt szerkezetre. A hipotézisre az ad alapot, hogy maga Filip párhuzamot von az A-quantorként viselkedő szláv igei prefixumok által jelzett nem-szaturatív kombinálódási mód, valamint a Farkas–de Swart (2003) által a magyar pusztá főnevek elemzésében alkalmazott unifikáció mód között.

A dolgozat 4. pontjában bemutatom a Hana Filip (1996, 1997, 2005a, 2005b) által a szláv (elsősorban cseh) igei prefixumokra kidolgozott A-quantifikációs elemzést. Ezt követően a dolgozat 5. pontjában végzem el a magyar EGZ szerkezet és Filip rendszere közti összevetést.

4. Hana Filip elemzése a szláv igei prefixumokról

4.1. A cseh adatokról

Filip a hivatkozott tanulmányaiban elsősorban cseh adatokra támaszkodik. Ebben a nyelvben nincsenek névelők.

Filip az elemzésében Krifka (1992) egy gondolatának a kritikájából indul ki. Krifka (1992, 1998) tárgyalja az ún. inkrementális téma (graduális patiens) viszonyt, amely bizonyos igeik és azok bizonyos főnévi argumentumai között áll fenn (vö. 11 alatti definíció), valamint a kvantált predikátum fogalmát. A kvantált (igei vagy főnévi) predikátum egy olyan entitásra referál, amelynek a részei nem nevezhetők meg ugyanazzal a predikátummal (vö. a 26 alatti definíció).

$$(26) \quad \forall P[KVANTÁLT(P) \leftrightarrow \forall x,y [P(x) \wedge P(y) \rightarrow \neg y < x]]$$

Krifka (1992) elemzése értelmében, amennyiben egy adott természetes nyelvi mondatban az igei eseménypredikátum (vagy esetleg az inkrementális téma jellegű főnévi argumentum) formailag kvantált, de ugyanakkor az inkrementális téma jellegű főnév (vagy az ige) formailag nem kvantált, akkor az inkrementális (graduális) viszony következtében a formailag nem kvantált tagja a párnak szintén szemantikailag kvantálttá válik.

Krifka ezt az elemzést olyan természetes nyelvi példákra dolgozta ki, melyekben az egész mondat által leírt esemény, illetve valamely főnév egyaránt kvantált értelmezést nyer, miközben formailag vagy csak az ige vagy csak az adott főnév tűnik kvantáltnak.¹¹ Erre az egyik példacsoportot Krifka (1992) az angolból vette, ahol az inkrementális téma szerepű argumentum kvantifikációs tulajdonságai meghatározhatják az igei predikátum telikus/atelikus olvasatát (ezt a jelenséget illusztrálhatjuk a 27–28 mondatpárral).

(27)	Mary read articles for an hour. 'Mari cikkeket olvasott egy órán át'	angol
(28)	Mary read three articles in an hour. 'Mari elolvasott három cikket egy óra alatt'	angol

Ugyanakkor Krifka (1992) szerint a csehben az előbbi folyamat fordítottja figyelhető meg: azaz ebben a nyelvben az ige aspektuális minősége határozza meg a inkrementális téma szerepű – formailag puszta – főnévi argumentum kvantifikációs minőségét. Mint Filip (1996) utal rá, ez a nézet ahhoz a feltevéshez köthető, mely szerint a perfektív aspektus felfogható univerzális kvantifikációként az eseményváltozó fölött. És amennyiben az eseményváltozó fölött univerzális kvantifikáció van, akkor a Krifka által tárgyalt inkrementális viszony biztosítja, hogy az inkrementális téma szerepű puszta főnévi argumentum is univerzális kvantifikációt nyerjen.

Filip szerint azonban a cseh adatok nem egyértelműek. Valóban vannak olyan példák, ahol egy perfektív prefixált ige olyan puszta főnévi argumentummal korrelál, amely referenciálisan specifikus és univerzálisan kvantifikált interpretációt nyer (vö. 9). Ugyanakkor vannak olyan esetek is, ahol ez nem kötelező vagy kifejezetten tilos (vö. 10) (PRT = prefixum, PN = puszta főnév, SG egyes szám):¹²

---

¹¹ A magyarban előfordul, hogy egy mondatban mind az igei, mind a főnévi referencia kvantált a nyelvi kifejezőeszközök révén (vö. igénél az igeikötő, főnévnél a determináns használata): *Péter meg_{PRT}tírta a_{DET} levelet*.

¹² „[T]he problem is to account for those cases in which the perfective aspect must be correlated with nominal arguments that are interpreted as bounded, referentially specific (definite) and universally quantified, and also for those cases in which it need not or even must not.” (Filip 1997)

- (9) Vy_{PRT}.pil vi'no_{PN-SG}. cseh
'Megitta a bort' / 'He drank up (all) the wine.'
- (10) Na_{PRT}.pil se_{REFL} kávy_{PN-SG}. cseh
'Ivott (valamennyi) kávé.' / 'He drank some coffee.'

A jelen cikkben Filiptől idézett példák angol fordításai Filip cikkeiből származnak. A magyar fordításokat az angol fordítások alapján készítettem.

4.2. Kétféle szemantikai összekapcsolódási mód az ige és a főnevek között

Filip (2005a, 2005b) szerint a szláv (formailag pusztá) főnévi argumentumok két különféle mechanizmus révén kapcsolódhatnak az igehez. Az egyik lehetséges módot Filip (2005b) – Gregory Carlson nyomán – szaturatív módnak nevezi. Ennek lényege, hogy az igehez ily módon kapcsolódó főnév referenciális interpretációjú és nyerhet tág hatókört egyéb operátorokhoz – pl. a tagadóoperátorhoz – képest (vö. 9). A másik lehetséges mód (az ún. nem-szaturatív mód) esetében az adott főnév nem specifikus olvasatot nyer – és nem nyerhet hatókört például a negáció fölött (vö. 10). Ez esetben az adott főnév bár szintaktikai értelemben telíti, szaturálja, az ige egyik szintaktikai argumentumhelyét, szemantikai értelemben nem beszélhetünk telítésről (szaturációról).¹³ Továbbá Filip (2005b) a nem-szaturatív módot párhuzamba állítja a Farkas–de Swart (2003) elemzésében olvasható unifikáció móddal (1. fentebb).

Filip (2005b) szerint egyes szláv nyelvekben a különböző igei prefixumok előírják, hogy valamely főnévi argumentum melyik mód révén kombinálódjon az igevel. Így például a cseh és az orosz *na*- prefixumokkal ellátott igeik mellett az inkrementális téma jellegű pusztá főnevek mindig nem specifikus olvasatot kapnak (és ez, mint a szerző írja, emlékeztet az inkorporált főnevekre). Ezeket a nem specifikus olvasatú főneveket az egyes igeik idioszinkratikus tulajdonságai függvényében Filip sok esetben az angol *some* 'néhány' kvantor segítségével fordítja (vö. Filip 1997-ből: *nabrat vodu* 'draw (in) some water', *nachytat ryby* 'catch some fish', *naspořit peníže* 'save some money', *napéct chleba* 'bake bread'), de sok esetben a *many* / *a lot of* 'sok' kvantorokkal.

¹³ „It is a new mode of predicate-argument composition, which separates semantic saturation from syntactic saturation. ... [This mode of composition] does not saturate the argument position, instead a property-denoting argument is interpreted as a restrictive modifier of the predicate.” (Filip 2005b)

4.3. *A nem specifikus olvasat*

Mit is jelent pontosan az, hogy a *na*-prefixummal ellátott igék mellett a pusztá főnevek *nem specifikus* olvasatot kapnak? Filip a fogalmat Diesing (1992) munkájából veszi át, aki részletesen elemezte az ún. erős determinánsokat (vö. *az N / minden N / a legtöbb N* stb.) és gyenge determinánsokat (vö. *egy N / néhány N* stb.). Diesing (1992) megállapítja, hogy az erős determinánsokat tartalmazó főnévi csoportoknak egy olvasatuk lehetséges: mégpedig egy olyan (specifikus) olvasat, amely egy kontextuálisan meghatározott restriktorhalmaz elemeire utal. Ezzel szemben a gyenge determinánsokkal ellátott főnevek potenciálisan két olvasattal rendelkeznek: (i) az ún. *gyenge határozatlan olvasat* (jelen cikkben: nem specifikus olvasat) pusztán számosságot fejez ki (vö. *Bejött néhány gyerek a szobába, akiket azelőtt soha nem láttam*), míg (ii) az *erős határozatlan olvasat* (jelen cikkben: a gyenge determinánst tartalmazó főnévi csoportok specifikus olvasata) a számosság kifejezésén túl egy kontextuálisan ismert restriktorhalmaz elemeire is utal (vö. *Néhány gyerek bejött a szobába, de a többiek a folyosón maradtak*). Továbbá Diesing (1992) szerint a pusztá főnevek – mivel szűk hatókörűek minden más főnévhez és operátorhoz képest – a gyenge determinánst tartalmazó főnévi csoportok nem specifikus olvasataival alkotnak egy csoportot (vö. *Bejöttek gyerekek a szobába*). (Ez utóbbi állításhoz vö. Carlson 2000 és Farkas – de Swart 2003 is).

A nem specifikus olvasat fogalmának az ismertetése azért volt szükséges, hogy lássuk: a cseh nem specifikus olvasatú főneveket (vö. 10) olyan magyar főnév-példányokkal tudjuk csak párhuzamba állítani, melyek ugyan-csak nem specifikus olvasatúak. Ilyen a magyarban egyrészt a pusztá főnevek minden előfordulása, másrészt bizonyos szerkezetekben (pl. létesítő szerkezet) a gyenge determinánsos főnevek. Az univerzálisan kvantifikált (formailag azonban pusztá) cseh főneveknek (vö. 9) a nem specifikus olvasatú magyar főnevekkel való rokonítását Chierchia (1998) Blokkolási Elve kizárja. Ezen elv értelmében: ha egy nyelvben létezik felszíni kifejezőeszköz egy főnévi típusváltás kifejezésére, akkor az mindig működésbe lép, ha az adott olvasat jelentkezik. Márpedig a magyarban létezik a határozott névelő, amelynek az egyik szemantikai funkciója a határozott leírások képzése. A határozott leírások denotációja megfeleltethető a (pusztá főnévi) predikátum extenziójába eső maximális individuumnak.

4.4. *A na-prefixum mint A-kvantor*

Filip (2005a) azokat a szláv igei prefixumokat, amelyek mellett az inkrementális téma szerepű pusztai főnevek mindig nem specifikus interpretációt nyerne, *A-kvantor*-ként kezeli: javaslata szerint ezek a prefixumok mint A-kvantorok lekötik az inkrementális téma argumentum változóját, valamint az eseményváltozót. Filip (1996) szerint, ha nincs inkrementális téma a mondatban, akkor az A-kvantor szerepű prefixum csak az eseményváltozót köti le. Jellemző továbbá e prefixumokra, hogy nem vezetnek be szükségszerű végpontot a kvantifikáció során.

Az A-kvantor fogalmát Filip Barbara Partee munkáiból vette át. Partee (1991) megkülönbözteti a kvantifikáció bevezetésének két alternatív módját: D-kvantifikáció, A-kvantifikáció. A D-kvantifikáció a DP-szinthez köthető, és esetében a kvantort egy determináns fejezi ki. Az A-kvantifikáció pedig az ige vagy a mondat szintjéhez köthető, és esetében a kvantort egy határozó, segédige, igei affixum stb. fejezi ki (az A betű az angol *adverb* 'határozószó', *auxiliary* 'segédige' és *affix* 'toldalék' szavakra utal). E két mechanizmust példázza a (29)–(30) angol mondatpár:

- (29) Almost every woman who owns a dog talks to it. D-kvantifikáció
'Majdnem minden nő, akinek van egy kutyája, beszél hozzá.'
- (30) Almost always, if a woman sees a dog, she talks to it. A-kvantifikáció
'Majdnem mindig, ha egy nő lát egy kutyát, beszél hozzá.'

Partee (1991) szerint D-kvantifikációt jellemzően individuumszintű predikátumok mellett találunk (vö. 29), míg az A-kvantifikáció jelenléte tipikusan epizodikus predikátumokhoz kötődik (vö. 30). Továbbá, ha egy mondatban D-kvantifikáció és individuumszintű predikátum áll együtt, akkor az interpretáció során a beszélők az individuumok fölötti kvantifikációt preferálják (vö. 29), míg ha egy mondatban A-kvantifikáció epizodikus predikátummal korrelál, akkor az epizódok, esetek fölötti kvantifikáció lesz a preferált olvasat (vö. 30). (Partee szerint a formailag kevert esetekben a beszélők intuíciói elbizonytalanodnak.)

Partee (1995) megkülönbözteti az „igazi” A-kvantifikációt (pl. határozószók) és az ún. lexikális A-kvantifikációt (igéhez csatlakozó affixumok). Az előbbire a nem-szelektív kötés a jellemző, míg az utóbbi esetenként speciális „thematikus affinitást” mutat, azaz megválogathatja, hogy melyik

változót köti le. Továbbá Partee (1995) a lexikális A-kvantorok tekintetében két csoportra osztotta a nyelveket: véleménye szerint vannak olyan nyelvek (például a warlpiri), melyben ezek az A-kvantorok preferáltan az eseményváltozó fölött kvantifikálnak, de ugyanakkor olyan nyelvek is léteznek (például az amerikai jelnyelv – American Sign Language), ahol a különböző A-kvantorok tendenciaszerűen egy-egy argumentumpozíció fölött és nem feltétlenül az eseményváltozó fölött kvantifikálnak. Ennek fényében a cseh mérték-prefixumokról is elmondható, hogy azok az eseményváltozó mellett képesek főnévi változókra is irányulni.

Filip szerint például a cseh *na-* igei prefixum lexikális A-kvantorként viselkedik. Ezt az állítást a Filiptől (1996) vett (31)–(32) mondatokkal illusztrálhatjuk. Filip elemzése értelmében az *u-* prefixum (vö. 31) nem ad hozzá idioszinkratikus jelentést az alapigéhez, hanem „pusztán” perfektívál. Továbbá az ilyen tisztán perfektív igék inkrementális téma szereppel rendelkező anyagnévi vagy többes számú megszámlálható főnévi tárgyi argumentumai specifikus anyagdarabkák vagy specifikus plurális individuumok univerzálisan kvantifikált halmazára referálnak. Ezzel szemben a *na-* prefixumos igék mellett a pusztán főnévi tárgyak gyenge határozatlan kvantifikációt és nem specifikus interpretációt nyerne, vö. (32). Ez a gyenge határozatlan kvantifikáció az egyes igék idioszinkratikus tulajdonságai függvényében kifejezhet egy „kis mennyiséget” (vö. *nabrat vodu* ‘draw (in) some water’), illetve egy „nagy mennyiséget” (vö. *Nadělal chyby* ‘He made a lot of mistake’).¹⁴

- (31) Petr _{uPRT}.pekl housky_{PUSZTA FŐNÉV-PL}. cseh
 ‘Péter megsütötte a zsemléket.’ / ‘Peter baked (all) the rolls.’

¹⁴ Filip (2005b) tárgyal olyan szláv példákat is, melyekben az A-kvantorként elemzett igei prefixum megváltoztatja az eredeti ige argumentumszerkezetét:

- (i) *Maloval* *hesla* (*na stenu*) cseh
 paint.PAST.3sg slogan-PL-ACC (on wall)
 ‘He painted (the/some) slogans (on the wall)’
 (ii) *PO_{PRT}.maloval* *stenu* *hesly.* cseh
 PRT.paint.PAST.3sg wall-SG-ACC slogan-PL-INST
 ‘He covered the wall with slogans’

Az (i)–(ii) példák magyar fordításai (vö. *Jelszavakat festett a falra*, ill. *Telefestette a falat jelszavakkal*) azt mutatják, hogy a Filip által tárgyalt A-kvantifikáció szempontjából érdemes lehet megvizsgálni a magyar igekötők egyes akcióminőség-képző használatait is. Azonban a jelen cikkben ezzel a jelenséggel nem foglalkozom.

- (32) Pekaři_{PL-NOM} na_{PRT}.pekli housky_{PUSZTA FŐNÉV-PL-ACC}.
 'A pékek süttöttek sok / egy nagy rakás zsemlét.'
 'Bakers baked a lot of / a large batch of / quite a few rolls.'

cseh

5. A-kvantifikáció a magyarban?

Ha Filip szláv igei prefixumokra kidolgozott rendszerét közvetlenül akarnánk adaptálni a magyar igeekötőkre, akkor problémákba ütköznénk, mert fel kellene tételeznünk az igeekötők két elkülönülő csoportját: (i) olyan igeekötőket, amelyek specifikus interpretációt követelnek meg az inkrementális téma argumentumon (amely ezáltal a Blokkolási Elv értelmében mindig determinánssal ellátott főnév kellene, hogy legyen), illetve (ii) olyan igeekötőket, amelyek mellett az inkrementális téma szerepű főnév nem specifikus olvasatot nyer minden esetben. A magyar igeekötők két ilyen elkülönülő halmaza azonban nyilvánvalóan nem létezik.

Azonban elindulhatunk egy másik irányban is: megnézhetjük, hogy a magyar igeekötős igeék mellett az inkrementális téma szerepű argumentum milyen esetekben nyer univerzális, illetve gyenge határozatlan kvantifikációt. Nézzük először az univerzális kvantifikációt. Figyelembe véve azt a Filip által írt két tételt, hogy (i) a perfektív aspektus felfogható egyfajta univerzális kvantifikációként, illetve hogy (ii) a szláv „tisztán” perfektív igeék (vö. 31) specifikus olvasatot kényszerítenek az inkrementális téma argumentumra, kézenfekvőnek tűnik a magyar igeekötők közismert perfektiváló funkcióját azonosítani a kérdéses cseh szerkezettel (vö. 33–34).

- (33) Péter meg_{PRT}.itta a bort.
 (34) A pék meg_{PRT}.sütötte a zsemléket.

Mit kezdjünk azonban a gyenge határozatlan kvantifikációt mutató cseh mondatokkal? Mint fentebb írtam, Filip (2005b) az általa A-kvantorként elemzett szláv igei prefixumokról azt állítja, hogy azok egy olyan (ún. nem-szaturatív) összekapcsolódási módot jeleznek az ige és annak valamely főnévi argumentuma között, amely hasonló hatásokat mutat, mint a Farkas – de Swart (2003) által a magyar pusztá főnevek elemzésében használt *unifikáció* mód. Így célszerűnek látom az A-kvantifikációs elemzés összevetését a magyar pusztá főneveket tartalmazó mondatokkal. De melyik pusztá főneves magyar mondatokkal vethetők össze Filip példamondatai?

5.1. *Melyik puszta főneves magyar mondatok elemezhetők potenciálisan A-kvantifikációként?*

A magyar puszta főneves mondatok a puszta főnév igéhez viszonyított relatív pozíciója alapján több markánsan eltérő interpretációt nyerhetnek. A preverbális helyzetű puszta főnév – nem fókuszos mondatokban – IMP vagy PROGR olvasatot jelez (vö. az itt megismételt 17 és 18 mondatok):

(17) Jani levelet_{PN} írt_V {2-től 4-ig / amikor ...}. IMP / PROGR

(18) A: Mit csinált Jani, amikor vele voltál?

B: Faleveleket_{PN} söpört_V össze_{PR.T}. IMP / PROGR

Ugyanakkor a posztverbális helyzetű puszta főnév vagy EGZ olvasatot jelez, vagy létesítő szerkezetben áll. Kiefer (2006) az EGZ olvasatot egyebek közt az alábbi példákkal illusztrálja:

(35) Pisti biciklizett (már) az udvaron.

(36) Írt egyedül levelet.

Kiefer (2006: 70–71) elemzése szerint EGZ mondat képezhető mind befejezett aspektusú, mind folyamatos aspektusú, sőt állapotokat jelölő mondatokból is. Azonban sem a folyamatos, sem az állapotot jelentő mondat esetében nem a folyamaton, állapoton van a hangsúly, hanem azon, hogy az adott folyamat, állapot korábban már előfordult. Éppen ezért Kiefer szerint egyebek közt a (35) is *befejezett* aspektusú. Továbbá Kiefer (i.m. 71) rámutat arra, hogy a (35)-höz hasonló mondatok „a *már* kötőszó nélkül azonban arra is alkalmasak, hogy a mondat által leírt esemény létrejöttét hangsúlyozzuk velük: *Pisti igenis biciklizett az udvaron ...*”.

A posztverbális puszta főnév állhat létesítő szerkezetben is (a tárgy által jelölt dolog a cselekvés révén válik hozzáférhetővé). Ezt illusztrálhatjuk például a Kiefertől (2006: 42) vett alábbi példával:

(37) Dobott neki kenyeret.

Kiefer (2006) könyve egy másik fejezetében (i.m. 52–54) is tárgyal a létesítő szerkezethez sorolható példákat az *utótárgy* címszó alatt: vö. *Főztem ebédet, Vásároltam ennivalót*. A létesítő szerkezetet (más néven utótárgyas

szerkezetet) Bende-Farkas (2001) részletesen elemezte a szerkezetre jellemző határozottsági korlátozás szempontjából.¹⁵

Mint azt már fentebb jeleztem, kizárom az esetleges összehasonlításból a preverbális pusztá főneveket (vö. 21c szerkezet IMP és PROGR olvasatai). Ennek oka, hogy Filip (2005a) elemzése értelmében az A-kvantorszerű szláv igei prefixumok mellett valamely főnévi argumentum (és az eseményargumentum) kvantáltan viselkedik, bár ezt oly módon teszi, hogy egy alulspecifikált gyenge határozatlan kvantifikáció (vague weak quantification) érvényesül. Ezzel szemben az IMP és a PROGR olvasat nem tekinthető kvantáltnak.¹⁶ Jelen cikkben csak a posztverbális pusztá főnevet tartalmazó szerkezet EGZ olvasatával foglalkozom – bár fentebb jeleztem, hogy más magyar perfektív jellegű szerkezetek is vannak, melyek tartalmaznak egy nem specifikus olvasatú főnevet, és melyeket párhuzamba állíthatónak tartok a Filip-féle jelenségcsoporttal (vö. létesítő szerkezet, ill. a magyar igekötők egyes akcióminőség-képző használatai, 14-es és 15-ös lábjegyzetek). Végül, de nem utolsósorban felmerülhet az a kérdés is, hogy nem tekinthető-e az említett cseh szerkezet egyfajta magyar megfelelőjének az a szerkezet is, ahol preverbális igekötős ige mellett gyenge determinánst tartalmazó tárgy áll. Ez ellen szól azonban az a körülmény, hogy Filip (2005a) szerint a *na*-prefixum *nem specifikus* olvasatot kényszerít a főnévre, amely így nem nyerhet hatókört más hatókörrel bíró elemek – pl. a negáció – fölött. Ugyanakkor a magyarban az igekötő jelenléte tendenciaszerűen *specifikus* olvasatot kényszerít a gyenge determinánssal ellátott főnevekre (vö. É. Kiss 2004 érvelése a következő példa kapcsán: *Éva megtalált egy százast*).

---

¹⁵ A határozottsági korlátozás lényege, hogy az ebben a szerkezetben szereplő igék nem fogadnak el erős determinánssal (azaz például határozott névelővel) ellátott főnévi belső argumentumot, valamint a belső argumentum referense újnak számít (legalábbis a hallgató számára és a diskurzuszereplés szintjén). Maleczki (2005) azt javasolja, hogy mivel az említett szerkezetben a korlátozás valójában nem az argumentum határozottságára, hanem a specifikusságára vonatkozik, ezért érdemesebb a *nem-specifikussági követelmény* terminust használni. Látható, hogy ez a szerkezet is rokonítható Filip fentebb ismertetett A-kvantifikációs példáival (vö. perfektív aspektusúnak látszó mondat nem specifikus olvasatú tárgyi argumentummal), azonban az összevetést a jelen cikkben nem végzem el.

¹⁶ A (21c) szerkezet kizárását nem érvényteleníti az, hogy egyes esetekben a magyarban preverbális pusztá főnév is kifejezhet befejezett olvasatot: vö. *Lábát törte, Rendet csinált* (Kiefer 1992: 840).

5.2. Az egzisztenciális múlt szerkezet

A bevezető fejezet végén azt írtam, hogy a jelen cikkben vizsgált fő kérdés a következő: *elemezhető-e a magyar egzisztenciális múlt szerkezet A kvantifikációként?* – különösen ha tekintetbe vesszük az alábbi tényeket: (i) az egzisztenciális múlt események fölötti kvantifikációt fejez ki, és Filip szerint az általa elemzett szláv A-kvantifikációs szerkezet is megenged ilyen eseteket (bár olyan eseteket is, ahol egy főnévi változó fölötti kvantifikáció is történik), (ii) a magyar egzisztenciális múlt gyakori megjelenési formája egy pusztá főnevet tartalmazó mondat, és Filip párhuzamba állítja saját A-kvantifikációs példáit a magyar pusztá főnevek elemzésében a Farkas és de Swart (2003) által alkalmazott unifikáció mechanizmussal, (iii) a magyar egzisztenciális múlt mondatok sok esetben tartalmazhatnak ígékötőt (bár ez nem általános).

A kérdésre a válaszom igen: a bemutatott cseh szerkezet összehasonlítható a magyar egzisztenciális olvasattal, bár közvetlen megfelelésről valószínűleg nem beszélhetünk. (Filip saját elemzésében nem használja az *egzisztenciális múlt* terminust.) Véleményem szerint az EGZ szerkezet elemezhető A-kvantifikációként, az azonban kérdéses, hogy az A-kvantifikáció két típusa közül melyikkel van dolgunk (vö. Partee 1995, l. fentebb). Ha Filip szláv nyelvekre kidolgozott elemzését közvetlenül akarnánk a magyarra alkalmazni, akkor lexikális A-kvantifikációt tételeznénk fel. Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy a potenciális magyar A-kvantorok (az ígékötők) szerepe nem egyértelmű az EGZ szerkezetben: egyrészt nem minden EGZ mondat tartalmaz ígékötőt, másrészt a legproduktívabban a magyar ígékötők a mozgáseseményt leíró EGZ mondatokban jelenhetnek meg, melyek távol állnak Filip elsődleges szláv példáitól (azaz: az inkrementális témájú példák-tól).¹⁷ Az A-kvantifikáció másik fajtája – a Partee 1995 szavaival élve „igazi” A-kvantifikáció – nem-szelektív kötést tartalmaz: ez esetben az operátor lekötne az eseményváltozó mellett a főnévi változókat is a mondatban.¹⁸ Továbbá ez a megközelítés közelebb áll az É. Kiss (1992)-féle javaslatához

---

¹⁷ Megjegyzem, hogy Filip (2005a: 128–29) szerint a csehben a mozgásesemények témáira (moved objects) az igei prefixálás nem kényszerít rá kötelezően referenciálisan specifikus interpretációt, és ennek oka szerinte az lehet, hogy a mozgott tárgy nem inkrementális téma jellegű. Más szóval mintha a mozgásesemények esetében a nem specifikus olvasatú főnevek képzéséhez nem lenne szükség a speciális A-kvantorszerű igei prefixumokra.

¹⁸ A nem-szelektív kötés lehetőségét az EGZ mondatok elemzésére Maleczki Márta is javasolta nekem egy beszélgetésben.

(vö. implicit egzisztenciális operátor). Azonban véleményem szerint az előbb említett kétféle elemzési lehetőség gyakorlatilag átfordítható egymásra, mivel a magyar EGZ szerkezet leggyakoribb típusát a pusztá főnév jelenléte jellemzi, és mivel a [pusztá főnév + ige] komplexumot (sorrendtől függetlenül) komplex predikátumként elemeztem (vö. 4-es lábjegyzet). Ennek oka az, hogy a lexikális A-quantifikáció és az „igazi” A-quantifikáció közti különbség csak a főnévi quantifikációnál tehet szert jelentőségre: míg az „igazi” A-quantifikáció jellemzően csak események fölötti quantifikációt fejez ki, addig a lexikális A-quantifikáció az eseményváltozó, illetve főnévi változók fölött is quantifikálhat. Mivel azonban az EGZ szerkezetben az [ige + pusztá főnév] komplexum komplex predikátumot alkot, ezért esetében a belső főnévi argumentum változója a komplex predikátumhoz van kötve (vö. unifikáció mód, fentebb). Ilyen körülmények között azonban a lexikális A-quantifikáció is csak események fölötti quantifikációhoz vezethetne – hasonlóan a nem-szelektív egzisztenciális quantifikáció mechanizmusához.¹⁹

Ami miatt az „igazi” A-quantifikáció feltételezése tűnik elfogadhatóbbnak, az az a tény, hogy a magyar EGZ szerkezetben nem következetes a potenciálisan lexikális A-quantorként elemezhető elemek – értsd: az igeekötők – jelenléte: az igeekötők megjelenése, illetve elmaradása mögött olyan általános mintát nem lehet felfedezni, amely egyértelműen alátámasztaná azt az állítást, hogy az EGZ mondatokban az igeekötő maga A-quantor lenne. Megmarad azonban néhány megválaszolatlan kérdés:

- (i) A PROGR szerkezethez hasonlóan miért jelennek meg mégis viszonylag gyakran igeekötők az EGZ szerkezetben (– ami a lexikális A-quantifikáció irányába mutat)?
- (ii) Miért a téri igeekötőpéldányok jelenhetnek meg szabadabban mind a PROGR, mind az EGZ szerkezetben?

---

¹⁹ A lektor véleményében azt írta, hogy ha az igeekötő A-quantor lenne az EGZ szerkezetben, akkor sem veszítené el a lexikális jelentését, és ezért nehéz látni, hogy miért tudna hirtelen az igeekötő elviselni egy pusztá főnevet. A kérdést nem válaszolja meg, de erejét csökkenti az a tény, hogy a magyar igeekötők nem csak ez esetben viselkednének „váratlanul”. Kiefer (1992, 2006) például a téri jelentésű igeekötőknek a PROGR szerkezetben való szabad megjelenhetősége kapcsán azt írja, hogy feltételezése szerint azok az igeekötőpéldányok nem is igeekötők, hanem határozószavak. Ebből a szempontból érdemes megjegyezni, hogy az EGZ szerkezetben is éppen a téri igeekötőpéldányok jelenhetnek meg a legszabadabban.

5.3. Az EGZ szerkezet tulajdonságai

Ebben a fejezetben összefoglalom a magyar EGZ szerkezet azon tulajdonságait, melyek az A-kvantifikációs elemzéssel összhangban vannak. Ezek a tulajdonságok elméletileg összeegyeztethetők akár az „igazi” A-kvantifikációval, akár a lexikális A-kvantifikációval. Azonban fentebb jeleztem, hogy az „igazi” A-kvantifikációs elemzés tűnik elfogadhatóbbnak, mivel nem következetes az EGZ szerkezetben a potenciálisan lexikális A-kvantorként elemezhető elemek (az igekötők) jelenléte.

5.3.1. Események fölötti kvantifikáció

Mint az köztudott, az EGZ szerkezet események fölötti egzisztenciális kvantifikációt fejez ki (vö. É. Kiss 1992; Maleczki 2001). A (nem-lexikális) A-kvantifikáció az események, esetek fölötti kvantifikációt teszi preferálttá (vö. 30-as példa fentebb). Azonban a lexikális A-kvantifikáció és jelesül a Filip által elemzett szláv szerkezet is megenged események feletti kvantifikációt kifejező interpretációt. Például Filip (1996) az alábbi példáról azt írta, hogy ott a *na*-prefixum olyan kvantorként működik, amely események pluralitását írja le, és parafrázálható a *repeatedly* 'ismétlődésszerűen' és az *often* 'gyakran' határozókkal.

- (38) To   se   ale   na.běhal   po   úřadech.   cseh
it   REFL   but   PREF.run.PAST   on   office.PL.LOC
'Boy, how many times did he have to go to all those various offices!'

Ezen a ponton két kiegészítés kívánczik. Egyrészt: az a tény, hogy Filip különféle példáiban például a *na*- prefixum hol egy viszonylag kicsi, hol pedig egy viszonylag nagy mennyiségre utal, önmagában nem mond ellent a magyar EGZ szerkezettel való párhuzamba állításnak, mely utóbbi szerkezet preferáltan kis mennyiségre (kis eseményszámra) utal. Ugyanis a beszélt nyelvben a magyar EGZ mondatok is képesek bizonyos nyomatékosító eszközök (pl. *ám*, *aztán* szavak) betoldása révén nagyobb számú esemény előfordulását (vagy az események megtörténtének nyomatékosítását) kifejezni:

- (39) Én aztán jártam azokban az irodákban! Ha valaki ismeri őket, az én vagyok.
(40) Régebben ő aztán írt gúnyverseket! Nem lehetett leállítani.

Másrészt: az a tény, hogy a magyar egzisztenciális múlt olvasat preferáltan „csak” események fölötti kvantifikációt fejez ki, míg Filip a szláv példái kapcsán gyakran individuumok fölötti kvantifikációról is beszél, önmagában szintén nem zárná ki a két szerkezet párhuzamba állítását. Ennek oka az, hogy bizonyos magyar EGZ példáknál felmerül a gyanú, hogy individuumok fölötti kvantifikáció is érvényesül. Aszimmetria figyelhető meg a létrehozást kifejező, illetve a nem ilyen jellegű mondatok között (vö. 41 és 42). A (42) pusztán azt fejezi ki, hogy az adott eseménytípus legalább egyszer előfordult már a múltban. Ugyanakkor a (41) homályos: (i) utalhat pusztán az adott eseménytípus legalább egyszeri múltbeli elfordulására – és ez esetben nem fontos, hogy az adott esemény elérte-e az inherens végpontját vagy sem (vö. *Sütöttem már pogácsát az új sütőben, de meg sem pirultak*) –, azonban (ii) elvileg kifejezheti az inherens végpont elérését is.²⁰ Ez utóbbi esetben azonban az individuumok feletti egzisztenciális kvantifikáció is érvényesül. Ez utóbbi olvasat is kettébontható: (i) ha a közelmúltban történt az esemény, akkor inkább létesítő szerkezetről van szó, de (ii) távolabbi múltbeli kulminált eseményről is szó lehet, azaz kulminált EGZ olvasatról.

(41) Sütöttem (már) pogácsát.

– inkrementális téma

(42) Vezettem (már) autót.

– nem inkrementális téma

A mozgáseseményt leíró EGZ mondatok kifejeznek kulminációt: így a (43) mondat preferált olvasata az, hogy volt már olyan szituáció, hogy Peti cselekvésének a következtében voltak székek a kertben (és nem az, hogy volt már olyan szituáció, hogy Peti elindult székekkel ki a kertbe, de nem biztos, hogy ki is ért velük). Ugyanakkor a mozgáseseményt leíró EGZ mondatok esetében is helyezhető a hangsúly a folyamat fázisra (vö. 44).

(43) Peti vitt már ki székeket a kertbe (máskor is).

(44) Peti vitt már ki székeket a kertbe (máskor is). Tehát ismeri az utat.

5.3.2. Az esemény megismételhetősége

Mind a magyar egzisztenciális múlt olvasat, mind a cseh prefixumok A-kvantorszerű használata megengedi a kérdéses eseménytípus megismétlő-

²⁰ Erre a jelenségre rámutat Bende-Farkas (2001: 193) is a *János sütött (már) kenyeret* mondat kapcsán, amely folytatható akár úgy, hogy *Tehát van mit ennünk*, akár úgy hogy *Tehát van tapasztalata, jóllehet az áramszünet miatt nem lett kenyér*.

dését (továbbfolytathatóságát), mivel egyikük sem utal egy szükségszerű (inherens) végpont elérésére. Az (angol) EGZ kapcsán a megismételhetőség kritériumát Kiparsky (2002) is említi, kiegészítve azzal, hogy az egzisztenciális múlt rendelkezik azzal a preszuppozícióval is, hogy a főnévi referenseknek létezniük kell még a jelenben. Vegyük például a (45) mondatot:

(45) Peti ivott (már) kávé.

A (45) legalább három lehetséges olvasattal rendelkezik: (i) EGZ, azaz Peti ivott már kávé az életében (és mivel kávé a mai világban is létezik, bármikor ihat újra, ha akar); (ii) létesítő szerkezet, azaz egy konkrét szituációban Peti ivott („vett magához”) már kávé, de van még, ha kér (ez utóbbi olvasat nem szerencsés véleményem szerint, ha tudjuk, hogy elfogyott a kávé); (iii) a *már* szó nélkül annak nyomatékosítására, hogy Peti „igenis” ivott kávé (ez utóbbi esetben lehetséges, hogy az adott szituációban már nincs több kávé). (A [iii]-as olvasathoz vö. Kiefer 2006, 1. fentebb [35] kapcsán.) Az imént említett (i) és (ii) olvasat megengedi a továbbfolytathatóságot, és ennyiben hasonló a szláv A-quantifikációs példákhoz. A (iii)-as olvasattal jelen cikkben nem foglalkozom.²¹

5.3.3. Az erős determinánsok gyakori hiánya

Bizonyos igék esetében az EGZ olvasat kizárja az erős D-quantorok (azaz: erős determinánsok) jelenlétét, ami véleményem szerint megerősíti azt a feltevést, hogy A-quantifikáció van ezekben a mondatokban, lévén a kétféle kvantifikáció egymás alternatívája. Nézzük a (46–48) alatti mondatokat.

(46) Peti írt _V már verset _{PN} .	EGZ
(47) *# Peti írta már (meg) a verset.	#EGZ / #PROGR
(48) *#Peti írt már (meg) minden verset.	#EGZ / #PROGR

²¹ A lektor felvetette annak kapcsán, hogy a szláv A-quantifikációs példák és a magyar EGZ szerkezet közti egyik hasonlóságként írtam a továbbfolytathatóságról/megismételhetőségről, hogy egyrészt ez a feltétel nagyon gyenge, mert nagyon sokféle szerkezetre jellemző lehet (ebben igaza van), másrészt „a magyar egzisztenciális múlt *megköveteli* a kérdéses eseménytípus megismétlődését, míg ez a követelmény nem vonatkozik a cseh szerkezetre” (ebben eltér a véleményünk: a magyar EGZ saját intuíciónk szerint nem követeli meg a kérdéses eseménytípus megismétlődését, hanem csak a megismétlés elvi lehetőségét).

A (46) mondat inkrementális témát tartalmaz, mégpedig Krifka (1998) definíciója értelmében *szigorúan inkrementális téma*-t (l. elkészítés-esemény). A szigorú inkrementalitás (strict incrementality) abban különbözik a (11) alatt ismertetett gyenge inkrementalitástól, hogy értelmében ha Θ tematikus szerep áll fenn az adott főnév által denotált x objektum és az ige által denotált e esemény között, akkor x minden egyes y valódi részének megfeleltethető e valamely, de *egy és csakis egy e'* részeseménye oly módon, hogy ugyanaz a Θ tematikus szerep fennáll y és e' között. Az EGZ szerkezetben nem állhatnak szigorúan inkrementális téma jellegű *határozott* főnévi csoportok (vö. határozott névelő vagy a *minden* kvantor, 47–48). A (47)–(48) mondatok agrammatikusak, függetlenül attól, hogy jelen van-e bennük igekötő vagy nincs.

A csak gyengén inkrementális téma jellegű főnevek (l. 11 alatt adott definíció) állhatnak határozott névelővel is EGZ olvasatú mondatokban. Ezt illusztrálja a lektor által figyelmembe ajánlott alábbi példa:

- (49) [Egy bizonyos lemezről beszélgetünk a lemezgyűjteményedből.] Hallgattam (már) meg ezt a lemezt.

A (49) alatti példa belső argumentuma (*a lemez*) csak a gyenge inkrementalitás fogalmát elégíti ki (az erős inkrementalitását nem) – vö. a lemez meghallgatásának a befejezése előtt visszatérhetek egy korábbi számhoz. Úgy látszik tehát, hogy csak az *írni* típusú – azaz a szigorúan inkrementális téma jellegű argumentummal rendelkező – igék (vö. még *enni*, *inni*, *rajzolni* stb.) azok, amelyek belső argumentuma valóban nem lehet határozott főnévi csoport az EGZ szerkezetben. Ezek az igék – mint azt Bende-Farkas (2001) Szabolcsi Annára támaszkodva írja – egyszeri eseményeket írnak le (one-time only predicates). Ugyanazt a verset csak egyszer lehet megírni, ugyanazt a szendvicset, csak egyszer lehet megenni stb. Ugyanakkor a *lemezt hallgatni* nem egyszeri predikátum: mint azt a lektor példája mutatja, egy lemezt többször is meg lehet hallgatni. Hasonlóan ugyanazt a könyvet többször el lehet olvasni: vö. *Olvastam már a Zabhegyezőt*.

A mozgásesemények esetében a belső argumentum – értsd: a mozgó/mozgatott entitás – még a gyenge értelemben véve sem inkrementális

téma jellegű, mivel a mozgásesemények esetében – általában²² – a bejárt út és nem a mozgó entitás áll (gyenge) inkrementális viszonyban az eseménnyel. Ezért ezekben mondatokban szintén nincsenek kizárva a határozott névelős tárgyak (vö. 51). Erre a példára a lektor hívta fel a figyelmemet. Megjegyzem azonban, hogy saját intuícióm szerint az (51) mondat szerencsésebb a *máskor is* vagy *korábban* határozószókkal. A példa értékét azonban ez nem csökkenti, lévén hogy például a (47) mondat még ezekkel a határozószókkal is agrammatikus maradna. Ugyanakkor a *minden* kvantort tartalmazó (52) mondat agrammatikus.²³

- (50) Peti vitt_V már ki_{PRT} székeket_{PN} a kertbe. EGZ
 (51) Peti vitte_V már ki_{PRT} ezeket a székeket a kertbe. EGZ / PROGR
 (52) *#Peti vitt_V már ki_{PRT} minden széket a kertbe. #EGZ / #PROGR

Fentebb azt írtam, hogy az EGZ mondatokban nem jelenhet meg szigorúan inkrementális téma jellegű határozott névelős belső argumentum, továbbá hogy a szigorúan inkrementális téma jellegű argumentumokkal rendelkező igék egyszeri eseményeket írnak le. Érdemes rámutatni arra, hogy vannak olyan egyszeri eseményt leíró predikátumok, melyek belső argumentuma nem rendelkezik a szigorú inkrementalitás tulajdonságával, és ebben az esetben állhat határozott névelős főnév az EGZ mondatban. Nézzük az (53) alatti példát:

- (53) Peti vitte már ki a szemetet máskor is.

Az (53) mondat mozgáseseményt ír le. A mozgáseseményt leíró mondatok esetében a tárgyi argumentum nem inkrementális téma jellegű. Azonban ugyanazt a szemetet tipikusan csak egyszer szoktuk kidobni, tehát a *kivinni a szemetet* predikátum egyszeri történést ír le (hasonlóan a *verset írni*,

²² Mint azt Jackendoff (1996) írja, ez alól a tétel alól van néhány kivétel: vö. *The crowd exited the auditorium (in 21 minutes)* 'A tömeg elhagyta az előadótermet (21 perc alatt)'. Ez esetben a belső argumentum (a példában szereplő unakkuzatív ige alanya) legalábbis gyengén inkrementális téma jellegű.

²³ Megjegyzem, hogy univerzálisan kvantifikált főnév is állhat esetenként EGZ szerkezetben: *Minden gyerek járt már a visegrádi várban / Mindenki volt szerelmes*. Azonban igazi inkrementális témák esetében ez nem lehetséges: *#Írt már (meg) minden verset Peti / *#Minden verset írt már (meg) Peti / *#Evett már (meg) minden szendvicset (értsd: 'Volt már olyan, hogy megette minden szendvicset.').

szendvicset enni predikátumokhoz). Látnunk kell, hogy ebben a mondatban az *a szemét* főnév denotációja nincs rögzítve (nem egy állandó referenciájú objektumra utal), hanem a *kivinni a szemetet* komplex predikátum által leírt eseménytípus korábbi előfordulásáról van itt szó. (Ez szemben áll például a *Peti vitte már ki a nyugágyat a kertbe máskor is* mondattal.)

6. Összegzés

Jelen elemzés olyan magyar mondatokkal foglalkozott, melyekben együttáll egy igekötő és egy nem specifikus olvasatú főnévi belső argumentum (jelesül pusztá főnévi tárgy). A korábbi szakirodalomban az igekötőket és a pusztá főneveket egymással összeférhetetlennek tekintették (vö. Kiefer 1990–91) azon az alapon, hogy feltehetően ugyanahhoz a szintaktikai kategóriához (vö. igemódosító) tartoznak. A szintaktikai összeférhetetlenség vélelmét megerősíteni látszik a két elem közti erős szemantikai ütközés: a pusztá főnevek kötelezően nem specifikus olvasatúak (vö. Farkas – de Swart 2003), míg az igekötők tendenciaszerűen specifikus olvasatot kényszerítenek a főnévi belső argumentumra (vö. É. Kiss 1995). A korábbi elemzéseknek igazuk van abban, hogy az ige előtti pozícióban nem állhat együtt igekötő és pusztá főnév, azonban az ige mögötti pozícióban nem ennyire erős a kölcsönös kizárás tendenciája. A posztverbális helyzetű pusztá főnevekhez és igekötőkhöz köthető különféle olvasatok közül a jelen cikkben az egzisztenciális múlt olvasattal (EGZ) foglalkoztam. Erre a szerkezetre az a jellemző, hogy – az igekötők és a pusztá főnevek között valóban meglevő igen erős, egymás kölcsönös kizárására irányuló tendencia ellenére – gyakran együttállhat benne igekötő és pusztá főnév. A cikk azt a hipotézist vizsgálta meg, hogy elemezhető-e az EGZ szerkezet A-kvantifikációként. A hipotézisre Hana Filipnek egyes szláv igei prefixumokra kidolgozott elemzése adott alapot, melynek értelmében a szláv igei prefixumok egyes használatai olyan (ún. nem-szaturatív) kapcsolódási módot jeleznek az ige és annak valamely főnévi argumentuma között, mely mód esetében – hasonlóan a Farkas – de Swart (2003) által a magyar pusztá főnevek igével történő kombinálódásának leírására javasolt unifikáció módhoz – a kérdéses főnév nem specifikus és gyakran nem referenciális interpretációt nyer.

A cikk a Filip által bemutatott szláv nyelvi példák és a magyar egzisztenciális múlt szerkezet összevetése során arra a konklúzióra jutott, hogy a két szerkezet valóban összehasonlítható, azok között számos hasonlóság fedezhető fel, de ennek ellenére közvetlen megfelelésről nem beszélhetünk. Javaslatom

szerint a kérdéses szláv, illetve magyar szerkezet ugyanannak az univerzális szemantikai szerkezetnek (A-kvantifikáció) két eltérő típusát testesíti meg (vö. Partee 1995): míg a Filip által vizsgált szláv mondatok a lexikális A- kvantifikációra példák, addig a magyar EGZ szerkezet a Partee (1995) szavai- val élve „igazi” A- kvantifikáció körébe tartoznak.

HIVATKOZÁSOK

- Bach, Emmon 1986: The algebra of events, *Linguistics and Philosophy* **9**, 5–16.
- Bende-Farkas Ágnes 2001: *Verb–Object Dependencies in Hungarian and English: A DRT-Based Account*. Doktori értekezés. Institut für Maschinelle Sprachverarbeitung, Universität Stuttgart.
- Carlson, Greg 2000: Weak Indefinites. Kézirat. Web: [http://semanticsarchive.net]
- Chierchia, Gennaro 1998: Reference to kinds across languages, *Natural Language Semantics* **6**, 339–405.
- Diesing, Molly 1992: *Indefinites*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 79–177.
- É. Kiss Katalin 1995: Definiteness Effect Revisited, in Kenesei István ed.: *Levels and Structures. Approaches to Hungarian* **5**, Szeged, JATE, 63–89.
- É. Kiss Katalin 2003: Mondattan, in É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó, 3. kiadás, 17–188.
- É. Kiss Katalin 2004: Egy igekötőelmélet vázlata, *Magyar Nyelv* **100**, 15–43.
- Farkas, Donka F. – Henriëtte de Swart 2003: *The Semantics of Incorporation. From Argument Structure to Discourse Transparency*, CSLI Publications.
- Filip, Hana 1996: Quantification, Aspect, and Lexicon, in Geert Jan Kruijff – Glynn Morrill – Dick Oehrle eds: *Proceedings of FORMAL GRAMMAR. 8th ESSLLI*. Prague, 43–56.
- Filip, Hana 1997: Integrating Telicity, Aspect and NP Semantics: The Role of Thematic Structure, in J. Toman ed.: *Formal Approaches to Slavic Linguistics. Vol. III*. 61–96.

- Filip, Hana 2005a: On accumulating and having it all. Perfectivity, Prefixes, and Bare Arguments, in H. J. Verkuyl – H. de Swart – A. van Hout eds: *Perspectives on Aspect*, Dordrecht, Springer, 125–48.
- Filip, Hana 2005b: Measures and Indefinites, in Gregory N. Carlson – Francis Jeffry Pelletier eds: *Reference and Quantification: The Partee Effect. Festschrift for Barbara Hall Partee*, CSLI, Stanford, CA, 229–89.
- Jackendoff, Ray 1996: The proper treatment of measuring out, telicity, and perhaps even quantification in English, *Natural Language and Linguistic Theory* **14**, 305–54.
- Kiefer Ferenc 1990–91: Noun incorporation in Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* **40**, 149–77.
- Kiefer Ferenc 1992: Az aspektus és a mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 797–886.
- Kiefer Ferenc 2006: *Aspektus és akcióminőség*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiparsky, Paul 2002: Event Structure and the Perfect, in David I. Beaver – Luis D. Casillas Martínez – Brady Z. Clark – Stefan Kaufmann eds: *The Construction of Meaning*, CSLI, 113–37.
- Krifka, Manfred 1992: Thematic Relations as Links between Nominal Reference and Temporal Constitution, in Ivan Sag – Anna Szabolcsi eds: *Lexical Matters*, Stanford, CSLI, 29–53.
- Krifka, Manfred 1998: The Origins of Telicity, in Susan Rothstein ed.: *Events and Grammar*, Dordrecht, Kluwer, 197–235.
- Link, Godehard 1983/2002: The Logical Analysis of Plurals and Mass Terms: A Lattice-theoretical Approach, in Portner, P. – Partee, B. H. eds: *Formal Semantics. The Essential Readings*, Oxford (UK), Malden (USA), 2002, 127–146.
- Maleczki Márta 1994: Bare Common Nouns and their Relation to the Temporal Constitution of Events in Hungarian, in Bánréti Zoltán ed.: *Papers in the theory of grammar*, Research Institute for Linguistics of the HAS [MTA Nyelvtudományi Intézet], Budapest, 168–183.
- Maleczki Márta 2001: Az információs szerkezet, a szintaktikai szerkezet és az aspektus összefüggései a magyarban: a progresszív és az egzisztenciális aspektus, in Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin szerk.: *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*, Budapest, Osiris Kiadó, 165–81.

- Maleczki Márta 2005: A határozottsági korlátozás. Kézirat. Szegedi Tudományegyetem.
- Partee, Barbara H. 1991: Adverbial Quantification and Event Structure, in Laurel Sutton – Christopher Johnson – Ruth Shields eds: *Proceedings of the 17th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society (BLS 17)*, Berkeley, CA, 439–56.
- Partee, Barbara H. 1995: Quantificational Structures and Compositionality, in E. Bach – E. Jelinek – A. Kratzer – B. H. Partee eds: *Quantification in Natural Languages*, Kluwer, Dordrecht – Boston – London, 541–601.
- Piñon, Christopher 1995: Around the Progressive in Hungarian, in Kenesei Istvan ed.: *Levels and Structures. Approaches to Hungarian 5*, Szeged, JATE, 153–92.
- Szabolcsi Anna 1986: From the Definiteness Effect to Lexical Integrity, in W. Abraham – S. de Meij eds: *Topic, Focus, and Configurationality*, John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, 321–48.
- Szili Katalin 2001: A perfektivitás mibenlétéről a magyar nyelvben a megigekötő funkciói kapcsán, *Magyar Nyelv* **97**, 262–82.

A FAKTIVITÁS ÉS A MONDAT INFORMÁCIÓS SZERKEZETI VISZONYAI

ÜRÖGDI BARBARA

0. Bevezetés¹

Az alárendelt mondatok szintaktikai és szemantikai különbségeivel a közelmúltban sokat foglalkozott a generatív szakirodalom, különös tekintettel a beágyazott mondatok belső szerkezetére és komplexitására. Ebben a rövid tanulmányban az alárendelt mondatok egy altípusára – a tárgyi mellékmondatokra – fogok összpontosítani, pontosabban arra a kérdésre, hogy a főige és az alárendelt mondat szemantikai/pragmatikai, információs szerkezeti viszonya milyen módon befolyásolja az összetett mondat szintaktikai tulajdonságait.

1. A faktív/nonfaktív megkülönböztetés a szakirodalomban

A faktivitás a propozíciókat szelektáló igék körében értelmezett fogalom. Ezek az igék szintaktikailag egy finit alárendelt mondatot kívánnak meg bővítményként. Faktívnek azokat az igéket nevezzük, amelyek *előfeltételezik* a bővítményüként megjelenő propozíció igazságát; azaz, ha az alárendelt mondat nem igaz (vagy legalábbis a beszélő nem tételezi fel, hogy igaz), akkor az összetett mondat furcsa lesz. Ilyen igék többek között az alábbiak:

- (1) *#Péter sajnálja/emlékszik/tudja, hogy Petra nem tudott eljönni a partira, pedig a lány már órák óta ott áll a sarokban.*

A nonfaktív igék ugyanakkor nem implikálnak ilyen előfeltevést, és a beszélő gyakran egy másik személynek (a főmondat alanyának) tulajdonítja az alárendelt állítást:

- (2) *Péter azt hiszi/mondta/állítja, hogy Petra nem tudott eljönni a partira, pedig a lány már órák óta ott áll a sarokban.*

---

¹ Köszönettel tartozom Kenesei István szerkesztőnek és egy névtelen bírálónak a dolgozatom végleges változatához nyújtott, rendkívül alapos segítségükért.

A szemantikai különbség a két igeosztály között világos: míg a faktívoknál a beszélő felelős az alárendelt mondat igazságáért csakúgy, mint a főmondatéért, a nonfaktívoknál a felelősség a mátrix alanyra hárul, és a beszélő ily módon eltávolítja magát az alárendelt propozíciótól.

Kiparsky és Kiparsky (1970) munkája óta széles körben elfogadott tény, hogy a faktivitás hatással van az összetett mondat szintaxisára is. Cikkünkben a szerzők amellett érvelnek, hogy a főige szemantikai osztálya (faktív, ill. nonfaktív) nem csupán az alárendelt mondat értelmezését határozza meg (a faktív igék preszupponálják a bővítményükként álló propozíció igazságát, míg a nonfaktív igék nem), hanem az ige szubkategorizációs tulajdonságait is. Állításuk szerint a faktív igék komplexebb vonzatot kívánnak meg – ez magyarázza többek között az ún. faktív sziget jelenséget is, azaz hogy a faktív igék komplementuma sok nyelvben gyenge sziget.² Íme egy klasszikus angol példa:

- (3) *When_i does Peter think/*regret (that) Petra left t_i?*
 mikor_i segédige Péter **gondolja/sajnálja** hogy Petra elment t_i
 'Mikor_i gondolja/sajnálja Péter, hogy Petra hazament t_i?'³

A szerzők – ahogy a cikk címe, *Fact* (Tény), is utal rá – azt állítják, hogy a faktív igék komplementuma azért „nagyobb”, mert tartalmaz egy névszói fejet a CP fölött, amelynek az előfeltevés, azaz a tényként való megjelenítés a szemantikai hozzájárulása. Eszerint a faktív sziget tulajdonképpen egy komplex NP szigethez lenne hasonló.

Az elmúlt években egyre inkább tért nyer az ellenkező álláspont (l. többek között deCuba és Ürögdi (2001); McCloskey (2005); Haegeman (2006); deCuba (2006); Ürögdi és deCuba (2007)), miszerint épphogy a nonfaktív igék bővítménye tartalmaz egy extra projekciót. Az ilyen típusú elemzés szerint a fenti szigetjelenség azzal magyarázható, hogy a nonfaktív

² Gyenge szigetnek azokat az összetevőket nevezzük, amelyekből nehéz, de nem lehetetlen a kiemelés. Az ilyen szigetekből általában ki lehet vinni az argumentumokat (tárgy és egyéb vonzatok) és sokszor a specifikus adjunktumokat is (pl. a *melyik* kérdőszó) de a nem-specifikus adjunktumok (pl. a *hogyan*) kiemelése lehetetlen.

³ A mondatok releváns értelmezése az, amikor az időhatározót az alárendelt mondatban értelmezzük – ezt jelöli a kérdőszó nyoma az alárendelt VP-n belül. A magyarban egyik glossza sem igazán jólformált. Erre a kérdésre a későbbiekben még visszatérek.

igék komplementuma tartalmaz egy funkcionális réteget (amelynek mivoltával kapcsolatban a fenti szerzők különféle javaslatokat tesznek) és ez a projekció ad helyet a kimozgatásnak. Ugyanakkor számos további jelenség is arra mutat, hogy a nonfaktív igék komplementuma a „nagyobb” – hely hiányában ezt csupán a legmeggyőzőbb példával illusztrálok alább.⁴ A svédben és az angolban is belátható, hogy a nonfaktív igék bővítményén belül, pontosabban az alárendelt CP bal szélén megengedettek olyan mozgások, amelyeket a faktív igék alatt nem lehet végrehajtani:

(4) **Svéd V2-mozgatás**

- a. *Rickard sa/ångrade att han inte var hemma*
 Rickard mondta/sajnálta hogy ő **nem** **volt** otthon
- b. *Rickard sa /*ångrade att han var inte hemma*
 Rickard mondta/sajnálta hogy ő **volt** **nem** otthon

‘Rickard azt mondta/sajnálta, hogy nem volt otthon.’

Mivel a svédben a tagadás helye jelöli a VP bal szélét, a fenti példák azt mutatják, hogy míg a nonfaktív „mondta” alatt lehetséges a V2-mozgatás⁵ (azaz az ige a második pozícióban szerepel az alany után), addig a faktív *sajnálta* alatt nem (az ige a VP-ben marad). A V2-mozgatás hagyományos elemzése szerint ilyenkor az ige a C pozícióba megy fel, az őt megelőző elem pedig a CP specifikálójába. Ez a mátrix mondatban nem jelent problémát, hiszen nincs kötőszó. Ezzel szemben az alárendelt mondatban ezt úgy lehet előállítani, ha feltesszük, hogy a kanonizált CP-rétegen kívül még egy projekció rendelkezésre áll – de csak a nonfaktív igék alatt:⁶

⁴ Az idézett szerzők mindegyike felhoz még számos példát, amelyek arra mutatnak, hogy a nonfaktív alárendelt mondatokban több hely van. A „több hely” részleteit illetően már koránt sincs megegyezés a szerzők között.

⁵ Az, hogy az alárendelt mondatokban – a főmondatokkal szemben – miért nem kötelező a V2-mozgatás, nyitott kérdés, bár alább még visszatérek arra a lehetséges válaszra, miszerint amikor nincs V2 mozgatás egy nonfaktív igének alárendelt mondatban, akkor a (4’)-ben megjelenő XP sincs jelen. Ürögdi és deCuba (2007) szerint ez azért van, mert a CP feletti funkcionális projekció megjelenése az alárendelt mondat és a főmondat információs szerkezeti viszonyától (nem pedig a mátrix ige faktivitásától) függ, és ezért vannak olyan helyzetek, amikor egy nonfaktív ige komplementuma egyszerű CP, nem pedig a komplexebb változat.

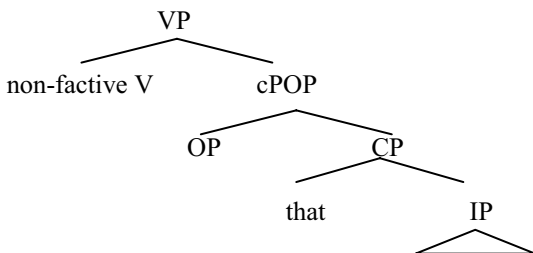
⁶ Erre a problémára javasolja megoldásként a CP-rekurziót többek között Vikner (1995) és Holmberg (1983). A CP-rekurzió kritikája és továbbfejlesztése: deCuba (2006). A jelen tanulmány szempontjából ezen elemzések részletei nem lényegesek.

- (4') Beágyazott V2 mozgatás:
 sa / *ângrade [XP att [CP han var [IP inte hemma]]]
 Nincs beágyazott V2:
 sa / ângrade [CP att [IP han inte var hemma]]

Hasonló, az alárendelt CP bal perifériáján belüli mozgatási lehetőséget angolban is találunk:⁷

- (5) **Angol *negative preposing* [negatív kifejezések előrevitele]**
 a. *Peter thought that **never** would he be happy.*
 Péter gondolta hogy soha segédige ő lenni boldog
 b. **Peter regretted that **never** would he be happy.*
 Péter sajnálta hogy soha segédige ő lenni boldog
 'Péter azt gondolta/sajnálta, hogy soha nem lesz boldog.'

A fenti példák azt mutatják, hogy a nonfaktív ige alatt szabadabb mozgatás lehetséges, mint a faktív komplementumban. Ez arra enged következtetni, hogy a grammatikus (4b) és az (5a) mondatokban valóban több hely van az ige alatt, ami lehetővé teszi ezeket a mozgatásokat, csakúgy, mint a nonfaktív igék komplementumából való könnyebb kimozgatást. Egy viszonylag semleges megoldást választva deCuba (2006) például azt állítja, hogy a fenti nonfaktív példákban egy funkcionális projekció ékelődik az ige és a CP közé, míg a faktív igék közvetlenül egy CP-t szelektálnak:

⁷ Heycock (2000) alapján.

Eszerint az elemzés szerint a cP fejében egy ún. „assertive operator” ül (Nichols 2001) amely a kontextusváltásért felelős, azaz bevezet egy új beszélőt, aki a főmondat alanyával (és nem a beszélőjével) azonos. Az operátor tehát szemantikai szempontból egy jelölt értelmezést hoz létre – illetve ezzel magyarázható, hogy a nonfaktív igéknek alárendelt mondatok sok szempontból főmondati tulajdonságokat mutatnak: hiszen a főmondatoknak is jellemzője, hogy kódolják a beszélőt, és hozzá képest, az ő kontextusában helyezik el a propozíciót. A faktív igék alatt nincs ilyen kontextusváltás, mivel az általuk szelektált propozíciót a főmondat beszélője igaznak tételezi fel.

A deCuba-féle elemzés két fontos szempontból hasonlít a többi fent idézett szerző javaslatához. Az egyik, hogy kénytelen az igéket két alapvető szemantikai osztályra – faktív és nonfaktív igékre – osztani, és ezt a szemantikai tulajdonságot valamiféle jegyként megjeleníteni a szintaxisban. A továbbiakban ez ellen az osztályozás ellen szeretnék (a hely hiánya miatt vázlatosan) érvelni. Megmutatom, hogy az igék illetén szétválasztása empirikus szempontból nem állja meg a helyét a szintaxisban. A magyar adatok alapján felvázolok egy olyan elemzést, amely nem az ige típusától, hanem az összetett mondat információs szerkezeti viszonyaitól teszi függővé, hogy komplex cP vagy egyszerű CP lesz-e az ige vonzata. Pontosabban azt a javaslatot teszem, miszerint a fenti ábrán cP elnevezésű funkcionális projekció abban az esetben dominálja a CP-t, amikor az alárendelt mondat egy új propozíciót ad hozzá a kontextushoz, és ily módon ő képviseli a mondatban a főállítást. Egy új propozíció hozzáadása maga az állítás aktusa (akár a beszélő, akár a beszélő által idézett alany által). Alapesetben ez a nonfaktív igéknél áll, míg a faktív igék bővítménye csupán megemlíti egy kontextuálisan adott, a diskurzusban (explicit vagy implicit módon) jelenlevő propozíciót, amely ily módon nem rendelkezik a Krifka (1999) értelmében vett „állítóerővel” (assertive force). Az ilyen mondatokat, amelyek - bár propozíciót fejeznek ki - a propozíciót csupán megemlítik (nem pedig állítják) Krifka „mondatgyököknek” (sentence radical) tartja. Egy ilyen mondatgyök tulajdonképpen referáló kifejezés, amely történetesen egy propozícióra utal. Elemzésem szerint egy ilyen, illokúciós erő nélküli mondatgyök szintaktikai megjeleníté-

se a CP, míg az állított proposíciók ennél komplexebbek, cP kategóriájúak.⁸ Alább bemutatok ugyanakkor olyan eseteket is, amikor ez a különbség nem esik egybe a faktív/nonfaktív megkülönböztetéssel.

Ez a megközelítés elméleti szempontból is szerencsésebb, mivel a „faktivitás” egy erősen szemantikai természetű jelenség, amelytől nem várnánk, hogy olyan markáns szintaktikai következményei legyenek, mint pl. a mozgathatóság. Az információs szerkezeti prominencia-viszonyok ugyanakkor rengeteg más szintaktikai folyamatban is szerepet játszanak, nem kizárólag ennek a jelenségnek a magyarázata kedvéért kellene feltételezni, hogy relevánsak a szintaxis számára (gondoljunk például a magyarban a fókusz – akár kontrasztív, akár információs fókusz – felmozgatására az ige előtti pozícióba).

Egy másik, az előzővel összefüggő de implicit feltételezés, amely szinte minden, a témával foglalkozó cikk alapjául szolgál (beleértve a Kiparsky és Kiparsky-féle eredeti tanulmányt is), hogy bármi legyen is a különböző tárgyi alárendelt mondatok viselkedése közti különbség magyarázata, ez a magyarázat mindenképpen a CP-k, illetve a CP-ket vonzó ígék környékén keresendő. Ennek a feltételezésnek az a motivációja, hogy a faktivitás a CP-k és az őket szelektáló ígék körében értelmezett fogalom, azaz egy faktivitás-alapú megközelítésnél fel sem merül annak a lehetősége, hogy a vizsgált jelenségnek létezhetnek rokonai más kategóriák körében is. Egy információs szerkezetre alapozó elemzés ugyanakkor megnyitja annak a lehetőségét, hogy analógiákat keressünk más kategóriájú vonzatok között. Eszerint a megközelítés szerint a nonfaktív vonzatok nem azért jelöltek szintaktikailag, mert egy nonfaktív ige vonzza őket, hanem azért, mert jelölt információs szerkezeti pozíciót töltenek be, pontosabban ők képviselik az adott mondatban az információs fókuszot/főállítást. Az összegzésben megemlítem ennek az elképzelésnek egy lehetséges kiterjesztését más kategóriák körében.

---

⁸ McCloskey (2005) elemzése (amelyben az alárendelt kérdésekkel foglalkozik) ebben a tekintetben gyakorlatilag azonos az általam javasoltakkal. McCloskey a CP-t domináló funkcionális projekciót konkrétan az illokúciós erő megjelenítőjének tartja, amely egy mondatgyököt beszédaktussá (esetében egy kérdést kódoló CP-t valódi kérdéssé) alakít. Haegeman (2006) ugyanakkor többek között abban látja a „redukált” és „teljes” CP-k közötti különbséget, hogy az utóbbi tartalmaz egy olyan projekciót, amely a beszélőt kódolja (speaker deixis). Az ilyen típusú elemzések megegyeznek abban, hogy a nonfaktív ígék komplementuma bizonyos tekintetben (mind szemantikailag, mind szintaktikailag) főmondati tulajdonságokkal bír.

2. Hol van a vízválasztó a magyarban?

Első látásra a magyar is ékes bizonyítékot szolgáltathat egy olyan megközelítés számára, amely a nonfaktív igék komplementumát tekinti komplexebbnek:

- (7) a. Péter azt **hiszi**, (hogy) Petra nem jött el a partira (pedig ott áll a sarokban).
b. Péter (*azt) **sajnálja**, hogy Petra nem jött el (#pedig ott áll a sarokban).

A fenti két mondat azt mutatja, hogy a nonfaktív *hiszi* ige komplementuma nem preszupponált (azaz: jól megfér egy olyan folytatással, ami ellentmond az alárendelt mondatnak), míg a *sajnálja* ige előfeltételezi a komplementum igazságát (azaz: nem enged meg neki ellentmondó folytatást). Ez a szemantikai tulajdonság a látható szintaxisban első megközelítésben azzal korrelál, hogy a nonfaktív ige igemódosítói pozíciójában⁹ megjelenik az *azt* névmási elem, míg a faktív mondat főigéje neutrális (nem fókuszos) esetben nem áll igemódosítóval.¹⁰ Mivel az *azt* a (7a) példában

---

⁹ Az egyszerűség kedvéért az ige előtti nem-kontrasztív (információs fókusz) pozíciót „igemódosítói pozíció” néven említem. Ezzel nem feltétlenül foglalkozok állást amellel (ill. azzal szemben), hogy az igemódosító és a kontrasztív fókusz két külön pozícióban foglalna helyet a szintaxisban. Könnyen elképzelhető olyan elemzés is, miszerint éppen az ige előtti pozíciót betöltő elem tulajdonságai (predikatív ill. referenciális) határozzák meg, hogy ez az elem információs fókusz (azaz: a fő állítás része) vagy kontrasztív fókusz értelmezést kap-e.

¹⁰ Tény, hogy a faktív mondatokban is állhat *azt* olyan esetekben, ha az alárendelt mondat egésze vagy valamely része kontrasztív fókusz vagy más jelölt logikai funkciót hordoz (l. Kenesei 1992) – ilyenkor nincs különbség a faktív és a nonfaktív igékkel alkotott mondatok között:

(i) *AZT sajnálom/mondtam, hogy esett az eső (nem pedig azt, hogy olyan sokan voltak).*

(ii) *AZT sajnálom/mondtam, hogy PÉTER nem jött el (nem pedig azt, hogy Petra).*

Van okunk azonban feltenni, hogy ez az *azt* más szerkezetben generálódik, mint az igemódosítóként álló *azt* – a két megjelenési környezetnek egészen más tulajdonságai vannak, ami összefügg azzal, hogy az (i-ii) alatti *azt* asszociátuma egy referáló kifejezés, amire rá lehet mutatni, nem pedig egy predikatív szerepű elem (információs fókusz). A fókusz, kontrasztív topik vagy akár ige utáni hangsúlyos helyzetben megjelenő *azt*-ról könnyen elképzelhető, hogy a CP-vel koindexált de vele összetevőt nem alkotó expletívum, Kenesei (1992) elemzése nyomán. Erre mutat az is, hogy (ugyancsak Kenesei (1992) megfigyelése) az ilyen helyzetben álló *azt* (szemben az igemódosítói pozícióban álló *azt*-tal) helyettesíthető az alárendelt mondat egy elemével (ami az esetet is felveszi, hasonlóképpen az angolban az *it* expletívummal alternáló elemekkel) – azaz: az ilyen fókuszált *azt* jelenléte nem kötelező, más testes elem is kitöltheti a kötelezően hangzó pozíciót:

(iii) *PÉTERT sajnálom, hogy nem jött el.* (vö. (ii))

Erről a kérdésről l. még a 18. lábjegyzetet.

intuitív módon az alárendelt mondatra utal, azt képviseli az igemódosítói pozícióban, adja magát az az elemzés, miszerint ez az elem a más nyelvek esetében már feltételezett komplex cP megjelenésével kapcsolható össze. Bárhonnan eredjen is az *azt*, az világosan látszik, hogy a (7a) mondat egy plusz elemet tartalmaz a (7b)-hez képest, ami egy olyan elemzésnek kedvez, amely a nonfaktív esetet tekinti jelöltebbnek.

A szemantikai vetületet félretéve viszonylag általános az a nézet, miszerint a (7a) példában szereplő *azt* valamilyen módon az alárendelt mondat asszociátuma. Egyes elemzések szerint az *azt* valójában a mátrix ige tárgya, egy komplex DP feje, amely a beágyazott CP-t képviseli az igemódosítói pozícióban. (l. Kenesei 1992, 1994; É. Kiss 2002). Erre utal az *azt*-on megjelenő tárgyeset is. Erre alapozva deCuba és Ürögdi (2001) elemzése szerint az *azt* névmást pontosan a nonfaktív igék által szelektált cP fejében generáljuk, ahol – mivel tárgyi pozícióban indul – tárgyesetet kap, majd felvisszük az igemódosítói pozícióba (bár ennek a pontos módja és motivációja az említett cikkben elég homályos).¹¹

A jelen tanulmányban a (7a) példának a következő szerkezetet javaslom:

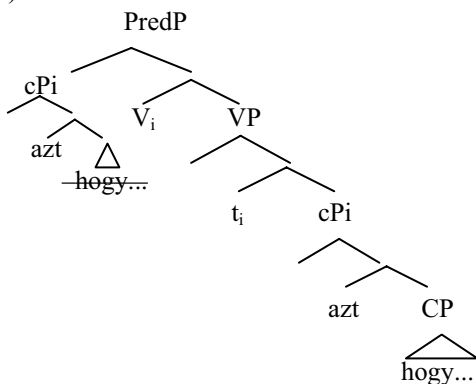
---

¹¹ Nem egészen világos ezen kívül, hogy pontosan milyen kategóriájú elem is az *az* tő, amihez a tárgyrag járul. Bár némileg analógnak tűnik az angol *it* típusú expletív névmási elemekkel, a magyarban számos érvet lehet találni amellet, hogy az *az* valamiféle azonosító (deiktikus) funkciójú predikátum. Erre utal többek között az, hogy igenlő válaszként használatos névszói predikátumok helyett:

(i) – *Péter gazdag/tanár?* – *Az.*

Ezzel a kérdéssel itt hely hiányában nem tudok részletesen foglalkozni.

(6) A nonfaktív mondat releváns részeinek szerkezete:¹²

Az alapvető csapásvonalat illetően ez a feltételezett szerkezet összhangban áll azokkal az elemzésekkel, amelyek a nonfaktív igék alatt tételeznek fel strukturáltabb szerkezetet. Az már magyar-specifikus sajátosság, hogy az alárendelt mondat (illetve a törlés után az alárendelt mondatot képviselő *azt*) az ige előtti pozícióban jelenik meg, és ez a mozgatás éppen az információs szerkezettel függ össze. Az, hogy mi kerül az igemódosítói pozícióba, a magyarban teljesen algoritmikus választás eredménye – egy adott értelmezés mellett szinte mindig csak egy választás lehetséges. Az igemódosító információs fókuszot kap, és az igével együtt alkotja a mondat fő állítását. Ennek megfelel az az elképzelés, hogy a nonfaktív igék nem definíció szerint vonzanak komplex cP-t, hanem azért, mert a bővítményük a mondat információs fókusza, egy új propozíciót iktat be a kontextusba, és ezért ez képviseli a

¹² A részleges törlés vagy elszórt törlés (scattered deletion) technikájáról bővebben: Čavar és Fanselow (2001).

A magyarban általánosan érvényes szabály, hogy az igemódosítói pozícióban jobboldali komplementumok nem jelenhetnek meg, ezeknek valamilyen módon (az általam javasolt törléssel, ill. valamiféle exkorporációval) a VP-ben kell maradniuk. Igaz ez például a melléknévi predikátumokra is:

(i) János büszke volt a fiaira. / *János [a fiaira büszke] volt. / *János [büszke a fiaira] volt.

Ennek az általános jelenségnek a magyarázata nem tartozik szorosan dolgozatom tárgyházhoz, de amennyiben a szabályszerűség úgy formalizálható, hogy az igemódosítói pozícióban az adott frázis specifikálója és feje jelenhet csak meg (komplementuma viszont nem), ez összhangban áll azzal a hipotézissel, hogy a (6) alatti szerkezetben a CP valójában az *azt* komplementuma lenne.

főállítást.¹³ Ezzel szemben a faktív igék bővítménye nem kap információs fókuszot – esetükben a főige (az alanynak az alárendelt mondatban megemlített, tényként kezelt propozícióhoz való hozzáállása) a mondat főállítása.

A magyarban tehát egyértelműen látszik, hova esik egy összetett mondatban az információs fókusz. Ugyanakkor az, hogy a nonfaktív igék esetében az alárendelt mondat, a faktív igéknél pedig a mátrix ige képviseli a mondat fő állítását, korántsem magyar sajátosság. Az angolban például a hangsúlyminta is megkülönbözteti a faktív és nonfaktív igékkel képzett mondatokat – míg az előbbieken a mátrix ige, az utóbbiakban az alárendelt mondat igéje (illetve ha van, akkor ennek komplementuma) viseli a főhangsúlyt.¹⁴

- (9) a. *I FORGOT that Anna is working.*
 én elfelejtettem hogy Anna segédige dolgozik
 'Elfejtettem, hogy Anna dolgozik.'
- b. *I think that Anna is WORKING.*
 én hiszem hogy Anna segédige dolgozik
 'Azt hiszem, Anna dolgozik.'

Ugyanez a prozódiai minta a magyarban is megfigyelhető. Míg a nonfaktív igének alárendelt mondat főállítás voltát szintaktikailag az *azt* igemódosítói pozícióban való megjelenése jelzi, addig a mondat főhangsúlya ezekben az összetett mondatokban az alárendelt igére esik. Ezzel szemben a faktív mondatokban a főige viseli a főhangsúlyt (alább aláhúzva):

- (10) a. *Azt hiszem, hogy Petra már hazament.*
 b. *Sajnálom, hogy Petra már hazament.*

Tehát a fenti általánosítások a következőképpen összegeezhetők:

- > Alapesetben a nonfaktív igék bővítménye (az alárendelt propozíció) a főállítást (információs fókusz) képviseli a mondatban.
- > Ilyenkor a CP-t egy funkcionális projekció (a fenti ábrákon cP) dominálja, amelynek szemantikai hozadéka egy új elem, jelen

¹³ A „főállítás” definícióját és ennek az igemódosítói pozícióval való összefüggéseit l. pl. Wedgewood (2005) könyvében.

¹⁴ Erről a jelenségről részletesebben: Kallulli (2006).

esetben egy propozíció hozzáadása a kontextushoz; ez azt eredményezi, hogy a propozíció információs fókuszot kap. Ez a funkcionális réteg teszi lehetővé, hogy az alárendelt mondat szintaktikailag megjelenjen a mátrix mondat igemódosítói pozíciójában, ahova a CP más esetben nem tudna felmozogni.¹⁵ A magyarban a funkcionális projekció feje az *azt*, amely a mátrix igével komplex predikátumot alkotva főállítássá válik.

- > A faktív igék esetében nem az alárendelt propozíció, hanem a főige jelöli a főállítást.
- > Ilyenkor a bővítmény egy egyszerű CP; nem állítjuk, hanem *megemlítjük*. Mivel a faktív igék bővítményének igazsága preszupponált, ezért egy ilyen ige által szelektált propozíciót nem lehet alárendelt mondatként bevezetni a kontextusba.

Amint a fenti megfogalmazásból is kiviláglik, ez az általánosítás a faktív esetekben szükségszerű. A faktív igék definíció szerint preszupponált propozíciókat vesznek bővítményül. A preszupponált propozíciókat pedig a beszélő kontextuálisan adotttnak veszi (hiszen igaznak tételezi fel őket) – ha valamiről (explicit módon vagy hallgatólagosan) feltesszük, hogy igaz, és ebből kiindulva fejezzük ki valaki (a főmondat alanya) hozzáállását a propozíció által leírt helyzethez, akkor ennek a propozíciónak pontosan annyira kell a kontextusban jelenlétének lennie, mint egy határozott kifejezésnek. (Furcsa például azt mondani valakinek: „*Péter nagyon sajnálja, hogy történt a kedvenc vázádat*” ha a hallgatóról nem tehető fel, hogy az általa ismert kontextusban az alárendelt propozíció legalábbis implicit módon jelen van.) Ezért a predikció szerint a faktív igék minden esetben egyszerű CP-t fognak vonzani, sosem komplex cP-t, mivel ez utóbbi olyan propozíciót kódol, amelyet a beszélő intenciója szerint az alárendelt mondat által vezetünk be a kontextusba.¹⁶

---

¹⁵ Az, hogy ez miért van, nyitott kérdés, de valószínűleg összefügg azzal az általánosabb szabályszerűséggel, hogy az igemódosítói pozícióban fej utáni bővítmények (egy CP esetében a tartalmas rész) nem jelenhetnek meg.

¹⁶ Egy névtelen bíráló rámutatott, hogy a hallgató tudásszintjét explicit módon nem lehet bevonni egy összetett mondat kiértékelésébe. Ezzel teljesen egyetértek – ugyanakkor a beszélő szándéka a faktív igék esetében mégis az, hogy az általa igaznak feltételezett propozíciót (amennyiben az addig a hallgató számára még nem volt ismert) már adatként említse meg, és erről a propozícióról tegyen egy állítást.

Ugyanakkor az általánosítás a nonfaktív igéket már nem szorítja meg egyértelműen. Az, hogy egy ige nonfaktív, pusztán annyit jelent, hogy nem preszupponált a komplementuma, azaz a beszélő nem foglal állást az alárendelt mondat igazságát illetően. A mondat információs fókusza ettől még lehet az alárendelt mondat (amikor az általa bevezetett propozíció kontextuálisan új) vagy a mátrix ige (amikor az alárendelt mondatban megjelelő propozícióról teszünk a főigével állítást). Az alábbi minimálpárok ezt illusztrálják:

- (11) a. Péter **azt állította**, (hogy) sikeres volt a műtét.
       b. Péter **állította**, hogy sikeres volt a műtét.
- (12) a. Péter **azt hiszi**, (hogy) van kiút.
       b. Péter **hiszi**, hogy van kiút.

A (11) alatti példákban egyértelmű a jelentéskülönbség a két mondat között: az (a) példában az alárendelt propozíció része az információs fókusz-nak, mivel a mondat főállítás [azt hogy sikeres volt a műtét [állította ....]]; a (b) példában a főállítás csupán a mátrix ige maga, az alárendelt mondat pedig a mondat azon részéhez tartozik, amelyről az állítás szól. A (11b) jelentése hasonló a faktívokéhoz, és legtermészetesebb olvasata teljesen faktív, de megenged egy olyan olvasatot is, ahol az alárendelt mondat nem preszupponált, például:

- (13) – Nem azt mondta neked Péter, hogy sikeres volt a műtét?
       – De, **állította**, hogy sikeres volt, de én nem hittem neki – sokszor nem mond igazat.

Ez tehát azt jelenti, hogy a (11b) mondat nem faktivitás szempontjából különbözik a (11a)-tól, hanem csak abban, hogy a (11a) információs fókusza az alárendelt mondat. Ugyanez vonatkozik a (12) alatti mondatokra is: a (12a) egy új propozíciót vezet be, míg a (12b) egy megemlített propozícióról tesz egy állítást (itt: hogy Péter hisz ennek az igazságában).

Mindez arra mutat, hogy amikor az ige vonzata egyszerű CP, akkor nem feltétlenül faktív a mondat – az alárendelt mondat viszont nem tartozik az információs fókuszhoz, hanem csak említve van, és a fő állítás a mátrix ige maga. Ez igaz az angolban is:

- (14) a. *Peter believed that Petra would marry him.*
 Peter hitte hogy Petra segédige házasodni őt
 'Péter azt hitte, hogy Petra hozzámegy feleségül.'
 b. *Peter BELIEVED that Petra would marry him – what an idiot!*
 'Péter elhitte, hogy Petra hozzámegy feleségül – micsoda bolond!'

Bár Kallulli (2006) állítása szerint a (14b) típusú mondatok – ahol a főhangsúlyt, a faktívokhoz hasonlóan, a mátrix ige hordozza – faktívvá válnak, az általam megadott lehetséges folytatás egyértelműen mutatja, hogy ez nem szükségszerű. A beszélőnek egyáltalán nem kell az alárendelt mondat igazságát feltételezni. Elég, hogy az összetett mondat főállítása a mátrix ige legyen, és emiatt az alárendelt proposíciót kontextuálisan adottként értelmezzük. Ez így van a glosszában is, ahol még egyértelműbb, hogy a főállítás az igeekötő+ige komplex predikátum, kiszorítva a mellékmondatot az információs fókuszról.

A fent felvázolt adatok alapján a magyar esetében mindenképpen el kell vetnünk azt az elképzelést, hogy pusztán a főige szemantikai osztályára hagyatkozva elemezzük az alárendelt mondatok különbözőségeit. Ez nem is meglepő, mivel a magyarról köztudott, hogy az információs szerkezet nagyban befolyásolja a szintaxist, például mozgásokat motivál (fókusz és topik projekciókba). Kérdés azonban, hogy olyan nyelvekben, mint az angol vagy a svéd (amelyeknek a szintaxisát sokkal inkább az eset és az egyeztetés mozgatja, nem pedig az információs szerkezeti viszonyok) továbbra is fenntartható-e a hagyományos, faktivitásra alapozó megközelítés. Az egyik lehetséges válasz, hogy igen, és ez azért van, mert az adott nyelv nem tesz lehetővé olyan átmeneti szerkezeteket, mint pl. a (11b) vagy (12b) példák (legfeljebb a hangsúlyozás segítségével, l. (14b)). Ez nem lenne túlzottan szerencsés, mivel kétségbe vonná a magyar elemzés érvényességét. A másik lehetséges válasz, hogy ezekben a nyelvekben is az információs szerkezeti prominencia motiválja a plusz funkcionális struktúrát, és ez a nonfaktív igék alatt ugyanúgy nem kötelező, mint a magyarban. Ez többek között azt jelentené, hogy a svédben megfigyelt opcionális V2-mozgatás (l. (4) példa) valójában nem opcionális, hanem akkor lehetséges (és egyben kötelező, csakúgy, mint a főmondatokban) amikor az alárendelt mondat az információs fókusz. Nagyjából erre a következtetésre jut pl. Biberauer (2002) jórészt afrikaans adatokra alapozva. Amennyiben ez a megfigyelés kiterjeszthető a svédre és az angolra

(és a továbbiakban más nyelvekre), akkor a faktivitásra mint jegyre nincs szükség a szintaxisban, ami mindenképpen pozitív fejlemény.

3. A kötőszó elhagyhatósága

Többen megfigyelték már, hogy a faktív/nonfaktív különbség korrelál az alárendelt mondat kötőszavának elhagyhatóságával. Az angolban például a faktív igék alatt mindig kötelező a kötőszó, míg a nonfaktív igék bővítményének kötőszava bizonyos esetekben opcionális:

- (15) a. *Peter regrets *(that) Petra isn't here.*
 Peter sajnálja hogy Petra nincs itt
 'Péter sajnálja, hogy Petra nincs itt.'
- b. *Peter said (that) Petra isn't here.*
 Peter mondta hogy Petra nincs itt
 'Péter azt mondta, (hogy) Petra nincs itt.'

Ahogy a példák glosszái mutatják, alapesetben a magyarban is hasonló minta figyelhető meg. Ez a jelenség azonban korántsem könnyen jellemezhető.¹⁷ Bár első látásra a faktív/nonfaktív különbség játszik itt szerepet, számos más tényező is befolyásolja a kötőszó elhagyhatóságát:

– faktív igék esetében szinte mindig kötelező a kötőszót kitenni (mind az angolban, mind a magyarban) bár egyes szám első személyben az angolban néha elmaradhat, a magyarban nem

– nonfaktív igék esetében általában nem kötelező kitenni a kötőszót, de van amikor mégis:

- (16) a. *Péter nem hiszi *(hogy) Petra eljön a partira.*
 b. *PÉTER hiszi azt, *(hogy) Petra eljön a partira.*
 c. *Kivel_i is mondta Péter *(hogy) Petra jön a partira t_i?*

A fenti példákban az a közös, hogy nem az alárendelt mondat, hanem valami más (a (16a)-ban a tagadás, a (16b)-ben a kontrasztív fókusz, míg a (16c)-ben az alárendelt mondatból származó kérdőszó) áll a prominens helyen, amely a főállítást kódolja. Ez is arra mutat, hogy a főige szemantikai osztálya nem határozza meg egyértelműen, hogy mikor hagyható el a kérdő-

¹⁷ L. Kenesei és Ortiz de Urbina (1994) áttekintését.

szó és mikor nem. Természetesen az itt megfogalmazott általánosítás (azaz, hogy a kötőszó csak a (6) alatti konfigurációban hagyható el) is csupán deskriptív érvényű – annak megállapítása, hogy a releváns megkötés szintaktikai vagy esetleg prozódiai természetű, további vizsgálatot igényel. Az mindenesetre biztató, hogy első látásra úgy tűnik: a magyar minta valóban jellemezhető annak segítségével, hogy az alárendelt mondat információs fókusz-e (főállítás) a mondatban.¹⁸

4. Konklúziók, kiterjesztések

A fenti példák és magyarázatok arra mutatnak, hogy (legalábbis) a magyar tárgyi mellékmondatok szintaktikai tulajdonságai levezethetők az információs szerkezeti pozíciójukból – azaz, nem az őket bővítményként vevő ige szemantikai osztálya, vagy az alárendelt mondat preszupponált volta a döntő tényező. Ennek alapján joggal várhatjuk el, hogy hasonlóan jelölt (azaz: egy funkcionális projekcióba ágyazott) frázisok előforduljanak más kategóriák esetében is, amennyiben az adott kifejezés információs fókusz a mondatban. Helyhiány miatt erről itt nem tudok részletesebben írni, de egy másik jelenség, amely jó eséllyel ide tartozik, a következő példa:

(17) Péter **rá**-lépett a lábamra.

Ebben a példában az irányjelölő PP az információs fókusz, és ezt az is mutatja, hogy az őt „képviselő” névmási elem igemódosítóként főhangsúlyt kap. Intuitíve könnyen elképzelhető egy olyan elemzés, amely szerint a (17)-ben található *rá* és a nonfaktívok alatt megjelenő *azt* hasonló módon jön létre és hasonló szerepet játszik.

Egy nyitott kérdés a szigetjelenség magyarázata. Ahogy a (3) példa kapcsán a 2. lábjegyzetben már említettem, úgy tűnik, hogy a magyarban nem csak a faktív igeek bővítményei, hanem minden tárgyi mellékmondat

---

¹⁸ Azokban az esetekben, amikor egy faktív ige bővítménye vagy annak egy része kontrasztív fókusz, a kötőszó megint csak kötelező – annak ellenére, hogy ezek a példák látszólag nagyon hasonlítanak a nonfaktívokhoz:

(i) Péter *azt* hiszi, (hogy) Petra hazament.

(ii) Péter *AZT* sajnálja, *(hogy) Petra hazament.

Ez is arra utal, hogy a (ii) példa nem a (6) szerinti szerkezet alapján áll elő.

többé-kevésbé gyenge sziget.¹⁹ Ez összefügg azzal is, hogy az alternatív stratégia (a – többek között – „részleges mozgítás” címen ismert szerkezet) csak a nonfaktív igékkel képezhető:

(18) *Mit gondolsz/*sajnálsz, (hogy) hova megyünk kirándulni?*

Horváth (1995) meglátása szerint a (18)-típusú mondatokban a *mit* kérdőszó nem az alárendelt mondatban szereplő kérdőszó, hanem az egész alárendelt mondat asszociátuma. Ürögdi és deCuba (2007) erre alapozva azt állítják, hogy a *mit* ebben az esetben ugyanúgy a cP-ben generálódik, mint az *azt* – ez magyarázza, hogy a (18) alatti szerkezet faktív igékkel nem állítható elő. Ez azt is jelenti, hogy amikor a nonfaktív ige nem cP-t, hanem CP-t szelektál (azaz: a komplementuma az előfeltevés része), ugyanúgy fog viselkedni a mondat, mint egy faktív példa, és a nem-specifikus kérdőszavak kiemelése lehetetlenné válik. Ugyanakkor az alábbi példák arra engednek következtetni, hogy a kérdőszó-kiemelési stratégia valóban csak akkor alkalmazható, amikor a főige komplementuma az előfeltevés része, míg a „részleges mozgítás” stratégia a cP megjelenésével függ össze:

- (19) a. *Mit gondolsz, (hogy) kivel voltam tegnap moziban?*
 (beszélgetés-nyitó; kontextus nélkül)
 b. *(Mégis) kivel gondolod, hogy tegnap moziban voltam?*
 (előfeltevés: azt gondolod, hogy valakivel moziban voltam tegnap)

Amennyiben a fenti kontraszt széles körben megfigyelhető, ez arra mutat, hogy a beágyazott kérdések esetében is az a releváns tényező, hogy az alárendelt mondat az információs fókusz vagy az előfeltevés része. A szintaktikai kérdés ekkor az lesz, hogy vajon egy cP-ből miért nem lehet kérdőszavakat kimozgatni (azaz: miért lép ilyenkor kötelezően életbe a wh-expletívumos stratégia), és hogy ugyanakkor egy CP specifikálóján keresztül

---

¹⁹ A releváns adatok rendkívül árnyaltak és ezért tüzetesebb vizsgálatot igényelnek, de mindenképpen úgy tűnik, hogy egyrészt nem lehetetlen a faktív mondatok bővítményéből kihozni egy (specifikus) adjunktumot (l. (i)) és ugyanakkor sok esetben igen nehézkes egy adjunktum kiemelése egy nonfaktív bővítményből is (l. (ii), amelynek az angol megfelelője teljesen jólformált):

(i) *Melyik filmsztárral, sajnálod, hogy még sosem láttalak együtt sétálni t_i?*
 (ii) *??Hogyan_i gondolod, hogy a szerelő végül megjavította a kocsit t_i?*

miért csak specifikus elemeket lehet kivinni. Egy lehetséges magyarázat éppen a két kategória közötti, referencialitás-beli különbségekre alapozhat.

Mindezek a kérdések további kutatásokat igényelnek.

HIVATKOZÁSOK

- Biberauer, Th. 2002: Reconsidering Embedded V2: How „real” is this phenomenon? [A beágyazott V2 újragondolása: mennyire „valóságos” ez a jelenség?] in *RCEAL Working Papers*, Vol. 8. Cambridge University.
- Ćavar, D. és Fanselow, G. 2001: Distributed Deletion [Nem-folytonos törlés], in A. Alexiadou ed.: *Universal of Language: Proceedings of the 1999 GLOW Colloquium*, Benjamins, Amsterdam.
- deCuba, C. és Ürögdi, B. 2001: *The role of factivity in the syntax and semantics of embedded clauses* [A faktivitás szerepe a beágyazott mondatok szintaxisában és szemantikájában], kézirat: Stony Brook University, NY.
- deCuba, C. 2006: The Adjunction Prohibition and Extraction from Non-Factive CPs [Az adjunkciós megszorítás és a nonfaktív CP-kből való kiemelés], *Proceedings of WCCFL 25*, University of Washington, Seattle.
- É. Kiss, K. 2002: *The Syntax of Hungarian* [A magyar nyelv szintaxisa], (Cambridge Syntax Guides), Cambridge University Press, Cambridge.
- Haegeman, L. 2006: Conditionals, factives and the left periphery [A feltételes mód, a faktivitás és a CP bal perifériája], *Lingua* 116, 1651–1669.
- Heycock, C. 2000: Embedded Root Phenomena [Az alárendelt mondatok főmondati tulajdonságai], in H. van Riemsdijk és M. Everaert eds: *The Blackwell Companion to Syntax*. Blackwell Publishing.
- Holmberg, A. 1983: The Finite Sentence in Swedish and English [A finit mondat a svédben és az angolban], *Scandinavian Syntax*, Linguistics Department University of Trondheim.
- Horváth, J. 1995: Partial Wh-movement and Wh “Scope-Markers”, [Részleges kérdőszó-mozgatás és „hatókör-jelölők”], in I. Kenesei szerk. *Approaches to Hungarian* 5, JATE, Szeged

- Kallulli, D. 2006. Triggering Factivity: Prosodic evidence for syntactic structure [A faktivitás kiváltása: Prosódiai érvek a szintaktikai szerkezet mellett], in D. Baumer, D. Montero és M. Scanlon eds: *Proceedings of 25th West Coast Conference on Formal Linguistics*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 211–219.
- Kenesei I. 1992: Az alárendelt mondatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan*, Akadémiai, Budapest.
- Kenesei, I. 1994: Subordinate clauses [Alárendelt mondatok], in F. Kiefer és K. É. Kiss szerk.: *The Syntactic Structure of Hungarian*, Academic Press, San Diego.
- Kenesei, I. és Ortiz de Urbina, J. 1994: *Functional Categories in Complementation* [A bővítmények funkcionális kategóriái], <http://www.nytud.hu/kenesei/publ/funcat.pdf>
- Kiparsky, P. és Kiparsky, C. 1970: *Fact* [Tény], in M. Bierwisch és K. Heidolph szerk.: *Progress in Linguistics*, Hága: Mouton.
- Krifka, M. 1999: Quantifying into question acts, in T. Matthews és D. Strolovitch eds: *SALT IX*, Department of Linguistics, Cornell University, CLC Publications.
- McCloskey, J. 2005: *Questions and questioning in a local English* [A kérdés és a kérdőmondat egy angol dialektusban], in R. Zanuttini, H. Campos, E. Herburger és P. H. Portner eds: *Cross-Linguistic Research in Syntax and Semantics: Negation, Tense and Clausal Architecture*, Georgetown University Press.
- Nichols, L. 2001: *The Syntax and Morphosyntax of Propositional Complementation* [A propozicionális bővítmények szintaxisa és morfo-szintaxisa], kézirat. Harvard University.
- Ürögdi, B. és deCuba, C. 2007: *Informational prominence as functional structure (Eliminating factivity from syntax)*. [Az információs prominencia mint funkcionális struktúra (A faktivitás kiiktatása a szintaxisból)]. Poszter, ICSH 8, New York.
- Vikner, S. 1995: *Verb Movement and Expletive Subjects in the Germanic Languages* [Igemozgatás és expletive alanyok a germán nyelvekben], Oxford University Press.
- Wedgwood, D. 2005: *Shifting Focus* [A fókusz ártértelezése], Elsevier.

A PUSZTA KÖZNÉV + IGE KOMPLEXUMOK STÁTUSÁRÓL*

VINCZE VERONIKA

1. Bevezetés

Dolgozatomban puszta köznév + ige komplexumokat vizsgálók. E szerkezetek nem alkotnak egységes kategóriát, hiszen találhatunk köztük egyfelől szemantikailag áttetsző, produktív komplexumokat (*újságot olvas, levelet ír*), másrészt idiomatikus kifejezéseket is (*csütörtököt mond, lépre csal*). Mindezek mellett léteznek olyan, nem produktív, de nem is idiomatikus kifejezések, amelyek jelentése nem teljesen kompozicionális (*előadást tart, virágba borul, lehetőség nyílik*). Utóbbi kifejezések idegen nyelvű ekvivalensei és ezek szó szerinti fordításai (1)-(6) alatt találhatóak:

- 1) angol: *to give a lecture* 'egy előadást ad', *to come into bloom* 'virágba jön', *a possibility emerges* 'egy lehetőség felmerül'
- 2) német: *halten eine Vorlesung* 'egy előadást tart', *in Blüte stehen* 'virágban áll', *es gibt eine Möglichkeit* 'egy lehetőséget ad'
- 3) francia: *faire une présentation* 'egy előadást tesz', *être en fleur* 'virágban van', *l'occasion se présente* 'az alkalom megmutatkozik'
- 4) portugál: *fazer uma conferência* 'egy előadást csinál', *lançar flores* 'virágokat dob', *se oferecer ocasião* 'alkalom megmutatkozik'
- 5) olasz: *tenere una conferenza* 'egy előadást tart', *essere in fiore* 'virágban van', *emerge la possibilità* 'a lehetőség felbukkan'
- 6) orosz: *читать доклад* 'előadást olvas', *покрыться цветами* 'beborítódik virágokkal', *представляется возможность* 'lehetőség adódik'

A szakirodalomban nincs egységes elnevezésük ezeknek a szerkezeteknek (Dobos 1991, 2001; Langer 2005). A németben *Funktionsverbgefüge* (funkcióigés szerkezetek) a leggyakoribb megnevezés, az angolban *complex*

---

* Köszönetemet fejezem ki a cikk névtelen lektorának, Kenesei István szerkesztőnek és témavezetőmnek, Bibok Károlynak a dolgozathoz fűzött értékes megjegyzéseikért. A dolgozat esetleges hibái, tévedései azonban csakis az én számlámra írandók.

verb structures (komplex igei szerkezetek) vagy *light verb constructions* (könnyű igés szerkezetek) használatos, a franciában *constructions à verbe support* (támasztói-gés szerkezetek), az oroszban *описательные выражения* (leíró kifejezések), az olaszban *costruzioni a verbo supporto* (támasztói-gés szerkezetek), a portugálban *construções com verbo suporte* (támasztói-gés szerkezetek) vagy *construções com verbo leve* (könnyű igés szerkezetek) elnevezéseket találunk.

A magyarban a komplexumok megnevezésére a *körülíró szerkezetek* (Sziklai 1986), *leíró kifejezések* (Dobos 1991), illetve *funkcióigés szerkezetek* (Keszler 1992 nyomán) terminusok használatosak, de a – némi értékítélattől sem mentes – *terpeszkedő szerkezetek* kifejezés mind a Nyelvművelő kézi-szótárban (Grétsy–Kemény 1996: 571), mind pedig újabb szakirodalmi tételekben is előfordul (például Heltai–Gósy (2005) a terpeszkedő szerkezetek hatását vizsgálja a nyelvi feldolgozásra).

Az irodalomban használatos terminusok nagy része az igei komponensről nevezi meg a szerkezetet azt sugallva ezzel, hogy az a szerkezet feje. Mivel azonban a komplexum fejének csak szintaktikai szempontból tekinthető az ige, hiszen szemantikai szempontból a főnév funkcionál a kifejezés fejeként (Dobos 2001), talán nem szerencsés egyik komponenst sem kiemelni. Emiatt dolgozatomban Langer (2005) nyomán „félíg kompozicionális” szerkezeteknek fogom nevezni e komplexumokat.

Dolgozatomnak kettős célja van: egyfelől magyar nyelvű példákon megvizsgálom, hogy a félíg kompozicionális szerkezetek mely tulajdonságai egyeznek meg az idiómákkal, illetve a produktív szószerkezetekkel, másfelől részletesebben is tárgyalom a félíg kompozicionális szerkezetek különböző altípusainak jellemzőit.

A félíg kompozicionális szerkezetek a magyarban pusztá (vagyis névelő nélküli, illetve egyes számú) köznevet tartalmaznak, ellentétben a fent bemutatott idegen nyelvekből vett példákkal (az orosz kivételével), így a továbbiakban a félíg kompozicionális szerkezetek terminus alatt a pusztá köznév + ige komplexumok egy típusát értem.

2. A produktív szerkezetek, az idiómák és a félíg kompozicionális szerkezetek viszonya

A tárgyalandó produktív szerkezetek, idiómák és félíg kompozicionális szerkezetek szintaktikai szerkezete a felszínen hasonlít egymásra, mindegyik esetben egy pusztá köznév és egy ige kapcsolatáról van szó.

Azonban tüzetesebb vizsgálat alá vetve a szerkezeteket kiderül, hogy nem viselkednek egységesen, emiatt különféle csoportokba lehet őket sorolni. A 2.1. pontban bemutatom a puszta köznév + ige komplexum korábbi leírásait a magyar nyelvre vonatkozólag, majd a 2.2. pontban az ige és bővítményei között lehetséges viszonyokat tekintem át, ezután a 2.3. pontban kísérletet teszek egy egységes szempontrendszer felállítására, amely alapján könnyen rendszerezni lehet a szóban forgó szerkezeteket, a 2.4. pontban pedig a szempontok által kirajzolt képet elemzem.

2.1. *A puszta köznév + ige komplexum korábbi vizsgálatai a magyarban*

A puszta köznév + ige szerkezetekre már a korábbi szakirodalom is nagy figyelmet fordított. Komlósy (1992) például négy különböző csoportba sorolja e szerkezeteket. Az első csoportba tartoznak az idiómák vagy idiomatikus egységek. Ezekre a következő tulajdonságok jellemzők:

„1. Egnél több morfológiailag teljes szóalakot tartalmaznak.

2. A bennük szereplő szavak a (morfológiai felépítésükkel összhangban álló) szintaktikai tulajdonságuknak megfelelő pozíciókat foglalják el a mondatok szerkezetében.

3. Jelentésük az általános jelentésszabályokra támaszkodva nem számítható ki olyan jelentésekből, amelyeket részeik az adott egységen kívül hordozhatnak” (1992: 488).

Az idiómák közé sorolhatók a következő kifejezések: *fűbe harap, tüzet okád, törbe csal, csüörtököt mond* (vö. 3).

A második csoportba azok a szerkezetek kerülnek, ahol az ige mellett egy köznévi vonzat szerepel. Az igéből és köznévi vonzatából álló egység jelentése részei alapjelentését tekintve nem kompozicionális, mivel a kompozicionálisan kiszámítható jelentésnél szűkebb értelemben használatos. A szerkezet mégsem tekinthető idiómának, hiszen a névszó eredeti jelentésében szerepel, továbbá az ige alapjelentése is fontos a szerkezet jelentésének kiszámításában. Ide sorolhatók a *fát vág, kórházba visz, moziba megy, iskolába jár, intézetbe küld* szókapcsolatok (vö. 3.). Komlósy példáiban ugyanakkor a szerkezet jelentése szisztematikusan tér el a részei alapjelentéséből összeállíthatótól: jelen esetben ez valamilyen konvencionalizált cél elérése.

A harmadik csoportot az idiómaszerű kifejezések alkotják: *fejbe csap, orrba vág, vállon csíp, hason szúr, hátba vág*... Ezeknek a kifejezéseknek mind a főnévi, mind az igei komponensére szemantikai megkötések vonat-

koznak: jelen példákban a főnév testrészt jelöl, az ige pedig fizikai kontaktust. A szerkezetben mindkét komponens őrzi eredeti jelentését.

A negyedik csoportba sorolhatók az állandó fordulatok. Ezeknek szemantikai központja a névszó, az ige csak a szerkezet igeiségéért felelős. Ide tartoznak a következő kifejezések: *alkalom nyílik vmire, lehetőség kínálkozik vmire, módot ad vmire, okot ad vmire...*

Kiefer (1990–91) a főnévi inkorporáció eseteinek tárgyalása közben külön kitér a névelőtlen tárgyragos köznév + ige komplexumok vizsgálatára is. Két csoportba sorolja ezeket a szerkezeteket (vö. 3.). Először, a produktív szerkezetek (*újtságot olvas, levelet ír, zenét hallgat, házat épít...*) párba állíthatók nekik megfelelő szabad szó szerkezetekkel (például *olvassa az újtságot*). Másodszor, az idiomatikus kifejezések szintén két alcsoportra bonthatók annak függvényében, hogy rendelkeznek-e párhuzamos szabad szó szerkezettel. Bizonyos idiomatikus szerkezetek nem rendelkeznek a kifejezésnek megfelelő szabad szó szerkezettel: az *igazat mond* mellett nincs **mondja az igazat*. Ebbe a csoportba tartoznak még a *csipkét ver*¹, *gazdát cserél, szerepet cserél, tapasztalatot cserél, erőt vesz, elégtételt vesz...* kifejezések. A második alcsoportra jellemző, hogy a kifejezésnek megfelelő szabad szó szerkezet létezik, bár csak szó szerinti jelentéssel, ide tartozó kifejező kifejezések például a *gyökeret ver* (*veri a gyökeret*, azaz ütések mér egy növényi részre), *gyereket vár, férjet keres, cipőt keres, csipkét ver*. A felsorolt szerkezetek mindegyikének jellemző tulajdonsága, hogy az ige inkorporálja a köznevet (tipikus vagy intézményesült cselekvést jelölő szerkezetekben).

Kiefer Ferenc és Ladányi Mária (2000) a főnévi igemódosítókról a következőket állapítják meg. A főnév nem módosítható (azaz például nem szerepelhet előtte melléknév), ugyanakkor a módosított tárgy tárgyi vonzatként függő argumentuma az igének. A főneveknek nincs önálló referenciájuk. A főnévből és az igéből létrejött komplex ige könnyen lexikalizálódik, vagyis jelentése kevésbé kiszámítható: az *ajánlatot tesz, vizsgát tesz, esküt tesz* szerkezetekben a *tesz* ige ugyanabban az alakban szerepel, a háromféle cselekvés mégis különbözik egymástól, ugyanígy a *gazdát cserél, szerepet cserél, tapasztalatot cserél* szerkezetek is háromféle „cserére” utalnak. Végül, ha a főnév névelőt kap, megváltozik a szerkezet jelentése, ráadásul az ige sokszor igekötőt kap: ?? *teszi az ajánlatot* vö. *megtette az ajánlatot*.

---

¹ Véleményem szerint grammatikus a *veri a csipkét* szerkezet, így a Kiefer-féle osztályozásban az idiomatikus kifejezések második alcsoportjába sorolandó a *csipkét ver* kifejezés.

Kiefer (2003) az igemódosítók két típusát, nevezetesen a puszta névszói igemódosítókat és az igekötőket vizsgálja. Megállapításai szerint a puszta névszói igemódosító mindig vonzata az igének (például az *újságot olvas*-ban az *újságot* vonzata az *olvas*-nak), és soha nem lehet referenciális kifejezés, azaz nem vonatkozhat egy konkrét tárgyra (emiat a *német újságot olvas* szerkezetben az *újságot* nem tekinthető igemódosítóknak). A névelőtlen tárgyas igék igemódosító szerkezetként nem nominalizálhatók, vagyis az **újságot olvasás* nemlétező alak, mivel a(z igéből képzett) főnév nem adhat tárgyesetet – ezzel szemben az *újságolvasás* alak lehetséges². Vannak olyan esetek azonban, amikor lehetséges a nominalizáció: ilyenkor elsőként az igét nominalizáljuk, majd utána társul hozzá vonzatként a főnév: (*moziba*) jár – járás – *moziba járás*, (*vízbe*) ugrik – ugrás – *vízbe ugrás*.

2.2. Az ige és bővítményei között levő lehetséges viszonyokról

Mint láthattuk, a korábbi szakirodalmi tipológia nem vizsgálja egységes szempontból a pusztá köznév + ige komplexumokat, noha mindegyik osztályozás több csoportot állít fel, és ezeket jellemzi is. Komlósy (1992) négy csoportot állít fel (idióma, köznévi vonzatos kifejezés, idiomatikus kifejezés, állandó fordulat), Kiefer (1990–91) produktív szerkezetekre és idiomatikus szerkezetekre, utóbbi csoporton belül két alcsoportra különíti el a pusztá köznév + ige komplexumokat, Kiefer–Ladányi (2000) a főnévi igemódosító + ige, Kiefer (2003) pedig a pusztá névszói igemódosító + ige viszonyát taglalja. Az tehát egyértelműnek tűnik, hogy a pusztá köznév + ige komplexumok halmaza nem egységes: különféle, ebbe a csoportba sorolt szerkezetek más-más szintaktikai és szemantikai jellemzőkkel bírnak, és a köznév és az ige közti viszony is többféle lehet.

Az ige és bővítményei közti viszony alapján a bővítményeket hagyományosan vagy vonzatként, vagy szabad határozóként kezelik. Gábor és Héja (2006) a vonzatokat és a szabad határozókat a produktivitás és a kompozicionalitás alapján különítik el egymástól. Így szabad határozónak számít az a bővítmény, amely egy adott metapredikátummal (azaz szemantikai jellemzővel) rendelkező igecsoport mellett produktív, ugyanakkor amelynek jelentése, az ige jelentése és az esetrag jelentése kompozicionálisan megadja az összetevő jelentését. Másfelől, a vonzatok megjelenése nem

² Lehetséges, hogy az *újságolvasás* típusú lexikalizálódott összetétel meglete akadályozza meg a tárgyas ígés szerkezet nominalizációját (**újságot olvasás*) (vö. Kiefer–Ladányi 2000) – az észrevételt köszönöm a dolgozat lektorának.

igeosztályfüggő, továbbá az esetrag nem bír önálló jelentéssel. Tehát a szabad határozók elsődleges jellemzője a kompozicionalitás.

Kálmán (2006) megállapítja, hogy az argumentum és adjunktum hagyományos megkülönböztetése binaritáson (egy bővítmény vagy argumentum, vagy adjunktum) és autonómián (szintaxis) alapszik. Ennek ellenére azok a tesztek, amelyek a bővítmény jellegét hivatottak eldönteni, többnyire szemantikai alapokon nyugszanak, vagyis az argumentum-adjunktum meghatározása nem történhet pusztán szintaktikai szempontok alapján. Ha a régenseket és bővítményeiket együttesen konstrukcióként fogjuk fel, észrevehetjük, hogy nagyon sokféle típusuk létezik: különbségek vannak a produktivitás, az áttetszőség és a szerkezet két tagja közti kohézió tekintetében a szerkezetek szerint. E szempontok alapján – a fenti tulajdonságok mértéke szerint – a konstrukciók skálán helyezkednek el. Az áttetszőség (azaz a szemantikai kompozicionalitás) és a produktivitás mértéke összefügg: minél áttetszőbb és egységesebb egy szerkezet, annál produktívabban használható. A régens és bővítménye közti viszony szempontjából beszélhetünk szimmetrikus és aszimmetrikus kapcsolatokról. Ha a régens és a bővítmény egyenrangúak, a köztük levő kapcsolat szimmetrikus, egyikük sem jósolja meg a viszonyt jelölő elemet. Aszimmetrikus kapcsolat a kiüresedett jelentésű viszonyjelölő és a másik elem között létezik, a kapcsolat szorossága graduális. Ebben a megközelítésben a vonzat több szorosabb, aszimmetrikus viszony összefoglaló neve.

Mind Gábor és Héja (2006), mind Kálmán (2006) nagy hangsúlyt fektet a produktivitásra és a kompozicionalitásra, illetve az áttetszőségekre a régensek és bővítményeik vizsgálatakor. Ezek alapján a pusztá köznév + ige komplexumok két tagja között levő viszony vizsgálatát is érdemes erre a két jellemzőre építeni. A továbbiakban megkísérek megadni egy olyan szempontrendszert, amely alapján a pusztá köznév + ige komplexumokat részletebben is lehet jellemezni. A különféle szintaktikai és szemantikai tesztek felállításakor a magyar nyelvű pusztá köznév + ige komplexumok korábban leírt jellemzőit (Komlósy 1992; Kiefer 1990–91; Kiefer–Ladányi 2000 és Kiefer 2003), illetve Langer (2005) angol, német és francia nyelvre megadott tesztjeit vettem figyelembe.

2.3. *Tesztek a puszta köznév + ige komplexumok osztályozására*

A magyar nyelvű puszta köznév + ige komplexumok kategorizálásában a következő tesztek segítenek. A tesztek működését illusztráló szerkezeteket Kiefer (1990–91) és Komlósy (1992) példái közül választottam ki.

1. teszt: a kérdőszó tesztje

Ha rákérdezzünk a főnévi komponensre, válaszolhatunk-e a főnévi komponenssel grammatikus módon?

- a) Mit olvas? Újságot.
- b) Mit mond? *Csütörtököt.

2. teszt: a névelő tesztje

Kaphat-e a főnévi komponens névelőt úgy, hogy grammatikus maradjon a szerkezet? (A jelentés megváltozását mindig jelzem.)

- a) az újságot olvassa (jelentésváltozással)
- b) *a lépre csal

3. teszt: a többes szám tesztje

Kerülhet-e többes számba a főnév a szerkezet grammatikalitásának megőrzése mellett?

- a) újságokat olvas (jelentésváltozással)
- b) *lépekre csal

4. teszt: a tagadás tesztje

Tagadható-e a főnévi komponens az *egy... sem* szerkezettel?

- a) egy újságot sem olvas (jelentésváltozással)
- b) *egy lépre sem csal

5. teszt: a birtokos tesztje

Jelölhető-e a főnéven a birtokos (névelővel vagy névelő nélkül)?

- a) (az) újságját olvassa (jelentésváltozással)
- b) *lépére csal / *a lépére csal

6. teszt: a jelző tesztje

Kaphat-e (mennyiség- vagy minőség)jelzőt a főnév a grammatikalitás megőrzésével?

- a) német újságot olvas (jelentésváltozással)
- b) *szőke hajba kap (nem idiomatikus értelemben elfogadható: 'belekap a hajába vkinek')

7. teszt: a koordináció, illetve a zeugma tesztje

Renderelhetünk-e a főnév mellé egy másik főnevet a grammatikalitás megőrzése mellett, illetve a zeugma keltette humoros hatás létrejötte nélkül?

- a) újságo(ka)t és könyve(ke)t olvas
- b) *fittyet és szemére hány

8. teszt: az ige nominalizációja

Nominalizálható-e az ige a főnévi komponens változatlan formája mellett?

- a) *újságot olvasás
- b) *csütörtököt mondás, de: lépre csalás

9. teszt: a szerkezet nominalizációja

Nominalizálható-e a szerkezet maga?

- a) újságolvasás³
- b) *csütörtökmondás

10. teszt: az összetétel tesztje

Képezhető-e a tárgyas igét tartalmazó szerkezetből összetétel (melléknévi igenév vagy nomen agentis, vö. Kiefer (2000))?

- a) újságolvasó (fn.) / az újságolvasó fiú
- b) *csütörtökmondó (fn.) / *a csütörtökmondó fegyver

11. teszt: a variativitás tesztje⁴

Állhat-e (a főnévvel azonos töből képzett) ige a komplexum helyett?

- a) ? újságozik (az *újság* töből képezhető *újságol* ige jelentése teljesen más értelemben lexikalizálódott)
- b) *csütörtöközik / *csütörtököl

12. teszt: az ige cseréje

Kicserélhetjük-e a szerkezetben szereplő igét egy szinonim igével úgy, hogy a szerkezet továbbra is értelmezhető maradjon?

- a) ? újságot értelmez
- b) *csütörtököt szól

---

³ Lehetséges, hogy 9/a megléte lexikálisan akadályozza 8/a létrejöttét, vö. 2. lábjegyzet.

⁴ Lőrincz Juliannát (2004) követve a pusztá köznév + ige komplexumok és velük azonos jelentésű, gyakran a főnévi komponenssel azonos töből származó igék közti viszonyt nem szinonimiaként, hanem varianciaként fogom fel. Míg a variánsok alakilag hasonlóknak egymásra, a szinonimák alakilag teljesen különböznek egymástól.

13. teszt: az ige elhagyhatóságának tesztje

Az ige elhagyása esetén (pl. birtokos szerkezetben) rekonstruálható-e egyértelműen az eredeti cselekvés?

- a) *Lajos újságja ('Lajos újságot olvas' értelemben)
- b) *Lajos lépe ('Lajos lépre csalása' értelemben)

Az előbbieken bemutatott tesztek alapján a pusztá köznév + ige komplexumoknak két csoportja körvonalazódott. Az a) jelű példák esetében a tesztek legnagyobb része alkalmazható volt, azaz grammatikus eredményt produkált a teszt. Az ide tartozó szerkezeteket fogom Kiefer (1990–91) nyomán produktív szerkezeteknek tekinteni. A b) jelű példákra a tesztek egyike sem alkalmazható úgy, hogy grammatikus eredményt kapjunk. Az olyan szerkezeteket, amelyekre a tesztek mindegyike agrammatikus eredményt ad, idiómáknak nevezem a továbbiakban.

A produktív szerkezetek és az idiómák egyértelműen elkülöníthetők egymástól viselkedésük alapján, amint az a következő táblázat is mutatja (az IGEN a teszt grammatikus eredményét, míg a NEM a teszt agrammatikus eredményét mutatja):

Teszt	Produktív szerkezet	Idióma
Kérdőszó	IGEN	NEM
Névelő	IGEN	NEM
Többes szám	IGEN	NEM
Tagadás (<i>egy ... sem</i>)	IGEN	NEM
Birtokos	IGEN	NEM
Jelző	IGEN	NEM
Koordináció / zeugma	IGEN	NEM
Nominalizáció (szerkezet)	IGEN	NEM
Összetétel	IGEN	NEM
Ige cseréje	IGEN	NEM
Nominalizáció (V)	NEM	IGEN / NEM
Variativitás	NEM	NEM
Ige elhagyhatósága	NEM	NEM

A táblázat jól mutatja, hogy a tesztek mindegyike grammatikus eredményt ad a produktív szerkezetek esetében, illetve agrammatikus az idiómák

esetében. Kivételt csak a szürkével jelölt tesztek jelentenek, itt ugyanis azonos viselkedést mutat mindkét típusú szerkezet (erről bővebben 2.4.-ben). Kiefer (1990–91) és Komlósy (1992) példái közül a teszteredmények alapján például a (7) alatt található kifejezések minősülnek produktív szerkezeteknek:

- 7) *újságot olvas, moziba megy, levelet ír, zenét hallgat, iskolába jár, házat épít ...*

Az ide sorolható komplexumok nagy többsége konvencionalizált cselekvéseket ír le. A szerkezetek szemantikailag áttetszőek, jelentésüket könnyen ki lehet számítani az igének, a köznévnél és a köznév esetragjának jelentéséből (azaz kompozicionalitásuk nagy fokú), emiatt nagy a produktivitásuk – innen az elnevezésük. (A kompozicionalitás és a produktivitás mértékének viszonyáról l. Kálmán 2006).

Az idiómákra néhány példa (8)-ban látható:

- 8) *csütörtököt mond, áruba bocsát, gyökeret ver, hátat fordít ...*

Az ide sorolt szerkezetek szemantikailag nem áttetszőek, a kifejezés részeinek jelentését ismerve nem számítható ki a kifejezés egészének jelentése, emiatt igen kicsi a produktivitásuk.

2.4. További teszteredmények

A pusztá köznév + ige szerkezetek egy csoportjára a tesztek egy része grammatikus eredményt ad, más része pedig agrammatikus eredményt. Ezt illusztráljuk a következőkben pusztán a teszteredmények bemutatásával:

1. teszt: a kérdőszó tesztje

- a) Mit tart? Előadást.
- b) Mit tart? * Igényt.
- c) Mi adódik? Lehetőség.

2. teszt: a névelő tesztje

- a) az előadást tartja / az előadást megtartja (jelentésváltozással)
- b) * az igényt tart
- c) * a lehetőség nyílik / de: megnyílt a lehetőség

3. teszt: a többes szám tesztje

- a) előadásokat tart
- b) *igényeket tart
- c) lehetőségek nyíltak

4. teszt: a tagadás tesztje

- a) egy előadást sem tart (jelentésváltozással)
- b) *egy virágba sem borul
- c) egy lehetőség sem adódik

5. teszt: a birtokos tesztje

- a) (az) előadását tartja (jelentésváltozással)
- b) *igényébe vesz
- c) lehetősége nyílt

6. teszt: a jelző tesztje

- a) érdekes előadást tart
- b) *fehér virágba borul
- c) rendkívüli lehetőség adódik

7. teszt: a koordináció, illetve a zeugma tesztje

- a) *előadást és kioktatást tart
- b) *igénybe és figyelembe vesz
- c) ? alkalom és lehetőség nyílik

8. teszt: az ige nominalizációja

- a) *előadást tartás
- b) figyelembe vétel, de: *igényt tartás
- c) *lehetőség nyílás

9. teszt: a szerkezet nominalizációja

- a) előadástartás
- b) *figyelemvétel
- c) *lehetőségnyílás

10. teszt: az összetétel tesztje

- a) ajánlattevő (fn.) / az ajánlattevő ügynök
- b) *igénytartó (fn.) / *a házra igénytartó örökös
- c) (nem alkalmazható)

11. teszt: a variativitás tesztje

- a) előad
- b) virágzik
- c) lehetséges (ha ige nem is, de azonos tőből képzett melléknév képes kifejezni ugyanazt a jelentést)

12. teszt: az ige cseréje

- a) szabályt ad / hoz
- b) *forgalomba visz
- c) lehetőség kínálkozik / adódik

13. teszt: az ige elhagyhatóságának tesztje

- a) Lajos előadása (= Lajos által tartott előadás)
- b) Lajos igénye (= Lajos által támasztott igény)
- c) Lajos lehetősége (= Lajos számára megnyílt lehetőség)

A teszteredményekből látható, hogy ez a csoport kevésbé egységes képet mutat, mint a produktív szerkezetek vagy az idiómák: a tesztek változó mértékben alkalmazhatók rájuk. A pusztá köznév + ige komplexumoknak ezt a csoportját a továbbiakban félig kompozicionális szerkezeteknek nevezzük, mivel a (teljesen) kompozicionális produktív szerkezetek és a nem kompozicionális idiómák között helyezkednek el.

A félig kompozicionális szerkezetek alcsoportokra bonthatók tovább annak függvényében, hogy a tesztek során mutatott viselkedésük a produktív szó szerkezetekéhez vagy az idiómákéhoz áll közelebb. Az első alcsoportba tartozó szerkezetek a produktív szerkezetekhez állnak közelebb, mivel több tulajdonságon osztoznak a produktív szerkezetekkel, mint az idiómákkal. Ebbe a csoportba tartoznak:

- 9) *előadást tart, parancsot ad, döntést hoz, intézkedést tesz, órát ad, órát vesz, bejelentést tesz, módot ad ...*

E szerkezetekben tipikusan szintaktikai tárgy a főnévi komponens, vagyis **Oper** lexikai függvénnyel formalizálható a szerkezet két tagja között lévő viszony (l. Mel'čuk – Clas – Polguère 1995). A komplexumok jelentése viszonylag könnyen kiszámítható a részek jelentéséből, hangsúlyozni kell azonban, hogy ebben a főnév jelentésének sokkal nagyobb szerepe van, mint az igeének. A nagyon általános jelentéstartalmú ige pusztán a szerkezet igeiségeért felelős, amit az is mutat, hogy fennáll a variativitás (főként az igevel azonos tőből képzett főnévi komponens tartalmazó szerkezetek esetében), az ige kicserélhető a szerkezetben (bizonyos szemantikai megkötésekkel), illetve az ige elhagyásával is rekonstruálható az eredeti cselekvés (l. 11., 12., illetve 13. teszt).

A második alcsoportba sorolható szerkezetek az idiómákhoz állnak közelebb a teszteredményeket tekintve. Ilyen szerkezetek a következők:

10) *virágba borul, igénybe vesz, igényt tart, áruba bocsát, gyanút fog, tetten ér, csapra ver, figyelembe vesz ...*

Esetükben a főnévi komponens többnyire obliquus-i esettel rendelkezik, ez azt jelenti, hogy a **Labor** lexikai függvénnyel írható le a szerkezet két tagja között lévő viszony (Mel'čuk – Clas – Polguère 1995). E szerkezetek produktivitása és kompozicionalitása kisebb mértékű, mint az első alcsoporté: például az ige cseréje (12. teszt) már nem lehetséges, ami az összetevők nagyobb fokú összeforrottságára utal.

A harmadik alcsoportba tartozó komplexumok a teszteredmények alapján nem állnak közelebb se a produktív szerkezetekhez, se az idiómákhoz (másképp fogalmazva, egyformán közel állnak az idiómákhoz és a produktív szerkezetekhez). Tipikus példák:

11) *alkalom / lehetőség / esély nyílik / kínálkozik / adódik ...*

A szerkezetekben tipikusan alany a főnévi komponens, vagyis a **Func** lexikai függvénnyel írható le a szerkezet két tagja között lévő viszony (Mel'čuk – Clas – Polguère 1995). Éppen emiatt nem lehet a szerkezeteket alávetni az összetétel tesztjének (10. számú teszt), mert annak elvégzéséhez az igének tárgyi bővítménnyel kellene rendelkeznie.

A teszteredményeket az alábbi táblázat szemlélteti:

Teszt	Produktív sz.	félíg kompozicionális szerkezetek			Idiómák
		produktív-hoz közelebb álló	„félíg” kompozicionális	idiómákhoz közelebb álló	
Variativitás	NEM	IGEN	IGEN	IGEN	NEM
Ige elhagyhatósága	NEM	IGEN	IGEN	IGEN	NEM
Kérdőszó	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Többes szám	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Tagadás (<i>egy ... sem</i>)	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Birtokos	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Jelző	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Ige cseréje	IGEN	IGEN	IGEN	NEM	NEM
Névelő	IGEN	IGEN	NEM	NEM	NEM
Nominalizáció (szerkezet)	IGEN	IGEN	NEM	NEM	NEM
Összetétel	IGEN	IGEN	–	NEM	NEM
Koordináció/zeugma	IGEN	NEM	NEM	NEM	NEM
Nominalizáció (V)	NEM	NEM	NEM	IGEN	IGEN/NEM

A táblázatban összesítve láthatók a produktív szerkezetek, az idiómák és a félíg kompozicionális szerkezetek teszteredményei. Az is látható, hogy minél inkább az idiómákra hasonlít egy kifejezés, annál kevesebb teszt ad grammatikus eredményt és annál kevésbé szabad határozó a ragos köznév (a táblázatban annál több a szürke NEM mező). Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a(z al)csoporthok egyáltalán nem különülnek el élesen egymástól, nem lehet egyértelműen behatárolható csoportokba besorolni a félíg kompozicionális szerkezeteket. Az alcsoportok egyfajta „bolyhos” (fuzzy) halmazként foghatók fel, amelyek között a határ elmosódott. Így a csoportba sorolás sem lehet abszolút: ugyan lehetnek „prototipikus” tesztek egy-egy kategóriára nézve, mégsem határozható meg egyértelműen, hogy mely

teszteknek kell grammatikus eredményt adni ahhoz, hogy egy félig kompozicionális szerkezetet például a produktív szerkezetekhez közelebb állónak tekintsünk. Annyit viszont mindenképpen állíthatunk, hogy minél több teszteredmény lesz grammatikus, annál produktívabb és áttetszőbb a szerkezet. A félig kompozicionális szerkezeteknek a produktív szerkezetek és az idiómák között húzódó skálán elfoglalt helye relatív: mindig csak valamihez (a skála két végpontjához) viszonyítva tudjuk őket elhelyezni. Így például a *döntést hoz* szerkezet „produktívabb”, mint az *igényt tart*, mert az első kifejezésnek több teszteredménye hasonlít a produktív szerkezetekére, mint a másodiknak.

A tesztek alapján tehát egy olyan kontinuumot kaptunk, amelynek egyik végén helyezkednek el a produktív szerkezetek, másik végén az idiómák, középen pedig a félig kompozicionális szerkezetek, amelyek szintén tovább bonthatók három, többé-kevésbé jól körvonalazható csoportra. A skálán azonban a teszteredmények alapján nemcsak egy hármass opozíció figyelhető meg (a produktív szerkezetek, a félig kompozicionális szerkezetek és az idiómák között), hanem egy kettős opozíció is egyfelől a produktív szerkezetek és idiómák, másfelől a félig kompozicionális szerkezetek között. Van ugyanis két olyan tesztünk, amelyek agrammatikus eredményt mutatnak a produktív szerkezeteknél és az idiómáknál, ugyanakkor grammatikusak a félig kompozicionális szerkezetek esetében: ezek a variativitásnak (11. számú) és az ige elhagyhatóságának (13. számú) tesztjei. Ha e két teszt bármelyikére grammatikus eredményt kapunk egy szerkezet esetében, az elégséges feltétel ahhoz, hogy a szerkezetet félig kompozicionális szerkezetnek tekintsük.

A produktivitás és a kompozicionalitás alapján szintén szembeállíthatók a szerkezetek: míg a produktív szerkezetek teljesen produktívak (és kompozicionálisak), addig ez nem mondható el a félig kompozicionális szerkezetekről és az idiómákról. Ennek az opozíciónak a szemléltetésében segíthet a kollokáció fogalma: olyan többtagú kifejezés, amelynek tagjai viszonylag gyakran szerepelnek együtt, és formája többé-kevésbé rögzített, illetve jelentésük nem teljesen kompozicionális (vö. Siepmann 2005, 2006; Sag – Baldwin – Bond – Copestake – Flickinger 2002; Guenther – Blanco 2004). Ebben az értelemben a kollokációk állnak szemben a produktív szerkezetekkel.

A félig kompozicionális szerkezeteket a variativitás és az ige elhagyhatóságának tesztje különíti el a produktív szerkezetektől és az idiómáktól, a két szélső csoport tehát azonos módon viselkedik. Az idiómák mind szintak-

tikailag, mind szemantikailag rögzítettek, ezért esetükben nem léphet fel a variativitás. A produktív szerkezetek esetében mindkét elem külön-külön kicserélhető, azonban együtt nem cserélhetők ki egy lexikai elemre, mivel nincs közös, rögzített jelentésük. Ezzel szemben a félig kompozicionális szerkezetek esetében az ige csak kismértékben járul hozzá a szerkezet jelentéséhez, mely nagyrészt a főnév jelentéséből számítható ki. Emiatt a főnévi komponensből képzett különböző igék képesek megjeleníteni ugyanazt a lexikai tartalmat, mint a puszta főnév + ige komplexum, így fennáll a variativitás.

3. A korábbi csoportosítás és a tesztek alapján kapott csoportok összevetése

Kiefer (1990–91) csoportosítása a tesztek segítségével a következőképpen alakul: a Kiefer-féle produktív szerkezetek jelen dolgozatban is a produktív szerkezeteknek felelnek meg. Az idiomatikus csoporton belül azok a szerkezetek, ahol Kiefer szerint nem létezik a kifejezésnek megfelelő szabad szószerkezet, a teszteredmények szerint is idiómák. Azok a szerkezetek viszont, amelyek esetében létezik párhuzamos szabad szószerkezet, nem minden tulajdonságukban viselkednek idiómaszerűen: a 6., 9. és 10. tesztre is grammatikus eredményt adnak (*gazdag férjet keres, férjkeresés, férjkereső*), ami inkább a produktív kifejezésekre jellemző. Úgy tűnik tehát, hogy a két csoport közti megkülönböztetés helytálló, amelyet a tesztek segítségével is ki lehet mutatni.

A Komlós-féle (1992), köznévi vonzatot tartalmazó kifejezések a jelen dolgozatban szereplő osztályozásban a produktív szerkezetek kategóriájába kerülnek. Az állandó fordulatok a félig kompozicionális szerkezetek közé sorolhatók be (vagy a produktív szerkezetekhez közelebb álló alcsoportba, például *módot ad*, vagy a „félig” kompozicionális alcsoportba, például *lehetőség kínálkozik*). Az idiómaszerű kifejezések és az idiómák érdekes képet mutatnak a teszteredmények fényében, ugyanis nem viselkednek egységesen. Vannak olyan kifejezések, amelyek esetében lehetséges a szerkezet vagy az ige nominalizációja (*hátbavágás, hason szúrás, tűzokádás, számonkérés* stb.), és olyanok is, ahol nem (**csütörtökmondás, *gyamúfogás*). Ez arra utal, hogy az idiómák csoportja sem egységes, azaz az idiómaság is fokozat kérdése: egyes kifejezésekben több az idiomatikus jelleg, mint másokban.

A teszteredmények segítségével a pusztza köznév + ige komplexumoknak egy olyan skáláját lehet felvázolni, amelynek egyik végén vannak a (teljesen) produktív szerkezetek, a másik végén a (minden tekintetben) idiomatikus kifejezések, köztük pedig olyan szerkezetek találhatók, amelyek kisebb-nagyobb mértékben rendelkeznek a produktív szerkezetekre, illetve az idiómákra jellemző tulajdonságokkal.

4. Összegzés

Dolgozatomban a pusztza főnév + ige komplexumoknak egy olyan kontinuumát vázoltam fel, amely a produktivitás és a kompozicionalitás mutatóival jellemezhető. A szerkezeteknek a kontinuumban való helyét különféle tesztek segítenek meghatározni: minél több teszt ad grammatikus eredményt, annál produktívabbnak és annál kompozicionálisabbnak minősül a szerkezet. A szerkezetek három nagy csoportra oszlanak – produktív szerkezetek, félig kompozicionális szerkezetek és idiómák, mely csoportok a teszteredmények segítségével a szakirodalomban korábban megadott szempontoknál pontosabban és egységesebben jellemezhetők. A félig kompozicionális szerkezetek további alcsoportokra bonthatók, melyek között azonban nem húzható éles határ. A teszteredmények segítségével kimutathatóvá vált az is, hogy a korábban egységesként kezelt idiómák csoportja komplex képet mutat: bizonyos szerkezetekben erősebb az idiomatikus jelleg, mint más, hagyományos idiómának tartott szerkezetben. A dolgozat eredményeiből kiderül, hogy a hagyományos csoportokba sorolás csak azzal a megkötéssel tartható fenn, hogy a csoportok nem abszolút érvényűek, hanem relatívak: nem a *vagy-vagy* dichotómia, hanem az *is-is* vagy a *sem-sem* játszik szerepet a szerkezeteknek a skálán való elhelyezkedésében.

HIVATKOZÁSOK

- Dobos Csilla 1991: *Leíró kifejezések az orosz jogi szaknyelvben*. Doktori értekezés, kézirat.
- Dobos Csilla 2001: *A funkcióigés szerkezetek vizsgálata (különös tekintettel az orosz jogi szaknyelvre)*. Doktori (PhD) értekezés, kézirat, Debrecen.

- Gábor Kata – Héja Enikő 2006: Predikátumok és szabad határozók, in Kálmán László szerk.: *KB 120 – A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlós András tiszteletére*, Budapest, Tinta Kiadó, 135–152.
- Guenther, Franz – Xavier Blanco 2004: Multi-Lexemic Expressions: An Overview, in Leclère, Christian, Éric Laporte, Mireille Piot and Max Silberstein eds: *Lexique, Syntaxe et Lexique-Grammaire / Syntax, Lexis & Lexicon-Grammar. Papers in honour of Maurice Gross. Lingvisticae Investigationes Supplementa 24*. LADL, CNRS / Univ. de Marne-la-Vallée / Université de Grenoble 3 / IBM Watson Research Center, Hawthorne, 239–252.
- Heltai Pál – Gósy Mária 2005: A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra, *Magyar Nyelvőr* 129, 471–487.
- Kálmán László 2006: Miért nem vonzanak a régensek? in Kálmán László szerk.: *KB 120 – A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlós András tiszteletére*, Budapest, Tinta Kiadó, 229–246.
- Keszler Borbála 1992: A mai magyar nyelv szófaji rendszere, in Kozocsa Sándor Géza – Laczkó Krisztina szerk.: *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*, Budapest, 131–139.
- Kiefer Ferenc 1990–91: Noun Incorporation in Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* 40, 149–177.
- Kiefer Ferenc 2000: A szóösszetétel, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3: Alaktan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 519–567.
- Kiefer Ferenc 2003: A kétféle igemódosítóról, *Nyelvtudományi Közlemények* 100, 177–186.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000: Az igekötők, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 3: Alaktan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 453–518.
- Komlós András 1992: Régensek és vonzatok, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 299–527.
- Langer, Stefan 2005: A Linguistic Test Battery for Support Verb Constructions, *Lingvisticae Investigationes* 27/2: 171–184.
- Lőrincz Julianna 2004: A funkcióigés szerkezetek és a főnévi taggal azonos tövű igék varianciája, in Kurtán Zsuzsa – Zimányi Árpád szerk.: *A nyelvek vonzásában. Köszöntő kötet Budai László 70. születésnapjára*, Eger – Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 104–109.

- Meřčuk, Igor – André Clas – Alain Polguère 1995: *Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire*, Louvain-la-Neuve, Duculot.
- Sag, Ivan A. – Timothy Baldwin – Francis Bond – Ann Copestake – Dan Flickinger 2002: Multiword Expressions: A Pain in the Neck for NLP, in Gelbukh, Alexander ed.: *Proceedings of CICLING-2002*. Mexico City, 1–15.
- Siepmann, Dirk 2005. Collocation, colligation and encoding dictionaries. Part I: Lexicological Aspects, *International Journal of Lexikography* 18/4, 409–444.
- Siepmann, Dirk 2006: Collocation, colligation and encoding dictionaries. Part II: Lexicographical Aspects, *International Journal of Lexikography* 19/1, 1–39.
- Sziklai Lászlóné 1986: Terpeszkednek vagy körülírnak? *Magyar Nyelvőr* 110, 268–273.